

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΕΤΟΣ 1952

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1953

ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ ΤΗΣ ΜΑΜΜΗΣ

(8 Ἰανουαρίου)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Εἰς λαϊκὸν περιοδικὸν τῶν Ἀθηνῶν ¹⁾ ὁ Κ. Φ(αλτάιτς), γνωστὸς ἐκ τῶν ἠθιογραφικῶν σημειωμάτων του εἰς τὸν ἡμερήσιον καὶ περιοδικὸν τύπον, ἐδημοσίευσεν περιγραφὴν τῆς «*Ἡμέρας τῆς μαμμῆς*» μὲ τὴν πληροφορίαν, ὅτι αὕτη ἐορτάζεται εἰς τὸ Κίτρος, τὸ Ἀμάτοβον, τὸ Σούλοβον, τὸ Κιουρκούτ, τὸ Τσαντιολί, τὰ Κουρφάλια, τὸ Καβακλί καὶ εἰς τὰ ἄλλα χωρία τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὅπου μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας (1923) ἐγκατεστάθησαν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐξ Ἀνατολικῆς Ρουμελίας ²⁾. «*Τὴν ἡμέραν αὐτήν, λέγει, (8ην Ἰανουαρίου, ἐορτὴν τῆς ἀγίας Δομνῆς) στοὺς συνοικισμοὺς αὐτοὺς δὲν θὰ ἰδῆτε κανένα ἄνδρα ἔξω. Ὅλοι εἶναι κλειδωμένοι στὰ σπίτια. Οἱ γυναῖκες κυριαρχοῦν καὶ εἶναι επικίνδυνοι νὰ συναντηθῇ κανένας ἄνδρας στὸν δρόμο μὲ αὐτές*». Καὶ συνεχίζει: «*Ἀπὸ τὸ πρωτὸ τῆς 8 Ἰανουαρίου οἱ γυναῖκες κάθε χωριοῦ βοίσκονται σὲ συναγερομό. Ντύνονται μὲ τὰ καλύτερά των ροῦχα καὶ περνοῦν στὸ λαιμὸ τους φλωριά. Ἀποβραδὺς ἔχουν ετοιμάσει καλὰ φαγητὰ καὶ κρασί καὶ μιὰ μεγάλη πλάκα σαποῦνι καὶ μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ πηγαίνουν στὸ σπίτι τῆς μαμμῆς. Ἡ μαμμὴ περιμένει τίς γυναῖκες ντυμένη καὶ αὐτὴ μὲ τὰ καλύτερά της ροῦχα. Κάθε νεοφερμένη πλένει τὰ χέρια τῆς μαμμῆς μὲ τὸ σαποῦνι ποῦ ἔφερε καὶ ὕστερον τῆς ἀφήνει τὸ ὑπόλοιπο τοῦ σαποῦνιου. Ἔτσι ἡ μαμμὴ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ σαποῦνι γιὰ ὅλον τὸν χρόνον. Ἐπειτα οἱ γυναῖκες στολίζουν μὲ τὰ φλωριά των τὴν μαμμὴ, ἡ ὁποία παρουσιάζεται οὕτω χρυσοστόλιστη. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φλωριά μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐορτῆς ἐπιστρέφονται στὰς κατόχους των. Ἐπειτα ἀρχίζει τὸ γλέντι. Ἡ μαμμὴ ἔχει μαγειρεύσει καὶ αὐτὴ τὰ φαγητὰ της. Τὸ τραπέζι εἶναι ἀπέραντο. Τὰ φαγητὰ ὀρεκτικὰ καὶ ἄφθονα. Τὸ κρασί τρέχει χωρὶς τελειωμὸ καὶ οἱ γυναῖκες διηγοῦνται διάφορα ἀνέκδοτα, ποῦ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ ἀκούσῃ αὐτὴ ἀνδρός. Ὅταν ἀνάψῃ τὸ γλέντι, ἀρχίζει ὁ χορός. Ἡ μαμμὴ τρανᾶ ἐμπρὸς καὶ ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλες. Καὶ τὸ γλέντι διαρκῶς γίνεται ζωηρότερον. Τίς ἀπογευματινὲς ὥρες ἡ*

¹⁾ «Μπουκέτο» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1929.

²⁾ Ὡς ἐπληροφορήθη, εἰς τὸ Κίτρος ἔχουν ἐγκατασταθῆ πρόσφυγες ἐκ Μπάνας, εἰς τὸ Κιουρκούτ ἐκ Ραβδᾶ, εἰς τὸ Τσαντιολί ἐξ Ἀηβλάση, χωρίων κειμένων ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν προσβάσεων τοῦ Αἴμου παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

διασκέδασις φθάνει σιὸ κατακόρυφο. Τὰ τραγούδια τῶν γυναικῶν χαλοῦν τὸν κόσμον. Τὸ σίτι τῆς μαμμῆς ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ χεῖμαρρος τῶν γυναικῶν μὲ τὴ μαμμὴ ἐμπρός ξεχύνεται σιτοὺς κεντρικοὺς δρόμους τοῦ χωριοῦ. Ἐκριβῶς τότε κανένας ἄνδρας δὲν τολμᾷ νὰ φανῆ εἰς τὴν ἀγορὰν. Μόνο τὰ καφενεῖα εἶναι ἀνοιχτά, καὶ ἀπ' ὄλους τοὺς ἄνδρες μόνο οἱ καφετζῆδες ἀπολαμβάνουν ἀσυλίας. Ὁ χορός, τὰ τραγούδια, ἢ διασκέδασις συνεχίζονται στὴν πλατεῖαν, στὴν ἀγορὰ καὶ στὰ καφενεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκουν σις γυναῖκες τὴν ἡμέρα αὐτή... Ἄργα τὸ βράδυ οἱ γυναῖκες γυρίζουν στὰ σπίτια τους καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἡμέρα ὁ ἄνδρας ἀναλαμβάνει πάλι τὰ κυριαρχικά του ἐπὶ τῆς γυναικὸς δικαιώματα». Ὁ Φαλτάιτς μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὅτι τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς διετεῖρον καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν Σαρράντα Ἐκκλησιῶν, τῆς Βιζύης, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τοῦ Λουλέ - Μπουργὰς τῆς Ἄνατ. Θράκης καὶ ὅτι αὕτη «εορτάζεται μὲ φανατισμὸ σὲ ὅλη τὴ Βουλγαρίᾳ, ὅπου λέγεται «μπάμπιν ντέν».

Περὶ τῆς ἑορτῆς ταύτης τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης ὀλίγας πρότερον καὶ ἀσαφεῖς εἰδήσεις εἶχομεν. Ἡ πρώτη, περιεχομένη εἰς ἀνέκδοτον χειρόγραφον τοῦ Συμ. Μανασσείδου, ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἱστορ. Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Φιλ. Σ. ΚΠ. ἀριθ. 3796, σελ. 84) τοῦ ἔτους 1886 (=ΛΑ 288) ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔθιμα τῶν Μαρασιῶν, συνοικίας τῆς Ἀδριανουπόλεως. Κατὰ ταύτην «αἱ πελάτιδες τῶν μαιῶν φέρουσι πρὸς αὐτὰς γλυκύσματα καὶ προχύτην πλήρη ὕδατος, δι' οὗ ἐπιχέουσι καὶ νίπεται ἡ μαῖα. Μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψασαι οἴκαδε ἐτοιμάζουσι διάφορα φαγητὰ καὶ πίτταν καὶ φέρουσιν αὐτὰ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μαίας καὶ κεφαλόδεμα, καὶ ἐκεῖ εὐωχοῦνται. Μεθ' ὃ στολίζουσι αὐτὴν καὶ ἀναβιβάσασαι ἐφ' ἀμάξης πομπεύουσι αὐτήν. Τοῦτο δὲ γίνεται τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Θεοφανίων. Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ Μαρασία κατοικοῦνται ὑπὸ ἑλληνοφόνων καὶ βουλγαροφόνων. Τοῦτο δ' ἔστι ἔθιμον τῶν βουλγαροφόνων. Ἐκάστη δὲ πελάτις προσφέρει τῇ μαίᾳ κατὰ τὴν ἐαυτῆς δύναμιν κεφαλόδεμα ἢ μανδήλιον ἢ ἐμπροσθέλλαν καὶ μίαν πλάκα σαπωνίου. Τὴν δ' ἄμαξαν, ἐφ' ἧς πομπεύουσι τὴν μαῖαν ἐστολισμένην ὡς νύμφην καὶ μεμεθυμένην, σύρουσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν καὶ φέρουσιν εἷς τι φρέαρ καὶ καταβρέχουσιν αὐτὴν ἀπὸ κορυφῆς μέχρι ποδῶν καὶ συνοδεύουσιν αὐτὴν ἅπασαι μεμεθυμένα καὶ μαινόμενα ὡς ποτε αἱ πρόγονοι αὐτῶν μαινάδες. Τὴν δ' ἡμέραν ταύτην ἐπονομάζουσι βουλγαριστὶ Μπάμπεντεν ἢτοι ἡμέρα τῶν μαιῶν». Καὶ τὰ αὐτὰ δῶρα (σάπωνα, ρακὴν, γλυκύσματα καὶ τι παννικόν) προσφέρουν πρὸς τὴν μαμμὴν αἱ γυναῖκες, κατὰ τὸν Μανασσείδην, καὶ εἰς Γιλδερίμ, προάστιον τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη συνηθίζετο ὑπὸ μόνων τῶν βουλγαροφόνων κατοίκων τῶν Μαρασιῶν δὲν εἶναι πιθανόν, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἦτο κοινὴ

συνήθεια τῶν παροικούντων Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τῆς βορείου Θράκης.

Ἡ ἑτέρα εἰδησις, δημοσιευμένη ὑπὸ Κ. Παπαϊωαννίδου εἰς τὰ «Θρακικά» τ. Α' 1928, 458 προέρχεται ἐκ Σωζοπόλεως καὶ περιορίζεται εἰς τὰ ἑξῆς ὀλίγα: «Τὴν 8ην Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῆς μαμμῆς, μεταβαίνουν αἱ μὴ ἀπολέσασαι ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιΐας γυναῖκες πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μαιῶν τῆς πόλεως, ἐκάστη εἰς τὴν ἐαυτῆς, προσφέρουσαι αὐταῖς σάπωνα καὶ χρήματα».

Ἀποφασίσας ἔκτοτε νὰ ἐρευνήσω τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο προέτρεψα τὸν διευθυντὴν τοῦ «Ἀρχείου θρακικοῦ λαογραφ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ» ν' ἀπευθύνῃ σχετικὸν ἐρώτημα πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ συνεργάτας τοῦ περιοδικοῦ, ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης προῆλθεν ἡ ἐκτενὴς περιγραφὴ τοῦ διδασκάλου Β. Δεληγιάννη, ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ «Ἀρχ. θρακ. θησ.» τ. 3 (1936-37) σ. 196-200. Οὗτος ηὔτύχησε νὰ συναντήσῃ ὄργανοπαίκτην, παρευρεθέντα πρὸ τριετίας εἰς τοὺς Ἀμπέλους, χωρίον τῆς περιοχῆς Νιγρίτης, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐκ Σταχτοχωρίου τῆς Ἀγγιάλου καταγομένων γυναικῶν, καὶ νὰ μᾶς παράσχῃ λίαν ἐνδιαφερούσας καὶ αὐθεντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατ' αὐτὴν τελεσθέντων.

Ἴνα δὲ δυνηθῶ νὰ συλλέξω πληρεστέρας περὶ τοῦ ἔθιμου εἰδήσεις, μετέβην ὁ ἴδιος τὸ θέρος τοῦ 1937 εἰς τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθην τὴν Νέαν Μεσημβρίαν, Νέαν Ἀγγιάλον, τὸ Πολύκαστρον, τὴν Καλίνδοιαν καὶ ἄλλα χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐγκατασταθῆ πρόσφυγες ἐκ τῶν παρὰ τὸν Αἴμον ἐλληνικῶν χωρίων: Ἀηβλάση, Ραβδᾶ, Ναίμονα, Μπάνας, Τζίμου κλπ. Τὸ συλλεγὲν κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην λαογραφικὸν ὑλικὸν κατέθηκα εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. χειρ. 1104 Α'-Δ'. Ἐξ αὐτοῦ δημοσιεύω κατωτέρω εἰδήσεις ἀφορώσας εἰς τὰ τελούμενα ἐν τῇ ΒΑ. Θράκῃ πρὸ τοῦ 1923 ἔθιμα τὴν 8ην Ἰανουαρίου, «ἡμέραν τῆς μαμμῆς», ἡ ὁποία κοινῶς ἐλέγετο *μπάμπω γκιονοῦ* (ἐκ τοῦ τουρκ. *gün*=ἡμέρα' *μπάμπω*=γραῖα, μαῖα). Δύο ἐκ τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων κειμένων (ἀρ. 11 καὶ 12) ἀναφέρονται εἰς ἔθιμα τῶν γυναικῶν τῶν παρακειμένων βουλγαρικῶν χωρίων Ἐρκέτς καὶ Κισλάδερε, ὡς τὰ ἀντελήφθησαν Ἕλληνες ἔμποροι ἐκ Μεσημβρίας καὶ Ἀγγιάλου, παρευρεθέντες εἰς αὐτὰ τὴν 8ην Ἰανουαρίου. Ἐς σημειωθῆ καὶ ὅτι εἰς ἐκ τῶν πληροφοριοδοτῶν μου, ὁ Γιάγκος Ἀράμπογλου (ἀρ. 2) εἶχε μητέρα μαμμὴν καὶ παρηκολούθει ἐλευθέρως τὰ γινόμενα κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἄλλος, ὁ Διαμαντῆς Κηπουρίδης (ἀρ. 4 καὶ 5), ἦτο ὄργανοπαίκτης καὶ παρευρέθη πολλάκις εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἐλληνικῶν χωρίων τοῦ Αἴμου.

1 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 205)

Παρά Ἀρετῆς Γιαννάκου Τσακαλάκη, ἐτῶν 39, ἐκ χωρ. Ναίμονα, περιφ. Μεσημβρίας.

Τῆς Μπάμπως μέρα.

Κάθε γυναῖκα, ἐκείν' ποὺ τεκνών', θὰ πᾶνε τὸ προῶτὶ στὴ μαμμὴ ἀπόνα σπουνάκ' καὶ θὰ διή χύσ'νε νὰ πλνθῆ κάθε μιὰ. Μετὰ θὰ γυρίσ'νε στὰ σπίτια τους καὶ θὰ ἐτοιμάσ' κάθε μιὰ τραπέζ' διάφορα φαγητά: ξυνὸ λάχανο, ὄ,τι νά 'ναι ἄλλη αὐγά, ἄλλη ψάρια, μιλίνα¹⁾, καὶ μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμέν' μὲ μέλ' καὶ κεντημέν' μὲ μαχαῖρ' καὶ πηροῦν'. Τὸ βραδάκ' θὰ τὰ πάρ'νε καὶ θὰ πᾶνε στῆς μαμμῆς τὸ σπῖτ'. Ἐκεῖ θὰ καθήσ'νε νὰ διασκεδάσ'νε. Ἐχ'νε κι ἕναν ὀργανοπαίχτη. Χορεύ'νε, πηδοῦνε, γίν'νται καὶ μασκαροῦδες. Ἄδρας δὲ ζυγών'. Ἐναν γκαϊρὸ πήαιναν οἱ γυναῖκες καὶ στὴ βρύσ' κ' ἔβρεχαν διή μπάμπω καὶ δὸ βρόεδρο.

2 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 21-23)

Παρά Γιάγκου Ἀράμπουλου, ἐτῶν 57, ἐκ χωρίου Τζίμου, περιφ. Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω γκιουνοῦ.

Ὅταν ἔρτ' κείν' ἡ μέρα, θ' ἀλλάξ'νε οἱ γεναῖκες τὶς καλύτερες φορεσιές, θὰ βάλ'νε τὸ φκιασίδι τς, τὸ κοκκινάδι τς, ἐπειδὴ, ἅμα κἀν'νε παιδί, νὰ νεῖναι ἔμορφο.

Ἔστερα θὰ πάρ' κάθε μιὰ διή ρακὴ τς, τὶς μεζέδες τς, τὸ τί ἔχ' νὰ ποῦμε, θανά πάρ' κ' ἕνα σουκάλ' νερὸ ζεστὸ καὶ βασιλικό. θανά βάλ' τὸ λυγόν', θανά βάλ' κ' ἡ παραμάννα τὰ χέρια τς ἔτο' ποκάτ' (συμπλεκλεγμένα), θανά χύσ' τὸ νερὸ πᾶν' στὰ χέρια τς μυροδέν, μαζωμένο, γιὰ νὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί, καὶ θανά κἀν' ἕνα καλὸ λουλούδ' μὲ τὸ βραράκ' καὶ θανά τὸ βάλ' στῆς μαμμῆς τὸ κεφάλ', γιὰ νὰ εἶναι ἔμορφο τὸ παιδί. Ἔστερα πὲ τὰ κείνο τὸ ρακὶ θανά κεράσ' διή μαμμὴ, καὶ τὸ ἄλλο θανά τ' ἀφῆκ' ἐκεῖ, καὶ θανά δώκ' μπαξίσο' διή μαμμὴ, κ' ἔστερα ἡ μαμμὴ κερονοῦσε κεῖνες. Ἔστερα θανά γυρίσ'νε στὸ σπῖτ', θανά σφάζ'νε πὸ μιὰ κόττα, θανά κἀν'νε τὸ τραπέζι τς. Φαγητά, ὄ,τ' βρισκοῦσανε.

Θανά πᾶνε πάλε στῆς μαμμῆς τὸ σπῖτ', θανά πιάσ'νε μιὰ γάϊδα καὶ θανά παίζ' κείνο τὸ βράδ' ὅσο νὰ μυτζερίσ'νε. Τραβουδοῦσανε, χόρευανε. Ἡ μπάμπω ἔσεργε δὸ χορό. Μιὰ πόδεγεν πανταλόνια, γίν'νανε ἄδρας κι ἄλλη γεναῖκα, κ' ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κἀνα λουκάν'κο. Κεῖνο τὸ λουκάν'κο τό'κλαιγαν,

¹⁾ μιλίνα, γλόνκσμα ταψιοῦ μὲ γέμιση ἀπὸ φροῦτα, κολοκίθα κλπ.

τὸ φιλοῦσαν. Ἄλλη γίνεταν τζαντὰρος (χωροφύλακας) μὲ τὰ σπαθιά, ἀλλ' ἀσκέο (στρατιγιώτης) μὲ δὴ στολή τ' καὶ γλεδούσανε. Μάσκες δὲν ἔβαζανε, τὰ προσώπατα λεύτερα. Ἐβγαίνανε, πάινανε καὶ σιὰ μαγαζιά, ἔπαιρνανε μπαξίσια· θανά πάο'νε τὸ καπέλλο σ', γιὰ νὰ δώκ'ς μπαξίς'. Δὴ μαμμὴ δὴ στόλιζανε, δὴν ἔβαζανε πὰ σ' ἓνα κάρρο καὶ δὴ γκιζέο'ζανε κι ἅμα πάινεν κάνας ἄδρας κεῖ ἀπ' ἦταν οἱ γεναῖκες, δὸν ξεβράκωνανε.

Ἐγώ, ἦταν ἡ μητέρα μ' μαμμὴ καὶ δὲ φυλάγδας πὸ τὰμένα, ἦμουνα μέσα στὸ σπὶτ'. Μένα δὲ μὲ πείραζανε. Ἄγκρουφίως τό'κανανε, συνατοῖ τς, γεναῖκες μουχέες. Ὁ γαῖδατζης ἦταν μονάχα, ἀλλὰ ἦταν ἀπαγορευμένο νὰ πῆ τίποτα. Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηνανε. Παίρμενες μονάχα καὶ γοιές πάινανε.

Τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχοιτοῦνε παιδιὰ.

3 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 90-93)

Παρά Σκουλίνας Γιάγκου Ἀράμπογλου, ἐτῶν 53, ἐκ Ραβδά, περιφ. Μεσημβρίας.

Μπάμπω γκιουνοέ.

Δὴ μέρα αὐτή, τὸ προγί, ἡ μπάμπω κάθεται στὸ θρόνο τς, στὸ κάθισμα, καὶ κάθε μιά, ποὺ θὰ ἔσθη, θὰ τῆς χύσ' νερὸ νὰ πλυνθῆ. Ἐχ' ἓνα κλωνὶ βασιλικὸ μέσ' στὸ νερό. Τὸ σαποῦν' θὰ τὸ βάλ' πάν' σιὰ χέογρια τῆς μαμμῆς καὶ τὸ νερὸ θὰ τὸ χύσ' πάν' σιὰ χέογρια, ἔτο' χλιαρό, ὄλο μὲ μιᾶς, καὶ δὴ γραφίτσα (τὸ μπακιράκ') θὰ δὴ βρουμντήσ' καὶ θὰ δὴ γάν' μὲ τὸ ποδάο' ἔτο' καὶ θὰ δγγῆ: Ἄμα ν εἶν' τάνάσκελα, θὰ κάν' κορίτσ', ἅμα ν εἶν' μπρούμντα, θὰ κάν' ἀγόο'. Ὑστερα τῆς σκουπίζ' τὰ χέογρια τς μὲ δὴ βετσέτα, θὰ δὴ γκεράσ' κ' ἓνα ποτηράκ' ρακί, θὰ δὴ δώκ' μέντες, λουκοῦμ', θὰ δὴ φιλήσ' τὸ χέο', θὰ δὴ δώκ' καὶ μπαξίς', πέντε δραχμὲς νὰ ποῦμε.

Ὑστερα φεύγουμε, παγαίν'με, ζυμών'με κάν'με πίττες, φαγιά. Θ' ἀλλάξ'με κιάλας· θὰ βάλω γώ, νὰ ποῦμε, ποτούο¹⁾, ἓνα καλπάκ' καναγκαιοῆσιο· ἄλλη γέν'ται ἀξιωματικός, ἄλλη κομίτα, ὅ,τι ἀλλαξιά νὰ βοῆς νὰ βάλ'ς.

Ὑστερα θὰ πάο'με τὰ τραπέζια μας²⁾, τὰ φαγιά μας καὶ θὰ πᾶμε στῆς μαμμῆς τὸ σπὶτ', νὰ στρώσ'με τὶς μεσάλες³⁾, νὰ βάλ'με τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας.

Πρῶτα θὰ στολίσ'με δὴ μαμμὴ. Θὰ δὴ βάλ'με τὸ λουλοῦδ' τὸ χονσό, βαρσκιωμένο, θὰ δὴ βάλ'με μπρουλιές φλουριά—ἀντὶς φλουριά σταπίδες, χαρούπια, φουσκας (πατλάκες ἀπὸ καλαμπόκ', ποὺ τὸ βάζ'νε στῆ φωτιά)· μιὰ φούσκα, μιὰ σταπίδα· βάν'με καὶ σῦκα, ξυλοκέρατα—κ' ἓνα κρεμμύδ' στῆ μέσ' γιὰ ὄρολόγ'.

¹⁾ Ποτούορι, βράκα ἀνδρική στενή, ποὺ φοροῦσαν οἱ χωρικοί.

²⁾ Ἐννοεῖ χαμηλὰ στοργγγυλὰ τραπέζια, τοὺς λεγομένους σσοφοράδες. ³⁾ Τραπεζομάντηλα.

Θὰ τὸ παστρέψῃς, νὰ εἶναι ἄσπρο· τὸ ἴβαζανε σὲ μιὰ κλωστή, ἔβανανε κ' ἕνα τσάκνο γιὰ κλειδί.

— Τί ὥρα εἶναι ;

— Τὸ κορμυδ' λέγ' ἢ χτεσινή!

Κάθε μιὰ πήγαινε διὴ βρουλιά τς μὲ τὶς φοῦσκες στὴ μπάμπω καὶ τὸ κεφάλ' τῆς βάβως γίντανε ὡς ἀπάν' πὲ τὰ λουλουδία.

Ἡ βάβω εἶχε καλεσμένες δυὸ βάβες. Καὶ σ' αὐτὲς ἔβανανε τὶς μπρουλιές. Οἱ γεναῖκες στόλιζανε διὴ βάβω καὶ κεῖνες τὶς γριές.

Ἔστερα θὰ καθήσ'νε νὰ φῶνε καὶ νὰ πιοῦνε. Θὰ τραγουδήσ'νε καὶ θὰ μεθύσ'νε. Κ' ἔστερα θ' ἀρχινίσ'νε νὰ χορεύ'νε.

Λένε ὅλα τὰ τραβούδια, καλὰ καὶ ἀγαπανά¹⁾).

Κάν'νε κ' ἕνα ἀλόησιο προῦμα ἕνα πρόσο, ἕνα σετζοῦκ²⁾, ἕνα λουκάν'κο ὅπου βροῦνε τρῦπα ἀνοιχτή, τὸ ρωκῶν'νε...

Ἔστερα θὰ πᾶνε στὸ μαγαζί, θὰ χορέψ'νε, θὰ πιοῦνε. Χορεύοντας θὰ πᾶνε. Ἡ βάβω τρανάει τὸν πρόοδο, κ' οἱ γεναῖκες πιασμένες στὸ χορό. Κι ἅμα βροῦν κανέναν ἄδρα, δὸ βαίρν'νε τὸ κασκέτο τ', κι ἅμα δὲ δώκ' κροσί, δὲ τὸ δίν'νε· δὸ ρήχ'νε κατὰ γῆς, δὸ γατουροῦνε, ὅ,τ' θέλ'νε δὸ γάν'νε.

4 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 162-3)

Παρὰ Διαμαντῆ Κηπουρίδη, ὄργανοπαίκτη, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας.

Στὸ Ναίμονα ἔτυχα, στὸ Ραβδᾶ, στὴ Μπάνα. Τὰ ἴδια ἔθιμα. Ἦμανε ὄργανοπαίχτης καὶ τὰ εἶδα.

Διὴ μέρα τῆς βάβως οἱ γυναῖκες θὰ πᾶνε στὴ μαμμῆ καὶ ἢ κάθε μιὰ θὰ πάγ' ἕνα δῶρο· ἢ πίττα, ἢ κόττα θὰ βράσ', καὶ κατόπ' θ' ἀρχίσ' ἢ διασκεδάση.

Ὀλόκληρη μέρα θὰ διασκεδάζ'νε, μόνε οἱ γυναῖκες μαζί πὲ διὴ βαραμάννα. Οἱ ἄδροι θὰ εἶναι φροουρά· αὐτοὶ θὰ εἶναι εἰταξία. Αὐτοὶ δὲ πίν'νε αὐτὴ διὴ μέρα, θὰ προφυλάγ'νε τὶς γυναῖκες. Ὅταν ὅμως θανά βγιοῦνε στὸ δρόμο μεθυσμένες, τύχαινε νὰ περάσ' κάνας διαβάτης πεκεῖ. Αὐτὸς ἐξάπαντος ἔπρεπε νὰ δώκ' κάτι τί, ἕνα ρεγάλο. Ἄν δὲν ἔδινε, θανά δὸ γατεβάσ'νε πὲ τὸ ἄλογο καὶ θανά δὸ βᾶνε στὴ βρούσ' νὰ δὸ βρέξ'νε, νὰ κάν'νε τὸ ἔθιμο τοῦ Ἁγίου Ἰορδάνου.

Ὀλόκληρη πλεξούδα κορμυδία ἢ σκόρδα ἔβαζαν γύρω στὸ λαιμὸ τῆς μπάμπως ἢ καὶ μπρουλιές μὲ γεμίσια (ξηρούς καρπούς) διάφορα.

¹⁾ Ἄσμενα, σατιρικά.

²⁾ Σετζοῦκι, εἶδος λουκάνικου.

Με ξόλο ή με χῶμα, με πηλό, ἔκανανε ἕνα ἀδρικό προῶμα. Τὸ στόλιζανε με κάτι λουλούδια, ὅπως και (δὴ) βρωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδινανε. Τὸ φιλούσανε, τὸ ἀγκάλιαζανε και ἔκανανε πὼς τὸ βάζ'νε σὲ καμμιάνα. Ἔκανανε και τὸ γυναίκειο και τ' ἀντάμωναν, ὅπως ἐκτελεῖται τὸ φρσικό καθῆγον.

Τὸ ὅμοιο ἐγὼ τὸ εἶδα στὰ χωριά τὰ δικὰ μας και δὴ δευτέρα μέρα τοῦ γάμου. Ὅταν θὰ βγῆ τὸ κορίτσο παρθένα, γίν'ται μεγάλος ἐνθουσιασμός σὲ κείνη δὴν οἰκογένεια και τὸ πανηγυρίζ'νε. Στὴ Μπάνα βάζ'νε ἕναν ἄθροπο και ἀνεβαίν' σ' ἕνα δένδρο ἀψηλὸ και φωνάζ': Σήμερις κανένας δὲ θὰ βγῆ ὄξω πὲ τὸ χωριό. Ὅλ' θὰ ἔρτουνε σιτὸ γάμο νὰ διασκεδάσ'νε. Στὴ διασκέδασ' οἱ γυναῖκες κρεμάζ'νε κρεμμύδια, σκόρδα ἢ μιὰ πὲ (δὴν) ἄλλ', ὅπως στῆς μπάμπως δὴ μέρα. Κάν'νε και ἕνα ἀδρικό προῶμα και τὸ δίν'νε χέρο σὲ χέρο και τὸ χαϊδέυ'νε, τὸ φιλοῦνε, ἄδρου και γυναῖκες, και τελευταῖα πιάν'δαι σιτὸ χορὸ και χορεύ'νε μέχοι τὸ πρωί. Εὐχές: Καλὰ ὕστερνά, ν' ἀσπρίσ'νε, νὰ γεράσ'νε, νὰ πολυτεκνήσ'νε.

5 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 164-5)

Παρά τοῦ αὐτοῦ.

Στὴ Μπάνα δὴ μέρα τῆς μπάμπως ἐν πρώτοις πηγαίν' μιὰ γυναῖκα πὲ τὸ προῶμα τὸ ἀδρικό και τὸ γυναίκειο. Τὸ γυναίκειο τὸ φκιάν'νε μ' ἕνα κομμὰτ' τομάρο μαλλιαρό, π' αὐτὰ ποὺ ἔχ'νε οἱ γουναροῆδες. Τὸ σιζ'νε και τὸ κάν'νε τὸ ὅμοιο. Τὸ στολιζ'νε με διάφορα ἄνθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και τὸ προσφέρουνε στὴ βαραμάννα με τὸ ἀδρικό προῶμα και αὐτὸ συντείνει, ὅτι ἡ παραμάννα εἶναι ὡς ἕνας ἐλευθερωτής, μεγάλος γιατρός γι' αὐτές, και εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς. Ὑστερα ὅλες οἱ ἄλλες χύνοντανε σύσσωμα σιτὸ δωμάτιο, ποὺ ἦτανε ἢ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζανε αὐτὸ τὸ προῶμα και ἢ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἄλληνῆς και τὸ χαϊδεύανε, τὸ φιλούσανε. . . Χόρευνανε γύρω σιτὸ τραπέζ' με τὴ μπάμπω πρόοδο:

Ἔνας γέρος κλάδενε,
δὴ ματζάνα τ' σάλενε κτλ.

6 (ΛΑ 1104 Α' σ. 269-277)

Παρά Κυριάκου Καλαϊτζῆ, ἑτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας, παντοπόλου ἐν χωρ. Νταουτλί ἀπὸ τοῦ 1897-1903.

Στὸ Νταουτλί, ὅταν ἔρχουδας οἱ καλὲς οἱ μέρες και περνοῦσε τ' Ἀηγιάν', οἱ γυναῖκες (τοῦ Νταουτλί) πηγαινανε και στόλιζανε δὴ βαραμάννα, δὴ βαράκωνανε, δὴν ἔκανανε σὰ νύφ': δὴν ἔβαζανε στὴ βολυθρόνα και καμάρωνε.

Τὸ λοιπὸν ἢ κάθα μιὰ νοικοκυρὰ θανά πάγ' τὸ τραπέζ', (δὴ κόττα τς, μισίρ¹⁾), χήνα, ξυνόγαλο, μιλίνας, κρασί ἕνα μπακίρ' μεγάλο, νερομπάκιρο, καὶ συναγωγίτζις ποιά θανά πάγ' τὸ καλύτερο φαγητὸ στὴ βαραμάννα.

Αὐτὸ ἀρχινοῦσε ἀπὲ ἢ ὥρα ὀχτὼ τὸ πρωτὸ μέχρι τὸ μεσημέρ'. Θανά φᾶνε, θανά γλεντήσνε ὄλες ἀναμεταξὺ τς, στῆς παραμάννας τὸ σπίτ'.

Μετὰ τὸ μεσημέρ' ξεσπάθωνανε πιά κ' ἔπαιρνανε δὸ δαῖ δὸ Δημητράκ' δὸ Διαμαντόγλου, γκαϊδατζῆ, καὶ τοὺς ἔπαιζε πὲ δὴ γκαϊδα. Τὸν εἶχανε ὁμως μεγάλη πειθαρχία.

Ἢταν περνοῦσε τὸ μεσημέρ' κ' ὕστερις δύνκλας μὲ διάφορες φορεσιές, ἀντηρῆσια ροῦχα, κ' ἔτρεχανε στὰ σοκάκια μὲ τρεῖς, μὲ τέσσερις κομπανίες, γιὰ νὰ συναντήσνε κανέναν ἄδρα, μεθυσιμένες ὁμως. Κι ὅποια ἀντάμωνανε, ἐννοοῦσανε νὰ τοὺς δώκ' λεπτά, κι ἂν δὲ δὸς ἐδινε λεπτά, τὸν ξεγύμωνανε κι ἀναγκάζδανε ὁ καθεὶς νὰ δώκ' λεπτά, γιὰ νὰ γλυτώσ' τὸ ξεγύμνωμα. Μετὰ τὸν ἄφηνανε, ἔπαιρνανε τὰ λεπτά, κ' ἔτρεχανε κι ἀγόραζανε κρασί.

Σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ μιὰ φορὰ ἔρχομαν κ' ἐγὼ μὲ δὸ Μπύρογο πὲ τ' ἄλογο, καὶ μὲ πιάν' τοῦ Γιώργ' τοῦ Ντελῆ - Δημήτρ' ἢ γεναῖκα, κ' ἔπιασε τ' ἄλογο πὲ τὰ χαλινάρια καὶ λέγ' :

— Κερατᾶ, παρᾶδες βγάλε. Κ' οἱ ἄλλες φόναζανε :

— Κράτια τον, μὴ δὸν ἀπολᾶς.

Κι' ἀναγκάσκα κ' ἔδωκα εἴκοσ' γρόσια καὶ μὲ ἀφήσανε. Καὶ μετὰ μιὰ ὥρα γλέπω κ' ἔρχομαι στὴ βιάτσα κ' ἔβγαζανε τὶς ἄδρ' πομέσα πὸ τὰ καφενεῖα πὲ τὶς προποδιές.

Αὐτὰ ἦδαι τὰ ἐθίματα τοῦ Μπαμπογκιοννοῦ τοῦ Νταουτλί.

Τὸ γαϊδατζῆ δὸν εἶχανε δεμένα τὰ μάτια, μόνε νὰ παίζ'. Πότε τὸν ἔβανανε στὸ στόμα μιλίνα (=πίττα), πότε ἄρμονθὸ ψᾶρ'...

Δὴ μπάμπου δὴν ἐπλυνανε, τὴ βογιάλζανε μὲ κοκκινάδ' τὰ μάγουλά τς, δὴν βοιδράοζανε καὶ δὴν ἔβανανε πούλια στὰ μάγουλα, στὸ τσακάλ' φλουρογιά· δὴν ἔκανανε κοῦκκο καὶ δὴν ἔβανανε στὴ βολνθρόνα καὶ καμάρωνε.

Χόρευανε, ὅταν ἦδαι μὲς στὸ σπίτ'. Ἢκανανε πολλὰ πράματα, ἀλλὰ πῶς νὰ τὰ ξέρ' κανεῖς; Ἢ μιὰ ἔβανε ροῦχα ἀδρικὰ καὶ δεκינוῦσε ὡς ἄδρας. Μερικὲς ἔβγαίνανε κ' ἔπιανανε τὰ πόστα, μήπως πλησιᾶσ' κανέναν ἄδρας καὶ πάγ' καὶ ὀγγ' ἐκεῖ τί γέν'ται²⁾.

¹⁾ Μισίρ, ἰνδιάνος, κοῦρκος.

²⁾ «Οἱ Νταουτλιανοὶ ἦδαι Καβακλιῶτ' ἀπὲ τὸ βουνὸ Σατάρ' τῆς Ἀδριανοῦς περιφέρειας. Ἢσαν στὸν καιρὸ τῆς Ρουσίας κι ὁ Νταουτ μῆης εἶχε τὸ τσιφλίκι καὶ τὸ ἀγόρασαν αὐτοὶ καὶ τὸ καμαν χωριὸ καὶ ὠνομάσεν Νταουτλί. Εἶχανε 30 χιλιάδες στρέμματα ὀγδόνα οἰκογένειες».

Και στή Μεσέβρια οί γυναῖκες μαζεῦδας στό σπít' τῆς μαμμῆς και διασκέδαζανε. Και οί ἄδρoι ἔκανανε τὸ Μπάμπουγκιοννοῦ κόντρα πὲ τὲς γεναῖκες.

7 (ΛΑ 1104 Β' σ. 2-3)

Παρά Δημ. Σαρρῆ, ἐτῶν 60, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τὸ Μπάμπου γκιοννοῦ γίντανε και στήν Ἀχελώ. Ἦταν ἡ τελευταία γιορτή. Οἱ γυναῖκες πήγαινανε στό σπίτι τῆς μαμμῆς· δὴ βήγαινανε σαπούνια, λάδι. Δὲν ἐπιτρέπονταν ἄδρας. Ὅλη νύχτα γλεντούσανε και ἔκανανε ὅ,τι μπορούσανε. Χόρευανε, ἔπινανε και κομιμάτ' παραπάν', ἔρριχνανε δὴ μιὰ κάτ', δὴν ἔκανανε τρὶκωλο¹⁾.

Πήγαινανε μόνε γυναῖκες παδρεμένες. Οἱ ἄδρoι στό Μπάμπου γκιοννοῦ γλέντιζαν ὄξω, ξεχωριστά· ἔμοιαζαν καρναβαλίστικο γλέντι, στά καφενεῖα, και πάν' σ' ἀμάξια χωρικά λογυρνοῦσαν πὸ μαχαλὰ σὲ μαχαλὰ μουντζορωμένοι, κ' ἔλεγανε πειράγματα στοὺς γύρω.

8 (ΛΑ 1104 Β' σ. 31-33)

Παρά Σοφοκλῆ Χατζηγιάννογλου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τῆς Ἀγίας Δομνῆς μαζώνουντας οἱ γυναῖκες και πήγαινανε στή μαμμὴ και δὴ βήγαινε ἡ κάθε γυναῖκα ἓνα σαποννάκ' και κανένα πετσετάκ' και διάφορα φαγητά. Ἐκεῖ ἔμνησκανε ὅλες οἱ γυναῖκες και γλεντούσανε.

Πρῶτὸ πήγαινανε και ἔμνησκαν ἔως τὸ βράδ'. Κατόπ' ἔπαιρνανε τὰ ὄργανα στῆς μαμμῆς τὸ σπít' και χόρευανε, ἔως νὰ διαλύσ' τὸ πλῆθος τὰ μεσάνυχτα. Ἦ μαμμὴ τίς εὐχιοῦνταν νὰ κἀν'νε πολλὰ παιδιὰ. Οἱ ἄδρoι ἀπαγορεύονταν νὰ πᾶνε στό σπít' τῆς μαμμῆς.

Ἐλεγανε τὰ δικά τς τὰ τραβούδια, γυναικειὰ, και πὸ καμμιὰ μεθοῦσε κι ὄλα.

Ἐκανανε και ἄστεῖα πολλὰ και γελοῦσανε. Ἐπιανανε καμμιὰ γυναῖκα πὲ τὰ χέρια, τὰ πόδια, δὴν ἔρριχνανε κάτ', δὴν ἔκανανε τρὶκωλο.

Μόνε παδρεμένες πήγαινανε, ποὺ μπορούσαν ν' ἀποχτήσουν.

Κ' οἱ ἄδρoι γιόρταζανε και γλεντούσανε στά μαγαζιά.

9 (ΛΑ 1104 Α' σ. 106-7)

Παρά Ἐλένης Λίλαινα, ἐτῶν 67, κατοίκου Ἀηβλάση παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

Τὸ πρῶτὸ θανά πᾶμε στή μπάμπω, νὰ δὴ χύσμε νερὸ νὰ πλυθῆ. Θανά σκουπιστῆ πὲ δὴ βετσέτα, θανά μᾶς κερᾶσ' κείν' ἓνα ποτῆρ' ρακὶ κ' ὕστερα θανά

¹⁾ Τρεῖς φορές δὴ χτυπούσανε κάτ'.

πάγ' καθεμιά στο σπίτι τς νά κάν' έτοιμασία. Θανά σφάξ' πουλί, ὅ,τι ἤδανε.

Τὸ βοράδ' θανά πάο' τὸ τραπέζι τς (χαμηλὸ ξύλινο), εἴτε δὸ δαβᾶ τς μὲ τὰ φαγιά. Θανά πᾶμε κεῖ πέρα καὶ θανά στορώσ'με τραπέζια στὴ σειρά. Τί χαλβᾶδες, τί γάλατα, τί ὄρνιθόπλα, τί μιλίνες, τί πράματα! Μεγάλ' έτοιμασία.

"Υστερα θανά φᾶνε, θανά τραγουδοῦνε, θανά χορεῦνε· δὴ μπάμπω θανά ἔχ'νε πρόοδο, κείνηρα θανά ἔχ'νε μπροστινή. Εἶχε καὶ γάϊδα.

Κάθα μιὰ θανά στολίσ' δὴ μπάμπω μὲ λουλούδια, βασιλικοί, μὲ πράματα.

Ὅλλες οἱ γυναῖκες μαῖτσα τραβουδούσανε. "Υστερα θὰ νά πάο' ἡ μπάμπω δὸ χορό, θανά πᾶμε στοῦ Θωμᾶ τὸ μαγαζί. Τὸ παιδί τ' ἤδανε, ὁ Γιώργης, ὁ Θωμᾶς ποῦ νά φανῆ!

"Αν φαινόδανε ἄδρας, τότε ξέμνωσανε, δὸν ἔπαιρνανε τὸ καλπᾶκ', νά δοῦς κερᾶσ'. Καὶ μεθούσανε κι ὄλα. "Ὅλη νύχτα χόρευανε.

Εὐκῆς τῆς μπάμπως: Νά νεῖναι γερές, νά χαίρ'δαι, νά κάν'νε παιδιά, νά νεῖναι καλά...

10 (ΛΑ 1104 Α' σ. 89)

Παρά Θεοδοριάς Μπαλῆ, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπαμπωγκιουρό.

Κεῖν' δὴ μέρα θανά πάομε τὰ φωμιά μας, τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας, μιλίνες ἔφκιαναμε, καὶ θανά πᾶμε μέσα σ' ἓνα σπίτι' νά καθήσ'με, νά φᾶμε, νά πιοῦμε κρασί, κ' ἔπειτα νά σκωθοῦμε νά χορέψ'με. Μερικῆς φορέν'δαις, γέν'δαις μάσκες καὶ γλεντούσαμε, κάναμε ἄστεϊα. Μερικῆς φορὸς περνούσανε οἱ ἄδρας, μᾶς ἔπαιρνανε καὶ λογυρνούσαμε ὅλη δὴ βολιτεία μας, ἄδροι καὶ γυναῖκες· χορεύαμε καὶ γρόζιμε λόγερᾶ δὴ Μεσέβρια ὅληνα, πὲ τὸ Κουμοῦλ' μέχρι τὶς Ἀξόπορτες κἀτ' καὶ πάλε γυρνούσαμε καὶ πηαίναμε πάλε στὸ Κουμοῦλ' γυναῖκες, ἄδροι, παιδιά, ὄλ' ἡ Μεσέβρια.

Καὶ τὰ ὄργανα ἔπαιζανε μπροστά.

"Ενας ἄθροπος γέντανε μπάμπω. Ὁ Σάββας τοῦ Μαοῆ γέντανε "ΑἰΒασίλ'ς, μαζὶ πὲ τὸ πλῆθος. Δὲν εἶχε κόσμος νά μὴ διασκεδάσ'.

"Ετὸ ἔθιμα τὸ ἤῤοραμε μὲ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια.

11 (ΛΑ 1104 Α' σ. 5-8)

Παρά 'Αποστόλου Μανωλοπούλου Κοκκίνου, ἐτῶν 84, ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω γκιουνρὸν στὸ 'Ερκέτς¹⁾

Τὸ μπάμπω γκιουνρὸν στὸ 'Ερκέτς, πὸν ἦλας οἱ χοῖροι οἱ Βούργαροι, οἱ γυναῖκες πῆλαινε στὴ μαμμή. Ἄπο τὴν ἀρχή, ἅμα ἔρχοσαν ἡ μέρα αὐτή, ἤξεραν οἱ γυναῖκες, ἔκανανε δὴν ἐτοιμασία ἀποβραδύς. Καθαμὰ θανά σφάξ' ἀπὸ ἓνα ὄρνιθ'.

Τὸ λοιπόν, ἅμα ἔβγαυε ὁ ἥλιος, ὅλες οἱ γυναῖκες ἔβανανε στὶς δαβᾶδες πὸ μιὰ μιλίνα, ἓνα ὄρνιθ' καὶ μιὰ πίττα ψωμὶ καθαρὴ καὶ πὸ ἓνα κομμάτ' σαποῦν', κ' ἓνα πεσκιό' καινούργιο. Ὅταν πῆλαινανε στὴ μαμμή, ἡ μαμμὴ κάλιανε στὸ μαξιλάρ', σὰ βασίλ'σα.

Ἄμα πῆλαινανε τὰ πράματα, τὰ ἔπαιρνε μιὰ γυναῖκα, τὰ σήκωνε. Θὰ πάρ' ὕστερα ἡ γυναῖκα τὸ σαποῦν', θὰ πάγ' δὴ λιέν' στὴ μαμμὴ γιὰ νὰ νιφτῇ. θὰ βάλ' τὸ σαποῦν' στὸ χέρ' τῆς μαμμῆς πάνου, θὰ πάρ' τὸ νερό, θὰ δὴ χύσ' νερὸ νὰ νιφτῇ, ἡ ἴδια ἡ γυναῖκα πὸν πηαίν'. Τὸ λοιπόν θὰ δώκ' τὸ πεσκιό' νὰ σκουπιστῇ, καὶ κεῖνο τὸ σαποῦν' καὶ τὸ πεσκιό' μνήσκ' δῶρο στὴ μαμμή.

Τὸ ἔχ'νε ἓνα καλὸ συνήθειο κεῖνο, νὰ πᾶνε μιὰ φορὰ δὸ χρόνο νὰ νίφουνε τὰ χέρια τῆς μαμμῆς, γιὰτὶ ἡ μαμμὴ βάζ' τὸ χέρι δὴς στὸ σῶμα τῆς γυναῖκας. Ὅλες οἱ γυναῖκες τὸ κάν'νε αὐτὸ τὸ συνήθειο, ὅσες ἔχ' στὴν ἐνορία τς. Ἐπειτα βάζ'νε τραπέζ', στρών'νε τσέργες καὶ κάθ'δαι καὶ τρώγ'νε. Πηγαίν'νε καὶ λίγο κρῶσι μὲς στὰ μπακιράκια. Κατόπ' τὸ τραπέζ' στέκ' ὅσο νὰ πάγ' ἡ μαμμὴ στὴ βρύσ'. Στέκεται κάτ', δὲ δὸ σκῶν'νε.

Ἐχ'νε καὶ δὸ γκαϊδατζῆ καὶ δὸ πληρών'νε. Πίν'νε, μεθοῦνε, δὸ γκουδοῦνε καὶ ὄλα, ἀσειῖα λένε, κάν'νε πολλὰ πράματα. Χορεύ'νε, διασκεδάζ'νε, ὠσπον νὰ ἔρτ' ἡ ὥρα.

Σκῶνται ὕστερα καὶ βάζ'νε δὴ μαμμὴ πὰ στ' ἀμάξ' καὶ μιὰ γριὰ 'κόμα, ἡ μαμμὴ νὰ μὴ 'ναι μονάχ'. Καὶ πολὺ δὴ προφυλάγ'νε, ὅπως οἱ φαντάρ' δὸ στρατηγό. Ἐχ' ἄλλ' μάγκες, πὸν πᾶνε καὶ πολεμοῦνε νὰ βγάλ'νε τὶς ρόδες τοῦ κάροου, νὰ πέσ' ἡ μαμμὴ. Κάθα μιὰ ἔχ' ἓνα ξύλο καὶ φυλάγ'νε. Γὼ φοβήθηκε τὸ μάι μ' ἀπὸ κεῖνες. Ἄδρες δὲ βοροῦνε νὰ σταθοῦνε γιὰτὶ πίν'νε, μεθοῦνε, πέφτουνε καὶ κάποτες. Οἱ ἄδρες τὶς μαζεῖουνε. Ἄλλοτες οἱ ἄδρες τὶς δέρονε: κεινὴ δὴ μέρα ἡ γυναῖκα δέρον' δὸν ἄδρα, μιὰ μέρα δὸ χρόνο.

Γὼ ἔχω ἀκούσ', ἐπὶ Τουρκίας μιὰ χρονιά, κάποιος τζαντάρ'ς, χωροφύλακας,

¹⁾ Βουλγαρικὸ ὄρεινὸ χωριὸ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Μεσημβρίας.

χτύπε μιὰ γυναίκα, καὶ κείνες πήρανε τὰ σπαθιά τ', τὰ ντουφέκια τ', τὰ ἔσπασανε. Βάν'νε στὴ γαρροῦτσα δὴ μαμμὴ οἱ γυναίκες, τρανοῦνε οἱ ἴδιες δὴ γαρροῦτσα, σκουδοῦνε τὶς ρόδες καὶ δὴ βηαίν'νε στὴ βρούσ'. Κατεβαίν' πέ δὴ γαρροῦτσα, βρέχ'νε τὸ κεφάλι τς, τὰ χέρια τς, δὴ βάζ'νε πάλε στὴ γαρροῦτσα καὶ δὴ βηαίν'νε πάλε στὸ σπίτι τς· δὴν ἀφήν'νε κεῖ δὴ μαμμὴ καὶ φεύγουνε, καθαμιὰ στὸ σπίτι τς.

Τὸ ἔχ'νε, γιορτάζ' ὥστε ἡ μαμμὴ. Τελειών'νε ὄλες οἱ γιορτὲς καὶ κατόπ' ἴνεται αὐτὴ ἡ γιορτὴ δὸ χρόνο μιὰ φορὰ. Τὸ ἤθρανε καὶ τὸ ἔχ'νε νὰ τιμήσ'νε δὴ μαμμὴ, ὅπως πηγαίν'νε σὲ μιὰ ὄνομασία. Κι ἅμα δγιοῦνε ξένον ἄθροπο, πηαίν'νε, ζητοῦνε δῶρο. "Ἄμα δὲ δοὺς δῶκ'...

"Ἐχ'νε καθαμιὰ ἓνα μπακιράκ' κρασί μὲ βασιλικὸ νὰ μοσκίζ'.

12 (ΛΑ 1104 Β' σ. 34)

Παρά Σοφοκλέους Χατζηγιάννογλου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγχιαίου.

Τῆς ἡάβωσ ἡ μέρα.

"Ἐτυχα σὲ κάποιο χωριὸ Βουργάρικο, στὸν Κισιάλερε. Πῆγα νὰ συνάξω βερσεέδες. "Ἦμανε στὸ μαγαζὶ καὶ ἄκ'σα πὸ μακριὰ πὸν ἔρχονταν ἡ γάϊδα καὶ κατόπ' ὄλες οἱ γυναίκες καὶ κρατούσανε στὰ χέρια τσότρες μὲ κρασί. Εἶχανε μαζὶ καὶ δὴ μαμμὴ, ντυμέν' μὲ διάφορες ἐνδυμασίες, πισκιούλια, κορδέλλες κορέμου-
λας, μὲ πούλια χρυσὰ στὸ κεφάλ', ἤρανε στὸ μαγαζὶ.

"Ἐγὼ ἀναγκάστ'κα νὰ φύγω. Μόλις θανά φύγω, μὲ πιάν'νε στὴ βόρτα καὶ αὐτὲς ἤθελαν νὰ μὲ ρίξ'νε κάτω. Γιὰ νὰ γλυτώσω ἐγὼ ἀναγκάστ'κα καὶ εἶπα δὸ μπακάλ' καὶ τὶς ἔδωκε δέκα ὀκάδες κρασί, κ' ἔτο' γλύτωσα καὶ ἔφυγα.

Οἱ ἄντρες ἐκεῖν' δὴ μέρα ἤδασ κομμέν' σ' ὄλο τὸ χωριό, δὲ φαίν'δασ.

"Ἐκεῖν' ἡ μέρα εἶναι τῆς γυναίκας γιορτὴ, μιὰ φορὰ τὸ ἔτος, καὶ γλεντίζ'νε καὶ χορεύ'νε ἕως τὸ πρωτ'. Δὸ ρίχν'νε κάτ', δὸ δρανοῦνε, δὸ χτυποῦνε, δὸ γυμνών'νε, γιατί εἶναι μεθυσμένες καὶ δὲν ξέρ'νε τί κάν'νε. Κι ὅ,τι νὰ σὲ κάν'νε δὲ 'ναι δικαστήριο. "Ὁ ἴδιος ὁ δικαστὴς δὲ σὲ δικάζ'. Σὲ λέγ' «εἶναι τὸ ἔθιμο».

Τὰς ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰδήσεις ἀριθμῶ ὡς ἐξῆς:

13. Συμ. Μανασσείδης. Ἱστορ. Λεξ. (Φιλ. Σ. ΚΠ. ἀριθ. χειρ. 3796) σ. 84-87 (=ΛΑ 288). Μαράσια Ἀδριανουπόλεως.

14. Κ. Παπαϊωαννίδης. Θρακικὰ Α' 1928 σ. 458. Σωζόπολις.

15. Κ. Φ(αλιταίτς). Μπουκέτο 3 Ἰανουαρ. 1929. Κίτρος, Ἀμάτοβον κτλ.

16. Β. Δεληγιάννης. Τς Μπάμπωσ ἡ μέρα. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. τόμ. 3 (1936) σ. 196-200. Ἀμπελοὶ Νιγρίτης.

Συνοψίζοντας τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις διακρίνομεν τὰ ἐξῆς κύρια τοῦ ἐθίμου στοιχεῖα:

1. Κύριον πρόσωπον, περὶ τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ ὅλη ἑορτή, εἶναι ἡ μαῖα τοῦ χωρίου, τῆς δ' ἑορτῆς μετέχουν μόνον γυναῖκες, καὶ διὲν κάθε γυναῖκα ποὺ τεκνώνει (1), μόνο παντρεμένες ποὺ μποροῦσαν ν' ἀποχτήσουν (8), αἱ μὴ ἀπολέσασαι ἐτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιίας γυναῖκες (14), ὅλες οἱ παντρεμένες... ἐξὸν ἀπ' τὶς χῆρες καὶ τὶς ἄτεκνες (16). Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηναν (2).

2. Πρόσωπα βοηθητικά: δύο ἢ τρεῖς γραιῖαι ὡς βοηθοὶ τῆς μαμμῆς (3. 11. 16), καλεσμένες τῆς μαμμῆς (3).

3. Ἐπίσκεψις τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν μαμμὴν καὶ προσφορὰ δώρων, ἰδία πραγμάτων καταλλήλων εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς. Προσφέρονται σαποῦνι, πετσέτα, μανδήλα, φαγητά, ποτά, γλυκίσματα, χρήματα. Ἄλλαι προσφοραὶ: Ἐνα ταψὶ ἀλεῦρι σταρήσιο μ' ἕνα κερί (σπερματώτο) μπηγμένο στὴ μέση (16)· μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ κεντημένη μὲ μαχαίρ' καὶ πηροῦν' (1).

4. Νίψις τῶν χειρῶν τῆς μαμμῆς ὑφ' ἐκάστης τῶν ἐπισκεπτομένων γυναικῶν· συμβολικαὶ πράξεις σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸν τοκετόν: τὸ νερὸ (ζεστό) χύνεται πάνω στὰ χέρια (τῆς μαμμῆς), *μπιρδέν*¹⁾, *μαζωμένο*, γιὰ νὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί (2)· ἕνα κλωνὶ βασιλικὸς μέσ' στὸ νερὸ καὶ τὸ νερὸ θὰ τὸ χύσ' πᾶν' στὰ χέρια ἔτο' χλιαρό, ὅλο μεμιᾶς (3). Προγονωστικὰ διὰ τὸ γένος τοῦ τεχνησομένου: θὰ τὴ βρουμντήσ' τὴ γαφαίτσα (τὸ μπακιράκ') καὶ θὰ τὴν κᾶν' πὲ τὸ ποδάρ' ἔτο' καὶ θὰ δηῖ: ἅμα ρεῖν' τ'ἀνάσζελα, θὰ κάμ' κορίτσ', ἅμα ρεῖν' μπρούμντα, θὰ κᾶν' ἀγόρ' (3).

5. Στολισμὸς τῆς μαμμῆς καθημένης ἐπὶ θρόνου (σὰ νύφη 6. 13—σὰν βασίλισσα 11): τῆς βάφανε μὲ κοκκινάδι τὰ μάγουλα (6)· τῆς βάζανε στὸ κεφάλι λουλούδια χρυσομένα (μὲ τὸ βαράκ') (2. 3. 6. 9. 16), στὸ λαιμὸ φλονριά (13), πλεξοῦδες ἀπὸ κρεμμύδια καὶ σκόρδα (4), μπρουλιές ἀπὸ σταφίδες, χαρούπια, σῦκα, φοῦσκες (ἀπὸ καλαμπόκι) (3. 4)· τῆς βάζανε ἕνα κρεμμύδ' σὲ μιὰ κλωστή μ' ἕνα τσάνκο γιὰ κλειδί (γιὰ ὄρολόγι) (3). Οἱ γυναῖκες στόλιζαν τὴ μπάμπω καὶ τὶς δὲν γοιές ποὺ εἶχε καλεσμένες ἢ μπάμπω· καὶ σ' αὐτὲς ἔβαναν τὶς μπρουλιές (3).

6. Σύμβολα δεικνυόμενα εἰς τὰς γυναῖκας (ἀνδρεῖον καὶ γυναικεῖον μόριον). Φίλημα αὐτῶν καὶ πράξεις εἰκονικαί: ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κᾶνα λουκάνικο· κεῖνο τὸ λουκάνικο τὸ 'κλαιγαν, τὸ φιλοῦσαν (2). Ἐνα ἀντρήσιο πρᾶμα κᾶνουν: ἕνα πράσο, ἕνα σετζοῦκ', ἕνα λουκάνικο· ὅπου βροῦνε τρῶπα ἀνοι-

¹⁾ λ. τουρκ. μεμιᾶς.

χτή, τὸ ρωκῶν'νε (3). Μὲ ξύλο ἢ μὲ χῶμα, μὲ πηλό, ἔκαναν ἕνα ἀντροῦσιο προῶμα τὸ στολίζαν μὲ κἀτι λουλούδια, ὅπως καὶ τὴν Πρωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδινε· τὸ φιλοῦσαν, τὸ ἀγκάλιαζαν καὶ ἔκαναν πὼς τὸ βάζουν σὲ καμιάνα. Ἔκαναν καὶ τὸ γυναικειο καὶ τ' ἀντάμωναν, ὅπως ἐκτελειέται τὸ φυσικὸν καθῆκον (4). Τὸ γυναικειο τὸ φκιάνουν μ' ἕνα κομμάτι τομάρι μαλλιαρό· τὸ σκίζουν καὶ τὸ κάνουν τὸ ὅμοιο· τὸ στολίζουν μὲ διάφορα ἄνθη... καὶ τὸ προσφέρουν στὴν παραμάννα μὲ τὸ ἀντροῦσιο· ὕστερα ὅλες οἱ ἄλλες χύνοντιαν σύσσωμα στὸ δωμάτιο ποῦ ἦταν ἢ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζαν ἀπὸ τὸ προῶμα καὶ ἢ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἄλλῃνης καὶ τὸ χαϊδεύαν, τὸ φιλοῦσαν (5). Λύο τρεῖς ἀπ' τὶς γεροντότερες μαζὶ θὰ φκιάσουν τὸ πέος (μὲ πρόσσο καὶ ἔντερα χοίρου)· μὲ ἕνα λουκάνικο φρέσκο σχηματίζουν τὸ γυναικειο αἰδοῖο, περνοῦν ἀπομέσα του τὸ πέος, γιὰ νὰ δείχνουν καὶ τὰ δυὸ μαζὶ κάποια φυσικὴ πράξη καὶ κατόπι μιὰ ἀπ' τὶς γυναῖκες, ποῦ ἔκαναν τὶς προετοιμασίες αὐτές, παίρνει τὸ πέος μὲ ἕνα γουδοχέρι μαζὶ, ἀνοίγει τὴν θύρα λίγο, γιὰ νὰ τὸ δείξει στὶς γυναῖκες, ποῦ μαζεῦτηκαν πρὸ πολλοῦ στὸν προθάλαμο περιμένοντιαν μὲ τὰ φαγητά τους, γιὰ νὰ τὸ ἴδωσιν... Πλησιάζει ἢ πρώτη. Ἐκείνη ποῦ κρατεῖ τὸ πέος ἀπομέσα τὴν λέγει: «φίλησέ το καὶ ἔμπα μέσα». Μὲ μεγάλη προσημῖα ἐκείνη θὰ τὸ φιλήσῃ καὶ θὰ ἔμπη... Ἄμα θὰ τελειώσουν ὅλες, θὰ τὸ βάλουν ἀπάνον στὸ τραπέζι καὶ ἂν τύχῃ καὶ ἔλθουν κατόπιν καὶ ἄλλες, θὰ τὸ χαϊδέψουν ἑλαφρὰ μὲ τὸ χέρι τους, θὰ τὸ φιλήσουν καὶ θὰ ποῦν: ὦ ὦ ὦ ὦχ! τί ὠραῖο!... Κεῖνη ποῦ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἕνα τῆς χέρι τὸ πέος μὲ ὅλα τὰ ἐξαρτήματά του καὶ ἂν ἔλθουν γυναῖκες ἐξωτερικές, ποῦ δὲν ἔλαβαν μέρος στὴν τελετὴ ἢ κορότσια γιὰ σεργιάνι, τὶς τὸ πηγαίνει καὶ κἀνει ἔμπρός τους τέτοιο σχῆμα ποῦ δείχνει τὴ συνουσία (16).

7. Εὐχαὶ τῆς μαμμῆς πρὸς τὰς γυναῖκας: Νὰ πολυτεκνήσουν (4)· νὰ κἀν'νε πολλὰ παιδιά (8)· νὰ νεῖναι γερές, νὰ χαίρ'ναι, νὰ κἀν'νε παιδιά, νὰ νεῖναι καλά (9).

8. Συμπόσιον τῶν γυναικῶν εἰς τὸ σπίτι τῆς μαμμῆς. Οἰνοποσίαι. Ἄσεμνα ἄσματα καὶ χοροὶ περὶ τὴν τραπέζαν προσεξαρχούσης τῆς μαμμῆς. Κεῖνη ποῦ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἕνα τῆς χέρι τὸ πέος (16). Λῖσχορολογίαι. Ἄσεμνα παιγνίδια (π. χ. τὸ τρίκωλο, 7 καὶ 8).

9. Μεταμφιέσεις (1. 2. 3. 6. 10).

10. Φρούρησις τῆς μαμμῆς. Προφυλάξεις μὴ οἱ ἄνδρες κλέψουν τὴ μαμμή (11. 16).

11. Ἐξοδος εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ χοροὶ εἰς τὴν πλατεῖαν καὶ τὰ καφενεῖα. Οἰνοποσίαι, μέθη.

«Μάιος» από την Προστομαγιά των γυναικῶν τῆς Μεσημβρίας (σελ. 18)

12. Ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας. Ἐξαναγκασμός τῶν συλλαμβανομένων ἀνδρῶν εἰς προσφοράν οἴνου. Ξεγύμνωμα τῶν δυστροπούτων (2. 3. 6. 12. 15. 16).

13. Πομπή τῆς μαμμῆς ὀχουμένης ἐφ' ἀμάξης πρὸς τὴν πηγὴν καὶ κατακλισμὸς αὐτῆς δι' ὕδατος (1. 2. 11. 13). *Τὴν ἄμαξαν σύρουσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν* (13).

14. Σκοπὸς τῆς ἐορτῆς τῶν γυναικῶν: *τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχτοῦν παιδιὰ* (2)· *τό 'χουνε νὰ τιμήσουνε τὴ μαμμὴ* (11)· *ἡ παραμάννα εἶναι ὡς ἕνας ἐλευθερωτής, μεγάλος γιατρός γι' αὐτὲς καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς* (5). *Εἶναι τῆς γυναίκας γιορτὴ* (12).

15. Ἀπλοῦν συμπόσιον τῶν γυναικῶν. Ἄνδρας μετημφιεσμένος εἰς μαμμὴν. Ἐκφυλισμὸς τοῦ ἔθιμου εἰς τὰ ἀστικά κέντρα (Μεσημβριάν, Ἀγχιάλον, Σωζόπολιν) (10).

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης γίνεται σαφὴς ὁ ὅλος χαρακτήρ τῆς ἐορτῆς: εἶναι «*τῆς γυναίκας γιορτὴ*» ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τεκνογονίας παρὰ τῶν ἱκανῶν πρὸς τοῦτο γυναικῶν· διὸ καὶ ἡ μαῖα, ἡ βοηθὸς τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ, τιμᾶται παρ' αὐτῶν ὡς βασίλισσα ἢ ὡς θεὰ Εὐλείθυια ἢ Γενετυλλίς, καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ ἐστολισμένη μὲ χρυσᾶ κοσμήματα καὶ μὲ τὰ σύμβολα τῆς ἀφθονίας, ἥτοι ὄρμαθούς σύκων καὶ ἄλλων ξηρῶν καρπῶν, τὰ δὲ «δεικνυόμενα» εἰς τὰς γυναίκας σύμβολα, τὰ ὅποια αὐταὶ ἀσπάζονται ὡς τι ἱερὸν καὶ ἅγιον, εἶναι φαλλὸς ἢ φαλλὸς καὶ κτεῖς ἐν ἐνώσει, ἀποτελοῦντα σαφὲς λείψανον τῆς πρωτογόνου φαλλικῆς λατρείας¹⁾. Πρὸς τὸν χαρακτήρα δὲ τοῦτον τῆς ἐορτῆς συνάδουν καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα κατ' αὐτὴν εὐθυμία καὶ αἰσχρολογία, τὰ ἄσεμνα ἔσματα καὶ οἱ ὀργιαστικοὶ χοροί, αἱ μιμικαὶ πράξεις συνουσίας καὶ αἱ ἐκφερόμεναι εὐχαί. Εἶναι δ' ἀξιοσημείωτον ὅτι τὰ αὐτὰ σύμβολα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ αἰσχρολογία ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων τῆς αὐτῆς θρακικῆς περιοχῆς, ἀποβλέποντα εἰς τὸν αὐτὸν καὶ ἐκεῖνα σκοπὸν ἥτοι τὴν ἐπίτευξιν γονιμότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀριθ. 4, ποία διασκέδασις ἐπακολουθεῖ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου εἰς τὸ χωρίον Μπάνα, μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀγνείας τῆς νύμ-

¹⁾ Ἡ ἔννοια τοῦ φαλλοῦ ἐνυπάρχει προφανῶς καὶ εἰς τὸ *κερὶ* (σπερματοέτο), τὸ ὁποῖον εἶναι «*μνηγμένο σὴ μέση*» τοῦ ταψιοῦ μὲ τ' ἄλεϋρι πού προσφέρεται ὡς δῶρον εἰς τὴν μαμμὴν (16)· ὁμοιάζει δηλ. μὲ τὸ ὄρθιο καὶ ἐπιχρυσωμένον πράσο τῆς *κοινομμῆς*, ἥτοι τῆς πίτας πού τοποθετεῖται ἐμπρὸς στὰ πόδια τοῦ Μπέη τὴν Δευτέραν τῆς Τυρινῆς εἰς τὸ Ὁρτάκιό. Βλ. *Κ. Ρωμαῖον*, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀνατύπωση. 1944 σελ. 94 κέ.

φης. 'Ομοίως εἰς τὸν Ναίμονα (ΛΑ 1104 Γ' σ. 193) «οἱ γυναῖκες τῆ Δευτέρα μεθοῦν, γέν'δαι ὅπως στὰ καρναβάλια, βάν'νε ἀντρίκια ροῦχα καὶ κάρ'νε ἀστεῖα, χορεῦ'νε, γελοῦνε, ὅπως καὶ στῆς Μπάμπως τῆ μέρα. Κάθα μιὰ ἔχ' κ' ἔνα μπουκάλ' κρασί, λένε καὶ τραβούδια ἀχαμνά».

Οἱ πῆλινοι ἢ ξύλινοι φαλλοὶ ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὰ ἔθιμα τῶν γυναικῶν καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πρωτομαγιάς ἐν Μεσημβρίᾳ καὶ Ἀγχιάλῳ, συνωδεύοντο δὲ μὲ ὄλας ἐκεῖνας τὰς μιμικὰς πράξεις, τὰς ἀσφαλιζούσας μαγικῶς τὸν γάμον καὶ τὴν γονιμότητα¹⁾. Οὕτω «στῆ Μεσέβρια δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἐπροεπε νὰ βγιοῦν ὀξω, νὰ κάρ'νε κ' ἔνα στεφάν' νὰ κρεμάσ'νε. Γέν'δας παρέες παρέες. Θανά σκωθοῦν τὸ πρῶτ' δὴ βρωτομαγιά καὶ θανά πάρ'νε ἢ καθεμιὰ τὰ φαγιά τς, τὰ ψωμιά τς, τὰ ριζόγαλά τς, νὰ γεμίσ'νε τὰ καλάθια τς καὶ νὰ πᾶνε ὀξω στὸ Μάιο. Θανά πᾶνε κετ' πέρα, στοῦ κῦρ Ἀνεγνώστ' τ' ἀβέλ' ποπίσ', σ' ἔνα μεγάλο μέρος πὸν ἦσανε τ' ἀλώνια, ὁ μύλος ὁ πέτρινος. Στὸ δρόμο μαζεύανε λογιῶ λογιῶ χόρτα. Ἄμα ἔβγαίνανε στὸ ἰσιάδ', θανά καθήσ'νε νὰ φᾶνε, ἢ μιὰ νὰ πῆ τὸ δικό τς, ἢ ἄλλ' τὸ δικό τς καὶ νὰ διασκεδάσ'νε. Μόνε γυναῖκες. Παιδιὰ μεγάλα δὲν ἐπαιρνανε μαζί τους. Ὅπου εἶχε πρασινάδα, οἱ γυναῖκες σέρνονδας πᾶν στὰ χόρτα κ' ἔλεγανε: Φάε, μουνί, χορτάρ'²⁾. Καὶ τὰ κορίτσια ἔλεγανε: Καὶ τοῦ χρόν' βιλάρα. Εἶχανε καὶ μιὰ βιλάρα μὲ κεραμιδόχωμα ἢ μὲ ξύλο, δὴ στόλιζανε μὲ πρασινάδες, λουλούδια διάφορα κ' ἢ μιὰ δὴ σερβίρ'ζε στὴν ἄλληνα. Δὴν εἶχανε ὁμορφα φκιασμέν'. Τὸ σχῆμα καθαρό, καθαρό. Δὴ βάφανε κόκκινη (ἄμα ἦταν ἀπὸ ξύλο), καὶ δὴ λέγανε μάϊο³⁾. Ἄδροι καὶ παιδιὰ δὲν ἄφηνανε νὰ ζυγώσ'νε. Τραβουδούσανε τὰ τραβούδια πὸν ἔλεγανε καὶ τὶς ἀποκριές. Δὴ βιλάρα δὴν εἶχανε οἱ παρρεμένες. Οἱ στεῖρες φυσικὰ εἶχανε δὸ γαημὸ δὸ βερσοσότρεο. Μεθύσια

¹⁾ Περὶ τῶν συμβόλων τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ coitus, ὡς τοῦ ἰσχυροτέρου μαγικολατρευτικοῦ μέσου τοῦ εἶδους τούτου, βλ. *Mengis* ἐν *Handwört. d. deutschen Aberglaubens* III 149-153, *Eckstein*, αὐτ. III 387 κέ. καὶ *Kummer*, αὐτ. III 748 κέ. Πρβλ. *M. Nilsson*, *Griech. Feste* 1906, σελ. 261 καὶ *Geschichte der griech. Religion* I 1941 σελ. 108 κέ.

²⁾ Καὶ αἱ γυναῖκες τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, τῶν διαχειμαζόντων εἰς τὴν Βλάστην Δυτ. Μακεδονίας, κατ' ἀνάμνησιν τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου, ἐλέγετο ὅτι τὴν ἀνοιξιν, ὅτε τὸ λιβάδι ἐπρασινίζεν, ἐτρίβοντο ἐπὶ τῆς χλόης λέγουσαι: *máku pitsa iarba* (=φάε, μουνί, χορτάρι).

³⁾ Ὁ Κυριᾶκος Καλαϊτζῆς, τὸν ὁποῖον συνήντησα τὸ 1937 πρόσφυγα ἐκ τῆς Μεσημβρίας εἰς τὴν Νέαν Μεσημβρίαν (16 χλμ. ἔξω τῆς Θεσπίας) εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πῆλινον φαλλόν, τὸν ὁποῖον καὶ μοι παρεχώρησε. Γυναῖκες Μεσεμβρινές, ἐπιστρέφουσαι τὸ ἀπόγευμα τῆς Πρωτομαγιάς τοῦ 1920 ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν εἰς τὴν πόλιν, ἐζήτησαν νὰ τὰς πάρῃ εἰς τὸ ἀμάξι του. Ὅταν κατέβηκαν, ἐλησμόνησαν μέσα στὸ ἀμάξι «τὸ Μάιο» καὶ κατόπιν ἐντράπηκαν νὰ τὸν ζητήσουν. Τώρα ἀπόκειται εἰς τὴν μουσειακὴν συλλογὴν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ δημοσιεύεται ἐν τῷ συνημμένῳ πίνακι.

δὲ γίνεσθαι τότε. Εἴχανε τὰ φαγητά τς, ὄχι κρασιά. Τραβουδούσανε κ' ἓνα: Καλόγερε τ' ἀδράχτια σου κτλ. Οἱ ἄδροι πῆλαινανε χώρια, δικές τους παρέες (ΛΑ 1104 Α' 85, 297 Γ' 91 καὶ 159) ¹⁾.

Μία μόνον ἐκ τῶν τελετῶν τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς ἔχει ἄλλον, εὐετηρικό, σκοπόν: ἡ πομπὴ πρὸς τὴν πηγὴν μὲ τὴν μαμμὴν ἐποχουμένην ἐφ' ἀμάξης καὶ ὁ κατακλυσμὸς αὐτῆς δι' ὕδατος, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν μόνον τινὲς ἐκ τῶν ἀφηγηθέντων (1. 2. 11. 13). Αὕτη προφανῶς ἀνήκει εἰς τὰ ἐθιζόμενα κατ' ἄλλην θρησκικὴν ἐφορτὴν, τὸν λεγόμενον Κούκερον, καὶ ἐξ αὐτῆς εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μαμμῆς, ἀνάγεται δὲ εἰς τὰ ἀρχαῖα Σατουρνάλια ἀποβλέπουσα διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς βλαστήσεως ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς, ὡς εἶδομεν, ἐφορτίζεται ὁμοίως καὶ ὑπὸ τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς αὐτῆς βορειοθρησκικῆς περιοχῆς τὴν δὴν Ἰανουαρίου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *μάμπιν δέν*, ἀλλ' αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας τῇ βοηθείᾳ τοῦ φίλου Δ. Πετροπούλου ἠδυνήθην νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ἐκ βουλγαρικῶν πηγῶν, εἶναι γενικῆς μορφῆς καὶ δὲν ἐμφανίζουν ποία ἢ ἐξάπλωσις τοῦ ἐθίμου ἀνὰ τὴν Βουλγαρίαν. Οὕτω ἐν τῇ Βουλγαρικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Danzof ἀναφέρεται ὅτι «τὴν ἡμέραν αὐτὴν πολλοὶ οἱ μαμμῆς πηγαίνουν εἰς τὰ σπῆτια, ὅπου ἔχουν ξεγεννήσει, φέρουν μελί ἀνακατωμένο μὲ κεχρὶ καὶ ἀλείφουν μ' αὐτὸ τὰ στόματα, τὰ μάτια καὶ τὰ μάγουλα τῶν μικρῶν παιδιῶν, κάτω τῶν 7 ἐτῶν, ἐνῶ ἀκόμη εὐρίσκονται στὸ κρεβάτι τους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας αἱ γυναῖκες ποὺ ἔχουν παιδοκομήσει μέσα στὸ χρόνον, ποὺ πέρασε, κάνουν μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ τους ἐπισκέψεις στὴ μαμμὴ ποὺ τίς ξεγέννησε κ' ἐκεῖ φιλοξενοῦνται καὶ διασκεδάζουν» ³⁾. Κατ' ἄλλας πληροφορίας «Ἡ μαμμὴ, ποὺ δέχεται τὰς ἐπισκέψεις, παίζει διάφορα ἀστεῖα παιγνίδια, κάνει γκριμάτσες, δείχνει τὴ γλῶσσα κτλ. Εἰς αὐτὰς τὰς διασκεδάσεις δὲν παρίστανται ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες ἔχουν ἐλευθερίαν. Δι' αὐτὸ λένε: τὴν ἡμέρα τῆς μαμμῆς στὸ σπῆτι κελαηδαίει ἡ κότα. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἡ μαμμὴ περνάει μᾶλλον κλωστή γύρω στὸ κεφάλι καὶ τὸ πρόσωπο τῶν παιδιῶν καὶ λέγει διὰ τὰ ἀρσενικά: βάνω μαλλιὰ, μουστάκι, γένεια, διὰ τὰ θηλυκὰ παι-

¹⁾ ΛΑ 1104 Β σ. 1: Στὴν Ἀχελὼ δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἔβγαινανε στοὺς μπαξέδες, στ' ἀμπέλια, ὅπου εἶχε πρασινάδα. Σέρονουδας πᾶν στὰ χόρτα. Οἱ ἄδροι ξέροντας ὅτι θὰ πᾶνε στὰ χόρτα, ἔκαναν ξύλινες βιλάρες καὶ τίς ἔρριχναν, νὰ τίς εὗρουν οἱ γυναῖκες.

²⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις σελ. 1263 κέ. καὶ Κ. Ρωμαῖον, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀνατύπωση. (Ἀρχ. θρηκ. θησ. τ. ΙΑ' 1944-45) σελ. 91. Τοῦναντίον κατὰ τὸν Μ. Nilsson, *Gesch. d. gr. Religion* I 483, οὐδὲν ἔχνομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι περὶ βασιλείως τῶν Σατουρνάλιων.

³⁾ Ν. καὶ Ἡ. Ντάντισοφ, Βουλγαρικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Σόφια 1936 σελ. 94 λ. Babinden.

διά: βάνω μαλλιά. Την ημέρα τῆς μαμμῆς βαφτίζουν στο ποτάμι τις νιόνυφες πού παντρεύτηκαν ἐκεῖνο τὸ χρόνο. Συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, κουμπάροι, ἀδέρφια κλπ. πηγαίνουν τὴ νύφη στο ποτάμι. Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, ἡ νιόνυφη μπαίνει μέσα στο νερό, κάνει τὸ σταυρό της, ὕστερα ξαπλώνεται μέσα στο νερό, τότε στὴ μιὰ μεριά, τότε στὴν ἄλλη, τρεῖς φορές. Ὑστερα πᾶνε ὅλοι στο σπίτι της κ' ἐκεῖ τοὺς κερνάει, φιλεῖ τὸ χέρι τους καὶ καθένας τῆς προσφέρει κάποιο δῶρο¹⁾. Κατὰ παλαιότεραν εἶδησιν «ἡ μαμμὴ κρατεῖ μαύρη κλωστή ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ κεχρὶ ἀνακατεμένα καὶ τὴν κολλάει στο μέτωπο καθενὸς στο σπίτι καὶ λέγει: Νὰ εἶσαι πάντα φρέσκος σὰν αὐτὴ τὴν κλωστή! Νὰ παίρῃς πάχος σὰν αὐτὸ τὸ κεχρὶ, νὰ πληθαίνῃς σὰν τὸ μελίτσι στὴν κυψέλη... Αἱ γυναῖκες πού ἐγέννησαν ἐκεῖνο τὸ χρόνο καὶ ἄλλες νέες γυναῖκες πηγαίνουν στο σπίτι τῆς μαμμῆς καὶ κάθε μιὰ φέρει φαγητό, κρασί καὶ ρακὶ καὶ ὅλη τὴν ἡμέρα ἐκεῖ τρῶνε, πίνουν καὶ διασκεδάζουν»²⁾.

Εἰς τὰς εἰδήσεις αὐτὰς δὲν ἐμφαίνεται ὁ φαλλικός χαρακτήρ τῆς ἑορτῆς τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον περιοχῆς καὶ φαίνεται ὅτι αὐταὶ καὶ τὴν συνήθειαν αὐτὴν, ὡς τόσας ἄλλας, παρέλαβον παρὰ τῶν παροικούντων Ἑλλήνων.

Γυναικεῖαι ἑορταὶ μὲ τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἐφημέρου γυναικοκρατίας, τελούμεναι σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἶναι καὶ ἐξ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν γνωσταί. Οὕτως εἰς τὴν βόρειον Brabant αἱ γυναῖκες τὴν Δευτέραν μετὰ τὰ Θεοφάνια ἔχουν τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ λαμβάνουν φιλοδωρήματα παρὰ τῶν ἀνδρῶν. Εἰς τὰς Βρυξέλλας ἡ ἡμέρα τῶν γυναικῶν ἑορτάζεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου· κάθε ἄνδρας πρέπει νὰ φιλοδώρησῃ τὴν γυναῖκα του καὶ νὰ τὴν ὑπακούῃ, μετὰ δὲ τὸ ἑορταστικὸν δεῖπνον, πού γίνεται τὸ βράδυ εἰς κάθε οἰκογένειαν, ν' ἀφήσῃ τὴν γυναῖκα του νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὸ κρεβάτι³⁾. Εἰς τὴν Γερμανίαν αἱ ἑορταὶ τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, ὁ ὁποῖος ἐν Βεστφαλίᾳ καὶ Mark λέγεται «μὴν τῶν γυναικῶν», εἰς δὲ τὴν δανικὴν νῆσον Seierø «μὴν τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν». Καὶ ὅπου δὲ λείπει ὁ ρητὸς αὐτὸς χαρακτηρισμὸς, ὁ Φεβρουάριος διακρίνεται μὲ ποικίλα ἔθιμα ὡς ὁ μὴν, καθ' ὃν ἰδιαίτερα προνόμια καὶ ἐλευθερίαι ἀνήκουν εἰς τὰς γυναῖκας⁴⁾. Εἰς παλαιοὺς λογαριασμοὺς κοι-

¹⁾ *Näntzen Gieroff*, Λεξικὸν τῆς βουλγαρ. γλώσσης μὲ ἐξηγήσεις λέξεων βουλγαρικῶν καὶ ρωσικῶν. Φιλιππούπολις, 1895 λ. babin den.

²⁾ Γ. Κ. Ρακόβσκι, Ὁδηγὸς ἢ Ἐγχειρίδιον. Ὁδησὸς 1859 σ. 2. (βουλγ.).

³⁾ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II 1759, IX 238.

⁴⁾ Handwörterb. d. d. Aberglaubens IX 235.

νοτήτων τῆς Γερμανίας, ἀνερχομένους μέχρι τοῦ 15 αἰῶνος, ἀναγράφονται χρηματικά χορηγία τῶν ἀρχῶν διὰ διασκεδάσεις τῶν γυναικῶν· πρόκειται δηλ. περὶ παλαιοῦ ἀνεγνωρισμένου δικαιώματος. Διὰ ν' ἀναφέρω ἐν παραδείγμα, κατὰ τινὰ ἐκθεσιν τοῦ 1681, ἀποκειμένην εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς περιφερείας Kolmar «αἱ γυναῖκες ἐν Weyher, Walbach καὶ Zimmerbach ἐώρτασαν μίαν ἡμέραν, ἡ ὁποία ὠνομάζετο «ἡμέρα τῶν γυναικῶν». Συνηθροίσθησαν εἰς τὴν δημοσίαν πλατεῖαν, αἱ περισσότεραι μετημφισμέναι. Καθεμία ἐκράτει τὸ φαγητόν της εἰς τὴν χεῖρα. Ἐπῆραν κρασί ἀπὸ τὴν ἀποθήκην τῆς κοινότητος, ἐγέμισαν δύο μικρὰ πιθάρια καὶ τὰ ἐφόρτωσαν εἰς ἓνα ἄλογον, ποὺ ὠδηγοῦσε μία γυναῖκα μασκαρεμένη με κουδούνια. Κάθε φούρναρης καὶ κάθε κάπηλας ὄφειλε νὰ τοὺς δώσῃ ἓνα πλαστό. Ἡ κοινότης τοὺς ἔδωκε καὶ 12 Gulden· μετὰ αὐτὰ ἠγόρασαν ἓνα μέγαλον τράγον καὶ τὸν ἐστόλισαν με κουδούνια. Ἐπειτα ἐπῆγαν μετὰ τὰ ὄργανα εἰς τὸ διοικητήριον, ἐπειδὴ ὁ Διοικητὴς ὄφειλε νὰ τοὺς δώσῃ βούτυρον. Ἐτρῶγαν εἰς τὸν δρόμον, ἔψηναν κοτόπουλα καὶ ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸν τράγον. Οἱ ἄνδρες δὲν ἐπετρέπετο νὰ βλέπουν τί γίνεται ἔξω ἕως τὸ βράδυ. Αἱ γυναῖκες ἔκαμαν παντὸς εἶδους τρέλλες καὶ ἔρριχναν πέτρες στὰ παράθυρα. Ἦτο ἡ 24 Φεβρουαρίου 1681»¹⁾. Ὡς γνωστόν, ὁ τράγος, ὡς καὶ ἄλλα ἄρρενα ζῶα, εἶναι σύμβολον ἐνσαρκῶνον τὴν δύναμιν τῆς γονιμότητος, καθὼς καὶ οἱ φαλλοί.

Ὅμοιοι ἀγυρμοὶ ὑπᾶνδρων, ἐνίοτε μετημφισμένων, γυναικῶν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μετὰ τραγοῦδια καὶ φωνάς, διὰ νὰ συλλέξουν λίπος, αὐτὰ καὶ ποτὰ, συνηθίζονται τὴν Πέμπτην πρὸ τῶν ἀπόκρεων εἰς τὴν Ρηνανίαν. «Ὅσον ἀφθονώτερον ρεῦσῃ τὸ οἶνοπνευματῶδες ποτὸν καὶ λύσῃ τὰς γυναικείας γλώσσας, τόσον ζωηρότερον αἱ γυναῖκες συμπεριφέρονται. Ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ ἀγυρμός, ἐπακολουθεῖ συμπόσιον. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν ἄνδρα, ποὺ θὰ πέσῃ τότε εἰς τὰς χεῖρας τῶν συμποσιαζουσῶν γυναικῶν! Παρὰ τὸν πότον καὶ τὸ συμπόσιον ἡ συνέλευσις μετετρέπετο εἰς ἓνα εἶδος δικαστηρίου τῶν γυναικῶν ἐκεῖνων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐτήρουν καθαριότητα καὶ ἡμέλουν τὴν περιποίησιν τῶν παιδιῶν. Ὅτι δ' εἰς τοιαῦτα γυναικεῖα συμπόσια παρουσιάζοντο ἐκστατικὰ φαινόμενα προκύπτει ἀπὸ ὠρισμένα περιστατικά»²⁾. Εἰς τὴν Φλάνδραν τὸ Σάββατον τῶν Ἀπόκρεων

¹⁾ Zeitschrift für Volkskunde, N. F. 4, (1933) 140. Βλ. καὶ Handwört. d. d. Aberglaubens IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 141. Διὰ πλείονα βλ. J. Müller, Der Donnerstag vor Fastnacht im Rheinischen, αὐτόθι, N. F. 2 (1931) 235 κέ. Περὶ τῶν καὶ ἀλλαγῶν τῆς Γερμανίας τελουμένων ὑπὸ τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν Πέμπτην τῶν Ἀπόκρεων βλ. Paul Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch. Berlin u. Leipzig 1936 σελ. 165. Περὶ τῶν ἐν Ἑλβετίᾳ τελουμένων τὴν 21 Φεβρ. βλ. E. Hoffmann - Krayer, Feste und

λέγεται Σάββατον τῶν γυναικῶν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐν Eescloo ὄλαι αἱ ὑπανδροὶ γυναῖκες παρακάθηται εἰς κοινὴν τράπεζαν, διὰ νὰ πιοῦν καφέ, νὰ φᾶνε τηγανίτες καὶ νὰ παίξουν χαρτιά· μόνον δ' ἀργὰ τὸ βράδυ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἄνδρας νὰ προσέλθουν καὶ νὰ συνδιασκεδάσουν¹⁾).

Ἐφορμὴν εἰς γυναικείας διασκεδάσεις δίδουν καὶ ἰδιαίτερά τινα περιστατικά, ὡς ἡ εἰσδοχὴ νέων μελῶν εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν γυναικῶν. Οὕτως εἰς Hunsruck μετὰ τὸν πραγματικὸν γάμον γίνεται ὁ λεγόμενος γυναικεῖος γάμος, καθ' ὃν αἱ γυναῖκες μένουσι μόναι καὶ κάμνουν παντὸς εἴδους τρέλλες²⁾).

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην αἱ γυναικεῖαι ἑορταὶ ἀρχικῶς ἦσαν εὐετηρικαὶ τελεταί, εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὁποίων ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο κατ' ἐξοχὴν ἐνδεδειγμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτελοῦντο αὐταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ ἔαρ³⁾).

Διάφορον ἄποψιν διατυπώνει ὁ Richard Wolfram⁴⁾). Οὗτος εἰς τοὺς γυναικεῖους αὐτοὺς ἑορτασμοὺς βλέπει ἀνεξαιρέτως ὁργανώσεις τῶν γυναικῶν ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ μὲ ὅλως διάφορον τὸν κύκλον τῆς δράσεως αὐτῶν καὶ μὲ ὅλως εἰδικὰς τὰς μορφὰς τῶν ἐκδηλώσεών των. Καὶ εἰς αὐτὰς ὅμως, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν, εὐρίσκει τὰς σκοτεινὰς δυνάμεις τῆς ἐκστάσεως, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὰς συνηθείας τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἐνῶ αἱ ὁργανώσεις τῶν νέων καὶ τῶν ἀνδρῶν, ἠνωμένων λατρευτικῶς, ἐνέχουν σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν, «αἱ γυναικεῖαι ὁργανώσεις συγκεντρώνονται προπάντων περὶ τὸ κύριον ἔργον τοῦ φύλου των, τὴν μητρότητα». Διὸ καὶ κύριον θέμα τῶν γυναικείων συναθροίσεων εἶναι, κατὰ τὸν Wolfram, ἡ ἐκλογή τῆς μαίας. Αὕτη ἐπακολουθεῖ, ἰδίᾳ ἐν Ἄλσατία, εἰς τὴν συνεστίασιν τῶν γυναικῶν, ἣτις τελεῖται κατὰ τὴν ἄνοιξιν, μετὰ δ' ἓνα εὐτυχῆ τοκετὸν ἡ γυναικεῖα κοινωνία ἐμφανίζεται, ἰδίᾳ ἐν Δανία, ἐν πλήρει δράσει. Κατὰ παλαιότερας μάλιστα εἰδήσεις ἐκ Δανίας καὶ δὴ τοῦ 13ου αἰῶνος ἐκστατικοὶ ἀγυρομοὶ γυναικῶν ἀναφέρονται μετὰ τὴν γέννησιν παιδίου μὲ πλήρη ἀποκλεισμόν τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ μὲ ἐκστατικὰ φαινόμενα εἰς τὰς πομπὰς καὶ συνεστιάσεις τῶν γυναικῶν⁵⁾).

¹⁾ Ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν γυναικείων τούτων συγ-

Bräuche des Schweizervolkes, Neubearbeit. durch P. Geiger, Zürich 1940 σελ. 109. Πρβλ. Handwörterb. d. d. Aberggl. II 1759.

¹⁾ Handwörterb. d. d. Aberggl. IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volksk. N. F. 4, 142, ἔνθα παραπομπαί.

³⁾ P. Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte u. Brauch. Berlin 1936 σ. 27 καὶ 165.

⁴⁾ R. Wolfram, Weiberbünde ἐν Zeitschrift f. Volkskunde N. F. 4, (1933) 137-146.

⁵⁾ Βλ. τὰς περιγραφὰς ἐν Zeitschrift f. Volkskunde, N. F. 4, 142 κέ.

κεντρώσεων ὡς ὠργανωμένων ἐνώσεων, ἢ γνώμη τοῦ R. Wolfram, ὅτι «εἰς τὸ κέντρον ὄλων τῶν γυναικείων ἐορτῶν εὐρίσκεται ἡ γονιμότης προπάντων τοῦ ἀνθρώπου», εἶναι κατ' ἐμὲ ὀρθοτάτη¹⁾).

Ἐν ᾧ ὅμως εἰς τὰς γυναικείας ἐορτὰς τῆς Γερμανίας, τῆς Δανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ ἐθίμου μόνον ἐκ μεμονωμένων τεκμηρίων ἐμφαίνεται καί, ὡς ὁ Kummer παρατηρεῖ, «δὲν ἔχομεν ἐπὶ γερμανικοῦ ἐδάφους καμμίαν μαρτυρίαν περὶ τῶν εὐτετηρικῶν ἐκείνων ἐορτῶν, τῶν ὑπὸ γυναικῶν μόνον ἀγομένων, οἷαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου διὰ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος κλπ.»²⁾, εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, τὴν ὁποίαν ἐξετάσαμεν, ὁ ἀρχαῖος σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι καταφανὴς καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν αἱ μετέχουσαι εἰς αὐτὴν γυναῖκες, καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τῆς παναρχαίας φαλλικῆς λατρείας, τὰ ὁποῖα ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς διασφύζει. Ὅθεν ἡ παρεξέτασις αὐτῆς πρὸς τὰς ὁμοίας τὸν χαρακτήρα ἐορτῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰς ἀγομένας ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ἦτοι τὰ Θεσμοφόρια καὶ τὰ Ἀλφὰ καὶ τὰ Ἐλευσίνα, εἶναι δικαιολογημένη.

Ὅτι ἐξ ὄλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν μόνη ἡ Θράκη διασφύζει τοιαύτην ἐορτὴν, ἰδίᾳ εἰς τὴν παραλίαν λωρίδα, τὴν περιλαμβάνουσαν ἀρχαιοτάτας ἐλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Ἀπολλωνίαν ἢ Σωζόπολιν, τὴν Μεσημβρίαν καὶ τὴν Ἀγγίαιον

¹⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 142-146. — Ὁ Kummer, Handwörterb. d. d. Abergläubens II 1758 κέ. ἀντικρούων ὄλας τὰς ἐξενεχθείσας γνώμας περὶ τῆς προσελεύσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς γυναικείας ἀποκριᾶς καὶ τῶν ὁμοίων ἐορτῶν τῶν Γερμανίδων, παραλληλίζει αὐτὰς πρὸς τὸ γνωστὸν ἔθιμον τῆς ἀστείας ἐναλλαγῆς τῶν ρόλων μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου, τῆς γινομένης τὸ πάλαι ἀπαξ τοῦ ἔτους, δεχόμενος ὅτι αὗται συνέστησαν πιθανῶς κατὰ ξένον πρότυπον «ὡς τις ἀντίδρασις τῆς συνειδήσεως κατὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς γυναικός, ὡς τις ἀνεπίφθονος παραχώρησις τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν μὴ ἐλευθέραν γυναῖκα: Πρέπει μιὰ φορὰ τὸν χρόνον νὰ ἔχη καὶ αὐτὴ τὴν ἡμέραν της... Ἔτσι αἱ γυναῖκες λαμβάνουν ἀνδρικὰ δικαιώματα καὶ ἐλευθερίας, ἐνίοτε ἐλευθερίαν χοροῦ καὶ γλεντιοῦ». Νομίζω ὅτι ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη εἶναι πολὺ ὀρθολογιστικὴ καὶ ὄλως ἀντίθετος πρὸς ὅσα ἀλλαχοῦ τοῦ Handwörterbuch ἐκτίθενται. (βλ. Jungbauer, αὐτ. IX 235 κέ. λ. Weibermonat). Ἔτσι δὲν ἐξηγεῖται διατὶ αἱ ἡμέραι τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, «τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔαρος, ὅτε ἡ ἐρωτικὴ ζωὴ ἐξυπνᾷ εἰς ὄλην τὴν φύσιν καὶ ἐξωτερικεύεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ χορῷ καὶ ἐν τῇ τρελλῇ συμπεριφορᾷ τῆς ἀποκριᾶς, ποῦ συμπίπτει μὲ τὸν μῆνα αὐτόν» (Jungbauer). Δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ τόσον εὐρεία διάδοσις τοῦ ἐθίμου. Βεβαίως εἶναι γενικὴ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson (Gesch. d. gr. Religion I 482), παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἢ τάσις, ν' ἀφήνουν μίαν φορὰν χαλαρὰ τὰ ἡνία καὶ ν' ἀδιαφοροῦν διὰ τὰς ἐξ ἔθους καὶ νόμου ἐπιβεβλημένας σχέσεις, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνῃ αὕτη ροπὴ καὶ μόνη δὲν ἀρκεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν ἐθίμων, εἰς ὠρισμένον ἀποβλεπόντων σκοπόν.

²⁾ Handwörterb. d. d. Aberggl. II 1758.

μετὰ τῶν παρακειμένων εἰς αὐτὰς ἑλληνικῶν χωρίων, τῶν ὁποίων ὁ ἔθνικὸς χαρακτὴρ διετηρήθη ἐν ἀδιασπᾶστῳ συνεχείᾳ ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττη· διότι καὶ πολλὰς ἄλλας τελετὰς καὶ συνθηθείας τοῦ ἀρχαίου βίου (θυσιάς ταύρων καὶ κριῶν, μιμικὰς εὐτετηρικὰς παραστάσεις [*Καλόγηροι Βιζύης*], στοιχεῖα ὀργιαστικῆς λατρείας [*Ἀναστενάγια*] κλπ.) εὐρίσκομεν διατηρουμένας ἐκ παλαιωτάτων χρόνων εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου Θράκης καταγομένων Ἑλλήνων.

Ἐν πρώτοις τὰ Θεσμοφόρια, ἢ μᾶλλον διαδεδομένη ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἑορτῶν, εἶχον μὲν ἀγροτικὸν χαρακτῆρα, καθόσον οἱ «*θεσμοί*», ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ ἑορτή, ἦτοι τὰ λείψανα τῶν εἰς τὰ «*μέγαρα*» κατὰ τὰ Σκιροφόρια ριπτομένων ζωντανῶν χοιριδίων καὶ τῶν ἐκ ζύμης παρεσκευασμένων συμβόλων (ὄψεων καὶ φαλλῶν), ἀνακομιζόμενα ἐκεῖθεν κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν Θεσμοφορίων ὑπὸ τῶν λεγομένων *ἀντλητριῶν* ἀνμειγνύοντο μὲ τὸν σπόρον διὰ τὴν ἐπιχειμένην σπορὰν πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως προσδώσωσι νέας δυνάμεις εἰς τὴν μετὰ τὸν θερισμὸν ἐξηντλημένην γῆν ¹⁾, ἀλλὰ ταῦτα (τὰ σκίρα ἢ οἱ θεσμοί), κατὰ τὸν σχολιαστὴν «*τὸν αὐτὸν λόγον ἔχοντα περὶ τῆς τῶν καρπῶν γενέσεως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς*» προσδίδουν εἰς τὴν ὅλην ἑορτὴν καὶ ἕτερον, εἰδικὸν σκοπὸν.

Ὡς γνωστὸν, αἱ γυναῖκες κατὰ τὰ Θεσμοφόρια ἐζήτουν νὰ προκαλέσουν γονιμότητα ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀγρούς, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτὰς ²⁾. Τοῦτο ἐμφαίνει αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς τρίτης ἡμέρας: *Καλλιγένεια*, ἣτις διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο πλήρης τελετῶν, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν τεκνογονίαν. Ἐκ τούτου προῆλθε προφανῶς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα θεότης *Καλλιγένεια*, τὴν ὁποίαν αἱ γυναῖκες ἐπεκαλοῦντο εἰδικῶς τὴν τρίτην ἡμέραν. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἑορτῆς συνέτεινον ὠρισμέναί πράξεις: τ' ἀμοιβαῖα σκώμματα καὶ αἱ λοιδορίαι τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἐπίσκεψίν των παρὰ τῇ Δήμητρὶ ἐν Ἀλιμοῦντι, ἢ βρώσις καρπῶν ροιᾶς, τὰ κτυπήματα τῷ «*μορότιφ*» ³⁾, ἡ λύσις τῶν δεσμῶν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατουμένων, ἡ χοῆσις πλαστικῶν *cuppi* καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἣς, κατὰ τὸν Θεοδώρητον, «*ἡξιοῦτο ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις παρὰ τῶν τετελεσμένων γυναικῶν*» ⁴⁾.

¹⁾ *L. Deubner*, Attische Feste. Berlin 1932, σ. 44 καὶ 51. *M. Nilsson*, Geschichte der griech. Religion I, 1941, σ. 435.

²⁾ *M. Nilsson*, ἐνθ' ἄν. σ. 436. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Greek popular religion, New York 1940 σελ. 26. Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. Γ. Θ. Κακριδῆ. Ἀθήνα 1953, σελ. 23.

³⁾ *Μόροτιον*, ἐκ φλοιοῦ πλέγμα τι, ᾧ ἔτυπτον ἀλλήλους τοῖς Δημητρίοις (*M. Nilsson*, Griech. Feste, 1906, σελ. 323).

⁴⁾ *L. Deubner*, ἐνθ' ἄν. σ. 57 κέ. Χοῆσις τοιαύτη τοῦ γυναικεῖου κτενὸς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια, ὅπου κατὰ τινὰς φαλλός, κατ' ἄλλους κτεῖς ὁ γυναικεῖος

Αὐτὴ ἡ νηστεία, εἰς ἣν αἱ γυναῖκες ὑπεβάλλοντο κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν σχολάζουσαι παρὰ τῆ θεῶ, σκοπὸν εἶχε, κατὰ τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλόν μου L. Deubner, «ἵνα ἀπηλλαγμένοι πάσης ἐνοχλητικῆς ἐπιδράσεως καταστῶσι δεκτικαὶ τῶν γονιμοποιῶν δυνάμεων, ὧν τὴν διείσδυσιν ἀνέμενον τὴν τρίτην ἡμέραν»¹⁾. Διὸ καὶ εἰκάζεται ὅτι οἱ θεσμοί, τ. ἔ. τὰ μὲ τὰς δυνάμεις τῆς γῆς πεφορτισμένα σύμβολα, ἀντλούμενοι ἐκ τοῦ βάθους καὶ ἐπιτιθέμενοι ἐπὶ τῶν βωμῶν ἠδύναντο ἴσως ἐκτὸς τῆς σποράς νὰ χρησιμοποιηθῶσι τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Καλλιγενειῶν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν²⁾. Γνωστοῦ δ' ὄντος ποίαν σημασίαν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς τὴν τεκνογονίαν, ὡς σύνθημα καὶ κορυφωσιν τοῦ τελείου γάμου, καὶ πόσον ζωηρὸς πρέπει νὰ ἦτο εἰς τὰς γυναῖκας ὁ πόθος τῶν πολλῶν τέκνων, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς τρίτης ἡμέρας τῆς ἑορτῆς, δηλ. ἡ ἐξασφάλις τελειῶν ἀπογόνων, σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέδωκε καὶ ἀπέβη εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν γυναικῶν ὁ κυριώτερος τῆς ἑορτῆς σκοπός. Εἶναι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους γνωστὴ ἡ ἐλευθεριότης καὶ τὸ σφοδρὸν πάθος, μὲ τὸ ὁποῖον αἱ γυναῖκες ἀφωσιούντο εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἑορτὰς καὶ μάλιστα τὴν τῆς Γενετυλλίδος, ὥστε λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θανασταῆς ἐμμονῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Θοράκης εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις νὰ φαίνηται πιθανὴ ἡ σχέσις τῆς σημερινῆς γυναικείας ἑορτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν.

Εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θοράκης παρουσιάζει ὁμοιότητα καταπληκτικὴν καὶ πρὸς ἄλλην γυναικείαν ἑορτὴν τῆς ἀρχαιότητος, τὰ Ἀλφᾶ. Ταῦτα ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Ποσειδεῶνος (Δεκέμβρ. - Ἰανουαρ.) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητά τινα εἰς τε τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τοῦ ἑορτασμοῦ πρὸς τὰ Θεοδοφῶρια. Ἀλλ' ἐνῶ ταῦτα εἶναι ἑορτὴ τῆς σποράς τῶν δημητριακῶν, ἐκεῖνα τελοῦνται «ἐπὶ τῇ τομῇ τῆς ἀμπέλου καὶ τῇ γεύσει τοῦ ἀποκειμένου ἠδὴ οἴνου». Ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ εἶναι μυστήρια τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ὑπεισῆλθε καὶ ὁ Διόνυσος. Ὅθεν τὰ Ἀλφᾶ εἶναι οἰονεὶ «συνένοσις στοιχείων τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου» ἀφορμὴ δι' αὐτὴν ἦτο ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἀμπέλους, τὰ ἔθιμα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος»³⁾.

ἦτο τὸ περιεχόμενον τῆς κίστης, ἐξ ἧς «ἐλάμβανεν» ὁ μούμενος. Τί ὁμως ἀληθῶς ἐθεῶντο οἱ μύσται, θὰ μείνῃ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson, πάντοτε κρυπτόν. (Βλ. τὰς ἀντιρροήσεις ἐν L. Deubner, ἔνθ' ἀν. σ. 79 κέ. καὶ M. Nilsson, Gesch. d. griech. Religion I 109 καὶ 623 - 628.

¹⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 55 κέ.

²⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 59.

³⁾ M. Nilsson Gesch. der griech. Relig. I 438, βλ. καὶ σελ. 109. Κατὰ τὸν Nilsson, αὐτ. 553, ὁ Διόνυσος μεταγενεστέρως εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἔθιμα, τὰ συνημμένα μὲ τὴν ἀμπελοου-

Ἦδη ὁ οἶνος ἀπέκειτο ἕτοιμος εἰς γεῦσιν καὶ τὸ δῶρον τοῦ φαλλομόρφου θεοῦ καθίστα ἐντονώτερον τὸν ὀργιαστικὸν χαρακτήρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ποσειδεῶνος μνηός. Ἐνῶ δηλαδὴ κατὰ τὰ Θεσομοφῶρια φαλλοὶ ἀπαντῶσι μόνον μεταξὺ τῶν μυστηριαστικῶν «θεσμῶν», οἷτινες ἐκομίζοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς νηστείας ἐκ τῶν «μεγάρων», τὸ δὲ ἔθιμον τῶν κυννί δια τὴν ἑορτὴν ταύτην δὲν μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς, τοῦναντίον κατὰ τὰ ἀλῶα καὶ πῆλινοι φαλλοὶ ἀνετίθεντο καὶ μάλιστα καὶ ἐλατρεύοντο καὶ ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος, ὁ τὸσον σπάνιος ἐν τῇ ἑλληνικῇ λατρείᾳ¹⁾, ἐνεφανίζετο²⁾ διότι ρητῶς ἀναφέρεται, ὅτι αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν τελετὴν «ἐβάσταζον εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα» καὶ τὰ αὐτὰ σύμβολα, ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἐπετίθεντο εἰς τὰς τραπέζας, ἐφ' ὧν ὑπῆρχον ὅ,τι γῆ καὶ θάλασσα παράγουσι, ὁ δὲ οἶνος ἔρρεε ἄφθονος, λύων τὴν γλῶσσαν τῶν συμποσιάζουσῶν γυναικῶν³⁾. Ἡ αἰσχρολογία καὶ ἡ χρῆσις γεννητικῶν συμβόλων, ἡ ἀνάθεσις πηλίνων φαλλῶν καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἧς οὗτοι ἠξιοῦντο, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν καὶ ὁ ὅλος χαρακτήρ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλῶων, πολλῶ μᾶλλον ὢν ἀγαλίνωτος ἢ κατὰ τὰ Θεσομοφῶρια, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τελούμενα σήμερον ἀκόμη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, παρουσιάζουν τῶ ὄντι καταπλήσσοσαν ὁμοιότητα. Αὐτὸς ὁ χρόνος τῆς ἀρχαίας τελετῆς (26 Ποσειδεῶνος) δὲν ἀπέχει καθόλου ἀπὸ τὸν χρόνον τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν σημερινῶν γυναικῶν τῆς Θράκης. Οὐδ' ὑπάρχει ἄλλη τις ἐξήγησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ἡ σημερινὴ γιορτὴ τῆς γυναίκας τελεῖται τὴν 8ην Ἰανουαρίου ἤτοι εἰς τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος⁴⁾. Δὲν λείπουν δ' ἐξ αὐτῆς οὐδ' αὐτὰ «τὰ δεικνύμενα» ἄλλης Ἐλευσινίου τελετῆς, λίαν

γίαν, καὶ δὴ μὲ τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Greek popular religion σελ. 32, Ἑλλην. λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. Ι. Θ. Κακριδῆ, σελ 30.

1) M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion I 109.

2) Βλ. L. Deubner Att. Feste 61, ἔνθα καὶ τὸ Λουκιάνειον σχόλιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν Ἐλευσίνοι τελετὴν τῶν Ἀλῶων: «... ἐν οἷς προτίθεται αἰσχύναις ἀνδρεῖσις εἰκότια... Ἐν ταύτῃ καὶ τελετῇ τις εἰσάγεται γυναικῶν ἐν Ἐλευσίνοι καὶ παιδιαὶ λέγονται πολλαὶ καὶ σκόμματα. Μόνα δὲ γυναῖκες εἰσπορευόμεναι ἐπ' ἀδείας ἔχουσιν ἢ βούλονται λέγειν· καὶ δὴ τὰ αἰσχιστα ἀλλήλαις λέγουσι τότε... ἀναφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλας πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἰσχρὰ καὶ ἄσχημα, βαστάζουσαι εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα. Ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τραπέζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμονσαι βρωμάτων... Παρατιθέασιν δὲ τὰς τραπέζας οἱ ἄρχοντες καὶ ἔνδον καταλιπόντες ταῖς γυναιξίν αὐτοὶ χωρίζονται ἕξω διαμένοντες... Πρόσκειται δὲ ταῖς τραπέζαις καὶ ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἀμφοτέρων γενῶν αἰδοῖα».

3) Ὅτι παρετυμολογία τυχὸν τοῦ ὀνόματος τῆς ἁγίας Δομνῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάθεσιν τῆς γυναικειᾶς ταύτης ἑορτῆς ἐξ ἄλλης ἡμέρας εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας, δὲν μοῦ φαίνεται πιθανόν.— Τὴν συμφωνίαν εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς θρακικῆς ἑορτῆς πρὸς τὰ Ἀλῶα παρετήρησεν ἡδὴ ὁ K. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν. σ. 104, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὴν «τυχαίαν».

συγγενοῦς, ὡς γνωστόν, πρὸς τὰ Θεσμοφόρια, τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων¹⁾.

Καὶ εἶναι μὲν ἐκ διαφόρων τεκμηρίων καὶ ἐξ εἰκονικῶν παραστάσεων, ἃς ὁ Deubner προσήγαγε²⁾, πιθανὴ ἢ συσχετίσις τῶν Ἀλφῶν πρὸς μαγικὴν εὐτετηρικὴν τελετὴν, ἀλλ' ὡς ὁ M. Nilsson ἐτόνισε «σπανίως μία ἑορτὴ πρὸς πρόκλησιν γονιμότητος περιορίζεται ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου»³⁾. Ὁ ἐπικρατῶν ρόλος τῶν γεννητικῶν συμβόλων «περὶ ὧν, κατὰ τὸ σχόλιον, διηγοῦνται ὡς πρὸς σύνθημα τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς γινομένων» καὶ δὴ ὁ περιορισμὸς τῆς τελετῆς μεταξὺ τῶν γυναικῶν, καὶ μάλιστα τῶν ὑπάνδρων, θέτει εἰς τὸ κέντρον καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλφῶν, ὡς καὶ τῆς τρίτης ἡμέρας τῶν Θεσμοφορίων καὶ τῶν μέχρι τῆς σήμερον τελουμένων γυναικείων ἑορτῶν, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅθεν ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, τὴν ὁποίαν ἐν ἀρχῇ ἐξητάσαμεν καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μαῖα ἐπέχει θέσιν θεᾶς Γενετυλλίδος, σύμβολα δὲ ἀνδρεῖα καὶ γυναικεῖα «δεικνύονται» εἰς τὰς γυναῖκας, αἵτινες κατόπιν συμποσιάζουσαι συμπεριφέρονται μὲ τὴν ἐλευθερίαν γλώσσης, τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰς θεσμοφοριαζούσας καὶ ἀλφαζούσας προγόνους των, ζητοῦσαι, ὡς καὶ ἐκεῖναι, ν' ἀσφαλίσωσι διὰ λόγων καὶ πράξεων καὶ συμβόλων γονιμότητα δι' ἑαυτὰς καὶ πολυπαίδιαν, παρέχει ὄχι ἀπλῶς ἐν νεώτερον ἀνάλογον, κατάλληλον πρὸς κατανόησιν τῶν ὁμοίων τελετῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ζωντανὸν κατάλοιπον ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας.

16-8-53

¹⁾ Βλ. M. Nilsson, *Gesch. d. Gr. Rel.* I 620. 626 κέ.

²⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 65 κέ.

³⁾ M. Nilsson, *Griech. Feste* 323. Βλ. καὶ K. Ρωμαῖον, *Λαϊκὴς λατρεῖες τῆς Θράκης*, σελ. 102 κέ. 110.

Η ΑΚΛΗΡΙΑ

ΕΙΣ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ ἔθιμον τῆς διαζευξέως ἔνεκα ἀτεκνίας ἢ τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οὕτως ἐν Μάνῃ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν — ἴσως καὶ σήμερον ἀκόμη — εἰς περιπτώσειν στειρότητος τῆς γυναικὸς ἢ γεννήσεως θηλέων μόνον τέκνων, ὁ σύζυγος προσελάμβανεν ἐνίοτε ἄλλην τῇ συγκαταθέσει τῆς πρώτης. Πρὶν ὅμως προβῆ εἰς τὴν προῆξιν ταύτην, ὄφειλε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς ὑπὸ ἀντικατάστασιν συζύγου: «*πρῶτα τὸ λέει στοὺς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του*»¹). Ἡ οὕτω λαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἐκαλεῖτο *σύγγρια*²) ἢ *συγκόρμισσα* ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην, ἣτις, ἐπέχουσα θέσιν πενθερᾶς περιπού, ἐξηκολούθει νὰ διαμένῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, διευθύνουσα τὰ τοῦ οἴκου, ὡς καὶ πρότερον, καὶ ἀπολαύουσα σχετικοῦ σεβασμοῦ παρὰ τῆς δευτέρας³). Δὲν ἀπεκλείοντο ὅμως ἀντιζηλῖαι, ἔριδες καὶ διαπληκτισμοὶ μεταξὺ τῶν δύο γυναικῶν, ἐξ οὗ αἱ παροιμιώδεις φράσεις: *τρῶγονται σὰ σύγγριες*⁴) ἢ *σὰν κακὲς συγκόρμισσαι· ποιὸς εἶδε δυὸ συγκόρμισσαι νὰ περπατοῦν ἀντίμα* κ.ἄ.δ.

Φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶχεν εὐρείαν σχετικῶς διάδοσιν ἐν Μάνῃ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὡς συνάγεται ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ ἐπισκόπου Γυθίου Ἰωσήφ, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐν ἔτει 1864⁵). Εἰς τὴν ἀναφορὰν

¹) ΛΑ (=Λαογραφικὸν Ἄρχειον χειρόγρ.) ἀρ. 1159 Β' σ. 177 (Γ. Ταρσοῦλη, Καλάμαι 1938).

²) Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ἐκ τοῦ συν-γραφα βλ. Δ. Ἰ. Γεωργακά, Ἐτυμολογικά καὶ σημασιολογικά. Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) σ. 131-2.

³) Ἰ. Β. Πατισουράκου, Ἠθογραφία. Ἡ Μάνη καὶ οἱ Μανιάται. Πειραιεὺς 1910 σ. 58. Πρβλ. Π. Καλονάρον, Ἠθογραφικὰ Μάνης. Ἀθῆναι 1934 σ. 43.

⁴) ΛΑ 1159 Β' σ. 177 (Γ. Ταρσοῦλη, Καλάμαι 1938). Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας, ἀρ. 346 σ. 137 (Κ. Ρωμαῖος, Βούρβουρα 1920).

⁵) Βλ. Σταύρου Χ. Σκοπετέα, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης. Ἐπ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 107.

ταύτην ὁ ἐπίσκοπος καυτηριάζει ἐκείνους, οἵτινες, στερούμενοι τέκνων ἕνεκα στειρότητος τῆς γυναικὸς των ἢ ἔχοντες μόνον θήλεα, προσλαμβάνουν εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ σκοπὸν ν' ἀποκτήσουν κληρονόμους, καὶ δευτέραν σύζυγον' τοῦτο δὲ γίνεται μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν γονέων καὶ λοιπῶν συγγενῶν ἀμφοτέρων τῶν οὕτως ἐρχομένων εἰς κοινωνίαν γάμου. Παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ζητεῖται, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 658 τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἡ τιμωρία τῶν οὕτω συζώντων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀνῆρχετο τότε εἰς 30 μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν πέντε δήμων, Λαγίας, Κολοκυνθίου, Μαλαυρίου, Καρουνόλεως καὶ Γυθείου.

Τὸ γεγονός τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου καὶ παρ' ἀνδρῶν ἐχόντων μόνον θήλεα τέκνα, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐπισκόπου, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κρατούσης ἐν Μάνη, ὡς καὶ εἷς τινὰς ἄλλους τόπους, ἀντιλήψεως, ὅτι κληρονόμος εἶναι τὸ ἄρρεν τέκνον ¹⁾, καὶ κατὰ συνέπειαν ἄκληρος εἶναι ὄχι μόνον ὁ ἄπαις, ἀλλὰ καὶ ὁ στερούμενος ἀρρένων ἀπογόνων.

Ὅμοιων ἀντιλήψεων ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ τὸ ἐν Μάνη ἐπίσης κρατοῦν ἔθιμον, καθ' ὃ γυνὴ χήρα, ἄτεκνος οὔσα, ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκογένειαν τοῦ θανόντος συζύγου καὶ «*νὰ πάη στοῦν ἄλλουνοῦνε της*», δηλαδὴ εἰς τοὺς ἰδίους συγγενεῖς, ὡς μὴ ὑπάρχοντος πλέον δεσμοῦ μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἐκλιπόντος. Ἐὰν τυχὸν ἡ χήρα κατελείπετο ἔγκυος, παρέμενε παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ τοῦ θανόντος μέχρι τοῦ τοκετοῦ. Ἐὰν ἐγεννᾶτο ἄρρεν, ὄφειλε νὰ τὸ ἀναθρέψῃ, διαμένουσα πάντοτε εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου. Ἐὰν τυχὸν ἐγκατέλειπε τὴν ἀνδρικήν στέγην μετὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος τέκνου, κατεδικάζετο παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐσχόλεψε, ἔλεγον δι' αὐτὴν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τῆς ἐπεβάλλετο ν' ἀφήσῃ, ἀπερχομένη, τὸ γεννηθὲν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός ²⁾. Δέον ἐν τέλει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἦτο συνήθως νέα πτωχῆς οἰκογενείας ³⁾.

Ἡ ὑπαρξις τοῦ ἐθίμου μαρτυρεῖται σποραδικῶς, μὲ μικρὰς τινὰς παραλλαγὰς, καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους. Ἐν Κρήτῃ, ὡς προκύπτει ἐξ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου τοῦ ἔτους 1842, γίνεται συμφωνία μεταξὺ συζύγων, κατοίκων τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου, βεβαιουμένη παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, καθ' ἣν γυνή, ἄτεκνος οὔσα, δίδει τὸ δικαίωμα εἰς τὸν σύζυγον νὰ νυμ-

¹⁾ *Ι. Β. Παπουράκος*, ἐνθ' ἀν. σ. 40. Κατὰ πληροφορίαν ἐκ χειρογρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου (1478 σ. 113, *Μ. Τσάκωνα*, Μανιάκι 1941), ἐν Πυλῖα θεωρεῖται ὡς κληρονόμος τὸ ἀρσενικὸ παιδί, κληρονομοῦν συνήθως τὴν ἀκίνητον περιουσίαν. Παρόμοια ἔθιμα εὗρισκόμεν καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Ἑλλάδι.

²⁾ *Π. Καλονάρος*, ἐνθ' ἀν. σ. 44 κέ.

³⁾ *Π. Καλονάρος*, ἐνθ' ἀν. σ. 43.

φρευθῆ ἄλλην πρὸς τεκνοποιίαν¹⁾. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἐν Μάνη ἰσχυρὸν ὁμοιον ἔθιμον εἶναι, ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ ἐπισήμου διαζεύξεως, πραγματοποιουμένης ἐνώπιον μαρτύρων μὲ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ὅτι ἡ σύζυγος ἐγκαταλείπει πλέον τὴν συζυγικὴν στέγην, λαμβάνουσα καὶ ἀνάλογον μερίδα περιουσίας πρὸς συντήρησιν.

Παραδείγματα ὁμοίας διαζεύξεως ἔχομεν καὶ ἄλλα περισσότερον πρόσφατα ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὴν πρό τινων μηνῶν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ τόπου σχετικὴν ἔρευναν, ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Λάκκοι Κυδωνίας Ἰωάννης Μπεμπλιάκης, γεωργός, 72 ἐτῶν, μὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ τὸ ἔθιμον νὰ χωρίζουν ἀνδρόγυνα ἔνεκα ἀτεκνίας μετὰ ἑπταετῆ συμβίωσιν. Ἐνθυμεῖται τοιαύτην διάζευξιν, γενομένην κατὰ τὸ ἔτος 1917. Σύγχρονον περίπτωσιν διαζεύξεως μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρους Χ. Σαριδάκης.

Περιπτώσεις ἐπίσης προσλήψεως δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν δὲν εἶναι ἄγνωστοι ἐν Κρήτῃ. Οὕτω, κατὰ πληροφωρίας ὀφειλομένης εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω δημοδιδάσκαλον τοῦ Ἄνω Μέρους, τὸ ἔτος 1888 ὁ ἐκ τοῦ χωρίου τούτου Γ. Α. ἐνυμφεύθη τὴν Π. Π., μεγαλύτεραν του κατὰ 6-8 ἔτη. Ἀπέκτησαν τέσσαρα τέκνα, ἀλλ' ἀπέθανον εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Ὅτε δ' ἡ σύζυγος ἦτο εἰς προκεχωρημένην πλέον ἡλικίαν καὶ ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶχον τέκνα, ἐπώλησαν τὴν εἰς Ἄνω Μέρους περιουσίαν των καὶ μετόκησαν εἰς Ρέθυμνον, ὅπου ἀγοράσαντες κτήματα ἔζων ἀνέτως. Ἐκεῖ ἡ σύζυγος ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνδρα τὸ δικαίωμα νὰ νυμφευθῆ ἄλλην γυναῖκα μὲ στεφάνι πρὸς ἀπόκτησιν τέκνων, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ παρεχωρεῖτο εἰς αὐτὴν ἰδιαίτερον δωμάτιον, ἔνθα θὰ ἐκοιμᾶτο, συζῶσα κατὰ τὰ ἄλλα μὲ τὴν νεὰν σύζυγον. Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ὁ σύζυγος ἐνυμφεύθη δευτέραν γυναῖκα, ἐτῶν 32, ἐκ τοῦ χωρίου Γερακάρι Ἀμαρίου, τοῦ πρώτου γάμου λυθέντος

¹⁾ Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 58: Ὁ ὁ Λάμπης Νικόδημος ἐπιβεβαίωσι :

Ἰηποκάτοθεν ἰπογεγραμμένι ὅτε Κωσταντῆς καὶ Κυριακῆ Μαρκοπούλα. Ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἡ Κυριακῆ εἰς ἡλικίαν ὧν καὶ ὁ ἄνδρας μου Κωσταντίνος νέος, καὶ τέκνα δὲν ἐκάναμεν, τοῦ δίνω ἄδιαν μὲ ἐδικὴν μου προαῖρεσιν Νὰ ἱπανδρευθῆ, καὶ ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ τεκνοποιήσῃ. Ἐσυμφωνήσαμεν λοιπὸν, ὅτε Κωσταντίνος καὶ Κυριακῆ, ἔμπροσθεν τῶν χωριανῶν καὶ τῶν κάτοθεν ἀξιοπύτων μαρτύρων ἰπογεγραμμένον τὰ ὅσα ἔχη χρῆος νὰμοῦ δώσῃ. Εἰς τὸν Χαλικιὰ ἐλαῖς ρίζες τέσσερεις..... Ὅθεν εἰς ἐνδιξην, καὶ διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀληθείας, δίνω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖρας τῆς ἔμπροσθεν τὸν κάτοθεν ἀξιοπύτων μαρτύρων. Καὶ ἐπιβεβαιωμένον παρὰ τοῦ ἀρχιερέως μᾶς Ἀγίου Λάμπης κυρίου κυρίου Νικόδημου, καὶ ἐδόθη εἰς τὴν Κυριακῆν Μαρκοπούλα διὰ ἀσφάλειαν τῆς ἐν Παντῇ Κρητῆρῳ. Τῆ: 28: Ἀπριλλίου 1842: Ἄνω Μέρους. Μάρτυρες (ἀκολουθοῦν ὑπογραφαί). Ἐγὼ Κωσταντῆς ὑπόσχομαι εἰς τὰ ἄνοθεν μὴν ἰξέυροντας γράψιμον κάμνω τὸ σιμίον τοῦ τιμίου σταυροῦ: †

θηρσκευτικῶς τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐπισκόπου Ρεθύμνης. Ἐκ τοῦ νέου γάμου ἐγεννήθησαν δύο τέκνα, ἀπολαύοντα τῆς στοργῆς τῆς πρώτης συζύγου.

Ἡ οὕτω συγκροτηθεῖσα νέα οἰκογένεια ἔζησεν ἐν ὁμοιοῖα ἐπὶ 16 ἔτη, ὅτε ἀπέθανεν ἡ πρώτη σύζυγος εἰς ἡλικίαν 82 περίπου ἐτῶν· μετ' αὐτὴν ἀπέθανε καὶ ὁ πατήρ, ἐπιζῆ δὲ ἡ δευτέρα σύζυγος μετὰ τῶν τέκνων, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι εἰσέτι μαθητῆς. Ὅμοιαι πληροφοροῖαι μοῦ ἐδόθησαν παρὰ τοῦ Ἀνδρέου Καυκαλά ἐξ Ἀσκύφου Σφακιῶν¹⁾ καὶ τοῦ Γ. Ψυχουντάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσῆ Γωνιά Ἀποκορώνου²⁾.

Ἐν Χιμάρρα, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἔτους 1891, συνηθίζετο ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν, τῆς πρώτης παραμενούσης ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ ἀπολαούσης τιμῶν οἰκοδεσποίνης³⁾.

Τὸ αὐτὸ ἔθιμον μαρτυρεῖται ἐν Κερκύρα: *Σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Κέρκυρας ἓνα ἀντρόγονο δὲν ἔκαμνε παιδιὰ..... Ἡ γυναῖκα ἐπρότεινε στὸν ἄντρα τῆς νὰ πάρῃ στὸ σπίτι τῆς ἄλλῃ γυναῖκα· μάλιστα ἡ ἴδια βροῆκε ἓνα κορίτσι φτωχό, 18 ἐτῶν, καὶ τὸ ἐπῆρε στὸ σπίτι. Δὲν τὴ στεφάνωσε, οὔτε καὶ χώρισε τὴν πρώτη, ἀλλὰ ἔμειναν καὶ οἱ δύο γυναῖκες στὸ σπίτι. Ἡ νόμιμη γυναῖκα εἶχε θέση πεθερᾶς. Ἡ φτωγὴ ἔκαμε τρία παιδιὰ, κορίτσια. Στὸ δρόμο τὰ φωνάζουν μούλες...⁴⁾. Κατ' ἄλλην εἶδησιν, προερχομένην ἐκ προσφύγων τοῦ Ἀδραμυττίου ἐγκατεστημένων ἐν Λέσβῳ, *Πολλοὶ χωρίζανε, γιατί ἦτανε στεῖρα ἡ γυναῖκα τους⁵⁾. Ἡ χοῆσις τέλος τῶν ὄρων σύγγρια καὶ τοῦ συνωνύμου συγκόρμισσα ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, Κύθνῳ⁶⁾, Εὐβοίᾳ⁷⁾, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀναλόγου ἐθίμου εἰς τὰς περιφερείας ταύτας, ἃν καὶ δὲν ἔχομεν λεπτομερεῖς περὶ τούτου εἰδήσεις.**

¹⁾ Βλ. ΛΑ 1841 Α' σ. 292 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953): *Ὅταν ἓνα ἀντρόγονο δὲν κἀνῃ παιδιὰ, χωρίζουν, ἀλλ' ὅταν ἔχῃ θέληση ἡ γυναῖκα κι ἐπιτρέψῃ στὸν ἄντρα. Ὁ ἄντρας κρατεῖ καὶ τοὶ δύο γυναῖκες στὸ ἴδιο σπίτι. Τὸ ἔχω ἀκούσει πὸν ἔχει γίνει. Ἀκουσα γὼ μὲ τ' αὐτιά μου μιὰ γυναῖκα πὸν ἤλεγε στὸν ἄντρα τῆ: Στέλιο, νὰ πάρῃς μιὰ γυναῖκα πὸν νὰ κἀνῃ παιδιὰ, ν' ἀποχτήσουν ἰὴν περιουσία σου, νὰ μὴν τῆνε πάροννε ξένοι. Ὁ Στέλιος ὁμως εἶπε: ἓνα καὶ μόνο εἶναι τὸ στεφάνι στὸν κόσμο...*

²⁾ ΛΑ 1841 Β' σ. 189 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Παρὰ ταῦτα ὁμως δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων, ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξέ-νει ἄλλοτε ἡ διάζευξις: *ὅταν χωρίζῃ ἀντρόγονο καὶ τὰ βουνὰ ραίζουν*, ἔλεγον ἄλλοτε (Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Α'. Ἀθῆναι 1889 σ. 205).

³⁾ Ἀ. Γεωργίση, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Ζωγράφ. Ἀγών Α' (1891) σ. 207.

⁴⁾ ΛΑ. 1170 σ. 29 (Γ. Μέγας, Κέρκυρα 1938).

⁵⁾ ΛΑ. 1446 Β' σ. 271 (Δ. Λουκᾶτος, Λέσβος 1940).

⁶⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 283 σ. 520 (Φ. Κουκουλές, 1920).

⁷⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 578 σ. 153 (Γ. Καρατζᾶς, 1937).

Ἄξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ὁ J. B. Marcaggi βεβαιώνει ὅτι εἰς τὸ χωρίον Piana τῆς Κορσικῆς συνήντησε γυναῖκα στεῖραν, ἣτις ἐδέχθη, ἵνα ὁ σύζυγός της νυμφευθῆ ἄλλην καὶ προσεφέρθη ν' ἀναθρέψῃ τὰ ἐκ τοῦ παρανόμου γάμου τέκνα¹⁾.

Κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, χωρικός τῆς Κορσικῆς, πατήρ ἕξ τέκνων, τριῶν υἱῶν καὶ τριῶν θυγατέρων, ἔλεγεν ἐρωτώμενος, ὅτι ἔχει τρία παιδιὰ δὲν ὑπελόγιζε δηλαδὴ μεταξύ τῶν παιδιῶν του τὰς θυγατέρας! ²⁾

Ἄλλος μελετητῆς τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, ὁ Alexander Grigolia ³⁾ παρέχει εἰδήσεις περὶ ὁμοίου ἐθίμου εἰς τοὺς Γεωργιανούς τοῦ Καυκάσου, τόσον τοὺς ὄρεινους, ὅσον καὶ τοὺς κατοικοῦντας εἰς παραλιακὰς πόλεις τῆς Μαύρης θαλάσσης. Κατὰ ταύτας, γυνὴ στεῖρα ἀποχωρίζεται τοῦ συζύγου ἢ, διαμένουσα ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ προσλάβῃ ἄλλην, μὲ τὰ αὐτὰ δικαιώματα. Τὰ τυχὸν γεννώμενα ἐκ τῆς δευτέρας γυναικὸς τέκνα τιμοῦν τὴν πρώτην ὡς ἰδίαν μητέρα. Ἄν ἡ πρώτη σύζυγος δὲν θέλῃ νὰ διαμένῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἢ ἂν ἡ ἀπομάκρυνσίς της εἶναι ἀπαίτησις τοῦ ἀνδρός, ἀποχωρεῖ, τῶν περιουσιακῶν ζητημάτων ρυθμιζομένων συμφώνως πρὸς κρατοῦντας ἐκεῖ νόμους, παρεμφερεῖς, κατὰ τὸν συγγραφέα, πρὸς τοὺς ἀρχαίους βαβυλωνιακούς, ἐπιτρέποντας τὸν χωρισμὸν στεῖρας συζύγου ⁴⁾.

Ὅμοια ἔθιμα εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς, περισσότερον ἀπομακρυσμένους καὶ πρωτογόνους. Εἰς Κένυαν τῆς ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, γυνὴ στεῖρα εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ δεχθῆ ὡς σύζυγον τοῦ ἀνδρός της ἄλλην, τὰ ἐκ τῆς ὁποίας γεννώμενα τέκνα θεωρεῖ ὡς ἰδικά της ⁵⁾.

Λεπτομερεστέρα ἔρευνα θέλει ἀσφαλῶς ἀποδείξει τὴν ὑπαρξίν ὁμοίων συνη-

¹⁾ Les chants de la mort et de vendetta de la Corse. Paris 1898 σ. 16: 'A Piana j'ai vu une femme stérile accepter que son mari prenne publiquement une concubine et consentir à élever les enfants issus de cette union illégitime !

²⁾ Κατ' ἔξοχὴν *παιδι καὶ πολλαχοῦ* τῆς Ἑλλάδος ἐννοοῦν τὸ ἀγῶρι.

³⁾ Custom and justice in the Caucasus: The Georgian Highlanders. Philadelphia 1939 σ. 116 κέ.

⁴⁾ Κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Μανουῦ τῶν Ἰνδιῶν (XI,81), ἐπιτρέπετο ἡ διάζευξις ἐνεκα στεριότητος μετὰ ὀκταετῆ συμβίωσιν. *E. Westermarch, Origine du mariage dans l'espèce humaine, traduit de l'anglais par Henry de Varigny. Paris 1895 σ. 493. Πρβλ. Fustel de Coulanges, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἔκδ. 7η Paris 1879 σ. 52.*

⁵⁾ J. G. Peristianis, La vie et le droit coutumier des Kipsigis du Kenya. Paris 1938 σ. 69-70.

θειῶν καὶ ἀντιλήψεων εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας¹⁾, καὶ δὴ ἐκεῖ ὅπου ἡ μονογαμία εἶναι ὁ ἐπισημῶς ἀνεγνωρισμένος θεσμός.

Ἀρχικὴ πηγὴ τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀνθρώπινον ὀρμέφυτον πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἶδους. Εἰς τοὺς πρωτογόνους λαούς, ὡς καὶ εἰς τὰ περισσύτερον ἀνεξέλικτα κοινωνικὰ στρώματα τῶν διαφόρων νεωτέρων κοινωνιῶν, εὐρίσκονται συνδεδεμένοι αἱ ἀντιλήψεις αὗται μὲ πλῆθος προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Θὰ ἄρκεσθῶ εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα. Πολλαχοῦ οἱ ἄκληροι θεωροῦνται ὡς διατελοῦντες ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ θείου, μειονεκτοῦντες ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως²⁾, περιφρονοῦμενοι ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ μὴ γινόμενοι δεκτοὶ εἰς ὥρισμένας ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, ἡ ἱερὰ λειτουργία κ.τ.ῶ.³⁾ Διὰ πολλῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν φράσεων δηλοῦται ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῶν ἀκλήρων ἐν τῇ κοινωνίᾳ⁴⁾, αἱ δὲ στεῖραι γυναῖκες, ἐπιθυμοῦσαι ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς ἀκληρίας, ἧτις πάντοτε θεωρεῖται μέγα δυστύχημα⁵⁾, προβαίνουν εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας μαγικὰς ἐνεργείας⁶⁾.

¹⁾ Πολλὰς εἰδήσεις περὶ διαζεύξεως ἕνεκα ἀτεκνίας εἰς διαφόρους λαούς εὐρίσκομεν παρὰ *E. Westermarch*, ἔνθ' ἀν. σ. 492 κέ.

²⁾ Βλ. *K. Χουρμουζιάδου*, Τὸ παιδίον εἰς τὴν περιφέρειαν Μετρῶν καὶ Ἀθύρων. Ἀρχεῖον Θρακ. θησαυροῦ 7 (Ἀθήναι 1940-41) σ. 67. Πρβλ. *Γ. Μέγα*, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας Α', 24: τὸ ὄνειδος τῆς ἀτεκνίας. ΛΑ 1438 σ. 29 (*Λιουδάκη*, Ἀμοργὸς 1940).

³⁾ Λαογραφία 5, 408. Πρβλ. ΛΑ 1799 σ. 1 (*Σακελλαρίου*, Ἅγιος Δημήτριος Ναυπακτίας 1953).

⁴⁾ *Ἀκλήρο θωρεῖς, διάβολο θωρεῖς. Ἀκλήρο θωρεῖς, τοιγκοῦνη θωρεῖς. Ἀκλήρος, ἄτρογος. Ἀκλήρος, ἄθεος. Ἀκλήρος, ἄγραφο χαρτί. Ἀκλήρος, θεομπαίχτης (πολλαχοῦ). Οὐθ' ἄτεκνος, κακομοιριά (Ναυπακτία). Ἀκλήρο θωρεῖς, πέψε τότε σὺ τὸ διάβολο. Ἀπὸ τ' ἀτέκνου τὴν ἀλλή, ἂν μοροῆς, μηδὲ νερό μὴν πιῆς. Σ' ἄκαρπον δεντροῦ δροσιὸ μὴν κάτσης, κι ἀπ' ἀτεκνου πόρτα νερό μὴν πιῆς.* (Κρήτη). Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ εἰς τὰς στεῖρας γυναῖκας ἀποδιδόμενα κατὰ τόπους ἐπίθετα: *ἄβγια, χροσοσύζα, ἄχροστο κορμί, ἄκαρη, κισύρα ἢ κεσύρα, καταρξμένη ἢ καταραμένη, ἀλιούργητη, ἀπαίδενη, μορμάρα, σποροῖτρα* κ.ἄ. βαρύνονται δὲ θεωροῦνται αἱ ἀραὶ: *νά ξεκληρίση τὸ σπίτι σου, κλήρα νά μὴν ἴδῃς, παιδί νά μὴν κλάψη σὺ τὸ σπίτι σου, νά χιθῇ τ' ὄνομά σου, νά μὴ σοῦ μείνη κλήρα* κ.τ.ῶ. (Αἱ παροιμιώδεις φράσεις, τὰ ἐπίθετα καὶ αἱ ἀραὶ ἔχουν ληφθῆ ἐκ χειρογράφων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

⁵⁾ Τὴν ταύτισιν τῶν ἐννοιῶν *ἀκλήρος - δυστυχῆς* βλέπομεν εἰς τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐπιθέτου *ἀκλήρος*, ὅπερ σημαῖνον ἀρχικῶς τὸν στερούμενον κλήρου, τὸν ἐνδεᾶ, ἐταυτίσθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐννοιολογικῶς μὲ τὸ *δυστυχῆς, κακορίζικος*, λεγόμενον μεταφορικῶς καὶ ἐπὶ ζώων καὶ ἀψύχων καὶ ἀπαντῶν ὑπὸ διαφόρους τύπους, προελθόντας ἐκ συνθέσεως πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας: *ἀνάκλήρος, χιλιάκλήρος* κλπ.: *Ἡ μάνα τ' ἢ χιλιάκλερος σὰ δάκρυα εἶναι βαμμένη | ἀντὶς τὰ κρεάρεα τ' ἄκληρα, σφάζτε τὰ παλληκάρια. Μαξιλάρικι μ' ἄκληρον καὶ πάπλουμα ρημάδι.* Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν λ. *ἀκλήρος*.

⁶⁾ Πρὶν προσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς στέψιν, *βάνουν στήν τοιπέην τους τόσα*

Αἱ τοιούτου εἶδους προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι, ἀπαντῶσαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαοὺς ¹⁾, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ των ἐπιπέδου, εἴτε ὡς ἀμυδραὶ ἐπιβιώσεις πρωτογόνων δοξασίων, εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις ζωνταναὶ παρουσῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυροῦν περὶ τῆς βαθέως ἐρριζωμένης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν δρῆς πρὸς τεκνογονίαν.

Ἐξ ἄλλου ὁμως, αἱ ἐκάστοτε κρατοῦσαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, ὡς καὶ αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνιῆκαι, συντελοῦν εἰς τὸ νὰ προσλαμβάνη τὸ ἀνωτέρω ἔθιμον, κατὰ τὴν ἐπίσημον τρόπον τινὰ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ ἐφαρμογὴν του, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν. Ὅθεν ἐνδιαφέρει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἐξέλιξις του, ὡς ἀνταποκρινομένη εἰς ὠρισμένας ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀντικατοπτρίζουσα μορφὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἰδιαιτέρως ἀξίαι σπουδῆς εἶναι αἱ φάσεις τοῦ ἐθίμου τούτου ἐν τῇ ἐξελίξει του ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἔχομεν σχετικὰς γραπτὰς μαρτυρίας.

Ἐπιχειρῶν ἐνταῦθα σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐφαρμογῆς του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἤδη ἐρευνηθῆ ὑπὸ πολλῶν καὶ πλουσία εἶναι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ²⁾. Θὰ

μύγαλα, ὄσα ἀγῶρια ἐπιθυμοῦν νὰ γεννήσων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στέψεως ἡ νυμφεὺς μένη λέγει καθ' ἑαυτήν:

*στεφανώνουμαι τὸν ἄντρα καὶ τὰ σεργικὰ παιδιὰ,
πέντε κυπαρίσσια καὶ μὴ μηλιά.*

(Πελοπόννησος)

Πίνουν ἀπὸ τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον πλύνουν τὸ νεογέννητον τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως (ΛΑ 1446 Α' σ. 148, Δ. Λουκάτος, Λέσβος 1940). Διασκελίζουν τόπον βαφέντα ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκ τοῦ τοκετοῦ ἄλλης γυναικὸς (ΛΑ 1437 σ. 7, Ἀναστασιάδης, Κύπρος 1940). Κρεμοῦν εἰς τὸν λαιμὸν τοὺς θαμνῶδες φυτὸν καλούμενον *καλάνθρωπος* (ΛΑ 1358 σ. 254, Λιουδάκη, Κυδωνία Κρήτης 1939) τάζονται εἰς τοὺς ἀγίους: *τάζουμαι νὰ τὸ φέρω σὴ χάρη σου, νὰν τὸ γδέσω καὶ νὰ σ' ἀφήσω τὰ ροῦχα του.* κ. ἄ. ὄ. Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Α'. Ἀθήναι 1939 σ. 25.

¹⁾ Βλ. Paul Sebillot, Le paganisme contemporain. Paris 1908 σ. 6-13 καὶ 14-16. H. Ploss - M. Bartels, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, ἔκδ. 9η ὑπὸ P. Bartels, τόμ. I. Leipzig 1908 σ. 748 κέ. H. Ploss - B. Renz, Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, τόμ. I. Leipzig 1911 σ. 1-24. E. Samler, Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig - Berlin 1911 σ. 146. J. G. Peristianis, ἔνθ' ἄν.

²⁾ Βλ. προχειρῶς: Fustel de Coulanges, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἔκδ. 7η, Paris 1879. Ludovic Beauchet, Histoire du droit privé de la republique athénienne, τόμ. I. Paris 1897 σ. 32 κέ. Iwan von Müller, Die griechischen Altertümer 2. Die Privataltertümer. München 1893 σ. 147 κέ. Ν. Π. Δημητράκοπούλου, Νομικαὶ ἐνασχολήσεις 2. ἔκδ. 2α Ἀθήναι 1925 σ. 222 κέ. G. Glotz (avec la collaboration Robert Coen), Histoire ancienne, 2ème partie, Histoire grecque, τόμ. II, La Grèce au Ve siècle. Paris 1931. Walter Erdmann, Die Ehe in alten Griechenland. München 1934.

υπογραμμίσω ἀπλῶς χαρακτηριστικά τινα σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὑπαγορευόντας τὸ ἔθιμον καὶ εἰς τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας ἐκάστοτε τοῦτο λαμβάνει.

Ἡ γέννησις τέκνων πρὸς διατήρησιν τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ τὴν συνέχισιν ταύτης ἐπὶ μακρότερον, ὅσον τὸ δυνατόν, χρόνον, προβάλλεται ὡς κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα¹⁾. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μέσων, δι' ὧν ἀντιμετωπίζεται ὁ κίνδυνος τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ γένους, ἦτοι τῆς διὰ νόμου ἢ τῶν κρατούντων ἐθίμων ὑποχρεώσεως εἰς γάμον²⁾ καὶ τῆς υἰοθεσίας³⁾, εἶναι καὶ ἡ διάλυσις τοῦ γάμου ἢ ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης⁴⁾, ὡς καὶ ὁ γάμος γυναικὸς μετὰ δευτέρου ἀνδρός, ἐν περιπτώσει ἀνικανότητος τοῦ πρώτου.

¹⁾ *Παίδων ἐπ' ἀρόφῳ γνησίων*, κατὰ τὴν τυπικὴν ἔκφρασιν. Βλ. σχετικὰ χωρία: *Πλάτωνος* Νόμοι IV, 721 b-c. V, 740 b-c. VI, 773 e καὶ 776 b. *Αισχύλου*, *Χορηφόροι* 264. *Ξενοφ.* Οἶκον. VII, 19. *Κλημ. Ἀλεξανδρέως*, *Στρωματεῖς* II, 23. *Πλουτάρχου*, *Γαμικὰ παραγγέλματα* 42. *Λουκιανῶ*, *Τίμων ἢ μισάνθρωπος* 17 κλπ. Ὅμοια ἀντίληψις περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς θεραπείας τῶν ψυχῶν τῶν προγόνων, τὰ νομιζόμενα ποιεῖν, εἶναι κοινὴ εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαϊκοὺς λαοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους κυριαρχοῦσα μορφή οἰκογενείας εἶναι ἡ πατριαρχική. Βλ. *Erdmann*, ἔνθ' ἀν. σ. 135. Πρβλ. καὶ *E. Meyer*, *Geschichte des Altertums*, τόμ. 1, ἔκδ. 3η Stuttgart u. Berlin 1910 σ. 26.

²⁾ *Πλουτάρχου*, *Λυκοῦργος* 15. *Πλάτωνος*, Νόμοι IV, 721 b. VI, 774 a.

³⁾ Ἰσαίου, *Περὶ τοῦ Ἀστυφίλου κλήρου* 7: *υἱὸν ποιησόμενον καταλιπεῖν... καὶ ἐπὶ τοὺς βωμοὺς τοὺς πατρώους οὗτος βαδιεῖται καὶ τελευτήσαντι αὐτῷ καὶ τοῖς ἐκείνου προγόνοις τὰ νομιζόμενα ποιήσει*. Πρβλ. Ἰσαίου, *Περὶ Μενεκλέους κλήρου*, 10 καὶ 13.

⁴⁾ Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς συνθηθείας, τῆς γνωστῆς καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους, τῆς προσλήψεως παλλακῶν, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτο, κατὰ τὸν γνωστὸν ὄρισμόν τοῦ Δημοσθένους (*Κατὰ Νεαίρας* 122), ἢ «καθ' ἡμέραν θεραπεία τοῦ σώματος» καὶ οὐχὶ ἡ παιδοποιεῖα, ἀδιάφορον ἂν ἐνίοτε καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο ἐγένετο. Περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἐκτὸς τῶν πολλῶν εἰδήσεων τῶν παλαιῶν κειμένων (*Ἰλ.* I, 449. *Φ.* 88 κέ. *Ὀδ.* ξ 200 κέ. *Πλάτωνος*, Νόμοι 841 d. *Πολυδέκους*, *Ὀν.* 3, 21 κλπ.), βλ. *S. Mayer*, *Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer*, τόμ. 2. Leipzig 1866 σ. 339 κέ. *L. Beauchet*, ἔνθ' ἀν. I, 82 κέ. *Ernst Hruza*, *Die Ehebegründung nach attischem Rechte*. Leipzig 1892 σ. 12. *G. Glotz*, *La cité grecque, nouvelle édition par P. Cloché*. Paris 1953 σ. 346. *Π. Σ. Φωτιάδου*, *Περὶ τῆς ἐγγύης πρὸς γάμον*. Ἀθηνᾶ 32 (1920) σ. 104 κέ. *F. Baudry*, ἄρθρ. *παλλακεία, concubinatus*, ἐν *Darembert - Saglio*, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I. Paris 1887. *R. Leonhard*, ἄρθρ. *concubinatus ἐν Pauly - Wissowa*, *Real-Encycl.* 4. Stuttgart 1901 σ. 835 κέ. Περὶ *παλλακείας* εἰς διαφόρους λαοὺς βλ. *Sénégal, coutumiers juridiques de l'Afrique occidentale française* εἰς τὴν σειρᾶν: *Publications du Comité d'études historiques et scientifiques de l'Afrique occidentale française* I. Paris 1939 σ. 125-126.

Μαρτυρίαν προσλήψεως δευτέρας συζύγου, δι' ἔλλειψιν ἀρρένων ἀπογόνων ἐκ τῆς πρώτης, ἔχομεν ἤδη παρ' Ὀμήρω (δ, 11 - 14) : Ὁ Μεγαπένθης γεννάται οὐχὶ ἐκ τῆς νομίμου συζύγου τοῦ Μενελάου, τῆς Ἑλένης, ἀλλ' ἐκ δούλης :

ὄς σὶ τηλύγετος γένετο κρατερός Μεγαπένθης
ἐκ δούλης· Ἑλένη δὲ θεοὶ γόνον οὐκέτ' ἔφαινον
ἐπεὶ δὴ τὸ πρῶτον ἐγείνατο παῖδα ἑρατεινήν,
Ἐρμιόνην....

Περισσότερον ρητὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ νόμων καὶ ἐθίμων σχετικῶν πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν τεκνοποιίαν ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ καὶ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, αἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὴν συνολικὴν πολιτιστικὴν του ἔκφρασιν. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἰδικώτερον, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐκ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, δὲν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε τυπικὴ διάταξις ἐπιτρέπουσα τὴν διάζευξιν γυναικός, ἕνεκα στειρότητος. Ἐξ ἐνδείξεων ὅμως παρεχομένων ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων¹⁾, ὡς καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῶν σκοπῶν τοῦ γάμου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τοιαύτη διάζευξις δὲν ἀντέκειτο εἰς τὰς συνηθείας²⁾. Οὐδὲν θετικὸν ἐπίσης γνωρίζομεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν κειμένων περὶ προσλήψεως δευτέρας νομίμου συζύγου³⁾ ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἐνῶ, ἀντιθέτως, θετικὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου, ἕνεκα ἀνικανότητος τοῦ ἀνδρός. Εἶναι γνωστὸν π.χ. τὸ παρὰ τοῦ ρήτορος Ἰσαίου ἀναφερόμενον⁴⁾, ὅτι ὁ Μενεκλῆς, μὴ ἀποκτήσας τέκνα, παρακαλεῖ τοὺς γυναικαδέλφους νὰ ὑπανδρεύσουν μὲ ἄλλον τὴν γυναῖκά του : Ἐδεῖτο οὖν ἡμῶν δοῦναι χάριν ταύτην αὐτῶ, ἐκδοῦναι ἄλλω αὐτὴν μετὰ τῆς γνώμης τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ἡμεῖς ἐκελεύομεν αὐτὸν πείθειν αὐτὴν περὶ τούτων· ὅ,τι γὰρ ἂν ἐκείνη πεισθῇ, τοῦτ' ἔφαμεν ποιήσῃν· κάκεινη, τὸ μὲν

¹⁾ Βλ. π.χ. *Ἐθριπίδου*, Μῆδεια 489 - 491 :

*Προῦδωκας ἡμᾶς, καινὰ δ' ἐκτίσω λέχη
παίδων γεγῶτων· εἰ γὰρ ἦσθ' ἄπαις εἶτι,
συγγνωστὸν ἦν σοι τοῦδ' ἐρασθῆναι λέχους.*

²⁾ Βλ. *Fustel de Coulanges*, ἔνθ. ἀν. σ. 52. *R. Lallier*, *De la condition de la femme dans la famille athénienne*. Paris 1875 σ. 232. *Erdmann*, ἔνθ' ἀν. σ. 390.

³⁾ Ὡς ἐξαιρετικῆς περιστάσεως μέτρον πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ παρὰ Διογένοους Λαερτίου (II,26) εἰς τὸν βίον τοῦ Σωκράτους ἀναφερόμενον, ἐὰν βεβαίως εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ νόμος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐπέτρεπε τὴν διγαμίαν : *Φασὶ γὰρ βουλευθέντας Ἀθηναίους διὰ τὸ λειψανδρεῖν συναυξῆσαι τὸ πλῆθος, ψηφίσασθαι γαμεῖν μὲν ἀστὴν μίαν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἐτέρας· ὅθεν τοῦτο ποιῆσαι καὶ Σωκράτην.*

⁴⁾ Περὶ Μενεκλέους κλήρου 7 κέ.

πρῶτον οὐδ' ἠγέσχετο αὐτοῦ λέγοντος, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, μόλις ἐπέστη·

Ἐπιπλοῦντος ἡμετέρου θεοσητικῶς τὸ ζήτημα (Νόμοι VI, 784^b) ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ διαλύσεως τοῦ γάμου εἰς περίπτωσιν μὴ τεκνογονίας μετὰ δεκαετῆ συμβίωσιν: Ἡ δὲ παιδοποιία καὶ φυλακὴ τῶν παιδοποιουμένων δεκείης ἔστω, μὴ πλείω δὲ χρόνον, ὅταν εὐροια ἢ τῆς γενέσεως· ἂν δ' ἄγονοί τινες εἰς τοῦτον γίνωνται τὸν χρόνον, μετὰ τῶν οἰκείων καὶ ἀρχουσῶν γυναικῶν διαζεύγνυσθαι κοινῇ βουλευομένους εἰς τὰ πρόσφορα ἑκατέρους¹⁾.

Κατὰ διάφορον τρόπον παραδίδονται τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὸν στρατιωτικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Παρὰ τὰ εἰδικὰ νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα ἐλάμβανεν ἡ πολιτεία κατὰ τῶν ἀγάμων καὶ ὀφιγμάτων²⁾ καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς καλῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῶν γυναικῶν³⁾, δὲν ἔπανσεν ὑπάρχουσα πάντοτε ἡ πολιτικὴ μέριμνα διὰ τὴν συνέχισιν καὶ βελτίωσιν τοῦ γένους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, ὁ βασιλεὺς Ἀλεξανδρίδης, ἔχων στείραν γυναῖκα, προτρέπεται ὑπὸ τῶν ἐφόρων νὰ νυμφευθῇ ἄλλην, διατηρῶν τὴν πρώτην. Ἀρνηθεὶς κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς, ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ προσλάβῃ δευτέραν σύζυγον, ἂν καὶ τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὰς σπαρτιατικὰς συνηθείας⁴⁾. Ἄλλος βασιλεὺς, ὁ Ἀρίστων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, μὴ ἀποκτήσας τέκνα ἐκ δύο γυναικῶν, νυμφεύεται τρίτην⁵⁾.

¹⁾ Ὅμοιαν διάταξιν περὶ διαλύσεως γάμου, ἐνεκα στείριότητος τῆς συζύγου, μετὰ δεκαετῆ συνοίκησιν, εὐρίσκωμεν εἰς τοὺς παλαιοὺς νόμους τοῦ Μανουῦ ἐν Ἰνδίαίς. Βλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἔνθ' ἀν. σ. 223.

²⁾ Ἦσαν δὲ καὶ ἀγαμίου δικαὶ πολλαχοῦ καὶ ὀφιγμίου καὶ κακογαμίου ἐν Λακεδαίμονι. Πολυδ. Ὀν. 3, 48. Πρβλ. Πλουτάρχου, Λυκούργου 15.

³⁾ Ὁ Λυκούργος ταῖς ἐλευθέραις μέγιστον νομίμας εἶναι τὴν τεκνοποιίαν, πρῶτον μὲν σωμασκειν ἔταξεν οὐδὲν ἦτιον τὸ θῆλυ τοῦ ἀρρενος φύλου. Ξενοφ., Λακεδαίμ. Πολιτεία Α', 4.

⁴⁾ V, 39-40: »Εἶ τοι οὐ σεωντοῦ μὴ προσορᾶς, ἀλλ' ἡμῖν τοῦτό ἐστιν οὐ περιοπτεόν, γένος τὸ Ἐδρουσθένεος γενέσθαι ἐξίτηλον. Σὺ νυν τὴν μὲν ἔχεις γυναῖκα, ἐπεὶ τε τοι οὐ τίκει, ἔξεο, ἄλλην δὲ γῆμον· καὶ ποιέων ταῦτα, Σπαρτιήτησι ἀθήσεις». Ὁ δ' ἀμείβετο φάς τούτων οὐδέτερα ποιήσεις, ἐκείνους τε οὐ καλῶς συμβουλεύεις παραίνεοντας τὴν ἔχει γυναῖκα, εὐσαν ἀναμάρτητον ἐωντοῦ, ταύτην ἀπάντα, ἄλλην ἐσαγαγέσθαι· οὐδέ σφι πείσοσθαι. Πρὸς ταῦτα οἱ ἔφοροι καὶ οἱ γέροντες βουλευομένοι προσέφερον Ἀλεξανδρίδῃ τάδε: «Ἐπεὶ τοίνυν περιεχόμενον σε ὀρῶμεν τῆς ἔχεις γυναικός, οὐ δὲ ταῦτα ποίεις καὶ μὴ ἀντίβαινε τούτοις, ἵνα μὴ τι ἄλλοιον περὶ σέο Σπαρτιήται βουλευσῶνται. Γυναικός μὲν τῆς ἔχεις οὐ προσδεόμεθά σεο τῆς ἐξέσιος, οὐ δὲ ταύτη τε πάντα ὅσα νῦν παρῆχεις πάρεχε καὶ ἄλλην πρὸς ταύτη ἐσάγαγε γυναῖκα τεκνοποιόν». Ταυτὰ κη λεγόντων συνεχώρησε ὁ Ἀλεξανδρίδης, μετὰ δὲ γυναῖκας ἔχων δύο, διξὺς ἰστίας οἴκει, ποιέων οὐδαμῶς σπαρτιητικά.

⁵⁾ VI, 61: Ἀρίστωνι βασιλεύοντι ἐν Σπάρτῃ καὶ γήματι γυναικας δύο, παῖδες οὐκ ἐγίνοντο· καὶ οὐ γὰρ συνεγινώσκετο αὐτὸς τούτων εἶναι αἴτιος, γαμέει τρίτην γυναῖκα.

Πρέπει να παρατηρήσωμεν ὅμως, ὅτι ταῦτα ἀναφέρονται εἰς βασιλεῖς, ὑπέχοντας, ὡς γνωστόν, εἰδικὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἀπολαύοντας εἰδικῶν προνομίων, καὶ δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτων περὶ τῶν γενικώτερον κρατουσῶν συνηθειῶν. Οὕτως ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς παιδοποιίαν ἔνεκα στειρότητος τῆς πρώτης, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ὡς κατ' ἐξαιρέσιν προᾶξις τοῦ βασιλέως Ἀλεξανδρίδου, ἀντιβαίνουσα πρὸς τοὺς κρατοῦντας νόμους καὶ συνηθείας, καθὼς καὶ ὁ Ἡρόδοτος δηλώνει. Δὲν φαίνεται ἐπίσης ὡς ἀπηχοῦσα γενικωτέραν συνηθειαν ἢ εἶδησις περὶ τοῦ Ἀρίστωνος νυμφευθέντος τρίτην γυναῖκα, ἔνεκα ἀπαιδίας τῶν δύο προηγουμένων, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸν σπαρτιατικὸν νόμον, θεσπισθέντα ἤδη παρὰ τοῦ Λυκούργου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου¹⁾ καὶ ἐπιτρέποντα τὴν πολυανδρίαν, ὁ ἐπιθυμῶν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκ ξένης γυναικός, παραμενούσης εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου της. Μὲ τὴν τοιοῦτου εἶδους ἐλευθερίαν τῶν γυναικῶν, ἀπορρέουσαν ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου, τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν αὐξήσιν καὶ βελτίωσιν τῶν πολιτῶν, ἡ ἀντίληψις περὶ μοιχείας ἦτο ἄγνωστος ἐν Σπάρτῃ²⁾.

Παρὰ τὰς γενικὰς ὅμως κρατούσας ταύτας ἀντιλήψεις περὶ σκοπῶν τοῦ γάμου καὶ τεκνοποιίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι ἄνθρωποι ἀνωτέρας διανοήσεως, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὰ ζητήματα ταῦτα, διέβλεπον εἰς τὴν διὰ τοῦ γάμου ἔνωσιν καὶ ἄλλους κοινωνικοὺς σκοπούς, ἐκτὸς τῆς τεκνογονίας. Οὕτω κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ φιλία μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι ἔμφυτος. Οἱ ἄνθρωποι δὲν συνοικοῦσι μόνον πρὸς τεκνοποιίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλληλοβοήθειαν³⁾.

¹⁾ Λυκούργος 15: *Ἐξῆν μὲν γὰρ ἀνδρὶ πρεσβυτέρῳ νέας γυναικός, εἰ δὲ τίνα τῶν καλῶν κάγαθῶν ἀπάσαιτο νέων καὶ δοκιμάσειεν, εἰσαγαγεῖν παρ' αὐτὴν καὶ πλήσαντα γενναίου σπέρματος ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τὸ γεννηθέν. Ἐξῆν δὲ πάλιν ἀνδρὶ χορησῶ, τῶν εὐτέκνων τινὰ καὶ σωφρόνων θαυμάσαντι γυναικῶν ἐτέρῳ γεγαμημένην, πείσαι τὸν ἀνδρα συνελθεῖν, ὥσπερ ἐν χώρῃ καλλικάρπῳ φνιεύοντα καὶ ποιούμενον παῖδας ἀγαθοῦς, ἀγαθῶν δμᾶιμονς καὶ συγγενεῖς ἐσομένους. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἰδίους ἡγεῖτο τῶν πατέρων τοὺς παῖδας, ἀλλὰ κοινούς τῆς πόλεως ὁ Λυκούργος. Ὅθεν οὐκ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων ἐβούλετο γεγονότας εἶναι τοὺς πολίτας. Πρβλ. Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. Α', 7-8. Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νομῆα σύγκρισις 3, 1-3. Πολύβιος XII 6^b.*

²⁾ Πλουτάρχου, Λυκούργος 15.

³⁾ Ἡθικά Νικομ. Θ' 14 σ. 1162α: *ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει συνδυαστικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικόν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαίωτερον οἰκία πόλεως καὶ τεκνοποιία κοινότερον τοῖς ζώοις. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐπὶ τοσοῦτον ἢ κοινωνία ἐστίν, οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς τεκνοποιίας χάριν συνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. Εὐθύς γὰρ διμῆρται τὰ ἔργα... Διὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ χρησίμων εἶναι δοκεῖ καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ.*

‘Ομοίας ἀντιλήψεις διατυπώνει ὁ Ξενοφῶν, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ ἐκ φύσεως ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων¹⁾.

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, συναφῇ πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ δὴ πρὸς τὰ ἐν τῇ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἐπίσης ἡ τεκνογονία²⁾. Παλαιὸς νόμος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς³⁾, ὑπεχρέωνεν εἰς γάμον ἅπαντας τοὺς ἐν ἡλικίᾳ. Κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου συγγραφέως⁴⁾ ἐξ ἄλλου, νόμος ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐφαρμοζόμενος, ἐπέβαλλε τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου ἔνεκα στειρότητος τῆς γυναικός. Πρῶτος ὑποχρεωθείς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν σύζυγον διὰ στειρότητα ἀναφέρεται ὁ Σπόριος Καρούλιος, «ἀνὴρ οὐκ ἀφανής», περὶ τὸ 523 ἢ 533 π.Χ.⁵⁾. Ὁ νόμος οὗτος, συγκρινόμενος πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ κρατοῦντα, παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν διαφορὰν, σημειωθείσαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ἐν Ρώμῃ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀτεκνίας ἡ γυνὴ ἀπεπέμπετο τῆς συζυγικῆς στέγης, ἐνῶ ἐν Σπάρτῃ ὁ μὴ ἔχων τέκνα ἠδύνατο ν’ ἀποκτήσῃ ἐκ ξένης γυναικός, παραμενούσης πάντοτε ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ ἰδίου αὐτῆς συζύγου⁶⁾. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος, ὡς ἐνδεικτικὴ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῆς Ρωμαίας, ἣτις, δίκην πράγματος, καὶ δι’ ἀνηθίκους ἐνίστε σκοπούς, ἐξεδίδετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνδρός⁷⁾.

Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων περὶ ζωῆς, μεταβάλλον-

1) Οἰκονομικὸς VII, 28.30: *Διὰ δὲ τὸ τὴν φέειν μὴ πρὸς πάντα ταυτὰ ἀμφοτέρων εὐπεφυκέναι, διὰ τοῦτο καὶ δέονται μᾶλλον ἀλλήλων καὶ τὸ ζεῦγος ὠφελιμώτερον ἔαντιφ γεγένηται, ἢ τὸ ἕτερον ἐλλείπειται, τὸ ἕτερον δυνάμενον...καὶ κοινωνοὺς ὡσπερ τῶν τέκνων ὁ θεὸς ἐποίησεν, οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῦ οἴκου κοινωνοὺς καθίστησι.* Βλ. καὶ Πλουτάρχου, Γαμικὰ παραγγέλματα I κέ. Σόλων 20. Πρβλ. Erdmann ἐνθ’ ἀν. σ. 160. G. Glotz, ἐνθ’ ἀν. σ. 346.

2) *Liberorum quaerendorum causa.* A. Gellius, Noctes Atticae XVII, 21. Πρβλ. Γ. Σ. Μαγιδάκη, Νομικὴ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῷ αὐστηρῷ γάμῳ τῶν Ρωμαίων. Ἀθήναι 1911 σ. 8.

3) Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία IX, XXII.

4) Ἐνθ’ ἀν. II, XXV. A. Gellius, ἐνθ’ ἀν. IV 3. Πρβλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἐνθ’ ἀν. σ. 225.

5) Ἀμφισβητήσεις τῆς εἰδήσεως ταύτης βλ. F. Baudry, ἀρθρ. *divortium ἐν Daremberg-Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines τόμ. 2. Paris 1892 σ. 322.

6) Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νουμᾶ σύγκρισις 3: *Ἄλλ’ ὁ Ρωμαῖος μὲν ἀνὴρ, ἰκανῶς ἔχων παιδοτροφίας, ὑφ’ ἑτέρου δὲ πεισθεὶς δεόμενον τέκνων, ἐξίστατο τῆς γυναικός, ἐκδόσθαι καὶ μετεκδόσθαι κύριος ὑπάρχων· ὁ δὲ Λάκων, οἴκοι τῆς γυναικός οἴσης παρ’ αὐτῷ καὶ τοῦ γάμου μένοντος ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς δικαίων, μετεδίδου τῷ πείσανι τῆς κοινωνίας εἰς τέκνωσιν. Πολλοὶ δὲ, ὡσπερ εἴρηται, καὶ παρακαλοῦντες εἰσηγοῦν ἐξ ὧν ἂν ἐδόκουν μάλιστα παιδας εὐεϊδεῖς καὶ ἀγαθοὺς γενέσθαι.* Πρβλ. Στράβωνα XI 9, 1.

7) Πλουτάρχου, Κάτων νεώτερος 25.

ται, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, καὶ αἱ παλαιαὶ περὶ γάμου καὶ τεκνοποιίας ἰδέαι. Ἡ γέννησις τέκνων δὲν παύει βεβαίως νὰ εἶναι οὐσιώδους σκοπὸς τοῦ γάμου¹⁾, ἀλλ' ὡς ἤδη εἶχε διδάξει ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι ὁ μόνος. Δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ προγονικοὶ θεοί, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ γένη καὶ ἔχοντες ἀνάγκη διηνεκοῦς λατρείας, ἐξασφαλιζομένης διαδοχικῶς παρὰ τῶν ἀπογόνων. Ἐκαστος ἄνθρωπος, προσωρινὸς εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν, ὀφείλει προπαντὸς νὰ ἐργάζεται διὰ τῆς συνεχοῦς εὐποιίας πρὸς κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὁ συζυγικὸς θεσμὸς, ὡς τὰ πάντα ἐν τῇ ζωῇ, εἶναι θεόθεν καθιερωμένος καὶ ἡ διασάλευσις του δὲν εἶναι τῶν ἀνθρώπων δικαίωμα. Οὕτω τὸ «οὗς ὁ Θεὸς συνέξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω» κατοχυρώνεται εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἰσχυροῦς νομοθεσίας τῶν χριστιανικῶν χρόνων, τῆς ὁποίας αἱ διατάξεις περιορίζουν τὰ διαζύγια. Ἡ στείρωσις, ὡς αἰτία διαλύσεως γάμου, δὲν ἀναγράφεται πλέον εἰς τὰς περὶ διαζυγίου διατάξεις τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων²⁾. Παρὰ τὴν ἐπίσημον ὅμως νομοθεσίαν, ἀπηχοῦσαν τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔπαυσαν, φαίνεται, καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν περιόδον ν' ἀκολουθοῦν παλαιὰς συνηθείας, παρὰ τὸν δριμὺν πολλὰκις ἔλεγχον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν γνωστὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων νὰ προσλαμβάνουν δευτέραν σύζυγον πρὸς παιδοποιίαν³⁾, λέγει τὰ ἑξῆς: *Στεῖρα ἦν ἡ γυνὴ (ἡ Σάρρα), ἵνα μάθῃς τοῦ ἀνδρὸς τὴν σωφροσύνην· ὅτι οὔτε ἐκείνην ἐξέβαλε, καίτοι οὐδενὸς τότε κωλύοντος νόμου, οὔτε ἕτερον λαβὼν, τῇ ἐλευθέρῳ ἐπεισῆγαγεν· ὁ δὲ πολλοὶ ποιοῦσι προφάσει παιδοποιίας, τὴν ἀσέλγειαν τὴν ἑαυτῶν πληροῦντες, καὶ τὰς μὲν ἐκβάλλοντες, τὰς δὲ εἰσάγοντες· οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες καὶ μυρῶν τὰς οἰκίας πληροῦντες πολέμων⁴⁾*. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ δὴ ἐκ τῆς προτάσεως οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες, εἰσαγωγῆς νόημα

¹⁾ Βλ. Ὁμιλίαν Χρυσοστόμου ἐν P. G. 59, 120: *...Διὰ τοῦτο γάμος οἰκονομεῖται, ὥστε τὸ λείπον ἐτέρῳ ὑφ' ἐτέρου πληροῦσθαι...* Πρβλ. P. G. 40, 229 καὶ 237.

²⁾ Ν. Π. Δημητρακόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 225-226. Ἐν τῇ Νεαρχῇ 117 τοῦ ἔτους 542 ἀναγράφεται ὡς λόγος διαζύξεως μόνον ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρός. Πρβλ. καὶ Κ. Α. Τριανταφυλλοπούλου, ἄρθρ. Δίκαιον ἐν λ. Βυζάντιον. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. σ. 915, στήλη 1η. E. Westermarck, ἐνθ' ἀν. σ. 493. J. Zhishman, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, μεταφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Μ. Ἀποστολοπούλου. Ἀθήναι 1912 σ. ιε'.

³⁾ Γέν. ΙΣΤ, 1 κέ.: *Σάρρα δὲ γυνὴ Ἀβραάμ οὐκ ἔτικτεν αὐτῷ. Ἦν δὲ αὐτῇ παιδοποιήσασθαι ἡ ὄνομα Ἀγαρ. Εἶπε δὲ Σάρρα πρὸς Ἀβραάμ: ἰδοὺ συνέκλεισέ με Κύριος τοῦ μὴ τίκειν· εἴσελθε οὖν πρὸς τὴν παιδοποιήσασθαι μου, ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. Ὑπήκουσε δὲ Ἀβραάμ τῆς φωνῆς Σάρρας.* Πρβλ. Γέν. Α, 1 κέ.

⁴⁾ Ὁμιλία Χρυσοστόμου ἐν P. G. 51, 368. Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' Π. Ἀθήναι 1948 σ. 186.

διάφορον τῶν προηγουμένων, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ διαστείλωμεν τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας γυναῖκας, συνήθως δούλας¹⁾, τῶν παλλακίδων²⁾.

Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον κατανοητή, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀναφερθὲν νεότερον ἑλληνικὸν ἔθιμον τῆς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένης δευτέρας γυναικός, ὅπου ἡ ἐπεισαγομένη αὕτη σύζυγος δὲν ἀντιπροσωπεύει κατὰ κανόνα εἰς τὸ πνεῦμα τῶν οὕτως ἐνεργούντων τὴν ἔννοιαν τῆς παλλακῆς, ὡς τοῦλάχιστον αὕτη ἦτο νοητὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους³⁾. Τὴν γνώμην ταύτην περὶ διαφορᾶς τινος τῶν παλλακίδων ἀπὸ τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας συζύγους, ἐνισχύει καὶ ἄλλο χωρίον ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου συγκρίνει τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν του συμβαίνοντα πρὸς τὸ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὸν παράδειγμα τῆς Σάρρας, ἥτις ἀφ' ἐαυτῆς ἐμερίμνησε πρὸς θεραπείαν τῆς λύπης τοῦ ἀνδρός, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀπαιδίας ἕνεκα τῆς στειρότητός της: *Οὔτε γὰρ (Ἀβραὰμ) κατεφρόνησε τῆς Σάρρας ὡς ἄπαιδος, οὔτε ὠνείδισε τι τοιοῦτον αὐτῇ· κἀκεῖνη πάλιν ἐσπούδασε τῆς ἀπαιδίας ἐπινοῆσαι παραμυθίαν αὐτῷ τινα ἀπὸ τῆς παιδείας· οὐδέπω γὰρ ταῦτα τότε κεκόλυτο, καθὰ νῦν. Νῦν γὰρ οὔτε γυναίξι τοιαῦτα ἀνδράσι χαρίζεσθαι θέμις, οὔτε ἐκείνοις, οὔτε εἰδυῶν οὔτε ἀγνοουσῶν τῶν γυναικῶν, τοιαύταις μίξεσιν ἐπιχειρεῖν, κἂν μυριάκις ἢ τῆς ἀπαιδίας ἐνοχλῇ λύπη⁴⁾*. Ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ κειμένου ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα «οὐδέπω τότε κεκόλυτο, καθὰ νῦν», δηλαδὴ ἡ καταφρόνησις τῆς γυναικὸς παρὰ τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἰδίας τῆς γυναικός, ἐν περιπτώσει στειρότητός της, μέριμνα διὰ τὴν πρόσληψιν ἄλλης συζύγου παρὰ τοῦ ἀνδρός, συνέβαινον καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρησθῇ ὡς παλλακεία μὲ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου.

Μαρτυρίας περὶ λύσεως τοῦ γάμου ἕνεκα ἀπαιδίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτω εἰς τὸν παρὰ Δαμασκίου ἱστορούμενον βίον τοῦ Ἰσιδώρου⁵⁾, νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τοῦ 5ου αἰ., εὐρίσκομεν περιπτώσιν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τοῦ Μενεκλέους εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας⁶⁾. Ὁ Θεοσέβιος,

¹⁾ P. G. 40, 441 πρὸβλ. *Πάλλη - Ποιτῆ*, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων 1 σ. 308.

²⁾ Ἡ παλλακεία, θεσμὸς νομίμως ἀνεγνωρισμένος παρὰ Ῥωμαίοις, διώκεται παρὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Βλ. *Πάλλη - Ποιτῆ* ἐνθ' ἄν. 1 σ. 277. 5 σ. 254. 6 σ. 158. *Μαριδάκη* ἐνθ' ἄν. σ. 9. *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας. Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 16-17.

³⁾ Βλ. ἄν. σ. 35, σημ. 4.

⁴⁾ P. G. 61, 221.

⁵⁾ *Φωτίον* Βιβλιοθήκη. Βερολῖνον 1824, σ. 339α στίχ. 20 κέ.

⁶⁾ Βλ. ἄν. σ. 36.

στερούμενος τέκνων, παραχωρεί την ἄδειαν εἰς τὴν σύζυγόν του νὰ ὑπανδρευθῆ ἄλλον: Ὁ δὲ πάντων σωφρονέστατος Θεοσέβιος καὶ τὴν πρὸς γυναῖκα παιδοποιὸν ὁμιλίαν ἐδέξατο. Ἐπεὶ δὲ παῖδας οὐκ ἐγεννάτην, κατασκευασάμενος ὁ θεοσέβιος τὸν τῆς σωφροσύνης δακτύλιον, «ὦ γυναῖκα», φησὶ τῇ γυναικί, «πάλαί μὲν σοι ἐπιδέδωκα δακτύλιον ἄρμωστίην παιδουργοῦ συμβιώσεως· τὰ νῦν δὲ τοῦτον ἐπιδίδωμί σοι σωφρονιστήν, ἐπίκουρόν σοι παρεσόμενον ἅει τῆς σώφρονος οἰκουρίας. Εἰ μὲν οὖν δυνήσῃ τε καὶ θελήσεις ἐμοὶ συμβιῶναι τὸν καθαρώτερον τρόπον· εἰ δὲ μὴ, ἔξεστιν ἀπαλλάττεσθαι πρὸς ἕτερον εὐμενῶς καὶ πρῶως ἐκδιδομένην παρὰ φίλον φίλην»· ἡ δὲ ἠσμένησεν.

Τὴν ἀπήχησιν ὁμοίων ἐθίμων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων τῶν βυζαντινῶν χρόνων πρέπει νὰ διακρίνωμεν καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ μυθιστορήματος Ἄχιλλης: 1).

...τοῖνν ἐκεῖνος ὁ λαμπρὸς ὁ βασιλεὺς Ἑλλήνων
 δώδεκα χρόνους ἔποικεν παιδὶν νὰ μὴν ποιήσῃ
 καὶ ἐθλίβετο ἡ καρδιά του, ἐτήκετο ἡ ψυχὴ του

 ἠθέλησε νὰ χωρισθῆ τὴν πάντρεπνον τὴν κόρη
 καὶ μεθ' ἑτέρας γυναικὸς ἵνα τεκνοποιήσῃ...

Μὲ συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ πολλαπλασιασθοῦν τὰ πρὸς τ' ἀνωτέρω ὅμοια παραδείγματα. Καὶ τὰ ἤδη ὅμως ἀναφερθέντα ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις, ὅτι καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτὴν περίοδον ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν παλαιαὶ συνήθειαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπαιδίας. Τὰ χριστιανικὰ διδάγματα καὶ αἱ ὑψηλαὶ θεωρίαι περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἰσχύουν πάντοτε νὰ περιστείλουν τὴν ἐκδήλωσιν ὁρμῶν συμφύτων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν καὶ νὰ παραδώσουν εἰς τὴν λήθην παλαιὰς ἐκ παραδόσεως συνηθείας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης τῶν ἐθίμων περὶ ἀκληρίας καὶ τῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεώς των, ἀγόμεθα εἰς τὰς ἑξῆς σκέψεις καὶ συμπεράσματα. Δύο εἶναι αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦνται αἱ κατ' ἔθιμον ἐνέργειαι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀκληρίας εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα: α) Πρόσληψις δευτέρας γυναικὸς εἰς περίπτωσιν στείροτητος τῆς πρώτης καὶ διαμονὴ τῶν δύο γυναικῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην. Τὸ ἔθιμον τοῦτο προεκάλεσε, ὡς εἶδος παλλακισμοῦ, τὴν κατὰ καιροὺς δριμεῖαν ἐπίθεσιν

1) *Ἐκδ. D. C. Hesselting, Amsterdam 1919, χειρόγρ. Νεαπόλεως, στ. 35 κέ.

ἐκπροσώπων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι, παρὰ τὴν τυπικὴν του ὁμοιότητα πρὸς τὴν παλλακείαν, διαφέρει ταύτης — ὅφ' ἦν ἔννοια τοῦλάχιστον ὀρίζεται κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν — κατὰ τὸ ὅτι τοῦτο ἐφαρμόζεται μόνον ὑπὸ ἀκλήρων ἐπιθυμούντων ν' ἀποκτήσουν τέκνα. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τούτου εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου γίνεται μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν συγγενῶν τῆς πρώτης καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας, ἣτις προτρέπει ἐνίοτε τὸν ἄνδρα νὰ νυμφευθῇ ἄλλην πρὸς παιδοποιίαν καὶ μεριμνᾷ ἀκόμη διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν γεννωμένων τέκνων.

β) Λύσις τοῦ γάμου ἔνεκα ἀτεκνίας, κατόπιν συμβιώσεως ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα, μὲ συγκατάθεσιν ἀμφοτέρων τῶν συζύγων καὶ τῶν συγγενῶν των καὶ σχετικὴ διανομὴ τῆς κοινῆς περιουσίας.

Ἐρευνα τῶν ἀνωτέρω ἐθίμων ἀπὸ ἐθνογραφικῆς ἀπόψεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπὸ ὁμοίας σχεδὸν μορφᾶς ὑπαρξίν των εἰς διαφόρους λαοὺς καὶ δὴ ἐκεῖ ἔνθα κυριαρχεῖ ἡ πατριαρχικὴ καὶ μονογαμικὴ μορφή τῆς οἰκογενείας.

Διὰ τῆς ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐξ ἄλλου ἱστορικῆς ἐξετάσεως διαπιστώνομεν, ὅτι τὰ περὶ ἀκληρίας ἔθιμα καὶ αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις, γινωστὰ ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, διαμορφοῦνται ἐκάστοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων. Οὕτως ἔχομεν ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεώς των κατὰ τοὺς δημηρικοὺς ἤδη χρόνους, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην εὐρίσκομεν ταῦτα στενωῶς συνδεδεμένα μὲ θρησκευτικὰς καὶ λατρευτικὰς δοξασίας, ὡς καὶ μὲ τοὺς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιδιωκομένους σκοποὺς τῆς αἰξήσεως καὶ βελτιώσεως τῶν πολιτῶν καὶ λαμβάνοντα ὡς ἐκ τούτου ἀνάλογον διαμόρφωσιν κατὰ τὴν πρακτικὴν των ἐφαρμογὴν.

Μὲ τὴν ἀλλαγὴν, ἀπὸ θεωρητικῆς προπαντὸς ἀπόψεως, τῶν περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀντιλήψεων διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν, ἐπέρχεται καὶ σχετικὴ τροποποίησις τῶν παλαιῶν τούτων συνηθειῶν. Οἱ πολιτικοὶ καὶ λατρευτικοὶ λόγοι, οἱ προσδίδοντες εἰς ταύτας νομικόν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, κύρος, ἐκλείπουν. Δὲν ἔχομεν ὅμως κατὰ τὴν νέαν περιόδον ριζικὴν ἀλλαγὴν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ βαθυτέραν καὶ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν των. Τοιοῦτοτρόπως χάνουν μὲν αὐταὶ τυπικῶς, ἂν ὄχι καὶ οὐσιαστικῶς, τὴν πολιτικὴν καὶ λατρευτικὴν των σημασίαν, ἔξακολουθοῦν ὅμως νὰ ὑφίστανται ὡς ἔθιμα ἐφαρμοζόμενα ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην διασώζονται κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῶν ὄρων ζωῆς ἐν γένει, μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Αἱ βιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ συνθηκαί, ἄλλως τε, ὅφ' ἂς ἀνεπτύχθησαν, δὲν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς μονογαμικῆς μορφῆς τῆς οἰκογενείας, τὸ ὁποῖον εὐνοεῖ τὴν γένεσίν των. Εἶναι

πάντως ιδιαίτερος ἀξιοσημείωτος, ὅτι εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα εὐρίσκομεν εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν τὰ ἀνωτέρω ἔθιμα εἰς κοινωνίας μὲ ἀυστηρὰν πατριαρχικὴν σύνθεσιν (Μάνη, Κρήτη, Χιμάρα), ὅπου ἡ ἔννοια τῆς «γενιᾶς», ἥτοι ἡ διάκρισις τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γενάρχου οἰκογενειῶν, ὡς καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἔξ αἵματος δεσμοῦ των, παραμένουν εἰσέτι λίαν συνειδηταί, συνήθεις δὲ εἶναι οἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων γενῶν ἀνταγωνισμοί, ἢ βεντέτα κ.τ.ῶ. Ἐκ τούτου φαίνεται σαφῶς, ὅτι ἡ ἀναζωογονοῦσα τὰ ἔθιμα ταῦτα αἰτία εἶναι προπαντὸς ἢ μέριμνα πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους διὰ τῶν ἀρρένων ἀπογόνων, τῶν ὁποίων ἡ μείωσις ἢ ἡ ἔλλειψις ἐπιφέρει τὴν ἑξασθένησιν τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας ἢ τὴν ἑξαφάνισίν της.

Ἡ ἐπίσημος πολιτεία καὶ θρησκεία ἐκηρύχθησαν κατὰ καιροὺς ἐχθρικά πρὸς ταῦτα καὶ τὰ ὑπήγαγον ὑπὸ τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παλλακείας, τιμωρουμένης ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἄνευ διακρίσεως τῶν διαφόρων περιπτώσεων, ἵνα οὕτως ἐμποδισθοῦν αἱ καταχρήσεις καὶ προστατευθῇ ὁ μονογαμικὸς θεσμὸς τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐθνογραφικὴ, λαογραφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ὁμως ἔρευνά των εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ὡς συμβάλλουσα εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς καλλιιεργείας τῶν ἀνθρώπων.

Ἄπριλιος 1953.

ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΨΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ «ΘΛΙΜΜΕΝΗΣ ΤΡΥΓΟΝΑΣ»

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Με τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἠμποροῦν νὰ ἐπιγραφοῦν μερικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: α') Τὸ τραγούδι, ὅπου τὸ πουλὶ παραπονεῖται, διότι οἱ ἄνθρωποι, ὁ ποταμὸς ἢ ἄλλος τις ἐχθρὸς καταστρέφουν τὴν φωλεάν του, ὅπου καὶ ἂν τὴν κτίσῃ. Τὸ πουλὶ αὐτὸ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλλαγῶν εἶναι *τρυγόνα ἢ μοναχὴ, ἢ ὄρφανή, ἢ παινεμένη, ἢ ξένη, ἢ θλιβερὴ* κτλ. β') Τὸ τραγούδι, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ πέρδικα κλαίει καὶ καταραῖται τὸν ἀετόν, τὸ σαῖνι (γεράκι) ἢ τὸν πετρίτην, διότι τῆς ἔφαγε τὸ ταῖρι της¹⁾. γ) Τὸ τραγούδι, ὅπου ἢ τρυγόνα ἢ τὸ παγῶνι θρηνεῖ, διότι ἔχασε τὸ ταῖρι του²⁾.

Τὰ ἔσματα αὐτὰ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἠδόμενα ἐκφράζουσιν διὰ τοῦ συμβολισμοῦ τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ὁ δημοτικὸς ποιητὴς γνωρίζει μὲ σοφὸν τρόπον νὰ προσαρμύξῃ εἰς τὴν ζωὴν τῶν πουλιῶν, δημιουργῶν οὕτω ἀληθινὰ ποιητικὰ ἔργα.

Πλὴν τούτων ἔχομεν καὶ δύο τύπους μοιρολογίου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν αὐτὴν περίπου ὑπόθεσιν καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν τρυγόνα, τὴν πέρδικα, τὸν κοῦκκο καὶ τὴν ἐλαφίνα, πὺ ὅχι μόνον θρηνοῦν, διότι ἔχασαν τὸ ταῖρι τῶν, τὰ παιδιὰ ἢ τὸν ἀδελφόν τῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοτυρανοῦνται ἐξ ἀπογνώσεως.

Προτιθέμενος εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην νὰ δείξω τὴν συνάφειαν τοῦ θέματος τῶν ἐν λόγῳ ἔσμάτων πρὸς βυζαντινὰ κείμενα, θὰ παραθέσω ἐκ τούτων παραλλα-

¹⁾ Βλ. παραλλαγὰς τοῦ ἔσματος: ΛΑ (=Λαογραφ. Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀρ. 1692, σ. 46,3 ἐξ Ἀγίου Γεωργίου Παρνασσίδος, συλ. *Εὐθ. Γούβαλη*, στίχ. 2-3, ἀριθ. 1665 Δ', σ. 44 ἐξ Ἰωαννίνων, συλ. *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, 1951, στίχ. 2, αὐτόθι, σ. 46 ἐκ Ζαγορίου, στίχ. 3, ἀριθ. 1530, σ. 7 ἐκ Δελφῶν, συλ. *Τοῦλ. Παταριά - Δήμ. Καράμπολη*, 1945, στίχ. 2, ἀριθ. 1542, σ. 288-91 ἐξ Αἰτωλίας, 1926, στίχ. 3, ἀριθ. 1571, σ. 257 ἐκ Γρεβενητίου, συλ. *Δ. Παπᾶ*, 1940, στίχ. 3 κτλ.

²⁾ Βλ. ΛΑ ἀριθ. 787, σ. 9-10 ἐκ Θεσσαλίας, συλ. *Χ. Κ. Περίκων*, ἀριθ. 1569, Γλωσσ. καὶ λαογρ. σύμμεικτα ἐπαρχ. Κονίτσης, Ἡπειρ. Ἐταιρ. τ. Β', σ. 27, 74, συλ. *Χ. Ν. Ρεμπέλη*, 1929.—*Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. Η' (1874), σ. 408, ἀριθ. 17 (11) ἐκ Λευκάδος κτλ.

³⁾ Βλ. *Ἄνδρ. Τσιγκοπούλου*, Δημῶδη ἔσματα 1896, σ. 27-8, ἀριθ. 18. ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σ. 130 ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου Κρήτης, συλ. *Μαρ. Λιουδάκη*, 1938, καὶ ἀριθ. 125 (113-114 XXX(λ)) ἐκ Στεμνίτσης Γορτυνίας.

γὰς μόνον τοῦ ἄσματος τῆς γ' ὡς ἄνω κατηγορίας καὶ τοῦ μοιρολογίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» καὶ «τῆς ἐλαφίνας», ὡς συναφεστέρας πρὸς τὰ κείμενα αὐτά.

Τῆς γ' κατηγορίας τοῦ ἄσματος τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἔχομεν δύο τύπους: 1) τῆς τρυγόνας, ποὺ ἔχασε τὸ ταίρι της καὶ αὐτοτυραννεῖται καὶ 2) τοῦ παγωνιοῦ, ποὺ ἔχασε τὸ ταίρι του καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ σμίξῃ μὲ ἄλλο πουλί.

Τοῦ πρώτου τύπου ἔχομεν τρεῖς μόνον παραλλαγὰς, ἕξ ὧν ἡ ἐκ Λασιίδας Μεραμβέλου Κρήτης¹⁾ καὶ ἡ ἐκ Στεμνίτσης Γορτυνίας²⁾ εἶναι ἀνέκδοτοι, ἡ δὲ τρίτη, ἀδήλου τόπου, τυγχάνει δημοσιευμένη ὑπὸ Ἄ. Τσικνοπούλου³⁾. Παραθέτω κατωτέρω τὴν ἐκ Λασιίδας Μεραμβέλου Κρήτης παραλλαγὴν, διότι αὕτη ἔχει τὸ θέμα τῆς αὐτοτυραννήσεως, ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἐκ Στεμνίτσης παραλλαγὴν⁴⁾ παραλείπω δὲ τὴν ὑπὸ Ἄ. Τσικνοπούλου δημοσιευθεῖσαν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ παραφθορὰν τοῦ ἄσματος⁴⁾.

1.

*Ἐγὼ ἴμαι κεῖνο τὸ πουλί, ὄπου τὸ λὲν σαῖρι⁵⁾,
σὰ χάσῃ τὸ ταιράκι ντου μπλιό ντου νερὸ δὲν πίνει.*

*Μὰ σὰ διψάσῃ καὶ καλὰ καὶ δὲ μπορ' ἂ περάσῃ,
βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ ταράσσει.*

5) *Βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ θελαίνει
καὶ τὴν ἄσκιά ντου δὲ χωρεῖ⁶⁾ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.*

(Ἄννα Μηλιαρᾶ, 44 χρόνων, Λασιίδα)

Τοῦ δευτέρου τύπου τοῦ ἄσματος ἔχομεν μίαν μόνον παραλλαγὴν, προερχομένην ἕξ Ἁγίου Γεωργίου Λασηθίου καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Μ. Λιουδάκη⁷⁾.

2.

Τὸ περιστέρι ἀπὸ γιαλό, τὸ βάρσαμ' ἀπ' ἄορι,

¹⁾ ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σὺλ. Μαγ. Λιουδάκη, 1938, σ. 130.

²⁾ ΛΑ 125 [113-114 XXX (λ')].

³⁾ Ἄ. Τσικνοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 27-8, ἀριθ. 18.

⁴⁾ Τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῶν στίχων 3-7:

*κι ἐγὼ τρυγόν' ἢ δυστυχὴς σὴν ἔρημο θὰ πάω,
ἐκεῖ νὰ μένω μοναχὴ μὲ στεναγμὸ μὲ πόνο,
γιατ' ἔχασα τὸ ταίρι μου, τὸ πολυγαπημένο.
Χαρῆτε σεῖς, καλὰ πουλιά, χαρῆτε σεῖς τὴ νιότη σας
στολίσατε τὴν φύσιν μὲ τὰ γλυκὰ σας ἄσματα.*

⁵⁾ Εἶναι παράδοξος ἡ ὑποκατάστασις τῆς τρυγόνος διὰ ὀνόματος δηλοῦντος τὸ γεράκι. Πιθανῶς αὕτη ὀφείλεται εἰς λόγους ὁμοιοκαταληξίας.

⁶⁾ χωρεῖ = θωρεῖ.

⁷⁾ Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν τ. Γ', 1940 σ. 389 κέ. ἀρ. 3.

τὸ δάσο -ν- ἐγυρέφανε νὰ βροῦνε τὸ παγῶνι.

Καὶ πάσινε καὶ βρίσκουν τὸ μόνια κι ἀμοναχὸ ντου,
κι ἦτον κλιτὸ κι ἀπόκλιτο καὶ παραπονεμένο.

5 *Κι ἡ πέρδικα τὸ ρώτηξε, γιάντ' ἔναι πονεμένο.*

Ἔχασα ἔγὼ τὸ ταίρι μου τὸ πολυπρικομένο.

— Σώπασε, μὲ τὸ ταίρι σου, κι ἐγὼ σοῦ βρίσκω ταίρι,
τὸ περιστέρι τ' ἄγολο χεϊμῶναν καλοκαίρι.

10 *Μὲν δὲ μείνω στὰ δεντρά, καθὼς ἀπὸν μοῦ βγαίνει,
ἔκειά ποὺ σφρυρίζουν τὰ δεντρά, ἔκειά ποὺ βροντοῦν τὰ ρυάκια,
κι ἄς τάξω καὶ δὲν ἤμουνε ποὺ τὰ ἔχα τὰ κανάκια¹⁾
καὶ στὰ περβόλια γύριζα καὶ στὰ δεντρά κελήδου,
δμάδι μὲ τὸ ταίρι μου κι ὄλο τὸν κόσμον ἐχάρον.*

(Ἀφροδίτη Στιβαχτάκη, 69 χρονῶ (1939), Ὁγ. Γεώργιος)

Εἰς τὸν πρῶτον τύπον τοῦ μοιρολογίου, ἡ τρυγὸνα θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται ἐξ ἀπογνώσεως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συντρόφου της. Τοῦτου γνωρίζομεν δύο μόνον παραλλαγὰς, τὴν μίαν ἐκ Λάστας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Ν. Λάσκαρη²⁾ καὶ περιληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς Ἑκλογὰς του³⁾, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκ Βουρβούρων Κυνοουρίας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑπ. Παπαμιχαήλ⁴⁾, τὴν ὁποίαν κατὰ προτίμησιν παραθέτω :

3.

*Τῆρα μὴ μοιάσης τοῦ λαγοῦ, ὅπου γεννάει κι ἀρνιέται,
παρὰ μοιάσε τῆς πέρδικας, τῆς χλιβερῆς τρυγῶνας,
ποὺ κάνει δεκοχτῶ πουλιά, κανένα δὲν ἀρνιέται.*

Κι ἂν σκύψη αἰτὸς καὶ πάρη ἓνα, ἓνα ἀπὸ τὰ πουλιά της,

5 *χρόνον κάνει νὰ πιῇ νερὸ καὶ μῆνες νὰ λαλήση,
κι ὅπου εὔρη μαῦρο κάφαλο, πάει νὰ τὰ βοσκίση,
κι ὅπου εὔρη βρούση, κροῦβροση, θελώνει καὶ τὸ πίνει,
κι ὅπου εὔρη δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει.*

Ὁ δεύτερος τύπος τοῦ μοιρολογίου φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα «τῆς ἐλαφίνας»⁵⁾.

1) *κανάκια* = χάδια.

2) Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1926, σ. 557-58.

3) Ν. Γ. Πολίτου, Ἑκλογαί, ἔκδ. 3η, Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 207, ἀρ. 182.

4) Ἑπ. Παπαμιχαήλ, Τραγούδια Βουρβούρων, Λαογραφία Ε' (1915) σ. 575, ζ'.

5) Μὲ τὸ μοιρολόγι «τῆς ἐλαφίνας» ἠσχολήθη ὁ *Γιάννης Βλαχογιάννης* εἰς τὸ ἄρθρον :

Τοῦ μοιρολογίου τούτου συνεκεντρώθησαν μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἐργείῳ ὑπὲρ τὰς 40 παραλλαγὰς¹⁾, ἐξ ὧν παραθέτω κατωτέρω δύο ἀνεκδότους, τὴν μίαν ἐκ Χαλκιδικῆς, ὅπου ἡ ἐλαφίνα θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται, διότι κυνηγὸς τῆς ἐσκότωσε τὸ παιδί της, τὴν δὲ ἄλλην ἐκ Ζυγοβιστίου Γορτυνίας, ὅπου ὁ κοῦκκος ἐπίσης αὐτοτυραννεῖται, διότι ἔχασε τὸν ἀδελφόν του.

4.

*Ὅλα τὰ λάφια στὰ βοσκιά, ὅλα δροσολογοῦνται,
μόν' μιὰ λαφίνα μοναχὴ πλιά δὲν δροσολογιέται.*

*Ὅλου τ' ἀπόσκια περπατεῖ, τ' ἀπόσκια καταβαίνει
κι ὅπ' εὖρη γαργαρό νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.*

- 5 *Κι ὁ ἥλιος τὴν καταπατεῖ²⁾ κι ὁ ἥλιος τὴ ρωτάει·
«Γιατί, λαφίνα μ', μοναχὴ, γιατί, λαφίνα μ', ξένη,
ὅλο τ' ἀπόσκια περπατεῖς κι ἄριστερὰ πλαγιάζεις
κι ὅπ' εὖρης γαργαρό νερὸ θολώνεις καὶ τὸ πίνεις;
— Ἐγὼ ἔλεγα νὰ μὴν τὸ πῶ, νὰ μὴν τὸ μαρτυρήσω.*

- 10 *μὰ τώρα πὸν μ' ἐρώτησες, θὰ σὶ τὸ μαρτυρήσω.
Δώδεκα χρόνους ἔκαμα στείρια καὶ δαμαλίδα
κι ἀπάν' στὰ δεκατέσσερα βγῆκα μὲ ριὸ μωσχάρι
καὶ τὸ ἄμαθα νὰ περπατῆ καὶ τὸ ἄμαθα νὰ βόσκη
καὶ τὸ ἄμαθα νὰ κρύβεται στῆς σπαλαθροῦσ τῆ ρίζα.*

- 15 *Μὰ κἂν ὁ χρόνος τὸ ἔφερε, κἂν ἡ δική μου μοῖρα,
βγῆκε τὸ βασιλόπουλο νὰ λαφοκνηγήσῃ
καὶ ρίζαν καὶ τὸ βάρεσαν τὸ δόλιο μου μωσχάρι³⁾.*

5.

Ἄδερφια ξεχωρίζουνε καὶ τὰ βοννά ραγίζουν,

τὰ δέντρα ξερορίζωνονται, τρεῖς ποταμοὶ γινῶνται.

Ὁ κοῦκκος⁴⁾ ἔχασ' ἀδερφό, τρεῖς χρόνους δὲν ἐλάλει.

Συμβολισμὸς ἢ ἀλληγορία στὴν ποίηση, Νέα Ἑστία, τόμ. 25, τεύχ. 289, 1 Ἰανουαρίου 1939, σ. 10-14. Τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ θέμα μας.

¹⁾ Βλ. τὸν σχετικὸν φάκελλον τοῦ ΛΑ.

²⁾ καταπατῶ = παρατηρῶ, κατασκοπεύω, δοκιμάζω.

³⁾ ΛΑ ἀριθ. 1 (79, 26) Χαλκιδική.

⁴⁾ Περὶ τοῦ κοῦκκου γνωρίζω τὴν ἐξῆς παράδοσιν: «Κοῦκου φωνάζει στὸ χαμένο του ἀδερφό· ὅταν δηλαδὴ κάποτε ἔπαιζαν «κρυφτίσα», ὁ ἀδελφός του χάθηκε· αὐτὸς δὲ νομίζοντας, ὅτι ὁ ἀδερφός του κρύπτεται ἀκόμη, ἐφώναζε κοῦκου-κοῦκου, διὰ νὰ πάη νὰ τὸν ξετροπώσῃ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ φωνάζῃ ἀκόμη». ΛΑ 1435, σ. 3, Ἰ. Ράγκος, Βράχα Εὐρυτανίας, 1939.

- χρόνια κάνει νὰ πιῇ νερὸ καὶ μήνους νὰ βοσκήσῃ,
 5 κι ἂν εὖρῃ ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει,
 κι ἂν εὖρῃ μαύρη καβαλιά, θὰ σκύψῃ νὰ βοσκήσῃ.
 Τ' ἄλλα πουλιὰ τοῦ λέγανε, τ' ἄλλα πουλιὰ τοῦ λένε :
 «*Λάλησε, κοῦκκο, λάλησε, καθὼς ἐμεταλάλεις*
καὶ μὴν τὸ λὲς βραχνὰ βραχνὰ καὶ παραπονεμένα.
 10 — *Τί νὰ λαλήσω, τί νὰ εἰπῶ καὶ τί νὰ τραγουδήσω,*
ποῦ χάσα τὸ λταιράκι μου τὸ μπολναγαπημένο ;¹⁾.

(Ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν Ἑλένης Γ. Οἰκονόμου, ἐτῶν 60, ἀγραμμάτου)

*Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὸ δίστιχον :

6.

Νὰ ῥμοιαζα ἐγὼ τοῦ τρυγονιοῦ στὴν ἀναπιστοσύνη,
π' ὅταν χάσῃ τὸ ταίρι του πλιό <τον> νερὸ δὲν πίνει²⁾.

*Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας, ὅπως π. χ. ἐν Ἰταλίᾳ³⁾, ἐν Γερμανίᾳ⁴⁾, ἐν Ρωσίᾳ⁵⁾ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ. Εἰς τὸ ρουμανικὸν ἄσμα ἢ τρυγῶν, ὅταν χάνῃ τὸ ταίρι της, κλαίει καὶ ὀδύρεται, ἢ λύπη της εἶναι ἀπαρηγόρητος, καὶ ἐπιζητεῖ ν' ἀποθάνῃ παρουσιαζομένη ἐπίτηδες ἐνώπιον τοῦ κυνηγοῦ, διὰ νὰ τὴν φονεύσῃ, δὲν τῆς ἀρέσουν τὰ πράσινα κλωνάρια τῶν δένδρων, ἀλλὰ τὰ ξηρόκλαδα, ὅπου πηγαίνει καὶ καθίζει, καί, ὅταν διψᾷ, θολώνει τὸ νερὸ καὶ ἔπειτα τὸ πίνει⁶⁾, ὡς περὶ τοῦ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ δημῶδη ἄσματα.

Πλὴν δὲ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων δημῶδων ἄσμάτων τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ δύο μὲ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν φαναριωτικὰ στιχοπλόκια. Ἐκ τούτων τὸ μὲν ἐν περιλαμβάνεται εἰς ἀνώνυμον ποιητικὴν συλλογὴν τῶν προ

¹⁾ ΛΑ ἀριθ. 125 [162-163, CXIII (ι')] Ζυγοβίσι (Γορτυνίας).

²⁾ Neugriechische Lieder, Disticha und Sprichwörter aus der v. *Haxthausen'schen* Sammlung von *Gustav Soyter*, Λαογραφία ΙΑ' (1934) σ. 208, Α9,40. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον :

ὄαν τὴν τρυγόνα χλίβεται, ὄαν τὸ παπὶ μαδιέτα
ὄαν τοῦ κοράκον τὸ φτερό μαυρίζ' ἢ φορεσιά της.

³⁾ Πρβλ. τὰς ἐκ Τοσκάνης καὶ Σικελίας παραλλαγὰς τοῦ ἄσματος ἐν *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, *Cuvente den batrâni*, τ. II, Bucur. 1879, σ. 728-730.

⁴⁾ *F. Lauchert*, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889, σ. 225-228.

⁵⁾ *E. Dvoicenco*, *Vieata si opera lui C. Stamati*, Bucur. ἄ.χ. σ. 104.

⁶⁾ Βλ. τὰς παραπομπὰς περὶ τοῦ ἄσματος «*Amarâta turturea = Θλιμμένη τρυγόνα*» εἰς τὰς ρουμανικὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐν *A. Camariano*, *Influenta poeziei lirice neogrecesti asupra celei românești*, Bucur. 1935, σ. 18-19.

τοῦ 1821 χρόνων ¹⁾, τὸ δὲ ἄλλο ἐδημοσιεύθη βραδύτερον ²⁾. Ταῦτα ἀναδημοσιεύω ἔνταῦθα, διότι περιλαμβάνονται εἰς λίαν σπανίζοντα καὶ δυσεύρετα ἔντυπα:

<p><i>Τὸ τρυγόνι πῶς πονεῖ</i>
φαίνεται ἀπ' τὴν φωνήν,
κι ἀπὸ τὰ κινήματά του,
δείχνει ὄλην τὴν καρδιά του.</p> <p>5 <i>Καὶ ἂν δὲν τὸ ὠφελᾷ,</i>
<i>πάλ' αὐτὸ μελαγχολᾷ,</i>
<i>χάνοντας τὸν σύντροφόν του</i>
<i>ἀπ' τὸ πλάγι τὸ δικόν του.</i>
<i>"Ὅπ' αὐτὸ περιπατεῖ</i></p> <p>10 <i>θάνατον πάντα ζητεῖ.</i>
<i>Δὲν εὐφραίνεται χορτάρι,</i>
<i>παρὰ τὸ ξηρὸ κλωνάρι.</i>
<i>"Ὅπου βλέπει κνηγόν</i>
<i>ἐκεῖ τρέχει μοναχόν,</i></p> <p>15 <i>διὰ νὰ τὸ θανατώσῃ</i>
<i>ἀπ' τὸν κόσμον νὰ γλυτώσῃ.</i>
<i>Πάντοτε αὐτὸ θρηνεῖ,</i>
<i>ποτὲ δὲν ἀμνημονεῖ,</i>
<i>πάντως τὸ δικόν του ταίρι</i></p> | <p>20 <i>πουρόν, βράδν, μεσημέρι.</i>
<i>Κι ἂν ἀπὸ μπαχιζὲν περναῖ</i>
<i>μήτε νὰ ἰδῇ γυρναῖ.</i>
<i>'Απὸ κάθε προσινάδα</i>
<i>δὲν λαμβάνει ροστιμάδα.</i></p> <p>25 <i>Τὸ νερόν πρώτα θολώνει,</i>
<i>κι ἔπειτα νὰ πιῇ ἀπλώνει.</i>
<i>Βρέχοντας καὶ τὰ πτερά,</i>
<i>νὰ τὰ ἔχῃ δροσερά.</i>
<i>Γιατὶ βγάξει ἡ καρδιά του</i></p> <p>30 <i>πῦρ καὶ καίγει τὰ πτερά του.</i>
<i>Αὐτὸ ποῦ 'ν' ἕνα πουλί</i>
<i>θλίβεται τόσον πολὺ</i>
<i>καὶ δὲν θέλει τὸ νὰ ζήσῃ</i>
<i>οὔτε νὰ καλοκαρδίσῃ.</i></p> <p>35 <i>Μὰ ἐγὼ μὲ λογικὸ</i>
<i>καὶ μὲ τέτοιο ριζικὸ</i>
<i>πρέπει πλέον νὰ γελάσω</i>
<i>ὅταν τὴν ἀγάπῃ χάσω;</i></p> |
|---|--|

«Ἐρωτος ἀποτελέσματα» σ. 166 ³⁾.

Ἐπιπέδων καὶ τὸ τρυγόνι

<p><i>Τὸ φιλέρημον τρυγόνι</i>
<i>δὲν ὁμοιάζει τ' ἀηδόνι,</i>
<i>τὸ ἐρωτικὸν πουλί.</i>
<i>'Ἐπειδὴ τ' ἀηδονάκι,</i></p> <p>5 <i>τὸ γλυκύτερον πουλάκι,</i></p> | <p><i>πάντα δὲν μελαγχολεῖ.</i>
<i>Καὶ τ' ἑταῖρι του ἂν χάσῃ,</i>
<i>πάλιν γνώμην δὲν ἀλλάσσει,</i>
<i>πάλιν μετὰ τὴν χηρείαν</i></p> <p>10 <i>πιάνει ἄλλην ἑταιρείαν,</i></p> |
|--|--|

¹⁾ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα ἦτοι ἱστορίαι ἠθικοερωτικαὶ μὲ πολιτικὰ τραγούδια, συντεθεισα μὲν εἰς τὴν ἀπλήν ἡμῶν διάλεκτον πρὸς εὐθυμίαν καὶ ἐγλενιζὲν τῶν εὐγενῶν νέων, ἀφιερωθεῖσα δὲ τῷ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι Μαγίστῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Στεφάνῳ Ἰωαννοβίκῃ. Ἐν Βιέννῃ 1792», σελ. 166.

²⁾ Ὑπὸ Karl Kind, Eunomia, Grimma 1827, σ. 40.

³⁾ Τὸ ὄσμη τοῦτο ἀπεμμήθη ἐν τῷ συνόλῳ του ὁ Ρουμάνος ποιητὴς Γεννακίτσα Βακαρέσκου. Βλ. A. Camariano, ἔνθ' ἄν. σ. 15-16 καὶ Poetii Vacaresti, ἔκδ. Cugetarea, Bucur. ἄν. χρ., σ. 43-44.

πάλιν κελαδεῖ γλυκά.
Πλὴν τὸ καθαρὸν τρυγόνι
τὸ νεράκι τοῦ θολώνει

καὶ τ' ἐταίρι τοῦ ἄν χάση
15 περπατεῖ ὄλον ᾗ τὰ δάση
καὶ λαλεῖ ὄλον οἰκτρά¹⁾).

K. Kind, Eunomia, σ. 40, XVI

Ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὡς ἄνω παρατεθέντων κειμένων, θέμα τῶν δημοδῶν ᾄσμάτων τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» εἶναι ἡ ἀπεριόριστος θλίψις, εἰς τὴν ὅποιαν βυθίζεται τὸ πουλί (τρυγῶν ἢ πέρδικα ἢ παγῶνι ἢ κοῦκκος) ἢ ἡ ἐλαφίνα διὰ τὴν ἀπώλειαν τέκνου ἢ συζύγου ἢ ἀδελφοῦ καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν θλίψιν ταύτην αὐτοτυράννησις ἐξ ἀπογνώσεως²⁾).

Τὸ θέμα τοῦτο μᾶς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς δημόδους βυζαντινῆς φιλολογίας, ἀρχαιότερα δὲ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι, νομίζω, ὁ «Φυσιολόγος», ἔργον ἀποδιδόμενον εἰς διαφόρους συγγραφεῖς, ἰδίᾳ εἰς τὸν Ἅγιον Ἐπιφάνιον³⁾ ἢ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἢ ἄλλους⁴⁾ καὶ συγγραφὴν κατ' ἄλλους μὲν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν 2ον⁵⁾, κατ' ἄλλους δ' ἐν Παλαιστίνῃ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα καὶ ἐκεῖθεν διαδοθὲν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Δύσιν⁶⁾. Εἰς τὸ 36ον περὶ τρυγόνος κεφάλαιον τοῦ «Φυσιολόγου» ἀναγινώσκομεν :

721 Φίλανδρον ὄρνεον ἐστὶν τὸ θαυμαστὸν τρυγόνι
παρ' ἀπάντων τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τ' ἄλλα
πορεύονται γλυκύτατα ὁμοῦ εἰς μὴν ἀγάπην,
πορεύονται τ' ἀμφοτέρω εἰς τὴν αὐτῶν φωλέαν,
725 ποιοῦσιν δὲ τοὺς νεοσσοὺς ἀνά δυὸ εἰς τὴν γένναν.

¹⁾ «Τὸ τραγῳδῖον τοῦτο, ποὺ ἀπὸ ἑνὸς Ἑλλήνα ἐκ Κων/πόλεως ἐκράτησα, ὑπάρχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». K. Kind, ἐνθ' ἄν. σ. 76, σημείωσις.

²⁾ Κατ' ἀνέκδοτον ἐξ Ἀπεράθου Νάξου παράδοσιν, καταγραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ τὸ 1934, «ἡ τρυγὸνα, ἅμα θὰ χάση τὸ ταίρι τῆς, ἀναταράξει τὸ νερό, τὸ θολώνει κα' ὕστερος τὸ πίνει. Ὁ ἀρσενικός, δτινα χάση τὸ θηλυκό, ὑρεύγει το, ὑρεύγει το κι ἀνεζητᾷ το, ὥσπου νὰ τὸ βρῇ, κι ἂ' λάχη καὶ δὲ' ἀὸ βρῇ, δὲ' φαίνεται ἡ φανὰ τῆς φανῆς του» (ἐξαφανίζεται). Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Πρωτονοταρίου ἢ Χαστέκα, ἐτῶν 70.

³⁾ Fr. Lauchert, ἐνθ' ἄν. σ. 65.

⁴⁾ J. B. Pitra, Spicilegium Solensmense, τ. 3, Paris 1855, σ. 101. Fr. Lauchert, ἐνθ' ἄν. σ. 65. κέ.

⁵⁾ K. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 178.

⁶⁾ K. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἄν. σ. 179. Περὶ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν βλ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ ἑλληνικὰ δημώδη βιβλία κτλ. Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 6ος, Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 18·19.

Και ἐὰν λάχη ἐξ αὐτῶν ἕνας γὰ τελευτήσῃ,
 εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
 ἀλλ' ἔχει θρηῆνον καὶ κλαυθμὸν ἄχρι τῆς τελευτῆς του,
 ὑπᾶ στὰ ὕψη τ' οὐρανοῦ, καμμουῶν οἱ ὀφθαλμοί του·
 730 τότε τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ὁμοῦ τε τὰς ἐσμίγει,
 καὶ πίπτει κάτω εἰς τὴν γῆν, κρούει διὰ ν' ἀποθάνῃ,
 εἰ δὲ καὶ ἀποτύχῃ τε, καὶ θάνατον οὐ λάβῃ,
 ὑπᾶ μέσα στὴν ἔρημον, στέκει τε μοναχόν του,
 καὶ κλαῖ, καὶ κόπτει, καὶ θρηνεῖ ἄχρι τῆς τελευτῆς του·
 735 καί, ὅταν θῆ γὰ πηῆ νερόν, πρῶτα τὸ συνταράσσει,
 καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει,
 οὐδέποτε ἐσμίγεται μὲ κᾶτινα πουλάκια¹⁾.

Πλὴν τοῦ «Φυσιολόγου» τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ὁ Ὁριγένης εἰς τὰς Ὁμιλίαις του εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἡσμάτων II, 10, λέγει: «...καὶ ἡ τρυγὼν γὰρ ἐνὶ μόνον συνέρχεται²⁾». Ἀστέριος ὁ Ἀμασειᾶς ἐπίσης εἰς τὸ Ε' κεφάλαιον τῶν Ὁμιλιῶν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου εἰς τὸ «εἰ ἔξῃστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν» ἐπάγεται: «Μιμεῖται δὲ τῶν τρυγόνων τὴν ἄλογον καὶ φυσικὴν σεμνότητα. Καὶ γὰρ ἐκείνην τὴν ὄρνιν, φασίν, τῆς ὁμοβίου διαζευχθεῖσαν, ἀγαπᾷν διηνεκῆ τὴν χροεῖαν, καὶ ἐναντίως ἔχειν πρὸς τὴν περισσότερὰν εἰς τὸ τῆς πολυγαμίας εὐκόλον³⁾». Τέλος ὁ ἱερός Χρυσόστομος συμβουλεύει: «Μίμησαι, γύναι, τὴν τρυγόνα· ἐκείνη γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἐτέρῳ οὐκ ἔτι μείγνυται· κἂν συμβῆ τὸν ταύτης ἄρρενα ὑπὸ ἰξεντοῦ θηραθῆναι, ἢ ὑπὸ ἀετοῦ ἀναλωθῆναι, ἐτέρῳ ἄρρени οὐκ ἐπιμείγνυται, ἀλλὰ μένει ἐκδεχομένη αἰετὸν ποθοῦμενον, καὶ τῇ ἐκείνου μνήμῃ ἐναποθνήσκει⁴⁾».

Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ποὺ συμβολίζει τὴν συζυγικὴν ἀφοσίωσιν⁵⁾ καὶ τὴν στοργὴν πρὸς τέκνα ἢ ἀδελφούς, εἰσηλθεν ἀπὸ τὸν «Φυσιολόγον» εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διότι τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς ὑπὸ τινῶν ὑπεστηρίχθη, ἐγράφη κατὰ τὸ β' ἡμισίον τοῦ 2ου μ. Χ.

¹⁾ Ch. Gidel - É. Legrand, Étude sur un poème grec inédit intitulé Ο ΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ. Suivie du texte grec, Paris 1873, σ. 265-266, στίχ. 721-737.

²⁾ Migne, P. G. 13, 132.

³⁾ Migne, P. G. 40, 236.

⁴⁾ Migne, P. G. 56, 589.

⁵⁾ Πρβλ. τὴν κοινὴν παροιμιώδη φράσιν ζοῦν σὰν τὰ τρυγονάκια.

αἰῶνος ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου συνητηθήσαν καὶ ἐκαρποφόρησαν αἱ ἑλληνικαί, ἑβραϊκαὶ καὶ ἀνατολικαὶ ἰδέαι. Ὡς δὲ λέγει ὁ Κ. Κρουμβάχερ, «ἴχνη τοῦ «Φυσιολόγου» ἀνευρίσκονται ἤδη εἰς τοὺς Ἑλληνας πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 3ου καὶ 4ου αἰῶνος, ἦτοι Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Ὡριγένην, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον κ. ἄ. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς (ἐμαρτύρησε τὸ 165) ἐχρησιμοποίησεν ἰδέας τοῦ «Φυσιολόγου»¹⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω βυζαντινῶν κειμένων τὸ θέμα τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἁσμάτων ἀπαντᾷ καὶ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ δημώδει βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ, εἰς τε τὸν «Πουλολόγον» καὶ εἰς τὸ μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη». Εἰς τὸν «Πουλολόγον», ποίημα ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 650, στενωῶς δὲ συγγενεῦον κατὰ τε τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὴν «Διήγησιν τῶν τετραπόδων», οὗτινος τὴν γένεσιν πρέπει κατὰ τὸν Κ. Κρουμβάχερ νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ ἀΐμιον τοῦ 14ου αἰῶνος²⁾ τὸ «τρυγόνιν» ἐπιτιθέμενον κατὰ τῆς «κουρούνας», ἢ ὅποια τὸ χλευάζει, λέγει εἰς αὐτὴν:

443 Ἐμὲν ὑβρίζεις τὸ πτωχὸν θλιμμένον τὸ τρυγόνιν;

θλιμμένον εἶμαι πάντοτε, παντὸς ὁμολογῶ το.

445 Ὅποταν ἔλθῃ κυνηγὸς καὶ πιάσῃ μου τὸ ταῖρι,

εἰς δένδρον κάλλιστον χλωρὸν οὐ θέλω νὰ καθίσω,

οὐδ' εἰς λιβάδαν καθαρὰν οὐδ' εἰς δροσώδεις τόπους,

ἀμμὴ καθίζω πετρωτά, εἰς πέτραν στεφανέαν,

εἰς βορροκολεάν κάθομαι νερὸν θολὸν νὰ γέμη.

450 Πίνω ἂν θέλω τὸ λοιπὸν καὶ πέτομαι καὶ κλαίω,

καὶ πάντοτε μυρολογῶ τὸ πάγγλυκόν μου ταῖρι.

Καὶ σύ, βρωμοχρωτόμορφε, κουρούνα ξερασμένη,

περιγελαῖς καὶ μέμφεσαι, ἐμένα καταλέγεις,

τὸ ταπεινὸν καὶ θλιβερὸν ἀνόχλητον τρυγόνιν;³⁾.

Εἰς δὲ τὸ περιπαθὲς μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη», οὗτινος ἡ πρώτη διατύπωσις πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα⁴⁾, ἀπαντῶμεν τοὺς κατωτέρω στίχους:

136 «Βλέπεις ἐτοῦτο τὸ πουλίν», λέγει με τὸ «τρυγόνιν»;

Πάντως εἰς ὄρος πέτεται καὶ εἰς ἀέραν ἐντρέχει,

¹⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔ. ἄ. Γ', σ. 178.

²⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἄν. σ. 191.

³⁾ G. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, σ. 192.

⁴⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἄν. σ. 160.

καὶ ἐὰν φονευθῆ τὸ ταΐριον τοῦ καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον λείψῃ,
 εἰς δένδρον οὐ καθέζεται νὰ ἔχη χλωρὰ τὰ φύλλα,
 140 νερὸν καθάριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει·
 πάντοτε εἰς πέτραν κάθεται, θρηνεῖ καὶ οὐχ ὑπομένει·
 τὸν σύντροφόν του ἀναζητεῖ καὶ πνίγει τὸν ἑαυτὸν του¹⁾.

Συγκρίνοντας τὰ βυζαντινὰ ταῦτα κείμενα πρὸς τὰ ἀνωτέρω δημῶδη ἔξσματα καὶ μοιρολόγια τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐν λόγῳ ἔξμάτων καὶ μοιρολογίων εἶναι συναφὲς πρὸς τὸ τῶν βυζαντινῶν κειμένων. Ὅπως δηλονότι εἰς τὰ ἔξσματα τὸ πουλί (τρυγόνα, πέρδικα κτλ.) ἢ ἡ ἐλαφίνα θρηνοῦν διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς των ὑπάρξεως καὶ ὑποβάλλονται εἰς αὐτοτυρανῆσιν, ἔτσι γίνεται καὶ μὲ τὴν τρυγόνα εἰς τὰ ἐκ τοῦ «Φυσιολόγου» καὶ τῶν ἄλλων δημῶδων βυζαντινῶν κειμένων ἀποσπάσματα. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν τρυγόνα, εἰς τὰ ἔξσματα καὶ τὰ μοιρολόγια αὕτη ὑποκαθίσταται καὶ ὑπὸ ἄλλων πουλιῶν καὶ τῆς ἐλαφίνας. Παρὰ τοῦτο τὸ θέμα καὶ εἰς αὐτὰ παραμένει τὸ ἴδιον²⁾. Κατὰ δὲ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τὸ τρυγόνι, ὅταν κεληδῆ, νομίζει κανεὶς «ὅτι κλαίει καὶ διακρίνει εἰς τὴν φωνὴν τοῦ τὸν ἀριθμὸν 18 καὶ λέγει (ὁ λαὸς) ὅτι ἀπώλεσε 18 συγγενεῖς του, διότι ἦτο πρότερον ἀνθρώπος μεταμορφωθεὶς εἰς πτηνόν»³⁾. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ αἰτιολογικὴ αὕτη παράδοσις συμφωνεῖ μὲ τὸν στίχον τοῦ μοιρολογίου (ἀριθ. 3, στίχ. 3) «ποὺ κάνει δεκοχτὼ πουλιά, κανένα δὲν ἀρνιέται».

Ἐὰν τώρα εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν σύγκρισιν ἔξμάτων καὶ βυζαντινῶν κειμένων, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

α') Εἰς τὰ ἐκ Λασιδαίας Μεραμβέλου καὶ ἐξ Ἁγίου Γεωργίου Λασηθίου Κρήτης ἔξσματα (ἀριθ. 1, στίχ. 2, ἀρ. 2, στίχ. 6) καὶ εἰς τὰ μοιρολόγια (ἀριθ. 3, στίχ. 3, ἀριθ. 4, στίχ. 17, ἀριθ. 5, στίχ. 3) ὁ θρηῆνος γίνεται ἀπὸ τὸ σαῖνι (καίτοι ἀρπακτικόν), τὸ παγώνι, τὴν τρυγόνα, τὴν ἐλαφίνα καὶ τὸν κοῦκκον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου⁴⁾, τέκνου ἢ ἀδελφοῦ. Τὸ αὐτὸ περίπου ἀπαντῶμεν εἰς τὸν «Φυσιολόγον»

1) Δ. Ἱ. Μαυροφρόδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήνησιν 1866, σ. 329.

2) Διὰ τοῦτο συμπεριέλαβα καὶ τὸ μοιρολόγι τῆς ἐλαφίνας εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔξσματα.

3) ΛΑ ἀριθ. 422 (Ἡπειροθεσσαλία). Ἡ αὕτη παράδοσις ἀναφέρεται καὶ εἰς εἶδος περιστέρως, δεκοχτοῦρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀνομαζομένης.

4) Καὶ ἡ πέρδικα θρηνεῖ διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συζύγου καὶ καταρᾶται τὸν ἀετὸν ἢ τὸν πετρίτην κατὰ τὸ ἔσμα τῆς β' ὡς ἄνω κατηγορίας. Εἰς δὲ τὸν «Φυσιολόγον» κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της:

700 Ἡ πέρδικα ποὺ ἔχασε τὰ φᾶ ἐκ τῆς φουλιᾶς της
 τρέχει στὰ ὄρη, στὰ βουνά, στὰς νάπας, στὰ λαγκάδια

(στίχ. 726-728) με τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς αὐτὸν γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου, οὐχὶ δὲ τέκνου ἢ ἀδελφοῦ :

*Καὶ ἐὰν λάχη ἐξ αὐτῶν ἕνας νὰ τελευτήσῃ,
εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
ἀλλ' ἔχει θροῆνον καὶ κλανθμὸν ἄχρι τῆς τελευτῆς του¹⁾.*

Ὅμοιως ὁ Ὁριγένης, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, λέγει: «καὶ ἡ τρυγὼν ἐνὶ μόνον συνέρχεται» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «μίμησαι, γύναι, τὴν τρυγὼνα· ἐκείνη γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἑτέρω οὐκ ἔτι μείγνται κτλ.»

β') Εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 6 καὶ 8) ἡ πέρδικα ἢ ἡ τρυγὼν «*κι ὅπου εὖρη μαῦρο κάφαλο, πάει νὰ τὰ βοσκήσῃ*», «*κι ὅπου εὖρη δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει*»: ὁμοίως καὶ εἰς τὴν παραλλαγὴν τοῦ μοιρολογίου «*τῆς ἐλαφίνας*» (ἀριθ. 5, στίχ. 6) ὁ κοῦκκος «*κι ἂν εὖρη μαύρη κεραιά, θὰ σκύψῃ νὰ βοσκήσῃ*». Τὰ αὐτὰ περίπου λέγονται εἰς τὸν «Πουλολόγον» (στίχ. 446: *εἰς δένδρον κάλλιτον χλωρὸν οὐ θέλω νὰ καθίσω*) καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 139: *εἰς δένδρον οὐ καθέζεται νὰ ἔχη χλωρὰ τὰ φύλλα*).

γ') Εἰς τὸ ἐκ Λατσίδας ἔσμα (ἀριθ. 1, στίχ. 3-6) λέγεται διὰ τὸ σαῖνι:

*Μὰ σὰ διψάσῃ καὶ καλὰ καὶ δὲ μπορ' ἀπεράσῃ
βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ ταράσσει.
Βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ θελαίνει
καὶ τὴν ἀσσιά ντου δὲ χωρεῖ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.*

Ὅμοιως εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 7) ἡ τρυγὼν:

κι ὅπου εὖρη βρῦση, κροῖβρση, θελώνει καὶ τὸ πίνει.

Ἐπίσης εἰς τὸ μοιρολόγι «*τῆς ἐλαφίνας*» (ἀριθ. 4, στίχ. 4):

κι ὅπ' εὖρη γαργαρὸ νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.

καὶ κακκαρίζει δυνατὰ, κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της.

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 264, στίχ. 700 κέ.

¹⁾ Εἰς τὸν «Φυσιολόγον» ὡσαύτως ἀναγινώσκουμεν εἰς τὸ κεφάλαιον «περὶ περιστεράς»:

*644 καὶ ὥστε ζῆ τὸ θηλυκόν, ἄλλον οὐδὲν γυρεύει,
εἰμὴ τὸν ἔχει ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄρρεναν ἐκεῖνον·
ὁμοίως καὶ ὁ ἄρρενας ἄλλον οὐδὲν πορεύει,
ἀλλ' ὅταν ἀποχωριστοῦν, κάμνονν μεγάλην θλίψιν·
καὶ πάντα πέτονται ὁμοῦ ζευκταὶ οἱ δύο ἀντάμα.*

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 261-2, στίχ. 644 κέ.

᾽Οσαύτως ὁ κοῦκκος (ἀριθ. 5, στίχ. 4-5)

*χρόνια κάνει νὰ πιῇ νερὸ καὶ μήνους νὰ βοσκήσῃ
καὶ ἂν εὖρη ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει.*

Εἰς δὲ τὸ δίστιχον (ἀριθ. 6) λέγεται διὰ τὸ τρυγόνι «π' ὅταν χάσῃ τὸ ταίρι
του, πλιό <του> νερὸ δὲν πίνει».

Τὰ αὐτὰ περίπου ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν «Φυσιολόγον» (στίχ. 735-736),
ὅπου λέγεται διὰ τὴν τρυγόνα:

*καί, ὅταν θῆ νὰ πιῇ νερόν, προῶτα τὸ συνταράσσει
καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει.*

Ἐν δὲ τῷ «Πουολόγῳ» (στίχ. 449):

«εἰς βορκολεάν κάθομαι νερόν θολόν νὰ γέμῃ»

καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 140):

«νερόν καθάριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει».

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης δυνάμεθα, νομίζω, μετὰ πιθανότητος νὰ εἰκάσω-
μεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐξετασθέντων δημοδῶν ἁσμάτων καὶ μοιρολογίων ἔχει ὡς
πρώτην πηγὴν τὸν «Φυσιολόγον», κατόπιν δὲ τὰ ἄλλα δημόδη βυζαντινὰ κείμενα,
ἅτινα, ὡς δημόδη βιβλία, ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ εὐρύτερου κοινοῦ, οὐχὶ δὲ μόνον
ὑπὸ τῶν λογίων. Πιθανῶς δὲ καὶ τὰ φαναριωτικὰ στιχοπλόκια ἀπέρρευσαν ἐκ τῶν
δημοδῶν μοιρολογίων, τὰ ὅποια ἀνώνυμοι ποιηταὶ διεσκεύασαν κατὰ τὴν ἰδικὴν
τῶν ἀντίληψιν καὶ τεχνοτροπίαν¹⁾. Προκειμένου τέλος περὶ τῶν συναφῶν δημο-
δῶν ἁσμάτων τῶν Ἱταλῶν, Γερμανῶν, Ρώσων καὶ Ρουμάνων δύναται, νομίζω,
νὰ λεχθῆ, ὅτι καὶ ταῦτα ἀπὸ τῆς αὐτῆς προῆλθον πηγῆς, ἐφ' ὅσον «κατὰ τὸν μέσον
αἰῶνα ὁ «Φυσιολόγος» διεσκεύασθη εἰς τὴν ἀρχαίαν γερμανικὴν, ἀγγλοσαξωνικὴν,
ἰσλανδικὴν, γαλλικὴν, ρουμανικὴν, σερβικὴν, ρωσικὴν²⁾ καὶ ἄλλας γλώσσας.

10-12-53

1) Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ Κ. Κίνδ λέγει περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντος φανα-
ριωτικοῦ στιχοπλοκίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ὅτι τὸ ἄσμα «ἐκράτησα ἀπὸ ἑναν Ἑλληνα
ἐκ Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ὅτι «θάρχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». Τοῦτο
ὁμως φερόμενον εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς ἄλλην μορφήν ἀπὸ ἐκείνην, ποῦ
ἔχει ἐν τῇ «Εὐνομίᾳ» τοῦ Κ. Κίνδ (σ. 40).

2) Κ. Κρουμβάχερ, ἔ. ἀ. τ. Γ', σ. 179.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς πάσας σχεδὸν τὰς κοινωνίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρτιώτερον ὀργανωμένας, οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν συναλλαγᾶς, ἔκτος τῶν ἐπισημῶν μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρήσεως, καὶ πολλὰ ἄλλα μέτρα, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν καθιερωμένα ἢ ἐπινοούμενα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων καὶ τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐκάστοτε χρησιμοποιουμένων λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τρόπου τῶν συναλλαγῶν, τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ γενικώτερον τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ.

Ἐνιαῖον σύστημα μέτρων καὶ σταθμῶν προϋποθέτει κοινωνικὴν συνοχὴν στερεὰν καὶ στενὴν ἐξάρτησιν ἐκ μιᾶς ἰθινοῦσης κεντρικῆς ἀρχῆς. Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις διαφόρων μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρήσεως μὲ ἀξίαν ποικίλλουσαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ πολλάκις μεταξύ τῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς ἀποδεικνύει χαλαρὰν συνοχὴν καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοπικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἡ ποικιλία ἐξ ἄλλου καὶ ἡ μὴ ἀκριβῆς ἀξία τῶν μέτρων ἀποτελεῖ αἰτίαν ἀνισότητος καὶ ἀδικίας. Τοιοῦτου εἴδους ἀδικία, συχνοτάτη εἰς κοινωνίας παλαιότερων χρόνων, καυτηριάζεται δριμύτατα ἤδη παρὰ τῆς Γραφῆς, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τοὺς θεῖους νόμους καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς θρησκείας: *Στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν καὶ μέτρα δισὰ ἀκάθαρτα ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀμφοτέρα καὶ ὁ ποιῶν αὐτά. ...*¹⁾ Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι, ὅτι αἱ προοδευτικῶς χαρακτηριστικῶς κοινωνικαὶ ἐπαναστάσεις μεταξύ τῶν πρώτων ἐπιδιώξεών των ἔταξαν τὴν μεταρρυθμίσιν τοῦ μετρικοῦ συστήματος. Παράδειγμα αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι μεταρρυθμίσεις, ὡς ἡ εἰσαγωγή τοῦ καλουμένου μετρικοῦ συστήματος Αἰγίνης καὶ τῆς σεισαχθείας τοῦ Σόλωνος, καθὼς καὶ ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μεταρρυθμίσις τοῦ μετρικοῦ συστήματος παρὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789, εἰσαγαγούσης τὸ δεκαδικὸν μετρικὸν σύστημα ἀντὶ τῶν μέχρι τότε κρατούντων, προερχομένων ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ διαφόρων ἄλλων συστημάτων, παραληφθέντων παρ' ἄλλων λαῶν.

¹⁾ Παροιμίαι Σολομ. Κ', 10. Πρβλ. αὐτόθι ΙΑ', 1. Λευιτ. ΙΘ', 36.

Συστηματική μελέτη τῶν ἐν τῇ νεωτέρῃ Ἑλλάδι χρησιμοποιουμένων μέτρων καὶ σταθμῶν θὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσῃ τὴν σύγχρονον, ὡς καὶ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀξίαν των, καὶ εἰς τὸ νὰ καθορίσῃ ποῖα ἐκ τούτων εἶναι παλαιά, ποῖα εἰσήχθησαν μεταγενεστέρως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἐκ τίνων τυχὸν πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων μετ' ἄλλων λαῶν.

Ἡ παροῦσα ἐργασία, συμβολὴν μόνον εἰς τὴν τοιούτου εἴδους ἔρευναν ἀποτελοῦσα, περιλαμβάνει κυρίως μέτρα ἐν πρακτικῇ χρῆσει ὄντα σήμερον ἢ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὡς καὶ ὄρους μετρικούς, γνωστοὺς ἐκ παλαιότερων χρόνων, οἵτινες δὲν ἀνταποκρίνονται μὲν πλέον εἰς πρακτικὸς τρόπους μετρήσεων, εἶναι ὅμως οἱ ἐπιζῶντες μάρτυρες τῶν ἄλλοτε χρησιμοποιουμένων μέτρων. Ἱστορικὴ ἔρευνα γίνεται μόνον ὅπου καθιστοῦν τοῦτο δυνατὸν ὑπάρχουσαι παλαιαὶ μαρτυρίαι καὶ ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν καὶ χρῆσιν ἐκάστου μέτρου, ἄνευ ποσοτικῶν προσδιορισμῶν, καθόσον ὁ καθορισμὸς τῆς ἀξίας τῶν μέτρων κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ κατὰ διαφόρους τόπους εἶναι λίαν δυσχερῆς, ἀπαιτῶν εἰδικὴν ἔρευναν δι' ἕκαστον τούτων.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἐπίσης περιορισμένη, περιλαμβάνουσα κυρίως τὰ ὑπὸ τῶν κατοικούντων εἰς τὴν ὑπαιθρον χρησιμοποιούμενα μέσα μετρήσεως καὶ μετρικὰς μονάδας. Οὕτω μένουσιν ἐκτὸς τῆς παρουσίας ἐρεῦνης πολλὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα μέτρα, ὡς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, τῶν ναυτικῶν, αἱ μονάδες νομισμάτων, χρόνου κλπ.

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἠκολούθησα τὴν συνήθη διάκρισιν τῶν μέτρων κατὰ τὸ εἶδος τῆς μετρήσεως (μῆκος, χωρητικότης καὶ βάρος, ἐπιφάνεια) καὶ οὕτως ἡ ὅλη πραγματεία διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς ἐπὶ μέρους κεφάλαια: Α'. *Μέτρα μῆκους*. Β'. *Μέτρα χωρητικότητος*, διακρινόμενα εἰς τὰ περισσότερον κοινὰ καὶ εἰς τὰ περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιούμενα. Ὡς ἐν ἐπιμέτρῳ, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν μέτρων ἀκολουθεῖ μικρὸν κεφάλαιον, ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὄργανα σταθμίσεως. Γ'. *Μέτρα ἐπιφανείας*. Ἀκολουθεῖ τέλος Δ' κεφάλαιον περὶ τῶν λέξεων καὶ φράσεων, αἵτινες δηλώνουν διάφορα μέτρα κατὰ προσέγγισιν.

Α'. ΜΕΤΡΑ ΜΗΚΟΥΣ

Τὰ βασικώτερα ἐκ τῶν μέτρων μῆκους, τῶν δηλούντων ἰδίᾳ μικρὰς ἀποστάσεις, ἔχουν καθορισθῆ, ὡς γνωστὸν, κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Μαρτυρίαι παλαιῶν συγγραφέων, ὡς καὶ εἰδήσεις ἐκ τῆς ζωῆς τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τοῦ καθορισμοῦ μέτρων εἶναι παγκόσμιος. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βάσιν τοῦ μετρικοῦ

συστήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων¹⁾ καὶ ἐξακολουθεῖ ἐν πολλοῖς νὰ ἐπιζῆ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ζωὴν. Οἱ βραχιόνες, πρόχειρον μέσον εἰς τὸν ἀνθρώπον διὰ τὴν μέτρησιν, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ὁ ἀρχαῖος μετρικὸς ὄρος πῆχυς εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει²⁾ μὲ διαφόρους τύπους: Λέγουν π.χ. *ἓνας πῆχυς, μιὰ πῆχη* ἢ *ἓνα χεροπήχι πανί*, πρὸς προσδιορισμὸν ὑφάσματος, μήκους ἴσου πρὸς τὸ τῆς χειρὸς ἐκτεταμένης, ἀπὸ τῆς μασχάλης μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου³⁾. Τὸ αὐτὸ μῆκος διατυπώνεται συνεχδοχικῶς καὶ διὰ τῶν ὄρων *ἀγκῶνας*, διαλεκτικῶς *ἀγκῶνα*⁴⁾ *ἀγκουνόχερο*⁵⁾ καὶ *μπράτσο* ἢ *μπράτσου*⁶⁾.

Ἡ *ὄργυιά*, παλαιότατον ἐπίσης μέτρον, δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῶν χειρῶν ἐκτεταμένων πλαγίως. Λίαν ἀκριβῶς καθορίζεται τὸ μέτρον τοῦτο διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ *Πολυδεύκου*ς (Ὀνομ. 2, 158) δοθέντος ὁρισμοῦ: *εἰ δ' ἄμφω τὰς χεῖρας ἐκτείνας, ὡς καὶ τὸ στέρονον αὐταῖς συμμετρεῖν, ὄργυιά καλεῖται τὸ μέτρον*⁷⁾. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὄργυιά, καθὼς καὶ ὁ πῆχυς, ἀναφέρονται πολλάκις ὡς μέτρα μήκους εἰς ἔγγραφα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων⁸⁾.

1) Τὰ δὲ μέτρα ἐξηγήθηται ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν, δακτύλου, παλαιστής, σπιθαμῆς, λιχάδος, ποδός, πῆχεως, βήματος, ὄργυιας. (Ἡρώνας Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 4, 1. Ἔκδ. Heiberg, Lipsiae 1912, τ. IV). Βλ. καὶ *Πολυδεύκου*ς, Ὀνομαστικὸν 2, 157. Πρβλ. *Paul Tappaney*, ἄρθρ. mensura, ἐν *Daremberg - Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. *Κων. Μαλιέζου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ παρ' ἡμῖν παλαιοῦ συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν. Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Ζ' ἀριθ. 2 (1939) σ. 1.

2) Ἐκ τούτου προήλθεν ἡ γνωστὴ παροιμιακὴ ἔκφρασις: *Καθένας μὲ τὴν πῆχην του*, μὲ τὴν ἔννοιαν: ὁ καθένας κρίνει μὲ δικό του κριτήριον.

3) Πρβλ. τὸν παρὰ τοῦ *Πολυδεύκου*ς, ἔνθ' ἀν. 2, 158, διδόμενον ὁρισμὸν: *Ἀπὸ τοῦ δλεοκράνου πρὸς τὸν μέσον δάκτυλον ἄκρον τὸ διάστημα πῆχυς*. Βλ. καὶ Ἡρώνας Ἀλεξ. ἔνθ' ἀν. 4, 2.

4) Πρβλ. τὴν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου τούτου παροιμίαν: *σὴν ἀγκῶνα σου κορὰ παννὶν τζ' ὁ δίτουν σε*, δηλαδή τὰ πράγματα δὲν γίνονται πάντοτε ὅπως ἐπιθυμεῖ κανεὶς. (N. Ἀνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φαράσων. Ἀθήνα 1948 σ. 59).

5) ΛΑ (=Λαογραφικῶν Ἀρχεῖου χειρόγρ.) ἀρ. 446 σ. 45 (Νεστορίδης, Λακωνία 1895).

6) ΛΑ 1121 σ. 96 (Σιγάλας, Νάξος 1924).

7) Πρβλ. Ἡρώνας Ἀλεξανδρεία, ἔνθ' ἀν. 4, 1. F. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III. Berlin 1931, 18 ἐν λ. ὄργυια.

8) Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges. München 1948, 66]7, 430, 436 B. 68]9, 566. 70]1, 554. 93, 15 B.—K. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα. Ἀθήναι 1890 σ. 411 σημ. 2.—I. T. Βιοβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 (1948) σ. 79. 81. 82. 83. 84. 85 κλπ. Τοῦ ἰδίου, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα αὐτόθι 4 (1951) σ. 96 ἀρ. 78, 31 σ. 95. ἀριθ. 77, 19.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μετρήσεως ἀγρῶν ἢ ἀμπελώνων μεγάλης ἐκτάσεως προσδιορίζεται κατὰ πρῶτον τὸ μῆκος σχοινίου εἰς ὄργυιὰς καὶ τὸ οὕτω καταμετρηθὲν σχοινίον χρησιμεύει ὡς μετρικὴ μονὰς διὰ τὴν ὅλην καταμέτρησιν¹⁾. Ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν παρὰ τοῦ Ἡρώου Ἀλεξανδρέως μαρτυρούμενον: *οφείλεις ποιῆσαι σχοινίον, ἧγουν σωκάριον δεκαὸργιον καὶ οὕτως μετρεῖν, ὃν μέλλεις μετρεῖσαι τόπον· τὸ γὰρ σωκάριον τῆς σπορίμου γῆς δέκα ὄργυιὰς οφείλει ἔχειν, τοῦ δὲ λιβαδίου καὶ τῶν περιορισμῶν ἰβ'²⁾*.

Τοιούτου εἴδους σχοινίον χρησιμοποιοῦμενον πρὸς μέτρησιν ἦτο γνωστὸν ἄλλοτε εἰς τὰς νήσους μὲ τὸν ἰταλικὸν ὄρον *σπράγκα*³⁾, εἰσαχθέντα παρὰ τῶν Δυτικῶν.

Πρὸς προσδιορισμὸν μικροῦ μῆκους εἶναι ἐν χρήσει ἐπίσης ὁ ὄρος *σπιθαμή* ἢ *πιθαμή*, δηλῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου (Ὀνομ. 2, 157) ὀρισθεῖσαν διάστασιν: *Εἰ δὲ τοὺς δακτύλους ἀποτεῖνας ἀπὸ τοῦ μεγάλου πρὸς τὸν μικρότατον μετρεῖς, σπιθαμὴ τὸ μέτρον*. Περὶ τοῦ μετρικοῦ τούτου ὄρου, ὡς καὶ περὶ τοῦ δακτύλου, ὡς μεταφορικῶν ἐκφράσεων, σημειουσῶν ἐλάχιστόν τι μῆκος ἢ ἀπόστασιν, θὰ διαλάβωμεν καὶ κατωτέρω εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον.

Οἱ περισσότερον γνωστοὶ ἐκ τῶν πρὸς δήλωσιν μῆκους χρησιμοποιουμένων μετρικῶν ὄρων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ κινήσεων τῶν ποδῶν, εἶναι οἱ ἑξῆς: *ποδᾶρι* ἢ *πατοῦσα*, δι' ὧν δηλοῦται μῆκος ἴσον πρὸς τὸ πέλμα τοῦ ποδός. Διὰ τοῦ ὄρου *τσαγγάρι* δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ πέλματος. Μετροῦν π.χ. ἀπόστασιν τινα, τοποθετοῦντες ἐναλλάξ τὸν ἕνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ὑπολογίζεται εἰς ποδάρια ἢ πατούσας τὸ μετρούμενον διάστημα. Ἐὰν μετὰ ταῦτα ἀπομένῃ εἰσέτι ἀπόστασις τις πρὸς μέτρησιν, μικροτέρα τῆς πατούσας, τοποθετοῦν καθέτως τὸν ἕνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διάστημα, τὸ προσδιοριζόμενον διὰ τοῦ καθέτως τοποθετουμένου ποδός, ὀνομάζεται *τσαγγάρι*. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τοιούτου εἴδους μέτρησις ἀποστάσεων εἶναι συχνὴ εἰς τὰ παίγνια.

Ὁ ὄρος *ἀχνάρι* ἢ *χνάρι* σημαίνει ἄλλοτε μὲν ὅ,τι ὁ ὄρος ποδᾶρι⁴⁾, ἄλλοτε

¹⁾ Συνήθως χρησιμοποιεῖται πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς φόρτωσιν *τριχιά*, ἴση πρὸς 12 ὄργυιές.

²⁾ Ἡρώου Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 4,11. Βλ. καὶ Ἰωάννου τοῦ Πεδιασίου, Γεωμετρία ἢ σύντοπις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμῶς τῆς γῆς. Ἔκδ. G. Friedlein, Berlin 1866 σ. 14. Πρβλ. A. Dain, *Métrieologie byzantine, calcul de la superficie des terres*. Mémoires de Louis Petit, Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines. Bucarest 1948 σ. 57.

³⁾ Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 537. Ἐν χιασῶ ἔγγράφῳ τοῦ 1695 (Κ. Κανελλᾶκη, ἐνθ' ἂν σ. 421) ἀναφέρεται: *ἦλθεν ὁ μισὲρ λεονῆς Πετροκόκκινος γεωμέτρης καὶ νοταριὸς Χίου νὰ βάλῃ εἰς τὴν σπράγκα καὶ νὰ μετρίσῃ τὰ ὑποστατικά τοῦ μοναστηρίου...*

⁴⁾ ὁχτὼ ἀχνάρια τζαί ναν τσαγγάριν (ΛΑ 693 σ. 78, Φαρμακίδης, Κύπρος 1917). Πρβλ. ΛΑ 1524 σ. 193 (Ζενώλη, Ἀπύρανθος 1928).

δὲ δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἀνοίγμα τῶν σκελῶν. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόστασις δηλοῦται ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ ὄρου *διάσκελο* καὶ διαλεκτικῶς *ἀδράσκελο*¹⁾, *δρασκέλια*, *γρασκειλιά*, *ἀγρασκειλιά*, *ασκειλιά*, *δρασκειλιά*²⁾.

Β'. ΜΕΤΡΑ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Τὰ μέτρα ταῦτα εἶναι γνωστά ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν τῶν χρησιμοποιουμένων πρὸς μέτρησιν, δι' ἐλάχιστα δὲ μόνον ἔξ αὐτῶν εὐρίσκομεν ὄρους μὴ ἔχοντας τοιαύτην ἀρχήν.

Ἡ χωρητικότης τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν μετρήσεως δὲν εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε σταθερὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν μέτρων παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τοῦτο παρέχει δυσχερείας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν δέον νὰ χαρακτηρίζῃ ἀντικειμενικότης καὶ ἀκρίβεια. Παρὰ τὴν δυσκολίαν ὅμως ταύτην, νομίζω ὅτι τὸ θέμα ἀξίζει ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐιδικῆς ἐρεῦνης.

Ἡ γνώσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τῆς ποικιλίας καὶ ἀσταθείας τῶν μέτρων μᾶς εἶναι χρήσιμος, διότι μᾶς φανερώνει τὸν περιορισμένον χαρακτήρα τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, ὡς καὶ τὰς περὶ οἰκονομικῶν σχέσεων ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ τῶν κατοικούντων τὴν ὑπαιθρον χώραν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει ἐπιδράσει ἀκόμη τὸ πνεῦμα τοῦ κέρδους καὶ τῆς ἀπληστίας, ὡς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων. Διαφορὰ ὀλίγων δραμιῶν ἢ καὶ ὀκάδων, εἰς τινὰς περιπτώσεις, ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν συναλλασσομένων, δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τοὺς ζῶντας τὴν ἀπλοϊκὴν ζωὴν τῆς ὑπαιθρου, καὶ μάλιστα ὁσάκις πρόκειται περὶ εἰδῶν ἢ ἀντικειμένων οὐχὶ ἀξιολόγου δι' αὐτοὺς ἐμπορικῆς ἀξίας. Ἡ ἔρευνα τῶν μέτρων χωρητικότητος, ὡς καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν, συμβάλλει ἔξ ἄλλου εἰς τὴν κατανόησιν χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους υἱοθετοῦντο ἐκάστοτε καὶ μονάδες ἢ μέσα μετρήσεως ξένων λαῶν, εἰσβαλόντων εἰς τὴν χώραν μας ἢ ὁποσδήποτε ἐλθόντων εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτήν.

Εἰς τὴν κατωτέρω ἔρευναν προτάσσονται τὰ πλεον κοινὰ μέτρα, τὰ εἰς περισσότερούς τόπους χρησιμοποιούμενα καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἔρευνα μέτρων περιορισμένης τοπικῶς χρήσεως, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι δάνεια ἐκ ξένων λαῶν. Εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον ἐξετάζονται τὰ μέτρα, τὰ χρησιμοποιούμενα ἀποκλειστικῶς ἢ κυ-

¹⁾ ΛΑ 446 σ. 45 (*Νεστορίδης*, Λακωνία 1895).

²⁾ Συχνῆ ἢ χρῆσις τοῦ ὄρου πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ἀποστάσεως: *Μιὰ δρασκελιά λοιπὸ μὲ χωρίζει μόνο ἀπὸ κείνο τὸ ζωντανὸ θάνατο* (*Φιλίγγας*, Βουνὰ Χαλκιδικῆς σ. 48. Βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης, λ. *δρασκειλιά*).

ρίως διὰ τὰ ὑγρά. Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν μέτρων χωρητικότητος γίνεται πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὀκάν, μονάδα τοῦ τουρκικοῦ μετρικοῦ συστήματος, ὁρισθεῖσαν ἐπισήμως εἰς 1280 γραμμάρια διὰ βασιλικῆς διατάγματος τοῦ 1836 καὶ ἰσχύουσαν ἀκόμη εἰς τὴν χώραν μας.

α) Μέτρα γενικωτέρας χρήσεως

Μετρικὴ μονὰς διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς, καὶ ἰδίως διὰ τὰ δημητριακά, γνωστὴ σήμερον πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι τὸ λεγόμενον *κοιλόν*, ἀντιστοιχοῦν γενικῶς πρὸς 20-24 ὀκάδας, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Πλὴν τῆς γενικῆς ὁμως ταύτης ἀξίας εὐρίσκωμεν κατὰ τόπους καὶ ἄλλας: Ἐν Πόντῳ ἦτο ἄλλοτε ἐν χρήσει τὸ καλούμενον *κοιλόν Νικοπόλεως*¹⁾, ἴσον πρὸς 16 *κότια* (βλ. κατωτέρω σ. 75). Ἐν Κύπρῳ διὰ τοῦ κοιλοῦ ἐννοοῦν 22-24 ὀκάδας ὀρόβου, 21-23 ὀκάδας φάβας, 20-22 ὀκάδας φακῆς, 18-20 ὀκάδας βίκου, 17-20 ὀκάδας κνάμων, 15-16 ὀκάδας καννάβεως, 11-14 ὀκάδας βρώμης²⁾.

Πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἡμίσεος κοιλοῦ εἶναι γνωστοὶ οἱ ὄροι *μισόκοιλο*, *μισοκοίλι*³⁾, *μίκκοιλο*⁴⁾, ὑπῆρχε δὲ ἄλλοτε ἐν χρήσει, ὡς καὶ διὰ τὸ *κοιλόν*⁵⁾, *δοχεῖον ἀναλόγου χωρητικότητος*⁶⁾.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι παραδίδονται δύο τρόποι μετρήσεως διὰ τοῦ κοιλοῦ: ὁ διὰ τοῦ δοχεῖου ὑπερπλήρους καρποῦ καὶ σχηματίζοντος εἶδος τρούλλου, *κούμουλον*⁷⁾, *κουμούλι*, *σουρουτό* (σουρωτό)⁸⁾, καὶ ὁ διὰ πληρώσεως τοῦ δοχεῖου μέχρι τῶν χειλέων μόνον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται ἐπίπεδος ἐπιφάνεια, *ρίγλο*, *ἐρίγλο*⁹⁾, *κουφτό* (κοφτό)¹⁰⁾.

1) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. *κοιλόν*.

2) Ἄ. Παπαρέτου, Μέτρα καὶ σταθμά, μονάδες χρόνου καὶ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ λέξεις. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 (Λευκωσία 1940) σ. 63, 67. Ὁμοίας περιπεῖ ἀναλογίας ἐν Κῶ βλ. Ἀναστ. Καρανασιάση, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296.

3) ΛΑ 779 σ. 338 (Βογιατζίδης, Κίμωλος 1920): ὁ σάκκος = πέντε μισοκοίλια. Πρβλ. Π. Λορεντζάτου, Τὰ σύνθετα ἐν τῷ κεφαλληνιακῷ ἰδιώματι. Ἀθῆνᾶ 25 σ. 244.

4) Φ. Κουκουλέ, Οἶνονυντιακά. Χανιά 1908 σ. 81.

5) Βλ. περιγραφὴν ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, λ. *κοιλόν*.

6) Βλ. Ἀν. Γ. Βρόντη, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12 σ. 122: Ὁ δεκαμιστὴς μὲ τὸ μισοκοίλι μετρᾷ τὸ σιτάρι, φωνάζοντας κάθε δέκα μισοκοίλια «τάλλια».

7) Δ. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον. Ἀθῆναι 1933 σ. 63. Πρβλ. Ἀν. Γ. Τσοπανάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων «Αἰ γλῶτται». Ρόδος 1949 σ. 50.

8) ΛΑ 1421 σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

9) Δ. Πασχάλης, ἔνθ' ἄν.

10) ΛΑ 1421, σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

Τὸ κοιλόν, καθὼς καὶ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐπιφανείας καλλιεργουμένης γῆς. Οὕτω λέγοντες π. χ. *χωράφι πέντε κοιλῶν*, ἔννοοῦν ἕκτασιν ἀγροῦ, διὰ τὴν σπορὰν τοῦ ὁποίου ἀπαιτοῦνται πέντε κοιλὰ δημητριακῶν.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ μέτρου τούτου εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐνταῦθα εἰς λεπτομερεῆ ἔρρευναν. Σημειῶνω μόνον, ὅτι εὐρίσκομεν τοῦτο ἐν χρῆσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος¹⁾. Διὰ τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ D. C. Hesseling²⁾, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ Keijle(t), θηλυκὸν τοῦ Kejl.

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ φέρεται εἰς πολλοὺς τόπους τὸ λεγόμενον *σοινίκι*, μέτρον τῶν ξηρῶν καρπῶν ἐπίσης. Κατὰ μαρτυρίας ἐκ Πελοποννήσου, ἔνθα παλαιότερον ἦτο ἐν χρῆσει δοχεῖον χωρητικότητος 10 περίπου ὀκάδων καλούμενον *σοινίκι*³⁾, καὶ ἐκ Δωδεκανήσου, τὸ *σοινίκι* εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι πρὸς 11 - 12 ὀκάδας⁴⁾. Κατ' ἄλλας εἰδήσεις διὰ τοῦ μετρικοῦ ὄρου *σοινίκι* ἔννοοῦν ἐν Κοζάνῃ τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ⁵⁾. Τὸ μέτρον εὐρίσκομεν συνήθως εἰς διάφορα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας⁶⁾, κατὰ δὲ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν εἶναι γνωστὸν τὸ *χοινίκιν* ἢ *σοινίκιν*, δοχεῖον χωρητικότητος $1\frac{1}{4}$ κοιλοῦ, βάρους ἕχον

1) *Fr. Dölger*, ἐνθ' ἀν. 102, 48 ... ἀνεκαίνο(αν), ἀνέκτισαν δὲ πάντ(α) ταῦτα... καὶ ἀσβέστον κοιλ(ῶν) ἐπὶ καὶ ὀστράκου κοιλ(ῶν) τριῶν... Βλ. καὶ 45]6, IV Bem. 4. *S. Kugéas*, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike ἐν *Byz. Zeits.* 23 (1920), 145, 16. Πρβλ. καὶ τὰ παρὰ *Du Cange*, Gloss. gr. ἐν λ. κοιλὸν μνημονευόμενα χωρία: *κρηθῆς πίνακα δύο*, ἅτινα φέρονται εἰς σύγκρισιν τοῦ ἐνὸς τετάρτου τοῦ αὐτόθι τῆς πόλεως κοιλοῦ (ἀπόσπ. ἐπιστολῆς ἀπευθυνομένης παρὰ τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας πρὸς τὸν Θεόδ. Ζυγομαλᾶν). Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος ὄρος *πίνακα*, ἐσφαλμένη γραφὴ ἴσως τῆς γνωστῆς λέξεως *πινάκια*, εἶναι ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ (βλ. κατωτ. σ. 66). Καὶ ἄλλο χωρίον: *Εἰς κάθε δύο κοιλὰ ἢ μουζούρια σιτάρι* (**Αγαίου*, Γεωπονικὸν 6).

2) *Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes*, ἐν *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeling Letterkunde Nieuwe reeks Deel. v. No 2. Amsterdam 1903* σ. 38.

3) *ΙΛ* (=Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας χειρόγρ.) ἀρ. 485 Γ' σ. 187 (*Γιαννακοῦρος*, Γέρμα Μάνης 1929).

4) *ΛΑ* 1568 σ. 280 (*Παπαχριστοδοῦλου*, Ρόδος 1932). Κατὰ πληροφορίαν ἐκ Κῶ τὸ *σοινίκιν* μεγαλύτερον τοῦ κοιλοῦ κατὰ 10% (**Α. Καρανασιάση*, Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296).

5) Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λέξει *σοινίκι*.

6) *Νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι...* δύο *σοινίκια* *σιτάρι* (συμφωνητικὸν τοῦ 1664). Βλ. *Τάσον Γριωσοπούλου*, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 126 ἀρ. 12.

δέκα λιτρῶν, καὶ τὸ ἡμιχοίνικον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἡμισυ τῆς ἀξίας τούτου ¹⁾.

Ὁ ὄρος σοινίκι προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ χοίνιξ ²⁾, διὰ τροπῆς τοῦ ἀρχικοῦ δασέος χ εἰς σ ἢ σ' ³⁾. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἕπαρξις εἰσέτι τοῦ ἀρχικοῦ τούτου τύπου εἰς τινὰς διαλέκτους, αἵτινες διασώζουν πολλὰ ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα. Οὕτως ἐν Ἀραβανίῳ Καππαδοκίας εὐρίσκομεν τὸν ὄρον ὁ χοινίκος ⁴⁾, ἐν Σκύρῳ λέγουσιν ἢ χοινίκα ⁵⁾· ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ ἢ χοινίκα εἶναι λεκάνη μεγάλη καὶ ὑψηλή, κατεσκευασμένη ἀπὸ ἐκκοιλανθῆν τεμάχιον κορμοῦ βελανιδιάς ἢ πλατάνου, ὕψους 20-25 πόντων, διαμέτρου, κάτω 30 πόντων, ἄνω 40 πόντων, χωρητικότητος 6-8 ὀκάδων ⁶⁾. Κατὰ ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ διαλεκτικοῦ ὄρου σοινίκι δὲν εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, νὰ καταφύγωμεν εἰς ὑπόθεσιν περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς, ὡς τοῦτο ἤδη ἐγένετο ¹⁾.

Ἴση πρὸς τὸ σοινίκι, ἦτοι 11-12 ὀκάδας, φέρεται ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ μετρικῆ μονὰς καυκί ⁷⁾. Παλαιότερον, πιθανῶς καὶ σήμερον, εἰς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρῆσει ξύλινον δοχεῖον, καλούμενον καυκί, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν ⁸⁾. Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ καύκα ἢ καυκί ὀνομάζουσι ἀγγεῖον

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' I. Ἀθῆναι 1948 σ. 249 καὶ Ε' σ. 251. Πρὸς τὸ ἴδιον, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 263. Εἰς ἔγγραφα τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα μονῆς τῆς Βαζελῶνος εὐρίσκομεν συχνὰ τὸ μέτρον, χρησιμοποιούμενον πρὸς προσδιορισμὸν ἐκτάσεως ἀγροῦ, ἀπαιτούσης ἀνάλογον ποσότητα δημητριακῶν πρὸς σποράν: Ἀφίημι εἰς τὴν μονὴν γῆν κομμάτια β', τὸ μὲν ἐν εἰς τὴν Ποταμίαν χοινικός μέγανος ἐνὸς τραπεζουντιακοῦ, τὸ δὲ ἕτερον τὸ Ἀπιώνην καὶ αὐτὸ πάλιν χοινικός μέγανος μονοκόμματου. Th. Ouzrensky — V. Bénédicévitich, Actes de Vazélon. Matériaux pour servir à l'histoire de la propriété rurale et monastique à Byzance au XIII—XV siècles. (Orientalia n° 2). Leningrad 1927 σ. 83, ἀρ. ἔγγρ. 112. Χωράφιον χοινικῶν τισσάρων. Ἐνθ' ἀν. σ. 27 ἀρ. ἔγγρ. 50. Τόπον τὸν ἐπιλεγόμενον Χαλία, κατασπορὰν χοινικός μέγανος. Ἐνθ' ἀν. σ. 30 ἀρ. 54. Βλ. καὶ σ. 42 ἀρ. 70 σ. 84 ἀρ. 115 κλπ.

²⁾ Περὶ τοῦ χοίνικος, ὡς μέτρον ξηρῶν καρπῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. βλ. Margaret Crosby, An Athenian fruit measure. Περιοδ. Hesperia, Journal of the American School of classical studies at Athens, XVIII (1949) σ. 108-113.

³⁾ Περὶ τῆς φωνητικῆς ταύτης τροπῆς βλ. Karl Foy, Lautsystem der griechischen Vulgärsprache. Leipzig 1879 σ. 51-52. Πρὸς τὸ ἴδιον, Karl Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden. Wien 1908 σ. 60.

⁴⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀν. Ε' σ. 252.

⁵⁾ Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτραι 1909 σ. 189.

⁶⁾ Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1923 σ. 410.

⁷⁾ Βλ. R. Dawkins, The modern greek in Asia minor. Cambridge 1916 σ. 661.

⁸⁾ Δ. Α. Πετροπούλου, Ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 5-6 (1943-44) σ. 65 σημ. 2.

⁹⁾ Δ. Πασχάλης, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

χωρητικότητας 100 δραμίων ἕως δύο ὀκάδων, κατασκευαζόμενον ἐκ ξηροῦ φλασκίου καὶ χρησιμοποιούμενον συνήθως ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν ὡς ποτήριον¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι γνωστὸς ὁ ὄρος *καυκιά*: ἔδωκε τοῦ παπᾶ μιὰ *καυκιά σιτάρι* τὸ *κανονικὸ* του (περὶ τὰς 12 ὀκάδας σίτου). Γενικώτερον ὁ ὄρος *καυκιά* σημαίνει ἐν Πελοποννήσῳ κοίλωμα μικρὸν ἢ μέγα εἰς πέτραν ἢ ξύλον (*πετροκαυκιά*, *ξυλοκαυκιά*). Ἐν Καρπάθῳ διὰ τοῦ ὄρου *μυλοκαύκι* ἐννοοῦν κοτύλην, δι' ἧς μετρεῖται τὸ ἄλεσμα καὶ ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ἀνάλογον ποσὸν ὡς ἀλεστικόν²⁾.

Πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἡμίσεος *καυκίου* εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *μισόκανκο*. Σημειωτέον ὅτι τὸ *καυκί*, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα μέτρα χωρητικότητος, λαμβάνεται ὡς μέτρον ἐκτάσεως· *δύο καυκίων χωράφι* π.χ. σημαίνει ἀγρὸν ἀπαιτοῦντα δύο *καυκιά* δημητριακῶν πρὸς σποράν.

Ἐο ὄρος *καυκί* εἶναι παλαιότατος, ἀναφερόμενος ἤδη εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς μὲ τὴν σημασίαν κοῖλον δοχεῖον, ποτήριον κ.τ.δ.³⁾

Ἐκτὸς τοῦ *καυκίου* εὐρίσκομεν ἐν Πελοποννήσῳ μονάδα μετρήσεως δημητριακῶν, ἴσης πρὸς τοῦτο ἀξίας, τὴν *σιδεριά*⁴⁾. Ἐο ὄρος ἀπέμεινε ἐκ παλαιότερας χρήσεως μεταλλίνου δοχείου μετρήσεως (εἶδος κουβᾶ), καλουμένου ἐπίσης *σιδεριά*.

Ἄλλην μετρικὴν μονάδα διὰ τοὺς ξηροὺς καρποὺς εὐρίσκομεν εἰς τινὰς τόπους τὸ *καφίξι* ἢ *καφίζιν*, *καφίτζι*, *καφίσι*. Προσδιοριζόμενον συνήθως τοῦτο ἐν ἀναλογία πρὸς τὸ κοιλόν, ἀντιστοιχεῖ ἐν Δωδεκανήσῳ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ αὐτοῦ, ἦτοι πρὸς 3 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ⁶⁾, ἐν Ἰκαρία πρὸς τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι $15\frac{1}{2}$ περίπου ὀκάδας⁷⁾, ἐν Κύπρῳ δὲ ὑπολογίζεται εἰς 16 ὀκάδας⁸⁾. Ἐν Πόντῳ ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν διαλεκτικὸν τύπον *καπίτ*⁹⁾ καὶ ἰσοδου-

¹⁾ ΙΑ 118 σ. 180 (*Ἐν. Κουκουλέ*, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

²⁾ ΛΑ 397 σ. 37 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1890).

³⁾ Σχόλια εἰς Θεοκρίτου Εἰδύλλια, Ι, 27: *Κισσίβιον καυκίον ξύλινον ποιμενικόν*. Πρβλ. σχόλια εἰς Νικάνδρου, Θηραϊκά 527. *Θεοφάνους*, Χρονογρ. 457, 20 (ἔκδ. Βόννης): *Πάλιν εἰς τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπόλεσες*.

⁴⁾ ΙΑ 580 σ. 66 (*Ἐ. Τσέλαλης*, Ὀλυμπία 1917).

⁵⁾ Ἐν. Γ. Βρόντη, Οἱ ζευγαῖδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12, 122. Πρβλ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου Λαογραφικά. Νέα Ὑόρκη σ. 188. ΛΑ 1568 σ. 147 (*Παπαχριστοδούλου*, Ρόδος 1932). ΛΑ. 898 σ. 86 (*Ἐαρινός*, Σύμη 1895).

⁶⁾ ΛΑ 1146 σ. 46 (*Πουλάκης*, Ἀμοργός 1924).

⁷⁾ ΛΑ 598 σ. 262 (*Μυριανθόπουλος*, Ἰκαρία 1938).

⁸⁾ Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθήναι 1874 σ. 187. Πρβλ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8, (Λευκωσία 1944) σ. 63. ΛΑ 1150 σ. 12 (*Περιστιάνης*, Κύπρος 1925). *Λεοντίου Μαχαίρα*, Χρονικὸν Κύπρου σ. 436 (ἔκδ. Dawkins 1932).

ναμει με 6 δκάδας¹⁾). Σημειωτέον ότι παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει ὁμώνυμον δοχεῖον πρὸς μέτρησιν²⁾).

Κατὰ τὸν Γ. Ν. Χατζιδάκιν³⁾, ὁ ὕρος *καφίσι* πρέπει ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν παρ' ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένην *καπίθην*, ἀγγεῖον χωρητικότητος δύο κοτυλῶν ἀπτικῶν. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *kafiz*, σημαίνοντος μέτρον γεννημάτων ἢ ἕκτασιν γῆς 144 πήχεων⁴⁾).

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν μετρικῶν μονάδων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ κοιλόν, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸ πολλαχού τῆς Ἑλλάδος γνωστὸν *πινάκι*. Τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἰσοδυναμει πρὸς δύο κοιλὰ, ἐν Ἰκαρίᾳ⁵⁾ καὶ Κρήτῃ⁶⁾ πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἀπαντᾷ δὲ μετὰ διαφορῶν ἄλλας ἀξίας κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Οὕτως ἐν Νάξῳ πινάκιον καρυδίων εἶναι ἴσον πρὸς 4 δκάδας, ἐρεβίνθων πρὸς 7 δκάδας⁷⁾. Ἐν Σύρῳ τὸ πινάκι εἶναι ἴσον πρὸς 4 νάπους (βλ. κατωτ. σ. 70) ἤτοι 8 δκάδας⁸⁾. Ἄλλοτε ἦτο ἐν χρήσει δοχεῖον καλούμενον πινάκιον, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν⁹⁾).

Πολλὰς μαρτυρίας ἔχομεν ἐκ παλαιῶν βυζαντινῶν κειμένων καὶ τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς τότε χρήσεως τοῦ πινακίου ὡς μέτρου χωρητικότητος¹⁰⁾ καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐκτάσεως καλλιεργουμένης γῆς ἀναλόγως τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτούμενου σπόρου¹¹⁾).

¹⁾ ΛΑ 160 σ. 61 (*Βαλαβάνης*, Πόντος 1920). Κα πὶ τ'ς ὀνομάζετο ἐπίσης τὸ δικαίωμα τοῦ μυλωθοροῦ, τὸ ἀλλαχού λεγόμενον ξιά. ΛΑ 959 σ. 14 (ἀνώνυμος, Περίχωρα Τριπόλεως Πόντου).

²⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν : *Τὸν ἄνεμο ξεχρωστὸ καὶ τὸ καφίσι κούπα*. Δι' ἐκείνους πού τάζουν πολλὰ καὶ δὲν δίδουν τίποτα. (Λαογραφία 12, 128). Πρβλ. καὶ Ἄ. Βρόντη, Ροδιακά σ. 112.

³⁾ Ἄθηνά 4, 472.

⁴⁾ Βλ. Ἰ. Χλωροῦ, Λεξικὸν τουρκοελληνικὸν τόμ. 2ος. Κωνσταντινούπολις 1900 σ. 1300. Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ G. Meyer (Neugr. Studien IV, 1895 σ. 35) ἐκ τοῦ ἰταλ. *cafisso*.

⁵⁾ Δ. Πουλάκη, Λεξιλόγιον Ἰκαρίας, Κρήνης κτλ. Ζωγράφειος Ἄγων Α' (1891) σ. 431.

⁶⁾ ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁷⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1925).

⁸⁾ Ἀνδρέου Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις Σύρου 1948 σ. 104.

⁹⁾ ...καὶ τὰ πινάκια καὶ ζῦα νὰ εἶναι ὅποιοι θέλει νὰ πουλῆ, νὰ πιατῆ νὰ τὰ βουλῶνῃ ἢ κρίσις... (ἀπόφασις τοῦ Κοινοῦ Σύρου τοῦ 1729. Βλ. Ἄ. Δρακάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 108).

¹⁰⁾ ...τάζει ἐνὸς πινακίου ἐλιές (προικοσύμφωνον τοῦ 1548. Βλ. Ἄ. Δρακάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 124 καὶ 104). Κατὰ τὸν Du Cange, Gloss. gr. λ. πινάκιον, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, τὸ πινάκιον ἦτο ἴσον πρὸς τὸ 1/4 τοῦ μεδίου.

¹¹⁾ Βλ. Ἰακ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακά νοταριακά ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 54, ἀρ. 36, 6. 11.

Τὸ *μόδι*, μετρικὴ μονὰς μακροτάτης παραδόσεως, εἶναι γνωστὸν πανταχοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον, περισσότερον ὅμως ὡς ἔκφρασις ἀπαντῶσα εἰς λαϊκὰ μνημεῖα λόγου, εὐχάς¹⁾, δημῶδη ἄσματα²⁾, καὶ ὀλιγώτερον ὡς μονὰς ἀντιπροσωπεύουσα ὀρισμένην καὶ σταθεράν τινα ποσότητα. Μὲ ποικίλην πάντως ἀξίαν φέρεται κατὰ τόπους συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας εἰδήσεις: Ἐν Νάξῳ διὰ τοῦ ὄρου μόνιν ἔννοοῦν ποσότητα δημητριακῶν ἑξ πινακίων³⁾, ἐν Καρπάθῳ ποσότητα ἴσην πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι 11-12 ὀκάδας⁴⁾. Ἐν Κῶ δὲ *μόις*, τὸ *μόιν* ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο κοιλά⁵⁾. Ὁ Ἄλ. Πασπάτης⁶⁾ ἀναφέρειν τοὺς στίχους ἀκριτικοῦ ἄσματος:

*Πάλιν ἤρχισεν ὁ Γιάννης νὰ κάμνη τὸ ζευγάρι
νὰ σπέρνη τὴν ἡμέραν του ἐννιά μόδια σιτάρι,*

ἐξηγεῖ, ὅτι τὸ μόνιον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν. Ἐν Λέσβῳ διὰ τοῦ μολίου ἔννοοῦν ποσὸν 500 ὀκάδων⁷⁾. Ἐν Λιβισίῳ τὸ *μόδι*ν ἀντεστοίχει ἄλλοτε πρὸς 9¹/₄ κοιλά Κωνσταντινουπόλεως⁸⁾.

Περὶ τῆς παλαιοτάτης χρήσεως τοῦ μολίου, ὡς δοχείου πρὸς μέτρησιν καὶ ὡς μονάδος μετρήσεως, εὐρίσκομεν εἰδήσεις εἰς τὴν Γραφήν καὶ εἰς πολλὰ μεσαιωνικὰ καὶ μεταγενέστερα κείμενα⁹⁾. Ἀξιωμακτικῶς εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ

¹⁾ Πολὺ γνωστὴ εἶναι ἡ εὐχή: *χίλια μόδια καὶ ὁ σπόρος χῶρια*.

²⁾ Χάριν παραδείγματος ἀναφέρω τοὺς ἐξῆς στίχους ἐκ χειρογράφου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (ἀρ. 1514 σ. 333, Ξανθοῦδιδης, Κρήτη 1919):

*....Πολυποτιὰ στὸ σπῆτι καὶ μόνιν ὁ σωρό τση
καὶ ἀπὸ τὸ μόνιν νὰ χρωστῆ ἀνάμιον πινάκι
καὶ τοῦ παπᾶ μιὰ λουτρονὰ καὶ τοῦ ὄσσοῦ μιὰ πίττα.*

³⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (*Δ. Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1925). ΛΑ 1121 σ. 70 (*Σιγάλας*, Νάξος 1924).

⁴⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθήνη 1896 σ. 203.

⁵⁾ Ἄ. Καρανασάση, Οἱ Ζευγᾶδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296.

⁶⁾ Χιακὸν Γλωσσάριον σ. 400.

⁷⁾ ΛΑ 1525 σ. 19 (*Κοιτάρας*, Πάμφυλα Μυτιλήνης 1929).

⁸⁾ *Μ. Ἰ. Μουσαίου*, Βατταρισμοί, ἦτοι λεξιλόγιον τῆς λειψισιανῆς διαλέκτου. Ἀθήνη 1884 σ. 86. Κατὰ τὸν *Π. Ἀραβαντινὸν* (Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνη 1856, τ. 1 σ. 233, σημ. 1) τὸ μόνιον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 5 κοιλά Κωνσταντινουπόλεως.

⁹⁾ *Θεοφάνους*, Χρονογρ. 646, 17 (ἔκδ. Βόννης). *Th. Ouspensky - V. Bénéchévitch*, Actes de Vazélon (εἰς διάφορα ἔγγραφα τοῦ 13ου, 14ου αἰ.). *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heil. Berges 13, 13B. 21, 11B. 26, 9. 43]4, 168 κ.ά. *Κ. Σάθα*, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη 6. 244 στίχ. 15. *Λεοντίου Μαχαιρά*, Χρον. Κύπρου σ. 436. (ἔκδ. Dawkins 1932), *Jean Darroutés*, Un obituaire chypriote, Le Parisinus graecus 1588 (ἀνάτ. ἐκ τῶν Κυπρ. Σπουδῶν ΙΕ') f. 186, 190, 201. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', I, σ. 241. 249. Ε' σ. 251. 252. 361. 364. Τοῦ ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 263. *Ἰ. Τ. Βισβίτζη*, Ναξιακά

*Επιφανείου, επισκόπου Κύπρου (4ος αϊ.) περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέσεως τοῦ μοδίου *).

*Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ μοδίου ὡς μονάδος ἐπιφανείας, γνωστῆς ἤδη ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων *) καὶ ἀναφερομένης συχνὰ εἰς βυζαντινὰ καὶ νεώτερα ἔγγραφα *), ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοιούτου εἵδους ἐκφράσεις εὐρίσκει κανεὶς καὶ σήμερον ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἔννοια τοῦ μοδίου ὡς μετρικῆς μονάδος ἐπιζῆ *).

Εἰς Κυκλάδας καὶ Κρήτην μεταχειρίζονται ὡς μονάδα μετρήσεως τῶν δημητριακῶν τὸ λεγόμενον *μουζούρι*, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία κυμαίνεται κατὰ τόπους καὶ ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἵδους. *Ἐν Κρήτῃ μουζούρι σίτου ἢ ροβίου εἶναι ἴσον πρὸς 20 ὀκάδας, σμιγαδίου ἴσον πρὸς 15 ὀκάδας, κριθῆς ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας, βρώμης ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας *). *Ἐν Νάξῳ μουζούρι ἀσβέστου εἶναι ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας *). Τὸν ὄρον εὐρίσκομεν εἰς παλαιότερα ἔγγραφα, χρησιμοποιούμενον συχνά,

νοταριακὰ ἔγγραφα. *Ἐπ. Ἀρχ. Ἱστορ. Ἑλλ. Δικ. 4 (1951) σ. 11 ἀρ. 3, 11. 12. 14. 27. 33. ἀρ. 5, 36 κλπ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκανήσου. Ἀθῆναι 1926 σ. 149. Περὶ τῆς τιμῆς μοδίου δημητριακῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. *G. Ostrogorsky*, *Löhne und Preise in Byzanz*. *Byz. Zeits.* 32 (1932) σ. 321 κέ.

*Ὁ ὄρος *κούμουλον*, *κουμουλατον* (*μόδιον*), λεγόμενος σήμερον περὶ τοῦ κοιλοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 62) εἶναι συχνὸς εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. **Ηρώνος Ἀλεξανδρέως*, Περὶ μέτρων 61, 7 (*Ἐκδ. Heiberg Lipsiae 1914, τ. V.). Πρβλ. *Du Cange*, *Gloss. gr. l.* κούμουλον.

*) *Migne*, P.G. 43 σ. 276-280: *Τοῦ δὲ μοδίου τὸ ὄνομα διὰ πολλῆς ἀκριβείας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέθη εἴκοσι δύο ξέστων ὑπόρχον... ὁ γὰρ δίκαιος μόδιος, καθὼς εἶωθεν ὀνόμος λέγειν, κατὰ τὸ μέτρον τὸ ἅγιον ἐμετρήθη. Τὸ δὲ ἅγιον μέτρον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὰ κβ' ἔργα, ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐξ ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος... καλεῖται παρ' Ἑβραίοις *μόδη*, παρ' Ἑλλῆσι δὲ *μόδια* διὰ τὴν τρανότητά· παραπλησίως δὲ καὶ Αἰγύπτιοι μέντοι τοῦτο καλοῦσιν· ὁμοίως δὲ καὶ Σύριοι καὶ Ἀραβες *μόδια* λέγουσιν, ὃ ἐρμηνεύεται ὁμολογία. Πλησθεὶς γὰρ ὁ μόδιος ὁμολογεῖ ὅτι πεπλήρωμαι, καλεῖται δὲ καὶ *γνώμων*.*

*) **Ηρώνος Ἀλεξανδρέως*, Γεωμετρικὰ 4, 14: *Χρῆ δὲ γινώσκειν καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σπόριμος μόδιος ἔχει λίτρας τεσσαράκοντα· μία δὲ ἑκάστη λίτρα σπεῖρει γῆν ὄργυιῶν πέντε.*

*) **Ἀφίω αὐτοῦ χωράφιον μόδια εἰκόσοι* (*Ἐγγρ. διαθήκης τοῦ 1198, ἐν *Trinchera*, *Syllabus* σ. 333 ἀρ. CCXLVI). Βλ. καὶ *Ouspensky - Bénédévitch*, *Actes de Vazélon* σ. 7. 13. 24 κλπ., Νέον Ἑλληνομνήμονα 16 σ. 79 κείμενον κώδ. Pal. Vatic. 367 φ.94^b. Ἀθηνᾶ, 35 σ. 87. Εἰς στίχον ἀκριτ. ἕσματος τὸ ἄλογο τοῦ Διγενῆ εἶχε *ποκάτω σίτις πατοῦνης του ἐννιά μοδιῶν χωράφι* (Λαογραφία 6, 582, 2 στίχ. 160).

*) Βλ. *Καραναστιάση*, ἔνθ' ἀν. σ. 206.

*) Π. Ἀναγνωστοπούλου, Κρητικὰ ἰδιώματα. Ἀθηνᾶ 38, 187. Πρβλ. ΛΑ 1413 σ. 121 (**Αναγνωστόπουλος*, *Μονοφάτιον Κρήτης* 1925). Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85. ΛΑ 1841 Α' σ. 294 (*Δ. Πετρόπουλος*, Κρήτη 1953).

*) ΛΑ 1459 σ. 638 (*Ζευγώλης*, Νάξος 1927). Κατὰ τὸν Π. Γ. Ζερλέντην (**Αρχιεπίσκοποι Σαντορῆνης* 1537-1814, Ἐρμούπολις 1923 σ. 34, σημ. 1) τὸ μουζούρι ἐν Νάξῳ ἰσοδυνα-

ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη, πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως καλλιεργούμενης γῆς: *ἕνα μουζούρι χωράφι, μιὰ μουζουρὲ ἢ μουζουραδιὰ χωράφι*¹⁾. Ἐν Μήλω εὐρίσκομεν προσέτι τὸν ὄρον *μουζουριάτικο*, σημαίνοντα τὴν κατ' ἔτος διδομένην παρὰ τῶν ἑνοριτῶν εἰς τὸν ἱερέα ἀμοιβὴν διὰ τὰς ἱεροτελεστίας²⁾.

Ὁ ὄρος προφανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *missorium*, ἰταλ. *misura*³⁾, ἀναφέρεται δὲ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἤδη ὑπὸ Κ. Πορφυρογεννήτου⁴⁾. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Δυτικῶν εἰς τὸς νήσους φαίνεται, ὅτι ἦτο ἐν μεγάλῃ χρήσει, ἀντικαταστήσαν ἐν πολλοῖς τὸ κοιλόν. Συχνὰ ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ 13ου αἰ. καὶ ἐντεῦθεν⁵⁾, ὡς καὶ εἰς στίχους παλαιῶν δημοδῶν ἕσμάτων⁶⁾.

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ μουζουρίου ἀπαντᾷ τὸ *πρατικό*, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ 1/4 αὐτοῦ. Εἰς παλαιὰ συμβόλαια εὐρίσκομεν τὸν ὄρον ἀναφερόμενον συχνὰ μετὰ τοῦ μουζουρίου⁷⁾. Ἡ προέλευσις τοῦ ὄρου δὲν εἶναι σαφής⁸⁾. Ὁ Du Cange (*Gloss. gr. ἐν λ. πρατικόν*) δίδει ἀπλῶς τὴν πληροφορίαν *πρατικόν* = *semisextarium*, *ἡμίεκτον*.

Ὁ ὄρος *πρατικά*⁹⁾ χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως γῆς, διὰ τὴν σπορὰν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ποσὸν δημητριακῶν ἐνὸς πρατικοῦ.

μεῖ πρὸς 7 ὀκάδας ἀσβέστου. Τὴν αὐτὴν περίπου ἀξίαν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ μέτρον ἐν τῷ παρὰ τοῦ Ἀγαπίου (Γεωπονικὸν 6) ἀναφερομένῳ χωρίῳ: *Ἔτι δὲ ἀσβέστην ἀσβυστον γὰ βάνης ἕνα μουζούρι εἰς τὰ ἑκατὸ μουζούρια γέννημα, τὸ φυλάγει θανασιώτατα*. Βλ. *Du Cange*, *Gloss. gr. λ. μουζούρι*. Σημειωτέον ὅτι ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν ἐλαίου μικρὸν πήλινον δοχεῖον, καλούμενον μουζουράκι, χωρητικότητος 100 δραμίων (ΠΔ 118 σ. 178. Ἀν. Κουκουλέ, Γλωσσ. ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

¹⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 188. 190. 199. 340. 341 κ. ἄ. Π. Γ. Ζερλέντην, ἔνθ' ἀν.

²⁾ Π. Γ. Ζερλέντης, ἔνθ' ἀν.

³⁾ Κοραῖ, Ἄτακτα 1, 113. Πρβλ. G. Meyer, *Neugr. St.* IV σ. 54.

⁴⁾ Ἐκθεσις, 472 στίχ. 8. Πρβλ. Φ. Κουκουλέν, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 152 καὶ 165.

⁵⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 3 κέ. Ἰακ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα. Ἐπ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 74, ἀρ. 54, 14. Σπ. Λάμπρου, Ταβουλλαρικὸν γράμμα ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3067 ἑλλην. κώδικι τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων τοῦ ἔτους 1326 ἐν Δ.Ι.Ε.Ε. 5 (1900) σ. 159. 160. Πρβλ. *Du Cange. Gloss. gr. λ. μουζούριον*.

⁶⁾ *Μουζούρι σάριν ἡσπειρα μὲ τὸ πλατὺ πινάκι | κ' ἐκεῖα τὸ νεργιαστήκαρε λαγοῦδια καὶ περδίκια | καὶ ἐθήρισα καὶ ἀλώνεγα καὶ ἕκαμα χίλια μόδια*. Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν (1941) 4, 213. Πρβλ. Δ. Πασχάλην, ἔνθ' ἀν. σ. 81.

⁷⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 17.

⁸⁾ Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἰ. Ν. Ζωγραφάκη (Ἀνάλεκτα τοῦ χωρίου Ρωγδιᾶς τῆς Κρήτης. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 84): *πρατικό* ἐκ τοῦ ρ. *πράττω* = *πῶλῶ*.

⁹⁾ Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 62: *δίδει πρὸς τὸν εἰρημένον καθηγούμενον... τρεῖς κεντράδες καὶ μιὰ πρατικά χωράφι*.

Τὸ *νάπος* ἢ ὁ *νάπος*¹⁾ εἶναι στρογγύλον ξύλινον δοχεῖον²⁾, γνωστὸν εἰς τινὰς τόπους καὶ χρησιμοποιούμενον ὡς μονὰς μετρήσεως μὲ διάφορον ἀξίαν: Ἐν Σάμῳ ἔχει χωρητικότητα $5\frac{1}{2}$ ὀκάδων³⁾, εἰς Σέριφον, Πάρον, Νάξον ἰσοῦται πρὸς τὸ $\frac{1}{1}$ τοῦ πινακίου, ἦτοι δύο ὀκάδας ἢ τέσσαρα κάρτα, ἐκάστου κάρτου ὑπολογιζομένου εἰς ἡμίσειαν ὀκάν⁴⁾. Γνωστὸς ἐπίσης εἶναι ὁ ὄρος μισόναπος⁵⁾, σημαίνων ἡμισυ νάπος.

Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὄρου ὑπάρχουν διαφωνίαι. Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα 4, 347), ἐρμηνεύων τὴν λέξιν νάπος = κυψέλιον, τὴν συνδέει πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν νάπος, οὐδέτ., καὶ νάπη, θηλ., σημαῖνον καθ' Ἡσύχιον κοίλους καὶ φαραγωγόεις τόπους. Οἱ παλαιοί, προσθέτει ὁ Κοραῆς, μὲ τὸ νάπος ἐσήμαινον καὶ τὸ κυψέλιον μελισσῶν, ὄχι ὅμως τὸ χειροποίητον, ἀλλὰ τὸ φυσικόν, ἧγουν σχισμὴν ὄρους ἢ πέτρας, ὅπου αἱ μέλισσαι συναθροίζονται ἐργάζονται τὸ μέλι. Ὁ G. Meyer (Neugr. St. IV, 64) ἐξηγεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *parro* (Tasse, Schüssel). Ὁ Ἄθ. Σακελλαρίου συνδέει τὴν λέξιν πρὸς τὸ γερμανικὸν *Narf* (λοπάς, γαβάθα)⁶⁾.

¹⁾ Ἐν Κύπρῳ καλεῖται *νάπος* ἢ *ἄπος* καὶ *κλειδοπινακο*. Εἶναι δὲ ξύλινον δοχεῖον διαιρούμενον εἰς δύο ἡμισφαίρια ἐφαρμόζοντα πρὸς ἄλληλα. ΙΑ 363 σ. 70 (*Ἐρωτόκριτος*, Κύπρος 1922). Πρβλ. Ἄθηνᾶ 24 σ. 296, 301 καὶ 25, σ. 289. Ἄ. Σακελλαρίου, Κυπριακά 2, 672 καὶ 3, 246. 348. Εἰς ἄλλας νήσους *ναπί* καλεῖται στρογγύλη σκάφη πρὸς ζύμωσιν (*Ζωγρ. Ἄγων Β'* σ. 10).

²⁾ *Λημ. Παπαγεωργίου*, Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτρα 1909 σ. 182. Πρβλ. *Ph. Argenti*-H. Rose, *The Folk-lore of Chios*. Cambridge 1942, 2 σ. 1049.

³⁾ Ἄθηνᾶ 25 σ. 281. Βλ. καὶ Ἐ. Ἰ. Σταματιάδου, Ἰακριακά. Σάμος 1893 σ. 134.

⁴⁾ ΛΑ 960 σ. 208 (*Βογιατζίδης*, Σέριφος 1923). ΛΑ 1466 σ. 97 (*Κορακίτης*, Γαλιανάδες 1919). ΛΑ 953 σ. 24 (*Κακριδής*, Πάρος 1922). Πρβλ. καὶ Ἄ. Δρακάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 103, 108. *A. Chaghimichali*, *L'art populaire grec, l'île d'Icarie*. Byz. Neugr. Jahrbücher 6 σ. 46.

⁵⁾ ΙΑ 590 σ. 125 (*Κοσμῆς*, Σίφνος 1938).

⁶⁾ Ἄθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά 3 σ. 348. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην εὐρίσκομεν συνήθως εἰς ἰταλικά ἐτυμολογικὰ λεξικά. Βλ. π.χ. *Dante Olivieri*, *Dizionario etimologico italiano concordato coi dialetti le lingue straniere e la topo-onomastica*. Milano 1953. Ὁ Δ. Βαγιακάκος (Ἄθηνᾶ 55 σ. 43 κέ.) ὑποστηρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ νάπος. Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι εὐρίσκομεν τὴν λέξιν καὶ εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ ὅτι ἐν Ἑλλάδι χρησιμοποιεῖται ὡς μετρικὸς ὄρος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ δὴ εἰς τὰς νήσους, τῶν ὁποίων ἢ μετὰ τῆς λύσεως ἐπικοινωνία καὶ σχέσις ὑπῆρξε περισσότερο στενὴ καὶ μακροχρόνιος, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν περὶ δανείου ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο ἐτυμολογικὴ σχέσις τοῦ ἰταλικοῦ *parro* πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν νάπος, τότε ἡ σημερινὴ λέξις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιδάνειον ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Σχετικὴ ἔρευνα γενομένη ὑπ' ἐμοῦ εἰς οὐδὲν τὸ θετικὸν κατέληξε.

Ἡ μετρικὴ μονὰς *ξάι* ἢ *ξάγι*, *ἀξάι*, προερχομένη ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ *exagramm*¹⁾, καὶ ἀναφερομένη πολλάκις εἰς μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα κείμενα, εἶναι λίαν γνωστὴ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Εὐβοίᾳ τὸ *ξάι* εἶναι ἴσον πρὸς 10·12 ὀκάδας, ἥτοι πρὸς ἡμισυ κοιλόν²⁾. Ἐν Κρήτῃ εὐρίσκομεν τὸ *ξάι* μὲ μικροτέραν ἀξίαν καὶ ποικίλλουσαν κατὰ περιφερείας, ἥτοι ἄλλοῦ μὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1/4 τοῦ τοπικοῦ μέτρου μουζουρίου³⁾ (βλ. ἀνωτέρω σ. 68), ἄλλοῦ δὲ πρὸς τὸ 1/8 αὐτοῦ⁴⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ *ξάιν* ἦτο μέτρον χωρητικότητος 40 ὀκάδων⁵⁾. Παλαιότερον τὸ *ξάι* ἦτο γνωστὸν ἐν Πόντῳ καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὡς μονὰς μετρήσεως τοῦ μεταξοσπόρου ἢ ἄλλων πολυτίμων πραγμάτων⁶⁾. Ὅμοίως ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν φαρμακευτικὴν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1 1/8 δράμα⁷⁾.

Σήμερον εἶναι πανταχοῦ γνωστὸς ὁ ὄρος *ξάι* πρὸς δήλωσιν τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὸ ἄλεσμα καὶ τὸ ὁποῖον ποικίλλει κατὰ τόπους⁸⁾. Ἐντεῦθεν προήλθον οἱ ὄροι *ἀνέξαγα*⁹⁾ (ἄλεσις ἀνευ ἀμοιβῆς τοῦ

1) G. Meyer, Neugr. St. III. Wien 1895 σ. 48. Κ. Ἀμάντων, Ποικίλα γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 23, 489-90. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Β' I σ. 251.

2) ΛΑ 62 σ. 39 (Ἀλεξανδρῆς, Εὐβοία 1902). Πρβλ. *Εὐθ. Μπουντιῶνα*, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβενδοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1892 σ. 73. Β. Φάβη, Ἐκθεσις τοῦ διαγωνισμοῦ γλωσσικῆς ἐταιρείας. Ἀθῆνᾶ 45, 337.

3) Βλ. Σύμμεικτα ἐκ Κρήτης, περιοδ. Μύσων Δ' (1935) σ. 74. Πρβλ. *Ι. Ζωγραπάκη*, Δημ.τ. Ἀνάλεκτα Ρωγδιᾶς Κρήτης. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 80.

4) Βλ. Λεξιλόγιον Σητείας, Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85.

5) Γ. Λουκά, Λέξεις τῆς λαλουμένης γλώσσης τῶν Κυπρίων. Λεμησσὸς 1898 σ. 56.

6) Βλ. Κ. Ἀμάντων, ἔνθ' ἀν. *Ι. Τ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταρ. ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 σ. 15 ἀρ. 6, 42: *μαργαρητάρην ἀξάγιο δύο* (Ἐγγρ. 1538). Πρβλ. αὐτόθι 22, ἀρ. 10, 33. ΛΑ 31 Α' σ. 90 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912). Τοιαύτη χρῆσις τοῦ *ξαγίου* φαίνεται καὶ εἰς παλαιούς στίχους δημοδῶν ἁσμάτων:

*Ἦπεν τὸ μαντήλι μου σ' ἐξήντα ῥογιᾶς πηγάδι
κα' εἶχεν ἐξήντα δύο φλοουριά κα' ἐξήντα ξάγια μύσχο* (Ἰ. Α. Πασπάτη,

Γλωσσάριον λ. ξάγι). Πρβλ. τὸν στίχον ἀκρ. ἔσματος:

καὶ ἐφτά σταμνᾶ ροδόσταμον καὶ ἐξήντα ξάια μούσκον

(Ἀρχεῖον Πόντου 1, Ἀθῆναι 1928 σ. 51).

7) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. ξάι.

8) 1/6 τοῦ ἀλέσματος ἐν Ἰμβρῳ (Ν. Γλύκα, Λεξιλ. Ἰμβροῦ. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 14). 5 0/10 ἢ 8 1/2 0/10 ἐν Καρπάθῳ (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογρ. σύμμ. Καρπάθου Β' σ. 335). 1 ὀκά στίς 30 (Α. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης, 281. 284) κλπ. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιούμενον ξύλινον ἢ μετάλλινον ἀγγεῖον καλεῖται ἐπίσης ξάι (Πελοπόννησος).

9) Α. Λουκόπουλος, ἔνθ' ἀν. σ. 302.

μυλωθροῦ), *ξαΐάστρα*¹⁾, *δοχεῖον δι' οὗ μετρεῖται τὸ ξαί, ξαγιαζώ*²⁾ (ὑπεξαίρω, λαμβάνω τι κρυφίως· ἐκ τῆς κακῆς συνηθείας τῶν μυλωθρῶν νὰ ὑπεξαίρουν ἐνίστε), *καλοξαγιαζώ, κακοξαγιαζώ κ.τ.δ.*

Κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνωτέρω σημασίας ἡ μετρικὴ αὐτὴ μονὰς ἐταυτίσθη εἰς τινὰς τόπους πρὸς τὸ πρὸς ἄλλεσιν φορτίον, ἦτοι 70 περίπου ὀκάδας³⁾. Ἡ χρῆσις τοῦ ξαγιαῖ ὡς μονάδος μετρήσεως τῆς καλλιεργουμένης γῆς εἶναι ἐπίσης γνωστή⁴⁾.

β) Μέτρα περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μέτρων, ἄτινα, εἴτε ὡς ἀπλοῖ μετρικοὶ ὄροι, εἴτε ὡς μονάδες μετρήσεως ἐν πρακτικῇ εἰσέτι χρήσει, εἶναι γνωστὰ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα, τοπικοῦ ἐντελῶς χαρακτῆρος, προερχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῶν πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιουμένων ἀγγείων καὶ σκευῶν, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης διαφέρει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

Περισσότερον γνωστὰ ἐκ τῶν μέτρων τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὸ ἀροιολόγι, τὸ κατὰ τόπους λεγόμενον ἀροολόγος, ἀρολόος, ἀροίλοος, ἀρλόος⁵⁾, ἀρλόος⁶⁾, ἀρβέλιν⁷⁾, (ν)αιριάρης⁸⁾, τὸ γνωστὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὡς αἰρολόγος⁹⁾, εἶναι κόσκινον ἀλωνιστικόν, χρησιμοποιούμενον πρὸς χωρισμὸν τῆς αἴρας ἀπὸ τοῦ σίτου καὶ ὡς μέτρον χωρητικότητος 12 ὀκάδων, ἦτοι ἡμίσεος κοιλοῦ.

Τὸ *βατσέλλι*, ἐκ τοῦ λατιν. *vascellum*¹⁰⁾, εἶναι γνωστὸν κυρίως εἰς τὰς

¹⁾ Δ. Λουκόπουλος, ἔνθ' ἀν. σ. 284.

²⁾ Π. Παπαζαφειροπούλου, Περιουναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πάτρα 1887, λ. ξάγι.

³⁾ Εἰς χωρία Τσουμέρκων. Προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ φιλολόγου Κ. Διαμάντη· ἀμπάρι 10 ξαγιαῖν=ἀποθήγη σίτου 700 ὀκάδων.

⁴⁾ ΛΑ 713 σ. 107 (Φάβης, Εὔβοια 1920).

⁵⁾ Ν. Γ. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1876 σ. 32.

⁶⁾ Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρον, Λαογραφικὰ σύμμεκτα Καρπάθου Β'. Ἀθῆναι 1934 σ. 45.

⁷⁾ ΛΑ 1896 σ. 183 Α' (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁸⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε' σ. 266. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 261. G. Meyer, Etymologisches, ἐν Byz. Zeits 3 (1894) σ. 161. Παπαζαφειροπούλου, Περιουναγωγὴ σ. 394.

¹⁰⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πρβλ. D. C. Hesselting, ἔνθ' ἀν. σ. 15.

Ἰονίους νήσους καὶ Κυκλάδας¹⁾ καὶ σημαίνει λεκάνην συνήθως ἐκ χαλκοῦ, δοχεῖον ὕδατος ἢ δίσκον ἐν γένει.

Λαμβανόμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος ξηρῶν καρπῶν, ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὸν ἐπίσημον καθορισμόν, πρὸς 44,05 γαλλικὰ λίτρα ἐν Ζακύνθῳ, 42,3 ἐν Κεφαλληνίᾳ, 35,2 ἐν Ἰθάκῃ²⁾. Εὐρίσκομεν ὅμως καὶ ἄλλας ἀναλογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ τόπους χρησιμοποιούμενα μέτρα: Οὕτω βατσέλλι ἐλαιῶν εἰς τὴν Πύλαρον Κεφαλληνίας εἶναι ἴσον πρὸς δέκα ὀκάδας³⁾. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἔχει ἐν Λεπενοῦ Αἰτωλίας, ἴσον πρὸς τὸ ἐκεῖ χρησιμοποιούμενον *βεδοῦρι*⁴⁾. Ἐν Ἰθάκῃ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν⁵⁾, ἐν Πελοποννήσῳ ἴσον πρὸς 22 ὀκάδας⁶⁾.

Ὡς καὶ τὰ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος, τὸ βατσέλλι χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μέτρον ἐπιφανείας, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1214 τέτραγ. μέτρα, δηλαδὴ κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ στρέμματος. Συγγὴ εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου ὡς μέτρου ἐπιφανείας εἰς παλαιὰ ἔγγραφα⁷⁾.

Εἷς τινὰς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρικὴν μονάδα τὴν *βεδοῦρα* ἢ *βιδούρα*, *βεδοῦρι*⁸⁾, ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς 10-12¹/₁ ὀκάδας⁹⁾. Ἡ μονὰς αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιουμένου ὁμωνύμου ξυλίνου δοχείου, γνωστοῦ εἰς πολλὰ μέρη διὰ τὴν μέτρησιν ὑγρῶν καὶ δὴ τοῦ γάλακτος¹⁰⁾.

Κυλινδρικὸν σκεῦος ἐν εἶδει κοσκίνου τὸ *δριμόρι* ἢ *δρεμόρι*, *δερμόρι*¹¹⁾,

¹⁾ Μ. Ἡ. Μαλανδράκη, Ἡθὴ καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ. Δ. Ι. Ε. Ε. 3. Ἀθῆναι 1889 σ. 333.

²⁾ Βλ. λ. βατσέλλι ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη.

³⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορ. λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας ἐν λ.

⁴⁾ ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενοῦ 1919).

⁵⁾ ΙΑ 42³. σ. 82 (Μουσοῦρης, Ἰθάκῃ 1924).

⁶⁾ Ἀξίωσημείωτος εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου εἰς στίχους δημοτικῶν ἁσμάτων: *κι ἐθέρισ' ἀποθέρισα, ἔκαμα τριά βασιέλλια.* (Μ. Μινώτου. Τραγ. ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο Β' σ. 72).

⁷⁾ Βλ. *Εὔθ. Κουρούκλη*, Ἐγγραφα τῆς ἐνετοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικά Ε' (1932) σ. 101 κέ. Σημειωτέον ὅτι τὸ *βασέλλι* ἢ *βασιέλλο* εἶναι λίαν γνωστὸν ὡς ὄρος ναυτικῶν, σημαίνων τὸ *κατάρρακτον*, τριστήλον πολεμικὸν ἰστιοφόρον, τὸ κοινῶς λεγόμενον *νιελίνι*. Ὁ ὄρος ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς παλαιότερα ναυτικά ἔγγραφα. Βλ. π.χ. *Κ. Νικοδήμου*, Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν Α'. Ἀθῆναι 1862 σ. 188-189.

⁸⁾ Κατὰ τὸν *G. Meyer*, Neugr. St. 2, 16 ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *vedro* = ξύλινος κουβιάς.

⁹⁾ ΛΑ 1421 σ. 405 (Λουκόπουλος, Μακεδονία 1926). ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενοῦ 1919).

¹⁰⁾ Ἐν Πελοποννήσῳ τὸ δοχεῖον εἶναι ἐν χρήσει κυρίως πρὸς μέτρησιν τοῦ γάλακτος (ΛΑ, 1523 σ. 12. *Γιαννακοῦρος*, Γέγραμμα Μάνης 1929). Τῆς αὐτῆς χρήσεως εἶναι τὸ δοχεῖον *τσ'ανάκα*. (Ἡ λέξις ἀντιδάνειον ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *ts'anak*, ὅπερ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ κανάκιον. Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικὰ Α', 221).

¹¹⁾ Ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς διαλέκτους τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας μετὰ τοὺς

ἔχον ὡς βάσιν πλεκτὸν σύρμα καὶ χρησιμεῦον διὰ τὴν λίξιμιν καὶ καθαρισμὸν τῶν δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μετρικὴ μονὰς ἐν Πελοποννήσῳ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 24 περίπου ὀκάδας, ἦτοι ἐν κοιλόν. Φαίνεται ὅτι παλαιότερον εἶχε βάσιν ἐκ δέσματος, ἕξ οὐ καὶ ἡ ὀνομασία¹⁾).

Πολλαχοῦ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον, τὸ καλούμενον *κάδος* διαφόρου κατὰ τόπους χωρητικότητος: Ἐν Τριχωνίᾳ καὶ Ναυπάκτῳ ἔχει χωρητικότητα 30 ὀκάδων περίπου²⁾, δοχεῖον δὲ ἡμισείας ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τοῦτο χωρητικότητος ὀνομάζεται *καρδάρα*³⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ τοὺς διαλεκτικοὺς τύπους τοῦ ὀνόματος *κάβος* (Θήρα) καὶ *γάδος* (Κύθηρα, Χίος)⁴⁾. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαιοτάτη, προερχομένη κατὰ Ε. Boisacq (*Dictionnaire étymol. ἐν λ.*) ἐκ τῆς φοινικῆς καὶ ἔχουσα τὴν αὐτὴν ρίζαν πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν *kad*=κουβάς⁵⁾).

Τὸ *κόσκινον* χρησιμοποιεῖται ἐν Κύπρῳ ὡς μονὰς χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἡμισυ κοιλόν⁶⁾).

Παρὰ τῶ ἑλληνισμῶ τοῦ Πόντου μονὰς μετρήσεως τῶν δημητριακῶν ἦτο ἄλλοτε τὸ *κότι*, τοῦ ὁποίου διέκρινον δύο εἴδη, τὸ *μικρὸν κότι*, ἴσον πρὸς ἕξ ὀκάδας σιτηρῶν, καὶ τὸ *μεγάλον κότι*, ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας. Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ μέτρου οὐδὲν τὸ θετικὸν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Πάντως νομίζω, ὅτι ὁμοιον μέτρον εἶναι τὸ ἐν Κύπρῳ *κοττοῦ* ἢ *κουττοῦ*, ἴσον πρὸς ἡμισυ κοιλόν⁷⁾. Ἄξιόσημειώτος εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ μέτρου εἰς ἀκριτικὰ ἕσματα καὶ παροιμίας:

τύπους *trimoni*, *trimuni*. Βλ. G. Rohlf's, *Etym. Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität*. Halle 1930.

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 266. Πρβλ. G. Meyer, *Etymologisches ἐν Byz. Zeits.* 3,160.

²⁾ ΛΑ 785, 181 (*Λουκόπουλος*, Τριχωνία-Ναυπακτία 1921). ΙΑ 293 σ. 19 (*Σαλβάρος*, Λεπενού 1919).

³⁾ ΛΑ 916, 278 (*Λουκόπουλος*, Αἰτωλία 1928).

⁴⁾ Βλ. *Πρωτοδικον*, Ἰδιωτικὰ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Σμύρνη 1866, σ. 31. Πρβλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 2, 412.

⁵⁾ Βλ. καὶ Ἡρωνος Ἀλεξανδρέως, Περὶ μέτρων 61,8: Κάβος πῆ μὲν τὸ δ' τοῦ μοδίου, πῆ δὲ τὸ ε', πῆ δὲ τὸ ζ'· καβὰ δ' ἔστιν ἑβραϊστὶ τὸ ἔτεμεν καὶ διὰ τὸ τέμνεσθαι εἰς μικρὰ τὸ μόδιον οὕτως ὀνομάσθη· παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησιν ἐλέχθη κάβος διὰ τὴν τρανότητα. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κάδου παρὰ βυζαντινοῖς βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Δ' (1951) σ. 437 καὶ 447. Περὶ τῆς λέξεως γενικώτερον I. Kalitsunakis, *Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathius*. Berlin 1919 σ. 63-64.

⁶⁾ Ἄ. Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 63. Κόσκινον βαμβακοσπόρου ἰσοῦται πρὸς 1 1/2—2 ὀκάδας· αὐτόθι σ. 67.

⁷⁾ Ἄ. Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 63. ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (*Δ. Πετρόπουλος*, Κύπρος 1953). Πιθανὸν εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως *kuṭu*=κυτίον.

Ἄκριτας δοντας ἔλαμνε ἀφὰ στήν ποταμίαν
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔλασεν, ἐποῖκεν πέντ' ἀδάλκια
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔσπειρεν ἐννέα κότᾶ σπόρον¹⁾).

Εἰς ἄλλο ἀκριτικὸν ἄσμα ὃ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος ἦρως, διὰ νὰ περιποιηθῇ τὸ ἄλογόν του

βαρὺν ταγὶν ταγίζει αὐτὸν ἐξήντα δύο κότᾶ²⁾).

Τὸν ὀκνέα εἶπαν αὐτὸν φέρε τὸ κότ' — καὶ τὸ φέσι μ' ἕναν κότ' παίρ' εἶπε (εἶπαν εἰς τὸν ὀκνηρὸν : φέρε τὸ κότι — Καὶ τὸ φέσι μου ἕνα κότι παίρνει, εἶπε³⁾).

Τὸ κουβέλι, ὡς δοχεῖον καὶ ὡς μετρικὴ μονάς, εἶναι ἀπὸ παλαιότερων χρόνων γνωστόν⁴⁾. Κατὰ τόπους ἀποδίδουν σήμερον εἰς τοῦτο διαφόρους ἀξίας: Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι χρησιμοποιοῦν κουβέλι χωρητικότητος 20 ὀκάδων⁵⁾, εἰς Βούρβουρα Κυνουρίας χωρητικότητος 40 ὀκάδων, ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ κουβέλι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1/2 τοῦ κοιλοῦ⁶⁾, ἐν Μάνη πρὸς 24 ὀκάδας⁷⁾.

Ἐν Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν τὸ κουρούπι, μικρὸν σταμνίον, χωρητικότητος 5-7 ὀκάδων⁸⁾. Ἡ λέξις εἶναι παλαιὰ ἀπαντῶσα εἰς βυζαντινὰ κείμενα⁹⁾.

¹⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 1 σ. 70. Πρβλ. Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες. Ἀθήναι 1879 σ. 171

²⁾ ΛΑ 31, 15 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912).

³⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 6, 188 πρβλ. Πολίτου Παροιμίαι 3, 636 λ. Γιάννης 13: Καλημέρα, Γιάνν'—ἐγ δὲν πελεκῶ—Ἡ συντέκ'σα ἐντ' ἐφτιάγει; — ἐφτὰ κότια βάλλει.

⁴⁾ Τὸ παρὰ Βυζαντινοῖς κουβέλιον. Βλ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' (1952) σ. 299. Εἰς παλαιὰ ἔγγραφα εὐρίσκομεν συχνὰ ὡς μέτρον τὸ κουβέλι

...ἀφιέρουσα καὶ ἕνα χοράφιον δέκα κουβέλια

(Ἐγγρ. 1783 τῆς μονῆς Ξενιᾶς. Βλ. Δ.Ι.Ε.Ε., 4 σ. 662-3)

Δωρεὰ 1733: κουβέλια σιτάρι δέκα τέσσερα. Βλ. Στ. Χ. Σκοπετιά, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 83, XXVI⁹⁾.

⁵⁾ ΛΑ 468, 32 (Γ. Καληδόγιος, Στερεὰ καὶ Βόρειος Ἑλλάς 1902).

⁶⁾ ΛΑ 784, 80 (Κ. Ρωμαιοσ, Βούρβουρα 1920).

⁷⁾ Στ. Χ. Σκοπετιά, Ἐγγραφα ἐκ Δυτικῆς Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 110, 9.

⁸⁾ ΛΑ 1413, 96 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτσιον 1925). ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτῃ 1953).

⁹⁾ Τὰ βάνης μέσα εἰσὲ κουρούπαν ἀλειφτήν. Μερικοὶ ἄνθρωποι τὰ εὐγάνουν ἀπὸ τὴν κουρούπα... Du Cange, Gloss. gr. ἐν λ. Παρὰ Προδρομῷ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος κουρούπα = φαλάκρα. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. Ἀθηνᾶ 29, 214. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι συνήθης ἡ λέξις κουρούπι εἰς τὴν φράσιν: τί λέει τὸ κουρούπι σου! = τί λέει τὸ κεφάλι σου!

Εἷς τινὰς τόπους χρησιμοποιοῦν τὸ κρινί¹⁾, ὅπερ ἐπίσης εἶναι ξύλινον δοχεῖον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τῶν σιτηρῶν. Ἡ χωρητικότης τοῦ ποικίλλει: Ἐν Εὐβοίᾳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τοῦ κοιλοῦ²⁾ ἢ πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ ἐκεῖ ἕξαγίου διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς³⁾. Ἐν Αἰτωλίᾳ ἔχει χωρητικότητα $7\frac{1}{2}$ ὀκάδων σιτηρῶν⁴⁾.

Ἐν Ἠπείρῳ εὐρίσκομεν τὸ καλούμενον κρομπούρι, δοχεῖον χωρητικότητος 50 λιτρῶν σίτου ἢ ἀραβοσίτου, 33 λιτρῶν βρώμης, $37\frac{1}{2}$ λιτρῶν κριθῆς⁵⁾. Κρομπούρι ἐπίσης καλεῖται δοχεῖον, δι' οὗ ὁ μυλωθρὸς μετροῦ τὸ ἀλεστικόν⁶⁾. Πιθανὴ εἶναι ἡ ἐτυμολογικὴ σχέσις τῆς λέξεως μὲ τὸ σλαβικῆς προελεύσεως ἐπίθετον κριμπός (=κυρτός, κυφός)⁷⁾.

Ὡς μονὰς μετρήσεως δημητριακῶν τὸ λουτζέκι ἢ λουτσέκι⁸⁾ εἶναι περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, διαφόρου ἀξίας κατὰ περιφερείας: Ἐν Θεσσαλίᾳ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓν κοιλόν⁹⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ $\frac{1}{2}$ τοῦ κοιλοῦ¹⁰⁾, ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς 22 ὀκάδας¹¹⁾, εἰδικώτερον δὲ ἐν Φλωρίνῃ καὶ Μοναστηρίῳ πρὸς 35 ὀκάδας¹²⁾.

Εἷς τινὰς τόπους εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα μπούρδα¹³⁾ (ἐκ τοῦ ἐνετ. burda) σάκκος, τοῦ ὁποίου ἡ χωρητικότης ἐνίοτε εἶναι καθωρισμένη¹⁴⁾.

¹⁾ Τὸ σλαβικὸν krinu - krina. Βλ. *Fr. Miklosich, Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Vindobonae 1862 - 1865. G. Meyer, Etymologisches. Byz. Zeits. 3 (1894) σ. 158.* Τοῦ ἰδίου. *Neugr. St. II (Wien 1894) σ. 37.* Πρβλ. *Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 258. Φ. Κουκουλέ, Ἡσυχιανά. Λεξικογραφικὸν Ἄρχεῖον 2 (1915) σ. 90.*

²⁾ Ἄρχεῖον Ἱστορ. Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. κρινί.

³⁾ ΙΑ 549, 81. (*Παπασταματίου, Αὐλωνάριον 1934*).

⁴⁾ ΛΑ 1421, 795 (*Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926*) κρινί κουφτό = $7\frac{1}{2}$ ὀκάδες κρινί σοουροῦ τὸ = πλεόν τῶν $7\frac{1}{2}$ ὀκάδων δύο κρινιά = 1 καρδάρα. Εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ὁ δεκατιστὴς ἐφορολόγει μὲ τὸ κρινί ἑμέτρα 9 ὁ νοικοκύρης καὶ 1 ὁ δεκατιστὴς. Βλ. *Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης σ. 256.*

⁵⁾ ΛΑ 53, 71 (*Παναγιωτίδης, Παραμυθιά 1902*).

⁶⁾ ΙΑ 236, 215 (*Σοφρώνιος, Ἡπειρος 1877*).

⁷⁾ Βλ. *G. Meyer, Neugr. St. II, Wien 1894 σ. 37.*

⁸⁾ Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ölçek = μέτρον, τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ. Βλ. *Ἰ. Χλωροῦ, Τουρκοελληνικὸν Λεξικόν, τόμ. 1ος. Κωνσταντινουπόλις 1899 σ. 265.*

⁹⁾ ΛΑ 872 σ. 11 (*Παπαπολυδόπουλος, Καρδίτσα 1912*). Πρβλ. *Κ. Α. Τσοποτοῦ, Γεωργικὰ καὶ σελίδες Θεσσαλικῆς ἱστορίας. Ἀθῆναι 1914 σ. 33.*

¹⁰⁾ ΛΑ 1146 σ. 6 (*Πουλάκης, Ἀμοργός 1924*).

¹¹⁾ ΛΑ 59 σ. 132 (*Λουκόπουλος, Μακεδονία 1914*). Πρβλ. *Ἀ. Βρόντη, Ροδιακὰ σ. 31.*

¹²⁾ Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Μακεδ. Σπουδῶν Ι (1940) σ. 539.

¹³⁾ *Ἀ. Βρόντη, Ροδιακὰ σ. 31.* Πρβλ. ΙΑ 624 σ. 166 (*Πέτοης, Μέγαρα 1940*).

¹⁴⁾ ΛΑ 1098 σ. 493 (*Κακριδῆς, Κορινθία 1924*). Ἡ μπούρδα 70 ὀκάδες.

Εἰς ἑλληνικά χωρία τῆς Καππαδοκίας (Ἄνακού, Φλογητά, Ἀραβάνιον, Φάρασα) ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε ὡς μετρικὴν μονάδα τὸ τόχτιν ἢ τούχτιν, ἴσον πρὸς 50 δράμα¹⁾. Κατὰ τὸν Hanes Sköld²⁾, ἡ λέξις τόχτιν προέρχεται ἐκ τοῦ περσικοῦ tuht, ὃπερ σημαίνει βάρος ἢ ποσὸν ἴσον πρὸς 600 dirhem. Ἡ λέξις ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν διάλεκτον τῆς Ἐρζερούμ³⁾ καὶ ἐκεῖθεν ἕως μετεδόθη εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

Ἡ σίκλα, δοχεῖον μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον κυρίως διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν (βλ. κατωτέρω σ. 84), χρησιμεύει ἐνίοτε καὶ διὰ τὴν μέτρησιν ξηρῶν καρπῶν. Οὕτως ἐν Κύπρῳ π.χ. ἡ σίκλα εἶναι σιδηροῦς κάδος, χωρητικότητος 5·6 ὀκάδων ἐλαιοκάρου⁴⁾, ἐν Καρπάθῳ ἔχει χωρητικότητα 2 ὀκάδων⁵⁾. Τὸ ὄνομα, ἀναφερόμενον ἤδη παρὰ Ἡρώωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως⁶⁾ καὶ ἄλλων συγγραφέων τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁷⁾, προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ situla, sitla⁸⁾.

Τὸ ταγάρι (σάκκος) χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε ὡς μετρικὴ μονάς. Ἐν Ἡπείρῳ π.χ. ἰσοδυναμεῖ πρὸς 100 λίτρας⁹⁾.

γ) Μέτρα χρησιμοποιούμενα εἰδικώτερον διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν

Μετρικὴ μονάς χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν εἶναι ἐν Μάνῃ τὸ γένναμα ἢ γέννεμα, γίναμα, δηλοῦν ποσότητα 300 ὀκάδων περίπου ἐλαιῶν¹⁰⁾. Ὁ ὄρος, προελθὼν κατὰ παρετυμολογικὴν ἀνάμειξιν τῶν θεμα-

¹⁾ ΛΑ 352 γ' σ. 45 (Καρολίδης, Καππαδοκία 1885). ΛΑ 119, 596 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912). Πρβ. Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον Ἑλληνοκαππαδοκικόν. Ἀθήναι 1885 σ. 217. R. Dawkins, ἔνθ' ἀν. σ. 652.

²⁾ Βλ. Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 341.

³⁾ N. Lüdtke, Armeno - graeca ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 90.

⁴⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 190. Πρβλ. Ἀ. Πανάρετον, ἔνθ' ἀν. σ. 71.

⁵⁾ ΛΑ 431, 220 (Μανωλακάκης, Κάραπαθος 1893). Πρβλ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. Ἀθήναι 1896 σ. 212.

⁶⁾ Περὶ μέτρων 60,5: σίκλον ἀπὸ τῆς σεκέλ ἐβραϊδος ὃ ἔστι ροπή.

⁷⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Δ' σ. 447.

⁸⁾ Κοραῖ, Ἄτακτα 2, 162. Πρβλ. Du Cange, Gloss. gr. l. σίκλα καὶ σίτλα. Κρ. Sandfeld, Linguistique balkanique. Paris 1930 σ. 46.

⁹⁾ ΛΑ 53, 71 (Παραγιωτίδης, Παραμμυθιά 1902). Περὶ τῆς λ. ταγάρι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους βλ. J. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathius. Berlin 1919 σ. 31.

¹⁰⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνοντιακά σ. 81. Πρβλ. ΛΑ 890 σ. 121 (Πουλάκης, Μάνη 1890). ΛΑ 485 σ. 30 (Πουλάκης, Μάνη 1893).

τικῶν τῶν δημάτων ἐγενόμην (γίνομαι) καὶ ἐγεννάθην (γεννῶ)¹⁾, ἐπεκράτησεν ἐν Μάνη ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἔξοχὴν προϊόντος τοῦ τόπου, τῶν ἐλαιῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἐπεκράτησεν εἰς πολλὰς ἄλλας περιφερείας ὁ συνώνυμος καὶ παλαιότατος γνωστός μὲ τὴν σημερινήν του ἔννοιαν ὕρος *γέννημα*²⁾, ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἔξοχὴν προϊόντος, τῶν σιτηρῶν.

Τὸ *στάμα* εἶναι ἐπίσης μετρικὴ μονὰς χρησιμοποιουμένη ἰδιαιτέρως διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν καὶ τοῦ ἐλαίου καὶ διὰ τοῦτο γνωστὴ εἰς ἐλαιοπαραγωγικὸς τόπους. Σημαίνει γενικῶς τὸν σωρὸν τῶν ἐλαιῶν, τὸν προοριζόμενον διὰ τὴν πίεσιν εἰς τὸ ἐλαιοπιεστήριον, ὅθεν συνήθης ἡ ἔκφρασις *πατῶ τὸ στάμα*³⁾. Τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν συσσωρευμένων ἐλαιῶν κυμαίνεται ἀπὸ 70 - 100 ὀκάδων. Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Λακωνίᾳ ἀνέρχεται εἰς 80 ὀκάδας⁴⁾, ἐν Αἰγιαλείᾳ εἰς 100 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Εὐβοίᾳ εἰς 72⁶⁾. Συνεκδοχικῶς τὸ στάμα σημαίνει τὸ ποσὸν τοῦ ἐλαϊολάδου, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς πίεσεως ἑνὸς σωροῦ, ἴσον πρὸς 20 περίπου ὀκάδας⁷⁾. Τῆς αὐτῆς σχεδὸν ἀξίας μὲ τὸ στάμα εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ λεγόμενον *πάτσημα*, ἧτοι σωρὸς ἕξ μουζουριῶν ἐλαιῶν, προοριζομένων πρὸς σύνθλιψιν. Δύο πατήματα, ἧτοι 12 μουζουρία, ἀποτελοῦν μίαν *μαγκανιάν*. Ἐξ ἐκάστης μαγκανιάς ἐξάγονται 35 - 50 ὀκάδες ἐλαίου⁸⁾.

δ) Μέτρα διὰ τὰ ὑγρά

Διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιοῦνται κατὰ τόπους, ἐκτὸς τῶν κοινῶν μετρικῶν μονάδων, διάφορα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης ποικίλλει.

¹⁾ Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ. Ἀθηνᾶ 25, 292. Πρβλ. τὸ ἐπίθετον *γινάμι*: Ἦσαν τὸ μῆλο γινάμι καὶ τὸ καρδί κούφιον (Λελέκου Ἀνθολογία. Ἀθῆναι 1868 σ. 157).

²⁾ Ἡ λ. ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὴν Γραφήν, εἰς παλαιούς παπύρους καὶ εἰς βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. J. Enoch Powell, The Rendel Harris Papyri of Woodbrooke College. Brimingham—Cambridge 1936 σ. 39, 103 κ. ἀ. G. A. Petropoulos, Papyri societatis archeologicae atheniensis. Athenis 1939 σ. 264 κ. ἀ. Φ. Κουκουλιέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 258.

³⁾ ΙΑ 530 σ. 159 (Δ. Γεωργακάς, Μεσσηνία 1933). Ἐν Κρήτῃ *στέμα*. ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁴⁾ Φ. Κουκουλιέ, Οἰνουτικὰ σ. 81. ΙΑ 606 σ. 24 (Βαγιακάκος, Μάνη 1939) ΛΑ 721 σ. 1272 (Νεστορίδης, Λακωνία 1894).

⁵⁾ ΙΑ 574 σ. 88 (Στεφάνουλος, Αἰγιαλία 1937).

⁶⁾ ΙΑ 511 σ. 44 (Δαλιάνης, Εὐβοία 1932).

⁷⁾ ΙΑ 588 σ. 77 (Γ. Κουρμούλης, Θάσος 1937). ΙΑ 578 σ. 151 (Σ. Καρατζῆς, Καρυστία 1937).

⁸⁾ ΛΑ 1416 σ. 138 (Λιουδάκη, Λατοῖδα Κρήτης 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

Κατωτέρω εξετάζονται τὰ συνηθέστερα ἐκ τούτων καὶ παρέχονται εἰδήσεις διὰ τὴν εἰς διαφόρους τόπους χωρητικότητά των.

Ἡ βαρέλα, ξύλινον δοχεῖον, γνωστὸν ἤδη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τὸν τύπον βαρέλιον¹⁾, χρησιμοποιεῖται ἰδίᾳ διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ οἴνου, ἡ δὲ χωρητικότης αὐτῆς κυμαίνεται ἀπὸ 40-60 ὀκάδας. Οὕτως ἐν Κερκύρα π. χ. ὑπολογίζεται εἰς 48 ὀκάδας²⁾, ἐν Μάνη εἰς 60 ὀκάδας³⁾.

Ἐν Κύπρῳ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν τὴν βούταν, ξύλινον δοχεῖον, χωρητικότητος 50-60 ὀκάδων⁴⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν περιπου ἀξίαν εὐρίσκομεν τὸ μέτρον ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἐν Ἀρμολίῳ Χίου ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε τὴν δίκια (κούπαν), ἥτοι πῆλινον ἀγγεῖον χωρητικότητος 100 δραμίων, ἡμισείας ἢ μιᾶς ὀκάς. Ὄνομάζετο δὲ δίκια, διότι διὰ γραμμῆς περιθούσης τὸ ἀγγεῖον ἐδηλοῦτο ἡ ἀκριβὴς ποσότης τοῦ περιεχομένου ὑγροῦ. Οὕτως ὁ παλῶν π. χ. ἔλαιον καὶ χρησιμοποιῶν πρὸς μέτρησιν τὴν ἑκατοστάριχη δίκια, ὄφειλε νὰ γεμίση αὐτὴν μέχρι τῆς γραμμῆς, διότι, ἂν τὸ ὑγρὸν ὑπερέβαινε τὴν γραμμὴν αὐτὴν, θὰ ἐχύνετο ἐκ τοῦ πυθμένος, λόγῳ τῆς εἰδικῆς κατασκευῆς τοῦ πρὸς παιδιὰν⁵⁾ χρησιμοποιουμένου τούτου ἀγγείου, περιέχοντος εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐντὸς κώδωνος, ἀπεστρογγυλωμένον σίφωνα, τοῦ ὁποίου τὸ ἔτερον στόμιον ἠνοίγετο παρὰ τὸν πυθμένα.

Εἰς πολλοὺς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρικὴν μονάδα τὸ κάρτο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ quarto, τὸ ἄλλως λεγόμενον κουάρτο, καρτοῦτσο⁶⁾, καρτερόλι ἢ καρτερούλα⁷⁾, ἴσον πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τῆς ὀκάς ἢ τοῦ λίτρου.

Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ κάρτο ὀνομάζουσι τὸ πρὸς μέτρησιν τοῦ ἐλαίου ἐν τοῖς

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, Ε' σ. 293.

²⁾ ΛΑ 524, 18 (Δένδιας, Κέρκυρα 1917).

³⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνοντιακὰ σ. 81.

⁴⁾ Ἀ. Πανάρειος, ἔνθ' ἀν. σ. 70.

⁵⁾ Ἡ χρῆσις τῆς δίκιας ὡς μέσου μετρήσεως εἶναι πιθανὴ εἰς παλαιότερους χρόνους· σήμερον χρησιμοποιεῖται ἐν Χίῳ καὶ Σάμῳ μόνον χάριν παιδιᾶς. Βλ. Στυλ. Γ'. Βίον, Ἀγγειοπλαστική. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη 1, 1938 σ. 8-10. Πρβλ. καὶ F. Argenti - H. J. Rose, The Folk-lore of Chios σ. 104 κέ. Περὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἀγγείου τούτου βλ. Κ. Μαλιέζου, Δικαία ἢ Δίκια κούπα. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖου 1941-1942. Ἀθῆναι 1951 σ. 33-37.

⁶⁾ ΛΑ 524, 65. 81 (Δένδιας, Κέρκυρα 1917).

⁷⁾ ΛΑ 520, 123 (Κανδηλώρος, Δημοτσάνα 1918).

ἐλαιοτριβείοις χρησιμοποιούμενον χαλκοῦν ἀγγεῖον χωρητικότητος 2-3 ὀκάδων¹⁾. Τὸ μέτρον ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα παλαιότερων χρόνων²⁾.

Ἡ κοῦζα, εἶδος ἀμφορέως ἐν Κύπρῳ, ἔχει χωρητικότητα 8 ὀκάδων³⁾. Τέσσαρες κοῦζες ἀποτελοῦν ἓνα μουδοῦριν ἢ ἀσκίν⁴⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐν Κύπρῳ τὸν κοῦζον, ὅμοιον δοχεῖον μικρότερον, χωρητικότητος 3-5 ὀκάδων, καὶ τὸ κουζίν, χωρητικότητος μιᾶς ὀκάς⁵⁾.

Δοχεῖον πῆλινον ἐπίσης ἐν Κύπρῳ εἶναι ἡ κούμνα, χωρητικότητος 8-12 ὀκάδων⁶⁾.

Ὁ κουρελλὸς εἶναι στάμνα πλατύστομος, χρησιμοποιουμένη ἐν Κύπρῳ κυρίως διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος, χωρητικότητος 4-6 ὀκάδων⁷⁾. Ὁμοίως χρήσεως εἶναι τὸ κουτρελλίν, χωρητικότητος 1-2 ὀκάδων⁸⁾.

Μὲ τὸ ὄνομα κοῦτλος (ὀ) ἢ κούτλα (ἠ), κούτουλας (ὀ), κουτούλι (τὀ) εἶναι γνωστὸν ἐπίσης δοχεῖον ξύλινον ἢ μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος. Ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τινα πληροφορίαν ὁ κοῦτλος ἔχει χωρητικότητα 11 ὀκάδων⁹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ κουτούλι ὀνομάζεται δοχεῖον χωρητικότητος μιᾶς περίπου ὀκάς, ὅπερ χρησιμοποιοῦν συνήθως οἱ ποιμένες διὰ νὰ μετροῦν τὸ πρὸς τυροκομίαν ἀλληλοδανειζόμενον γάλα. Τὸ ὄνομα μᾶς ἐνθυμίζει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν κοτύλην, σκεῦος ὁμοίως χρήσεως, καὶ νομίζω, ὅτι ἐκεῖθεν ἔχει τὴν προέλευσιν.

Εἰς πολλοὺς τόπους εἶναι γνωστὸν δοχεῖον καλούμενον κρεντήρι ἢ κρον-

¹⁾ ΙΑ 118 σ. 179 (Ἀ. Κουκουλιέ, Γλωσσικὴ ὄλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). ΛΑ 1841 Α' σ. 295 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

²⁾ Εἰς κατάστιχον τοῦ 1722 μεταξὺ ἄλλων ἡμερησίων ἐξόδων ἀναγράφεται καὶ *κρᾶσι κάρτα δύο...μέλι μισὸ κάρτο*. Βλ. Θεοδ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος ἐπὶ τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις 1948 σ. 103, 104. Σημειωτέον ὅτι τὸ κάρτον ἀπαντᾷ εἰς τινὰς τόπους καὶ ὡς μέτρον τῶν δημητριακῶν: *να δίνι εἰς τὴν νέαν μονὴν σιτάριον καρτον μισον τον καθεκαστον χρῶνον* (κώδῃξ Νενήτων τοῦ 1734. Βλ. Ἀ. Πασπάτη, Γλωσσάριον σ. 177). Ὁ Πασπάτης ἐρμηνεύων λέγει, ὅτι πιθανῶς τὸ κάρτον ἦτο τὸ ἐν χρήσει κοιλόν.

³⁾ ΛΑ 1150 σ. 62 (Περισιτιάνης, Κύπρος 1925). ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁴⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 70.

⁵⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁶⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁷⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁸⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁹⁾ ΛΑ 708 σ. 44 (Διονυσάτος, Ἄθως 1918). Ἐν Βεργοῖα εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *στροφάδι* συνώνυμον πρὸς τὸ κούτλα (ΛΑ 1439, 33. Σταμούλης, Μακεδονία).

τ ή ρ ι, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κρατήρ, μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Μάνη εὐρίσκομεν τοῦτο μὲ χωρητικότητα 12 ὀκάδων¹⁾. Μὲ τὸν σήμερον γνωστὸν τύπον κ ρ ε ν τ ή ρ ι ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα²⁾

Τὸ λαϋνι ἢ λαγύνι, γνωστὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα³⁾, χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ ὡς μονὰς μετρήσεως. Ἐν Νάξῳ δύο λαϋνια ἀποτελοῦν ἓνα μίστατον⁴⁾.

Εἰς τινὰ μέρη τῆς Μακεδονίας μεταχειρίζονται ὡς μετρικὴν μονάδα τοῦ ροδελαίου τὸ μισκάλι (τὸ βουλγαρικὸν pouskal), μικρὸν φιαλίδιον χωρητικότητος 5 περίπου γραμμαρίων. Τὸ μισκάλι μεταχειρίζονται ἐνίοτε καὶ ὡς μετρικὸν ὄρον τῶν πολυτίμων λίθων, διὰ νὰ δηλώσουν βάρους 1 1/2 δραμιῶν⁵⁾.

Εἰς Κρήτην καὶ Κυκλάδας πρὸς μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιοῦν τὸ μίστατον, δοχεῖον πῆλινον χωρητικότητος 6-12 ὀκάδων, ἀναλόγως τοῦ μετρομένου ὑγροῦ. Οὕτως ἐν Μονοφατίῳ καὶ Ἰναχωρίῳ Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 10 ὀκάδων οἴνου⁶⁾. Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ εὐρίσκομεν μικρότερον μίστατον, τὸ μιστατάκι, χωρητικότητος ἕξ ὀκάδων⁷⁾. Ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 9 ὀκάδων ἐλαίου⁸⁾. Ἐν Νάξῳ ἔχει χωρητικότητα 12 ὀκάδων⁹⁾.

Ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως νομίζω, ὅτι τὸ μίστατον πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ ἀμάρτυρον ἡμίστατον, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἐν παλαιαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις μαρτυρουμένης λέξεως στατὸν ἢ στατόν¹⁰⁾.

1) Φ. Κουκουλέ, Οἰνοντυακὰ σ. 81. Ἐν Σκύρῳ τὸ κροντήρι εἶναι μέγα μολύβδιον ἀγγεῖον. Βλ. Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου σ. 179.

2) ...νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι βοηθὸν σὲ κάθε χίλια κλήματα δύο σοινίκια σιτάρι καὶ δέκα κροντήρια κρασί καὶ ἓνα κροντήρι λάδι. (Συμφωνητικὸν τοῦ 1664. Βλ. Τ. Γρηγοπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 σ. 126 ἀρ. 12). Πρβλ. Στ. Σκοπιεῖα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Αὐτόθι σ. 82, XXIV¹¹ καὶ 83, XXIV¹¹.

3) ... καὶ ἔδωσέ μας ἀρησιῶν λαγίνας β'... (Δωρεὰ τοῦ 1187. Βλ. Trinchera, Syllabus, σ. 293 κεφ. 224). Πρβλ. αὐτόθι σ. 334, 246).

4) ΛΑ 525 σ. 34 (Χρηστοβασίλης, Νάξος 1918).

5) ΛΑ 1540 σ. 125 (Τσικόπουλος, Μακεδονία 1912).

6) ΛΑ 1413 σ. 66-67 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτιον 1925). ΛΑ 1161 Δ' σ. 28 (Λιουδάκη, Ἰναχωρίον 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 295, 297 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Βλ. καὶ Ν. Γ. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθήναι 1876 σ. 99.

7) Περιοδικὸν Μύσων 1, 191.

8) Π. Κριάρη, Κρητικὰ δημόδη ἔσματα. Ἀθήναι 1921 σ. 306, 346.

9) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. μίστατο.

10) Ψυκτήριον στατόν (Inscr. de Délos [Paris 1926] 320 B, 70). Στατόν κάδον (αὐτόθι

Ἔνδειξιν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ μέτρου ἀποτελεῖ τὸ ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς στίχους δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ παλαιὰ κείμενα¹⁾.

Ἡ μπότσα, ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ *bozza* (ἰταλ. *boccia*), εἶναι λίαν διαδεδομένη μετρικὴ μονὰς τῶν ὑγρῶν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς δύο ὀκάδας²⁾: παλαιότερον ἦτο ἐν χρῆσει ὁμώνυμον δοχεῖον³⁾. Συχνὰ ἀπαντῶμεν τὸ μέτρον εἰς παλαιότερα ἔγγραφα⁴⁾.

Ἄνεμπότης⁵⁾ (ἐκ τοῦ ἐμπίνειν), ὁ ἄλλως λεγόμενος μπότις (δ) ἢ μπότι (τὸ), νεμπότι (τό), νέποτας, ἐμπότις (δ) ἢ ἐμποτόπουλλον (τὸ) τῶν Βυζαντινῶν⁶⁾, εἶναι δοχεῖον πῆλινον συνήθως, εἶδος ὑδρίας, χωρητικότητος μιᾶς περιῶπου ὀκάς.

Ἄξεστις, μέτρον ὑγρῶν λίαν διαδεδομένον ἄλλοτε κυρίως εἰς τὰς νήσους, ἀπαντᾷ κατὰ τόπους μὲ τούτους τύπους ξέστις, ξίστις (ἦ), ξεστίον, ξεστάκι (τὸ),

442 B, 93). *Στάτος ἱερός οὐκ ἐντελής* (I. G. 7, 3498, 12)... *στατὸν χωροῦντα χάα καὶ μικρῶ πλέον* (PCair Zen 59038,8).

1) *Νά 'χαμε κ' εἶδα νά 'χαμε ; σαράδ' ἀδῆα σφουγάτο
καὶ ἕναν ἀρόλιθο κρασί, ἐξήδα δὺο μιστάτω*
(Λιουδάκη, Μαντινάδες σ. 191)

... *ἐξήγα μιστάτω κρασί, ξήγα μουζούρια σῆρα,
νά φέρονη ὀκάδες τὸ κερὶ καὶ μιστάτω τὸ λάδι
καὶ μὲ τὸ πετροκόφινο τ' ἀρσενικὸ λιβάνι.*

(Κριάρης ἔνθ' ἄν.)

Γίνωσκε δὲ οὗτοι κατὰ τὴν ποσότητα τῆς σταφίδος νὰ βάνης καὶ τὸ νερόν, ἤγουν τέσσαραις λίτραις σταφίδα εἰς κάθε μιστάτω. (Ἄγαλιόν, Γεωπονικὸν 42). Μίαν ὀγγίαν στίψιν εἰς κάθε ὀκτὼ μιστάτω κρασί. (Αὐτόθι 44). Ἐσημφονήσαμεν μὲ τὸν ἠγούμενον καὶ μὲ ἔδοσε λμ (λάδι μιστάτω) ὀκτὼ δια αὐτὴν τὴν ζημίαν... Χορὶόν Γενα τῆ 21 Οκτωβρίου 1838. Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4 σ. 55.

Τὸ μέτρον εὐρίσκομεν μὲ τὸν ὄρον *μυστάκια* εἰς ἔκθεσιν συνταχθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετικοκρατίας ὑπὸ Ἰουλίου Γαρζώνη, μέλους ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποσταλείσης ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως εἰς Κρήτην: *Πρωτὸν μὲν θὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν γεωκλήτην πέντε κάδους ἢ, κατὰ τὴν ἐπιχωριάζουσαν λέξιν, πέντε μιστάκια οἴνου ἀνὰ ἐκάστην ἄμπελον. (Σ. Ζαμπελίου, Οἱ κρητικοὶ γάμοι. Ἐν Τουρίνῳ 1871 σ. 125). Ὁ ὄρος μιστάκια ἐν ταῦθα φαίνεται συνώνυμος πρὸς τὸ μιστάτω.*

2) Φ. Κουκουλέ, Οἴνουντιακά 81.

3) ... *καὶ βάλετα εἰσὲ μίαν μπότζα νὰ εἶναι καλὰ χρῶσιμον τὸ σκέπασμά της. Du Cange, Gloss gr. λ. μπότζα.*

4) Λάδι πότζες 3. Βλ. Στ. Σκοπετέα, ἔνθ' ἄν. σ. 82, XXIV^ο καὶ 92, XLII. *Dölger*, ἔνθ' ἄν. 102, 48.

5) ΛΑ 1121 σ. 105 (Σιγάλας, Νάξος 1924). Πρβλ. Ἀθηναῖα 6, 448.

6) Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς 1, 177, 6 (ἔκδ. Βόννης). Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 163.

ξεστάκα (ή) ¹⁾. Ἐν Ἀθήναις καὶ Κυθήροις ξέστης, ξέστα ἢ ξεστίον ἐκαλεῖτο ἄλλοτε δοχεῖον χωρητικότητος ἕξ ὀκάδων ²⁾. Ἐν Κερκύρα δὲ ξέστης περιελάμβανε 32 καρτοῦτσα, τὸ ξεστὶ 16 καρτοῦτσα ³⁾. Ἐν Λευκάδι ἡ ξέστα εἶχε χωρητικότητα 13-14 ὀκάδων ⁴⁾, ἐν Χιμάρῳ 14 ὀκάδων οἴνου ⁵⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ σήμερον δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα *τέστα*, ὅπερ πιθανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ παλαιότερου *ξέστα*.

Ὁ ὄρος ξέστης προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *sextarius* ⁶⁾ καὶ τὸ μέτρον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες προσήρμοσαν πρὸς αὐτὸ τὰ μέτρα τῶν κατακτηθέντων λαῶν ⁷⁾.

Ἡ ἐκ παλαιῶν χρόνων ⁸⁾ γνωστὴ καὶ παρ' ἄλλων λαῶν χρησιμοποιουμένη οὐγγία εἶναι ἐν χρήσει ὡς μέτρον ὑγρῶν προπαντὸς εἰς τινὰς νήσους καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Οὕτως ἐν τῇ νήσῳ Σύμῃ, ὡς καὶ ἐν Σινασσῶ τῆς Καππαδοκίας, εἶναι ἴση πρὸς $\frac{1}{2}$ ὀκάς ⁹⁾ ἐν Κύπρῳ πρὸς 100 δραμίαια ¹⁰⁾. Φιάλη ἴσης χωρητικότητος ὀνομάζεται ἐκεῖ ὄντζια ὀκά.

¹⁾ Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ Α' σ. 395. Πρβλ. τὸν δημοτ. στίχον: *νύφη, νερὸ δὲν ἤφερες κ' ἡ ξέστα ποῦ νὰ τὸ ἔβρη (Μανούσου, Τραγ. ἔθν. Β' σ. 46).*

²⁾ Πανδώρα 8,462.

³⁾ ΙΑ 567 σ. 88 (Κόκκαλης, Κέρκυρα 1936).

⁴⁾ ΙΑ 540 σ. 24 (Ποῦλος, Λευκάς, 1935). ΙΑ 644 σ. 8, (Λάζαρης, Λευκάς 1950).

⁵⁾ ΔΑ 381 σ. 23 (Γεωργίση, Χιμάρρα 1880). Πρβλ. Φ. Κακουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε' (1952) σ. 184, σημ. 6.

⁶⁾ *Ξέστης ῥωμαϊκὸν τὸ ὄνομα τὸν γὰρ παρ' ἡμῖν ἕξ ἀριθμῶν αὐτοὶ σέξ, σέξτον λέγουσιν, διὰ δὲ εὐφωνίαν σέξτης λέγεται ξέστης, μεταθέσει τῶν στοιχείων. Τὸ χωρίον ἐκ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας δημοσιεύεται ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἔκδοσιν Fr. Hultsch, Metrologicon scriptorum reliquiae. Lipsiae 1864 τ. I σ. 279. Πρβλ. Ἡρώνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 23,63 κέ. Σουίδαν λ. ξεστίον. Du Cange, Gloss. gr. λ. ξέστης. A. Pellegrini, Il dialetto graecocalabro di Bova σ. 246. Ἀθηνᾶ 24, 300 καὶ 51, 12-13.*

⁷⁾ *Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν οὔτε τοῦνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶ τοῖς ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ ῥωμαϊκῷ· χροῶνται γὰρ ἄλλως ἄλλῳ ξεστιαῖῳ μέτρῳ. Γαληνοῦ, περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη, I, 16 σ. 435. Πρβλ. Aug. Böckh, Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münzfüsse und Masse des Alterthums. Berlin 1838 σ. 203. Paul Tannery, ἄρθρ. mensura. Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Περὶ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ξέστου πρὸς ἄλλα μέτρα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Migne P. G. 43 σ. 280-281. G. Ostrogorsky, Löhne und Preise in Byzanz. Byz. Zeits. 32, 324.*

⁸⁾ Ἡρώνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 23, 23 κέ. Πρβλ. Πεδισσήμου, Γεωμετρία ἢ σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμοῦ τῆς γῆς σ. 19: *τὸ γὰρ τέταρτον τῆς λίτρας οὐγγία εἰσὶ γ'...*

⁹⁾ ΔΑ 149, 131 (Χαβιαράς, Σύμη 1910). Ἰ. Σ. Ἀρχελάου, Σινασσός. Ἀθῆναι 1899, 258.

¹⁰⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 77.

Ἡ παλιάτσα, ἡ παλιάσα, μπαλιάτσα, ἦτο πῆλινον δοχεῖον ἐν χρήσει παλαιότερον κυρίως εἰς τὰς νήσους. Εἰς Κυκλάδας εἶχε χωρητικότητα 7-10 ὀκάδων ¹⁾. Κατὰ πληροφορίας ἐκ Κεφαλληνίας ἡ ἐκεῖ ἐν χρήσει εἰς παλαιότερους χρόνους παλιάτσα ἦτο δοχεῖον χωροῦν ὑπὲρ τὰς 10 πίντας ²⁾, ἦτοι περὶ τὰς 20-26 ὀκάδας. Ἐν Αἰτωλῖα μὲ τὸ ὄνομα παλιάτσα ἢ μπαλιάτσα ἦτο γνωστὸν δοχεῖον εἰσαγόμενον ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ ³⁾, ὡς καὶ κέντημα ἀπεικονίζον τὸ δοχεῖον ⁴⁾.

Τὸ πιθάρι ⁵⁾, τὸ βυζαντινὸν πιθάριον ⁶⁾, τὸ γνωστὸν μέγα πῆλινον δοχεῖον, ἔχει χωρητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 75 - 80 ὀκάδας. Εἰς Κυκλάδας καὶ Δωδεκάνησον πίθος χωρητικότητος 70 περίπου ὀκάδων εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα μεθήρα, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος ἡ ἐτυμολογία. Ἀναλόγως τῆς χρήσεως λαμβάνει τὰ ὀνόματα: Τυρομεθήρα, συκομεθήρα, σταφυλομεθήρα, κρασσομεθήρα, ρακομεθήρα ⁷⁾ κλπ. Ἐν Ἰκαρίᾳ πίθος χωρητικότητος 60-70 ὀκάδων καλεῖται ποδόχι.

Πρὸς μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιεῖται ἐπίσης εἷς τινὰς νήσους δοχεῖον καλούμενον πίντα (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ pinta), χωρητικότητος 2 1/2 ὀκάδων ⁸⁾.

Τὸ σέκιο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ secchio, εἶναι δοχεῖον χρησιμοποιούμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμοῦν, κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίες, πρὸς 16 ὀκάδας ἐν Μάνη ⁹⁾, πρὸς 8 ὀκάδας ἐν Θήρα ¹⁰⁾ καὶ Εὐβοίᾳ ¹¹⁾.

Τὸ σίκλον ἢ ἡ σίκλα, σιούκλα, σοῦγλος, ἀγγεῖον χρησιμοποιούμενον καὶ ὡς μέτρον ξηρῶν καρπῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 77), ἔχει διάφορον κατὰ τόπους χωρητικότητα: Ἐν Ἠλείῳ ἢ σιούκλα εἶναι μετρικὴ μονὰς οἴνου ἢ ρακῆς, ἀντι-

¹⁾ ΛΑ 503 σ. 115 (Ἄ. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917) ΛΑ 771 α σ. 28 (Βογιαζίδης, Ἄνδρος 1918). Δ. Πασχάλης, ἐνθ' ἄν. σ. 93. Πρβλ. Ζωγρ. Ἄγων Β 11.

²⁾ Ἄνδρ. Λασκαράτου, Ποιήματα. Ἀθήναι 1916 σ. 41. Πρβλ. ΙΑ 586 σ. 19 (Μουρελάτος, Πάλλη Κεφαλληνίας 1937). Περὶ τῆς λέξεως πίντα βλ. κατωτέρω.

³⁾ Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις. Ἀθήναι 1925 σ. 76.

⁴⁾ Δ. Λουκοπούλου, Πῶς ὑφαίνονται καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί. Ἀθήναι 1927 σ. 40.

⁵⁾ Τὸ ὑποκορ. πιθόπουλον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς πολαιότερα ἔγγραφα. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 σ. 82. 93. 97. 102 κ. ἄ.

⁶⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν. Ε', 293.

⁷⁾ ΙΑ 447 σ. 120 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1928). ΛΑ 898 σ. 131 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

⁸⁾ ΙΑ 118 σ. 123 (Ἄν. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). Πρβλ. ΙΑ 609 σ. 34 (Τακτικός, Λευκὰς 1939).

⁹⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἴνουτιακὰ σ. 81.

¹⁰⁾ ΙΑ 547 σ. 81 (Γεωργακάς, Θήρα 1937).

¹¹⁾ ΛΑ 713 σ. 132 (Φάβης, Εὐβοία 1920). Ἐν Εὐβοίᾳ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον μὲ τὸν τύπον σέγκι.

στοιχοῦσα πρὸς 50 ὀκάδας¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ ὁ σοῦγλος εἶναι εἶδος κουβᾶ, χωρητικότητος 10-12 ὀκάδων, χρησιμοποιούμενος συνήθως πρὸς ἀντλήσιν ὕδατος ἐκ τῶν φρεατῶν. Ἐν Καρπάθῳ εὐρίσκομεν τὴν σίκλαν ἴσην πρὸς δύο ὀκάδας καὶ τὴν δίσικλαν ἴσην πρὸς τέσσαρας ὀκάδας²⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀγγείων, τῶν διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιούμενων, πολὺ ἐνδιαφέροντες διὰ τὴν ἔρευναν εἶναι οἱ διάφοροι τρόποι μετρήσεως, οἱ ἐν χρήσει εἰς τὴν ὑπαιθρον παρὰ τοῖς ἀγρόταις διὰ τὴν διανομὴν τοῦ ὕδατος πρὸς ἀρδευσιν. Περὶ τούτων ὀλίγας μόνον δυστυχῶς εἰδήσεις δύναμαι νὰ παραθέσω ἐνταῦθα. Συνήθης μετρικὸς ὄρος εἶναι ὁ ποτιστής, σημαίνων ποσότητα ὕδατος, ἀρκοῦντος ν' ἀρδεύσῃ μίαν σποριὰν ἀγροῦ. Ἡ διὰ τοῦ αὔλακος τοῦ μύλου (μυλαύλακο) διοχετευομένη ποσότης ὕδατος καταέμεται συνήθως εἰς ποτιστάς. Ὑποδιαίρεσις τοῦ ποτιστοῦ εἶναι τὸ κεραμίδι νερό, ἧγουν ποσότης ὕδατος, διοχετευομένη διὰ κεράμου ἀνεστραμμένης. Δύο κεραμίδια νερὸ ἀποτελοῦν ἓνα ποτιστήν. Τὸ κεραμίδι ὀνομάζεται παλαιότερον καὶ ζυγάρι, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὕδωρ διοχετεύετο διὰ κεράμων συνεζευγμένων³⁾. Ἐν Κύπρῳ πρὸς διακανονισμόν τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος, ὅπερ ἐδικαιοῦτο ἕκαστος τῶν κατοίκων, μεταχειρίζονται ἐνίοτε εἶδος κλειψύδρας, λειτουργούσης μὲ ἄμμον καὶ γνωστῆς μὲ τὸ ὄνομα *μιζαρόλλιν* (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *mezzaruola*)⁴⁾.

ε) Ὅργανα σταθμίσεως καὶ σχετικοὶ ὄροι καὶ ἐκφράσεις

Ὡς ἐπίμετρον εἰς τὸ περὶ μέτρων χωρητικότητος κεφάλαιον παραθέτω τινὰ περὶ ὀργάνων σταθμίσεως, ὡς καὶ τοὺς σχετικοὺς ὄρους καὶ ἐκφράσεις. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ περιλάβω μόνον παλαιότερά τινα ὄργανα ζυγίσεως, ἅτινα ἤδη ἀρχίζουσιν νὰ ἐκλείπουν, ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ ἄλλων νεωτέρων καὶ ἀκριβεστέρων.

Παλαιὸν μέσον πρὸς ζύγισιν εἶναι τὸ στατέρι (ὁ στατήρ), γνωστὸν ἄλλως

¹⁾ ΛΑ 36, 88 (Σάρρος, Ἡπειρος 1888).

²⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθῆναι 1896 σ. 212. Πρβλ. ΛΑ 431 σ. 220 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1893). Παλαιότερον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον εἰδικοί τεχνῖται κατασκευασταὶ σίκλων, οἱ σικλάδες: *Οἱ μαστόροι τῆς λαγηνικῆς τέχνης, οἱ λαγηνάδες ἢ τσουκαλάδες ἢ γαβαθάδες ἢ σικλάδες ἢ καναλάδες*. Συμφωνητικὸν μαστόρων τοῦ ἔτους 1712. Βλ. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου. Χίος 1950 σ. 90.

³⁾ Βλ. Δ. Δουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης. Ἀθῆναι 1938 σ. 218.

⁴⁾ ΛΑ 1150 σ. 85 (*Περισσιάνης*, Κύπρος 1925).

μέ τὸ ὄνομα καντάρι¹⁾ ἢ ζύγι καὶ διαλεκτικῶς ζύγιν, ζύ, ζὺν(τὸ) (Κύπρος, Μ. Ἀσία), ζύγια, (τὰ)(Κέρκυρα), ζύγια, (ἡ)(Σιάτιστα), ζύγα, (ἡ)(Θεσσαλία²⁾).

Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὸ καντάρι εἶναι γνωστὸν ἰδιαιτέρως καὶ ὡς μονὰς βάρους, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 44 ὀκάδας. Κατὰ καντάρια ὑπολογίζουσι ἐν Πελοποννήσῳ τὴν ἄσβεστον ἐν Κύπρῳ τὸ καντάρι σπόρων βάμβακος ἰσοδυναμεῖ πρὸς 180 ὀκάδας³⁾. Ὡς μονὰς βάρους τὸ καντάρι ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας⁴⁾.

Εἷς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρήσει πρὸ ὀλίγων ἐτῶν μικρὸν ξύλινον στατέρι, τὸ λεγόμενον καμπανὸν⁵⁾ ἢ λογαροκό, λογαροκά⁶⁾. Ὁ δεύτερος οὗτος ὄρος φέρεται καὶ ὡς μονὰς βάρους, μετὰ διαφορὰν κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Ἰμβρῳ τὸ λογαροκό εἶναι ἴσον πρὸς 15 δράμια μετὰξῆς⁷⁾, ἐν Πόντῳ⁸⁾ καὶ Χαλκιδικῇ μετὰ τοὺς ὄρους τὸ λογαροκίον, ἢ λογαροκή, ἐννοοῦν ποσότητα ἴσην πρὸς ἡμίσειαν ὀκάν. Ὡς μονὰς βάρους ἢ λογαροκή ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *βάλε ὕδωρ λογαροκὴν μίαν ἤγουν λίτραν μίαν εἰς τζουκαλόπουλον*⁹⁾.

Οἱ μᾶλλον συνήθεις ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὴν ζύγισιν εἶναι οἱ ἑξῆς: τὸ πρὸ κάμπανο¹⁰⁾, λεγόμενον ἄλλως ντάρρα, ἀντάρρα¹¹⁾, σημαῖνον τὸ βῆρος τοῦ

¹⁾ Ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ kantar.

²⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 404.

³⁾ Ἀ. Πανάρτος, ἔνθ' ἀν. σ. 67.

⁴⁾ *Μηδενί τε μηδὲν ὀφείλον παρέχειν, εἰμὴ μόνῃ τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησία καθ' ἕκαστον χρόνον ἀνὰ ἡμῶν καντάριον μέλιτος ὡς σημεῖον ὑποταγῆς κατὰ τὴν τάξιν τῶν σταυροπηγίων.* (Συγγίλιον Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Β' τοῦ ἔτους 1700). Βλ. Δ. Ἀ. Ζακνθηνοῦ, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικά 2 (1929) σ. 396. Πρβλ. καὶ Franz. Dölger, ἔνθ' ἀν. 21, 12.

⁵⁾ Ἐ. Σταματιάδου, Ἰακριακά, σ. 30. Πρβλ. Ἀθηνᾶ 6, 455. ΛΑ 1413, 78 (Ἀναγνωστοπούλου, Μονοφάσιον 1925). Εἰς παλαιὸν δημοτικὸν ἄσμα εὐρίσκομεν τοὺς στίχους:

*Κι ἡ κόρη ἔκλωθε μαλλιὰ, ἔκλωθε καὶ λινάρια
στὸ κάμπανο ἐσύρανε, λείπεται τρὰ σκουλλούδια...*

Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ καμπανοῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', I, σ. 251.

⁶⁾ ΛΑ 1539 σ. 130 (Ἐλ. Ἀνδριώτη, Ἰμβρος 1930). ΙΑ 449 σ. 36 (Ἀνδριώτης, Σαμοθράκη 1928). Εἰκόνα τοῦ ἐν Θράκῃ χρησιμοποιουμένου στατηῆρος βλ. ἐν Γ. Α. Μέγα, Θρακικαὶ οἰκήσεις. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1(1939), πίναξ Γ, 1.

⁷⁾ Νικ. Γλύκα, Λεξιλόγιον Ἰμβροῦ. Ζωγράφ. Ἀγών 2, 17.

⁸⁾ Ἀρχεῖον Πόντου, 7, 96. 138 (Κοτύωρα). ΛΑ 31, 461 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912).

⁹⁾ Κῶδιξ ἀριθ. 378 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, 16ου αἰῶνος. Βλ. ΙΑ 321 α, 245 (Ἀ. Παπαδόπουλος, Χαλκιδική 1920).

¹⁰⁾ ΛΑ 916 σ. 261 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1928).

¹¹⁾ ΛΑ 146 σ. 44 (Χαβιαρᾶς, Σύμη 1910).

σκεύους ἢ ἀγγείου, εἰς ὃ πρόκειται νὰ ἐναποτεθῆ τὸ πρὸς ζύγισιν εἶδος. Πρὸ κ ο υ φ ο (τὸ) ὀνομάζεται ἐν οἰονδίποτε σκεῦος, ὅπερ ζυγίζεται μετὰ τινος εἶδους πολὺ ἐλαφροῦ καὶ μὴ δυναμένου νὰ σταθμισθῆ χωριστά, ἐλλείψει καταλλήλων ὀργάνων. Μετὰ ταῦτα ζυγίζεται ἰδιαίτερος τὸ πρόκουφον καὶ δι' ἀφαιρέσεως τοῦ βάρους τούτου ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ συνολικοῦ βάρους, εὐρίσκεται τὸ βάρος τοῦ πρὸς ζύγισιν ἐλαφροῦ ἀντικειμένου¹⁾. Πρὸ σ β α ρ ο (τό): συνήθης ὄρος σημαίνων κατὰ τι βαρύτερον: *ὀκὰ εἶναι καὶ πρόσβαρο* (κατὰ τι βαρύτερον τῆς *ὀκᾶς*)²⁾.

Τὰ σταθμὰ τῆς πλάστιγγος ὀνομάζονται γενικῶς ζύγια ἢ βάρη. Ἐν Καρπάθῳ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον ἀ ν τ ῖ σ τ α φ ο ν, ἐκ τοῦ ἀρχ. ἐλληνικοῦ ἀντίσταθμος, καὶ ἐν Κυθῆροις τὸν ὄρον ἀ ν τ ῖ σ η κ ο³⁾. Ἐν Κρήτῃ ἐχρησιμοποιοῦν παλαιότερον ὡς ἀντίσταθμον πυρῆνας ξυλοκεράτων, τὰ λεγόμενα κ ο υ ρ κ ο υ μ ῖ λ ῖ θ ρ α⁴⁾, ὡς ἀκριβῶς εἰς ἀρχαιότερους χρόνους ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ξ υ λ ὄ κ ο κ κ α ἢ κ ὄ κ κ ο υ ς⁵⁾.

Πρὸς δῆλωσιν ψευδοῦς καὶ ἀπατηλῆς σταθμίσεως, θεωρουμένης, ὡς γνωστὸν, ὡς πράξεως ἀνηθίκου καὶ κολασίμου⁶⁾, εἶναι συνήθεις οἱ ὄροι πα ρ α ζ υ γ ι ᾶ ζ ω, πα ρ α ζ ὑ γ ι α σ μ α, πα ρ α ζ ὑ ῖ ν, ξ ι γ κ ο ζ υ γ ι ᾶ ζ ω, ξ ι γ κ ο ζ ὑ γ ι α σ μ α, β α ρ υ ζ υ γ ι ᾶ ζ ω κ λ π. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι πρὸς ἔλεγχον τῶν ὀργάνων σταθμίσεως, ὑπῆρχε παλαιότερον ὁ δημόσιος στατήρ, τὸ καντάρι⁷⁾, διὰ τοῦ ὁποίου ἠλέγχοντο οἱ ἰδιωτικοὶ στατήρες, κάτι ἀνάλογον δηλαδὴ πρὸς τὴν σημερινὴν δη-

¹⁾ Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή ἐν λ.

²⁾ Παπαζαφειρόπουλος, ἔνθ' ἀν. ἐν λ.

³⁾ Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, λ. ἀντίσταφον, ἀντίσηκον.

⁴⁾ ΛΑ 783 σ. 217 (*Ζωγραφάκης*, Κρήτη 1892). Τοὺς κόκκους ξυλοκεράτων ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκεῖθεν ἡ λέξις καράτι ὡς ἀντιδάνειον. Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β, I σ. 251.

⁵⁾ Βλ. *F. Hultsch*, Metrologicorum scriptorum reliquiae. Lipsiae 1864, I σ. 245, στίχ. 22. *Du Cange*, Gloss. gr. λ. ξυλόκοκκον. Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, ἔνθ' ἀν.

⁶⁾ Πρβλ. τοὺς στίχους τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ ἔσματος, ὅπου ὁ ἀετὸς κρατεῖ εἰς τὰ νύχια του κεφάλι κριματισμένο καὶ τὸ ἐρωτᾷ:

*Κεφάλι μ', τί κακό 'καμες, πὸν σὲ τοιμπᾶν τὰ ὄρνια,
νὰ μὴν ἐβαρυνζύγισες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλεις;*

(Λαογραφία, 1, 268, 62)

⁷⁾ *Κανταρτζῆς* ἐκαλεῖτο ἄλλοτε ὁ ἐπιμελούμενος τὸν δημόσιον στατήρα ἐντεῦθεν καὶ τὸ γνωστὸν ἐπώνυμον Κανταρτζῆς ἢ Καταρτζῆς. Ἐν Χίῳ ὁ ὄρος *Κανταρτζῆς* ἔχει εὐρυτέραν ἔννοιαν, ἀποδιδόμενος γενικώτερον εἰς τοὺς ὀπωρομεσίτας. Περὶ τούτου βλ. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ συλλόγου Ἀργέντη, τόμ. 1ος, τεύχος 2. Χίος 1939 σ. 133 κέ.

μοσίαν ὑπηρεσίαν τῶν σταθμῶν. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ δημοσίου τούτου στα-
τῆρος διετίθετο ἄλλοτε παρὰ τῶν κοινοτήτων εἰδικὸν κονδύλιον¹⁾.

Προτοῦ νὰ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον περὶ ὀργάνων σταθμίσεως, δέον νὰ ση-
μειώσωμεν, ὅτι εἶδη τινὰ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα δύνανται νὰ ἀριθμηθοῦν κατὰ τεμά-
χια, ὡς τὰ ἐσπεριδοειδῆ π.χ., δὲν ζυγίζονται, ἀλλ' ὑπολογίζονται εἰς ἀριθμούς,
λαμβάνομένης ὡς βάσεως μιᾶς δεκαδικῆς μονάδος. Τοιαύτη μονάς, γνωστὴ εἰς δια-
φόρους τόπους, εἶναι τὸ κεντηνάρι ἢ κιντηνάρι, ἐκ τοῦ λατινικοῦ cente-
narium (ἰταλ. centenario), σημαῖνον ποσότητα ἑκατὸν ἀντικειμένων. Εἰς τινὰ χω-
ρία μετροῦν κατὰ κεντηνάρια τὰ σκόρδα²⁾, τὰ κάρνα, τοὺς κοιλίας³⁾ κ.ἄ.δ. Τὸ
μέτρον, γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων⁴⁾, ἀπανιᾷ συχνὰ κατὰ τὴν
βυζαντινὴν ἐποχὴν πρὸς δῆλωσιν ποσοῦ νομισμάτων⁵⁾. Οὕτως ὁ ἐκ τοῦ ἀερικοῦ
φόρος π.χ. ἀπέδιδεν ἐτησίως εἰς τὸ δημόσιον 30 κεντηνάρια χρυσοῦ⁶⁾. Μὲ τὴν
πάροδον τοῦ χρόνου ὅμως ἐλησμονήθη ἡ ἔννοια τοῦ ἑκατόν, καὶ ὁ ὄρος ἐχρησιμο-
ποιήθη πρὸς δῆλωσιν ἄλλου ἀριθμοῦ κατὰ συνθήκην. Τοῦτο παρατηρεῖται σήμερον
εἰς τινὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου π.χ., ὅπου ἓνα κιντηνάρι σκόρδα ἀποτελεῖται ἀπὸ
δύο πλέχτρες, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει 25 σκόρδα.

Πρακτικὴ μέθοδος πρὸς συγκράτησιν τοῦ ποσοῦ τῶν ἀριθμουμένων εἰδῶν,
λίαν διαδεδομένη, εἶναι ἡ ἐξῆς: Διὰ τοῦ ὄνυχος ἢ αἰχμηροῦ τινος ὀργάνου χαράσ-
σουν κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφανείας ράβδου, συνήθως ἐκ κυδωνέας, ἐγκοπᾶς, ἐκάστη
τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει μετρικὴν τινὰ μονάδα, ὀκτάν, ἑκατοντάδα, χιλιάδα
κ.τ.δ. Αἱ χαρασσόμεναι ἐγκοπᾶι ὀνομάζονται συνήθως κόκκες⁷⁾ σημάδια, ἢ

1) Βλ. Θ. Δρακάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 109. (*Ἀπολογισμὸς τοῦ ἔτους 1793).

2) ΙΑ 586 σ. 15 (*Μουρελάτος*, Κεφαλληνία 1940). ΙΑ 606 σ. 103 (*Βαγιακάκος*, Μάνη 1939).
ΙΑ 590 σ. 80 (*Κοσμής*, Σίφνος 1942). Σημειωτέον ὅτι τὰ σκόρδα ἀριθμοῦν καὶ κατὰ κε-
φά-
λια, ὡς καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: σκόρδα κεφάλια δώδεκα καὶ τσίρους δεκαπέντε.
Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 176.

3) ΛΑ 441 σ. 186 (**Ἀνόνημος*, Κρήτη 1892).

4) *Κεντηνάριον ἀπὸ τοῦ παρὰ Ῥωμαίοις κέντιον, ὃ ἐστὶν ῥ'.* **Ἡρώνας Ἀλεξανδρέως*,
Περὶ μέτρων 60, 2. Πρβλ. *Προκοπίου*, Περσικοὶ πόλεμοι 23: *ἔλκει καὶ λίτρας τὸ κεντηνάριον*
ἑκατόν, ἀφ' οὗ δὴ καὶ ὀνόμασται κέντιον γὰρ τὰ ἑκατόν καλοῦσι Ῥωμαῖοι. Βλ. καὶ *Σουίδα*ν ἐν
λ. κεντηνάριον.

5) *Καὶ ἐξῆγοσάν τα καὶ ἐβγῆκαν διακόσια κεντηνάρια χρυσάφι καθαρὸν.* Ν. Γ. Πολίτου,
Βυζαντιναὶ παραδόσεις. Λαογραφία 3, 356. *Τὸ κεντηνάρι ἔναι φλωρία χίλια καὶ ἡ κάθε λίτρα*
ἔναι φλωρία ἑκατόν. F. H. Marschall, *The chronicle of Malaxos. Byz. Neugr. Jahr.* 5, 15.

6) Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ λόγοι I, 226.

7) Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *cocca* (γαλλικὸν *coche*). Βλ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4, 237.

τάλιες¹⁾, ἡ δὲ ράβδος, ἐφ' ἧς χαράσσονται, τσιέτουλα²⁾). Οὕτως ἐν Χίῳ συγκεντρώνοντες τὰ ἐσπεριδοειδῆ κατὰ χιλιάδας, μεθ' ἐκάστην συγκεντρουμένην χιλιάδα χαράσσουν μίαν κόκκαν³⁾). Ἐν Νάξῳ χαράσσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρμεοῦ σημάδια, ἕκαστον τῶν ὁποίων δηλοῖ ὠρισμένην ποσότητα γάλακτος⁴⁾). Ἡ αὐτὴ πρακτικὴ μέθοδος μὲ παραλλαγὰς τινας, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἐφαρμόζεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπαγγελματιῶν. Οἱ βαφεῖς π. χ. ἐν Κύπρῳ, παραλαμβάνοντες ἔνδυμα πρὸς βαφήν, χαράσσουν κόκκες εἰς τὴν τσιέτουλαν καὶ μετὰ ταῦτα χωρίζουν αὐτὴν εἰς δύο ἡμίση, ἕξ ὧν τὸ μὲν ἐν λαμβάνει ὁ πελάτης, τὸ δὲ ἄλλο κρατεῖ ὁ βαφεύς. Ἐπανερχόμενος ὁ πελάτης πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἐνδύματός του, παραδίδει τὴν τσιέτουλάν του εἰς τὸν βαφέα, ὁ ὁποῖος δοκιμάζει ἂν συμπίπτουν αἱ ἔγκοπαὶ (κόκκες) τῆς τσιέτουλας τοῦ πελάτου μετὰ τῶν τῆς παρ' αὐτοῦ κρατηθείσης καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνδύματος προσηρτημένης, καί, ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, παραδίδει τὸ ἔνδυμα⁵⁾).

Γ' ΜΕΤΡΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐξέτασιν τῶν μέτρων χωρητικότητος ἀνεφέραμεν τὴν κρατοῦσαν γενικῶς συνήθειαν τοῦ προσδιορισμοῦ κατὰ προσέγγισιν τῆς καλλιεργουμένης γῆς, ἀναλόγως τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτουμένου ποσοῦ δημητριακῶν. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ τρόπου τούτου μετρήσεως, εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα εἰδικὰ μέτρα ἐπιφανείας. Γενικῆς χρήσεως εἶναι τὸ στρέμμα, ἐπιστήμως μὲν ὑπολογιζόμενον εἰς 1000 τετραγωνικά μέτρα (τὸ τουρκικὸν ἴσον πρὸς 1270 τετραγ. μέτρα), κατὰ τόπους δὲ προσδιοριζόμενον κατὰ διαφόρους πρακτικὸς τρόπους. Ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Αἰτωλίᾳ π. χ. μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἐκάστη πλευρὰ ἴσοῦται πρὸς 40 βήματα, σκέλια, ἀνδρὸς μεγάλα⁶⁾). Ἐν Ἡλείᾳ διακρίνουν τὸ παλαιὸν στρέμμα ἴσον πρὸς 50×50 πάσσα καὶ τὸ γαλλικὸν ἴσον πρὸς 40×40 πάσσα (1600 τετραγ. μέτρα)⁷⁾. Ὁ κατὰ στρέμμα ὑπολογισμὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς

¹⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ taglia.

²⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cedola. Ἐν Θράκῃ εὐρίσκομεν ὡς συνώνυμον τὴν λέξιν ραμπόσι (ἐκ τοῦ σλαβικοῦ raboch). Βλ. Κ. Μυρτίλου - Ἀποστολίδου, Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων. Ἀρχεῖον θράκικοῦ θησαυροῦ Ζ (1940-41) σ. 65.

³⁾ ΛΑ 692 σ. 125 (Βίος, Χίος 1918). Πρβλ. Ἀθηνᾶ 28,272.

⁴⁾ ΛΑ 1121 σ. 268-9 (Σιγάλας, Νάξος 1924).

⁵⁾ ΛΑ 1538 σ. 88-9 Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1930).

⁶⁾ ΙΑ 650 σ. 139 (Παπαθανασίου, Ἀργαία 1950). Βλ. καὶ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. στρέμμα.

⁷⁾ ΙΑ 646 σ. 67 (Ψυχογιός, Ἡλεία 1950).

είναι λίαν συνήθης εις παλαιὰ ἔγγραφα βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς τουρκοκρατίας¹⁾. Σημειωτέον ὅτι τὸ στρέμμα ἀπαντᾷ καὶ ὡς μονὰς μήκους μὲ ὠρισμένην ἀξίαν ἢ ὡς ἀπλή ἔκφρασις, σημαίνουσα μεγάλην ἀπόστασιν. Οὕτως ἐν Αἰτωλία μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν ἀπόστασιν 30 περίπου βημάτων, συνήθης δὲ εἶναι πολλαχοῦ ἢ χρῆσις τοῦ ὄρου μετὰ τινος ἀριθμητικοῦ προσδιορισμοῦ πρὸς δήλωσιν τοῦ μακράν: 10 στρέμματα μακριὰ π.χ. λέγεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολὺ μακράν²⁾.

Ἐν Κύπρῳ ὡς μονάδα ἐπιφανείας ἴσην μὲ τὸ στρέμμα μεταχειρίζονται τὴν σκαλίαν³⁾.

Μετρικὸς ὄρος ἐπιφανείας, συνήθης ἐπίσης, εἶναι ἡ σποριά. Σημαίνει κατ' ἀρχὴν λωρίδα γῆς, χωριζομένην δι' αὐλάκος παρὰ τοῦ γεωργοῦ πρὸ τῆς ἐνάφξεως τῆς σπορᾶς⁴⁾. Χωρίζω σποριᾶς ἢ κόβω σποριᾶς εἶναι οἱ συνήθως χρησιμοποιούμενοι ὄροι. Κατὰ τόπους ἡ σποριά σημαίνει ὠρισμένην ἐπιφάνειαν γῆς, καθοριζομένην ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ στρέμμα. Κατ' εἰδήσεις ἐξ Αἰγίνης, Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου ἰσοῦται πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ στρέμματος⁵⁾, ἐν Ἀργολίδι πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τούτου⁶⁾. Ἐν Κύπρῳ μεταχειρίζονται τὸν ὄρον προστάθιν ἢ προστάχιν⁷⁾, ἰσοδύναμον πρὸς τὴν σποριάν, ἥτοι $\frac{1}{4}$ τοῦ στρέμματος ἢ τῆς ἐκεῖ

¹⁾ Βλ. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heil. Berges, 110, 8. *Ostrogorsky*, Löhne und Preise in Byzanz. *Byz. Zeits.* 32 σ. 314. Στ. X. *Σκοπεΐα*, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 85, XXX.

²⁾ ΙΑ 113, 19 (*Τριανταφυλλίδης*, Αἰτωλία 1916).

³⁾ ΛΑ 678, 220 (*Φαρμακίδης*, Κύπρος 1917). ΛΑ 949, 101 (*Ἐρωτόκριτος*, Κύπρος 1922). Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν σκάλας βλ. *Ἄ. Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 62, 63. Διπλοσκαλον ἢ διπλοσκάλιν, δκνυοσκάλιν ὀνομάζεται ἀγρός δύο σκαλῶν (Κυπριακαὶ Σπουδαί 12 σ. 57). Συνήθεις ἐπίσης εἶναι οἱ ὄροι μισόσκαλον ἢ μισοσκάλιν, μονόσκαλον ἢ μοοσκάλιν κ.ο.κ. (αὐτόθι σ. 58).

⁴⁾ Βλ. *Παπαζαφειροπούλου*, Περισυναγωγή σ. 501.

⁵⁾ ΛΑ 894 σ. 82 (*Πουλᾶκης*, Αἶγινα 1885). ΙΑ 610, 139 (*Παπαθανασίου*, Χαλκιδική 1950). ΙΑ 539 σ. 12 (*Ποῦλος*, Πιρέβεζα 1933).

⁶⁾ ΙΑ 570 σ. 63 (*Ποῦλος*, Ἀργολίς 1936).

⁷⁾ *Ἄ. Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 62. Πρβλ. ΛΑ 697, 15 (*Χαιζηπαναγῆς*, Κύπρος 1919). *Ἄθ. Σακελλαρίου*, Κυπριακά 2 σ. 764. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως εἶναι ἀγνωστος. Πιθανὴ ἢ παραγωγή ἐκ τοῦ προστάδιν (ἐκ τοῦ προστάδιον), μαρτυρουμένου ἤδη ἐν παπύρουσ τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. ὡς ὄρου οἰκοδομικοῦ: *Τὴν κάμινον καθελεῖν καὶ στεγάσαι καὶ τοῦ προστάδιον τὰ ἐγγλείποντα [s] τῆς στέγης στεγάσαι...* *Papiri graeci e latini* 5, 546 (Publicazioni della societa italiana, Firenze 1917). Περὶ τῆς τροπῆς τοῦ δ εἰς θ (σκιιάδιον—σ'σιάθιν, σπουδάζω—σπουθάζω κλπ.) βλ. *Χρ. Παντελίδου*, Φωνητικὴ νεοελληνικῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας. Ἀθήναι 1929 σ. 38.

χρησιμοποιουμένης σκάλας, καὶ τὸ ρῆμα προσταθικιάζω, σημαῖνον χωρίζω δι' αὐλακος τὴν σποριάν¹⁾).

Ἐν Ἀνακοῦ τῆς Καππαδοκίας εὐρίσκομεν ὡς μέτρον τὸ στάμα (βλ. ἀν. σ. 78), σημαῖνον ἐπιφάνειαν καθοριζομένην διὰ τῶν βημάτων 45×45²⁾).

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν μέτρων ἐπιφανείας πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πρὸς καλλιέργειαν καταβαλλομένης ἐργασίας καὶ τοῦ πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένου χρόνου. Ὁ τρόπος οὗτος μετρήσεως εἶναι συνηθέστατος παρὰ τοῖς ἀγρόταις: Πέντε μεροδούλια ἢ μεροκάματα ἀμπέλι ἢ ἀμπέλι πέντε ἐργατῶν π.χ. σημαίνει ἕκτασιν ἀμπέλου, δυναμένην νὰ καλλιεργηθῆ ὑπὸ ἑνὸς ἐργάτου ἐργαζομένου ἐπὶ πέντε ἡμέρας ἢ ὑπὸ πέντε ἐργατῶν ἐργαζομένων ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Τοιούτου εἴδους προσδιορισμοὶ ἐπιφανείας γῆς ἀναφέρονται συχνὰ εἰς παλαιότερα ἔγγραφα³⁾).

Λίαν συνήθης ἐπίσης διὰ τὸν προσδιορισμὸν καλλιεργησίμου γῆς εἶναι ἡ ζευγιά, ζευγαριά ἢ ὄργο⁴⁾. Διὰ τῶν ὄρων τούτων σημαίνεται ἕκτασις γῆς, δυναμένης νὰ καλλιεργηθῆ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους βοῶν⁵⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Κρήτῃ τοὺς ὄρους ζευγαρέ, ζευγαρά καὶ βουδέα⁶⁾).

Ὁ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους γνωστὸς ὄρος ζεῦγος ἢ ζευγάριον, σημαίων ἕκτασιν γῆς 100·200 στρεμμάτων⁷⁾), δυναμένης νὰ καλλιεργηθῆ ὑπὸ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ κατὰ τὰς περιόδους τῆς καλλιεργείας⁸⁾),

¹⁾ Ἀ. Παναρέτου, Λέξεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τῶν χωραφιῶν. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 (1948) σ. 91.

²⁾ ΛΑ 871, 35 (Ἀνώνυμος, Ἀνακοῦ Μ. Ἀσίας ἀν. χρόν.).

³⁾ ...εἰς τὸ τρουλὲ ἀμπέλι ἐργατῶν δύο (Ἐγγραφοὺν τοῦ 1812 τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης. Ἐπετ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4, (1941) σ. 58) ...τὸ χωράφι στὸ Σελοῦ ἕνα μεροκάμα... (Προκοισύμφωνον τῆς 10ης Νοεμβρίου 1821: Λαογραφία 5, 17). Βλ. καὶ Δ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. σ. 183.

⁴⁾ ΛΑ 953, 26 (Κακριδῆς, Πάρος 1922). Βλ. καὶ Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 18.

⁵⁾ Δ. Πουλάκη, Λεξιλόγιον ἰδία τῆς Σίφνου καὶ τινῶν ἄλλων τόπων. Ζωγράφειος Ἀγών Β' σ. 8. Ἰ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 120 (ἐπελευθύνσης ἐσπέρας ὑπολογίζεται μία ζευγαριά γῆς ἀροθείσης). Π. Γ. Ζεργλέντου, Ἀρχιεπίσκοποι Σαντορήνης σ. 34 σημ. 1. Μνεῖαν τοῦ ὄρου εἰς ἔγγραφα παλαιότερων αἰώνων βλ. Τ. Γκρισοπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3, 142 ἀρ. 43. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου. Χίος 1950 σ. 89.

⁶⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη Β' σ. 100, 102 κ.ά.

⁷⁾ Τὸ ζευγάριον ἐσήμαινε μεγαλύτεραν ἕκτασιν, ἐὰν ἐντὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς περιλαμβάνοντο καὶ λειβάδια.

⁸⁾ Μνεῖαν τοῦ ὄρου εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς βυζαντινὰ κείμενα: Ἐὰν πωλῶν σοι ἀγρόν, ὑποδείξω σοι τοὺς ὄρους καὶ εἶπω εἶναι τὸν ἀγρόν ρ' ζευγῶν ἐργασίας καὶ ἐνκινηθῆ γῆ...

χρησιμοποιείται επίσης και σήμερα με την αὐτὴν ἔννοιαν. Οὕτως ἡ ἔκφρασις αὐτὸς ἔχει ζευγάρι ἢ κρατεῖ ζευγάρι σημαίνει, ὅτι συντηρεῖ ζεύγος ἀροτριῶντων ζῶων πρὸς ἄροσιν τῶν ἀγρῶν του, καὶ συνεκδοχικῶς, κατέχει ἔκτασιν γῆς, δυναμένην ν' ἀροθῇ ὑπὸ τοῦ ζεύγους τῶν ἀροτριῶντων ἐντὸς ἔτους. Ὑπάρχει δηλαδὴ εἰσέτι ἡ διάκρισις μεταξὺ ζευγαριοῦ καὶ ζευγιᾶς ἢ ζευγαριᾶς¹⁾, τοῦ πρώτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ βυζαντινὸν ζεῦγος ἢ ζευγάριον καὶ τῆς δευτέρας πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσπανίᾳ *jugum*, σημαίνον ἔκτασιν γῆς καλλιεργουμένην ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους ἀροτριῶντων²⁾.

Ἐκτὸς τῶν κοινῶν τούτων ἀγροτικῶν μέτρων ἐπιφανείας, εὐρίσκομεν κατὰ τόπους ἄλλα εἰδικὰ μέτρα, χρησιμοποιούμενα διὰ διαφόρους ἀνάγκας. Οὕτως ἐν Κρήτῃ πρὸς μέτρησιν τοῦ δέριματος ἀγριοχοίρου, ἐξ οὗ κατασκευάζουν ὑποδήματα, μεταχειρίζονται τὸν ἀγροκόπον³⁾. Ἡ λέξις, σύνθετος ἐκ τοῦ ἴχνος-κόπιω, σημαίνει τετράγωνον σανίδα, ἐπιφανείας ἴσης πρὸς τὴν τῶν δύο πελμάτων.

Πολλοὺς ὁμοίους τρόπους μετρήσεων χρησιμοποιούμενους κατὰ περιστάσεις ἠθέλην εὑρεῖ τις διὰ λεπτομεροῦς ἐρεύνης τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀσχολιῶν τῶν διαφόρων ἐπαγγελματιῶν.

Δ' ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚΦΡΑΖΟΥΣΑΙ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΙΝ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕΤΡΑ

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων μέτρων πρακτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρήσεως, συναντῶμεν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις σχετικὰς πρὸς τὴν μέτρησιν. Αὗται δὲ εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς

(*Βασιλικά*, βιβλ. 19. Τίτλ. ια', 42. Ἐκδ. *Heimbach*, Lipsiae 1833). Πρβλ. *Fr. Dölger*, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, 7, 76. 45]6 I, 4 κ. ἀ. Τοῦ ἰδίου, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*. München 1953 σ. 227. 253. *Χριστιανικὴ Κρήτη Β'*, 69. 75. 77. 100. 102 κέ. *Jean Darrouzès*, *Un obituaire chypriote* σ. 42. f. 201, 237. *Diogenes A. Xanaltos*, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens in Mittelalter*, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937 σ. 40.

¹⁾ Πρβλ. Γ'. Ν. Χατζιδάκι, *Φιλολογικῶν συζητήσεων μέρος Β'*. Ἀθηνᾶ 13 (1901) σ. 277 κέ. Ἰ. Βογιατζίδου, *Κίμωνος, ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς νήσου*. Ἀθηνᾶ 35 (1923) σ. 88. 120. Φ. Κονκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε'* σ. 252.

²⁾ *Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis, in Campania versibus, apud nos in agro romano ac latino jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint* (*Varro*, *De re rustica* I, 10, 1-2). Πρβλ. Π. Καλλιγᾶ, *Μελέται καὶ Λόγοι*. Ἀθηνᾶ 1885, I, 290 κέ. G. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz: Byz. Zeits.* 32 σ. 326-327.

³⁾ ΛΑ 895, 133 (*Ζωγραφάκης*, Κρήτη 1888).

ἀντιπροσωπεύουσαι πραγματικά μέτρα, διότι δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν ἐν τῇ πράξει καὶ σχετικὴν ἀκρίβειαν, ὡς τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα· εἶναι ὅμως ὄροι μετρικοί, σημαίνοντες κατὰ προσέγγισιν ἀπόστασιν, ὕψος, ποσότητα ἢ βάρος, καὶ ἀξιίζει, νομίζω, νὰ παρατεθοῦν ἐνταῦθα, τὸ μὲν διότι ἀντικατοπτρίζουν τὸν τρόπον τῆς σκέψεως τῶν ἀνθρώπων, τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καὶ τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος εἰς τὸ νὰ ἐπινοῇ μεταφορὰς καὶ ἄλλους ἐκφραστικούς τρόπους, τὸ δὲ διότι πολλάκις ὑποδηλώνουν ἀρχεγόνους τρόπους μετρήσεως καὶ ὑποβοηθοῦν σημαντικῶς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν ἔρευναν. Αἱ συνηθέστεραι ἐξ αὐτῶν ἐξετάζονται κατωτέρω κατατεταγμέναι κατὰ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν μεταφορικῶς ἔχουν ληφθῆ, καὶ τὴν δηλουμένην ἔννοιαν.

α) Σχετικαὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὰ μέλη τοῦ σώματός του καὶ τὰς κινήσεις των

1) Πρὸς ἐκφρασιν ὕψους, μήκους ἢ ἀποστάσεως ἐν γένει.

Ἵνα δηλωθῆ, ὅτι ἀντικείμενον ἢ πρᾶγμα ἔχει ὕψος ἀνθρωπίνου ἀναστήματος περίπου, μεταχειρίζονται τοὺς ὄρους: *μπόι*: ψηλὰ ἓνα μπόι, μακρὺς ἓνα μπόι. *Ἄνδρόστεμα*: ψηλὰ ὡς ἓνα ἀνδρόστεμα καλόν¹⁾. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐκφράζεται ἐν Κύπρῳ μὲ τὴν λέξιν *ἄθθρωπος*²⁾. Ἡ φράσις *ἓνα γόνα, ὡς ἓνα γόνα*, σημαίνει ὕψος ἀπὸ τῶν πελμάτων μέχρι τοῦ γόνατος, χρησιμοποιεῖται ὅμως συνήθως πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος: ἓνα γόνα νερό, ἓνα γόνα χιόνι π. χ. σημαίνει πολὺ νερό, πολὺ χιόνι. *Δρασκελιά*, κατὰ τόπους, *γρασκελιά*, *ἀσκελιά*, κλπ.³⁾, σημαίνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν καὶ κατὰ συνεκδοχὴν πολὺ μικρὰν ἔκτασιν: μιὰ γρασκελιά τόπος. Ἡ ἔννοια τοῦ ὀλίγου ἐκφράζεται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *πατησιὰ* καὶ διαλεκτικῶς *παδικιὰ*⁴⁾ ἢ *πατημασιὰ*⁵⁾, ὅσον δύναται κανεῖς νὰ πατήσῃ καὶ συνεπῶς ἐλάχιστον, μηδαμινὸν διάστημα. Ὁ *δάκτυλος*, ἐκ τῶν γνωστῶν μετρικῶν μονάδων τῆς ἀρχαιότητος⁶⁾, δὲν χρησιμοποιεῖται σήμερον, εἰμὴ μόνον πρὸς δήλωσιν μικροῦ

¹⁾ ΛΑ 398 σ. 3 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1892).

²⁾ *Ἄ. Πανάρετος*, Κυπριακὰ μέτρα, σταθμὰ κλπ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 σ. 78.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 61.

⁴⁾ *Ἄ. Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

⁵⁾ *Ὅτε μιὰ πατημασιὰ γῆς νὰ θραυτοῦν* (*Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκανήσου σ. 143).

⁶⁾ *Ἐπὶ δακτύλων θεῖναι τὸ λογίσασθαι.* (*Πολυδεύκους*, Ὀνομ. II, 156). Περὶ αὐτόθι 157: *Τῶν δὲ μέτρων ἔστι μέντοι καὶ δάκτυλος.*

τινος μήκους ἢ ποσότητος: ἓνα δάχτυλο τόπος, ἓνα δάχτυλο ψωμί, ἓνα δάχτυλο νερό κ.τ.δ. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ ὄρος πιθαμή: μιὰ πιθαμὴ ἄνθρωπος (πολὺ μικρός).

Εὐρύτατα διαδεδομένος καὶ παλαιότατος μετρικὸς ὄρος, σημαίνων ἐπίσης μικρὰν τινα ἀπόστασιν, εἶναι τὸ *κυνόστομο* καὶ διαλεκτικῶς *τζυνόστομον*, ἢ *συνόστομον* ἐν Κύπρῳ¹⁾, *γκυνόστομον* ἐν Σάμῳ²⁾, *ζυνόστομο* ἐν Εὐβοίᾳ³⁾, *χυνόστομον* ἐν Αἴνῳ⁴⁾, *ἀγκυνόστομα* ἐν Πάρῳ⁵⁾, *λυνόστομο* ἢ *λυκόστομο* ἐν Βιθυνίᾳ⁶⁾, *λυκοχάσμαν* ἐν Πόντῳ⁷⁾ κ.λπ. Ὁ ὄρος οὗτος σημαίνει ἀπόστασιν, ἣτις περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, καὶ προῆλθεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος τούτου πρὸς τὸ ρύγχος κυνὸς (κυνὸς -στόμα). Ἐννοεῖται, ὅτι ἢ οὕτω προσδιοριζομένη ἔκτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι σταθερά, καθόσον κυμαίνεται ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως τοῦ μετρομένου ἀντικειμένου ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν μέτρησιν. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ⁸⁾ καὶ Θεσσαλίᾳ⁹⁾ τὸν ὄρον *δίμοιρον*. Ἡ παράδοσις τῶν δύο τούτων μετρικῶν ὄρων εἶναι μακροτάτη, μαρτυρουμένη παρὰ παλαιῶν συγγραφέων: *Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τῶν δύο δακτύλων ἀνοίγμα, τοῦ ἀντίχειρος, λέγω, καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τοῦτο καὶ κυνόστομον καλοῦσί τινες* (*Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρ. 4, 4*)¹⁰⁾.

Συνώνυμος πρὸς τὸ κυνόστομον καὶ τὸ δίμοιρον εἶναι ὁ μεταγενέστερος ὄρος *φουρκί*¹¹⁾.

¹⁾ Λαογραφία 11, 108. Πρβλ. ΛΑ 678 σ. 253 (*Σ. Φαρμακίδης, Κύπρος 1917*).

²⁾ ΛΑ 391 σ. 163 (*Ἰωαννίδης, Σάμος 1921*).

³⁾ ΛΑ 713 σ. 45 (*Φάβης, Εὐβοία 1920*).

⁴⁾ ΛΑ 897 α σ. 19 (*Μανασσιδής, Αἶνος 1882*).

⁵⁾ ΛΑ 953 σ. 41 (*Ἰ. Κακριδής, Πάρος 1922*).

⁶⁾ ΛΑ 300 σ. 49 (*Μακρῆς, Βιθυνία 1894*).

⁷⁾ ΛΑ 775 σ. 69 (χειρόγρ. ἑλλην. φιλολ. συλλ. Κωνσταντινουπόλεως).

⁸⁾ *Π. Παπαγεωργίου, Δύο δημόδεις μακεδονικαὶ λέξεις, κυνόστομον ἢ δίμοιρο. Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481.*

⁹⁾ ΛΑ 422 σ. 62 (*Ἀνώνυμος, Βελεστίνον 1908*).

¹⁰⁾ Πρβλ. *Πολυδ. Ὄνομ. II, 158: εἰ δὲ τὸν μέγαν δάκτυλον τῷ λιχανῷ ἀντιτείνας, τὸ μέτρον λιχὰς. Βλ. ὁμοίως αὐτόθι 157: Ἡ διχὰς δὲ ἔχει παλαιστὰς δύο, ἧγρον δακτύλους ὀκτώ (κονδύλους τέσσαρας) καὶ καλεῖται δίμοιρον σπιθαμῆς.*

¹¹⁾ Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ οἱ Ἄλβανοὶ μεταχειρίζονται τὸν αὐτὸν τρόπον μετρήσεως, χορησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο τὸν ὄρον *πελέμπεα*. Βλ. *J. G. von Hahn, Albanesische Studien. Jena 1854, τόμ. 2, 115. Κατὰ τὸν Κ. Χριστοφορίδην (Λεξικὸν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι 1904 σ. 306) πελάμπεα (πληθ. πελάμπετε) ἐκ τοῦ ἑλλην. παλάμη, λατιν. palma.*

Πρὸς δὴλωσιν μικρᾶς τινος ἐκτάσεως μεταχειρίζονται ἐπίσης μεταφορικῶς τὴν λέξιν *μουτσοῦνι* (= ρύγχος): ἓνα μουτσούνι τόπος, συνών. πρὸς τὸ: μιὰ πιθαμὴ τόπος.

Ἄκαθόριστος μεγάλη ἀπόστασις δηλοῦται διὰ τῶν φράσεων ὅσο κόβει (ἢ παίρνει) τὸ μάτι σου, ὅσο βλέπουν τὰ μάτια σου κ.τ.δ.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐκφράσεις θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ τὰς ἀκολουθούσας, δηλούσας ἀπόστασιν καὶ προερχομένας ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου: *Λιθαρόπετρα, λιθαροπέταμα, πετροβόλια*¹⁾· διὰ τούτων δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ διαπεράσῃ λίθος ριπτόμενος διὰ τῆς χειρός: *Μιὰ λιθαρόπετρα τόπος*. Ἐνάλογος ἔννοια διατυπῶνται διὰ τῶν λέξεων: *σφεντονιά*²⁾, *τοξόβολο, τουφεκόβολο*³⁾ ἢ ἓνα ντουφέκι τόπος⁴⁾, τῶν ὁποίων ἀντίστοιχα εὐρίσκομεν ἤδη κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν⁵⁾, ἓνα *τοιγάρο δρόμος* κτλ.

2) Πρὸς δὴλωσιν μικρᾶς ποσότητος.

Κοῦφτα, φούχτα ἢ *χουφτιά, φουχτιά* σημαίνει ποσόν τι, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τοῦ κοίλου τῶν παλαμῶν τῶν δύο χειρῶν ἠνωμένων. Τὸ ἡμισυ τούτου ἐκφράζεται διὰ τῶν λέξεων *μονόχουφτο* ἢ *μονόφουχτο, μπλόχερος* ἢ *πλόχερος, μονόχερο*⁶⁾ ἢ *μονόσ'ερο*⁷⁾, *παλαμιά*⁸⁾, *χαλαλιά*⁹⁾ *γρόθος* ἢ *γροθιά*. Ὁ *γρόθος* χρησιμοποιεῖται ἐνίστε καὶ πρὸς

¹⁾ ΛΑ 491 σ. 47 (*Πουλάκης, Ἰκαρία* 1910).

²⁾ ΛΑ 891, 236 (*Πουλάκης, Μάνη* 1891).

³⁾ ΛΑ 491, 47 (*Πουλάκης, Ἰκαρία* 1910).

⁴⁾ *Λίγο γιὰ χαμηλώσει ἓνα ντουφέκι τόπον*, Λαογραφία 6, 522, 5Α).

⁵⁾ Ἰλ. Π, 589 κέ.: *Ὅσση δ' ἀγανέης ριπὴ ταναοτο τέινκται, ἦν ρά τ' ἀνήρ ἀφείη πειρώμενος ἢ ἐν ἀέθλω ἢ ἐ καὶ ἐν πολέμῳ δηίων ὑπὸ θυμοραϊστέων τόσσον ἐχώρησαν Τρῶες, ὡσαντο δ' Ἄχαιοί.*

Σημειωτέον, ὅτι εἰς παλαιὰ δημοτικὰ ἕσματα εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *θέμα* πρὸς δὴλωσιν μεγάλης ἀποστάσεως: *Κι ἀφέτης του τὸ γροίκης ποῦ τριῶθ θεμάτω στρατά*. (*Ζωγράφ. Ἄγων* Α', 281. Πρβλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Δημ. τραγ. Καρπάθου, 47, 6 α). Ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὄρου, γνωστοῦ ἤδη εἰς τὴν βυζαντινὴν διοικητικὴν διαίρεσιν, εἶναι, νομίζω, ἀνάλογος πρὸς τὸ σήμερον λεγόμενον: *ἀκουόταν ἢ φωνή του ἀπὸ δυὸ χωριά μακριὰ* κ. τ. δ.

⁶⁾ ΛΑ 771 β σ. 356 (*Βογιατζίδης, Ἄνδρος* 1918).

⁷⁾ ΛΑ 949 σ. 66 (*Ἐρωτόκριτος, Κύπρος* 1922).

⁸⁾ ΛΑ 898 σ. 163 (*Ἐαρινός, Σύμη* 1895).

⁹⁾ ΛΑ 885 σ. 68 (*Δράκος, Μοσχονήσια* 1885). *Χαλαλιά* ἐκ τοῦ *χαλάλη*, ὅπερ πιθανῶς

δήλωσιν ἀποστάσεως. Οὕτως ἐν Ἀκαρνανίᾳ¹⁾ λέγουν: πέντε γρόθους ψηλά ὁ ἥλιος. Πρὸς προσδιορισμὸν τῆς τοιαύτης ἀποστάσεως θέτουν τὴν χεῖρα συν-εσφιγμένην εἰς γρόνθον πρὸ τοῦ ἐνὸς ὀφθαλμοῦ, κλείοντες τὸν ἕτερον, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ γρόνθου νὰ τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὀρίζοντος. Μετὰ ταῦτα θέτουν τὸν ἕτερον γρόνθον ἐπὶ τοῦ πρώτου, κατόπιν ἐναλλαγῆς δὲ τούτων, γινομένης πεντάκις, αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τελευταίου γρόνθου, τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡλίου. Τοιουτοτρόπως ὀρίζεται εἰς πέντε γρόθους ἡ ἀπόστασις τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος²⁾.

Τὸ ποσόν, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῆ εἰς τὴν κλειστὴν παλάμην, δηλοῦται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *χεριά*, *χερέα* ἢ *χεράδα*: *μιὰ χεριά ἀλάτι*, *μιὰ χεριά σιτάρι*, *μιὰ χεριά βασιλικό*³⁾ κ.ο.κ. Σημειωτέον ὅτι μεταχειρίζονται ἐνίοτε τὸν ὄρον *χερέα*, *χεριά* καὶ ἐπὶ ὑγρῶν. Οὕτως ἐν Πόντῳ λέγουν: *χερέα νερό πνίγει με*⁴⁾.

Ἡ λέξις εἶναι ἰδιαιτέρως γνωστὴ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν πρὸς δήλωσιν τοῦ ποσοῦ τῶν σταχυῶν, ἅτινα δύναται νὰ λάβῃ τις διὰ τῆς μιᾶς χειρός: *χεράδα σταχυῶν*⁵⁾ ἢ *χεράδα στάχυα*. Μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀπαντᾷ ἐν Κύπρῳ ἡ λέξις *στιασά*⁶⁾. Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν ἀνήκουν ἐπίσης οἱ μετρικοὶ

ἐκ τοῦ *χαχάλη* = *χηλή* τοῦ καρκίνου καὶ συνεχδοχικῶς ἡ ὅμοιον σχῆμα ἔχουσα ἀνοικτὴ παλάμη μὲ τεταμένον τὸν ἀντίχειρα. Περὶ τῆς *λ. χαχάλη* βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Παρατηρήσεις εἰς τὸ ἑλλην. γλωσσάριον τοῦ Du Cange. Ἀθηνᾶ 42, 65.

¹⁾ ΛΑ 709 σ. 62 (*Σαλβάνος*, Λεπενού 1925).

²⁾ Σημειωτέον, ὅτι ὁ γρόνθος ὡς μονὰς μετρήσεως ἴση πρὸς τὸ τρίτον τῆς σπιθαμῆς, ἐχρησιμοποιεῖτο συχνὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. *Preisigke*, Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden, Abschnitt 18 ἐν *λ. γρόνθος*. Ν. Ἑλληνομνήμων 16 σ. 78 φ. 94 α.

³⁾ Ὡρα καλή σου, μάτια μου,
λειβάδι νά'ν' ὀμπρός σου
χιριές, χιριές βασιλικό
νὰ τρώῃ ὁ γάδαρός σου

(στίχος σατυρικοῦ δημοτικοῦ ἠπειρωτικοῦ τραγουδιοῦ. Ζωγράφειος Ἀγών 1, 130)

⁴⁾ Μεσαιωνικὴ παροιμιώδης ἔκφρασις. Βλ. *K. Krumbacher*, Mittellgriechische Sprichwörter. München 1893 σ. 93, 112, 122, 186. Πρβλ. *P. N. Papageorgiou* ἐν *Byz. Zeits.* 3 (1894) σ. 567. *Du Cange* Gloss. gr. ἐν *λ. χερέα*:

χερέα πνίγει με νερόν, ἄλλος τις οὗτος λόγος
τίς οὗτος ὁ πνιγόμενος εἰς ὕδωρ δράκα μίαν
καὶ τί τὸ πολύδαμον ὕδωρ τῆς παροιμίας.

⁵⁾ ΙΑ 419 σ. 128 (*Κακριδής*, Καλάβρυτα 1924).

⁶⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 65.

ὄροι *χερόβολο* καὶ διαλεκτικῶς *χερβόλιν*, *σ'ερβόλιν*, (ποσότης σταχῶν ὁμοῦ δεδεμένων) καὶ *δεμάτι*, (σύνολον ἕκ περισσοτέρων χεροβόλων), γνωστοὶ ἦδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων¹⁾.

Συνώνυμοι πρὸς τὴν χειρῶν λέξεις εἶναι: *δράκα* ἢ *γράκα* (ἦ) (Κύπρος), *δρακά*, *δρατζά*²⁾ (ἦ), *πιάσμα* (τὸ), *μαγλιά*³⁾, *πασμαδικιά*, *παντζιά*⁴⁾ (ἦ).

Κατὰ τόπους εὐρίσκομεν διαφοροῦς ἀναλογίας μεταξὺ χειρῶν καὶ μεγαλυτέρων ποσοτήτων σταχῶν, ὡς εἶναι τὸ *χερόβολο*⁵⁾, τὸ *λημάρι*⁶⁾, τὸ *δεμάτι*: Ἐν Κιμῶφι 5 χειρῆς σταχῶν ἀπαρτίζουν ἓνα χερόβολο, περισσότερα χεροβόλα ἓνα λημάρι⁷⁾. Ἐν Σερίφῳ λημαρῖα σημαίνει δέσμη πολλῶν χεροβόλων. Ἐν Μεγάροις 6 χεράδες ἰσοδυναμοῦν πρὸς ἓνα λημάρι. Ἐν Εὐβοίᾳ ἕξ χεροβόλα ἀποτελοῦν ἓνα λημάρι⁸⁾. Ἐν Λέσβῳ 6-8 λημαρῖα ἀποτελοῦν ἓνα δεμάτι⁹⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ δεμάτι ἀποτελεῖται ἀπὸ 4-5 ἀγκαλιῆς στάχυα¹⁰⁾. Ἄλλοι ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὸν προσδιορισμὸν ποσότητος δημητριακῶν εἶναι οἱ ἑξῆς: *θημωνιά*, *θεμωνιά*, *σωρὸς* ἕκ περισσοτέρων δεματίων. *Κουμουλιά*, *σωρὸς* μικρότερος τῆς *θεμωνιάς*. *Πατὸς*¹¹⁾, *σειρὰ* ἕξ 20-30 δεματίων.

Πρὸς δὴλῳσιν μικροῦ τινος ποσοῦ μεταχειρίζονται ἐπίσης τὰς λέξεις: *μασκαλιά*, *ἄμοσκαλιά*, *ἄρμωσκαλιά*, *ποσόν*, ὅπερ ἦ *μασχάλη* θὰ ἦδύ-

¹⁾ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 261. Τοῦ ἰδίου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α', 255.

²⁾ ΛΑ 949 σ. 28 (*Ἐρωτικόκριτος*, Κύπρος 1922). ΛΑ 950 σ. 17 (*Φαρμακίδης*, Κύπρος 1921).

³⁾ ΛΑ 948 σ. 129 (*Βογιατζίδης*, Κυκλάδες 1919) ἕκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λ. ἀμάλλα, ἄμαλλα· *ἔτυχε δὲ τεθερισμένον . . . συνδραμόντες ἐφόρον τὰς ἀμάλλας εἰς τὸν ποταμὸν (Πλουτάρχου, Ποπλικόλας 8).*

⁴⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 67.

⁵⁾ Συνώνυμον τὸ *σκουλλύδα* ἢ *σκουλλί* ἕκ τοῦ ἀρχ. ἑλλ. σκόλλυς.

⁶⁾ Ἐκ τῆς λ. *εἴλημα*. Βλ. *Γ. Ν. Χατζιδάκι*, Ἑτυμολογικὰ καὶ τεχνολογικὰ. Ἀθηνᾶ 28, 102.

⁷⁾ *Γ. Κ. Βογιατζίδου*, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 121.

Πρβλ. αὐτόθι 45, 333.

⁸⁾ ΙΑ 501 σ. 42 (*Τριανταφόλλου*, Μακεδονία 1930).

⁹⁾ ΙΑ 118, 33 (*Α. Κουκουλέ*, Γλωσσ. ὕλη ἕκ διαφόρων τόπων 1917).

¹⁰⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 64, 65. *Μονόκουρο* λέγεται τὸ δεμάτι μὲ τοὺς στάχυς ἐστραμμένους ὄλους πρὸς μίαν πλευράν· *διπλόκουρο* ἢ *δίκουρο* τὸ δεμάτι μὲ τοὺς στάχυς ἐστραμμένους πρὸς τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην πλευράν. *Βόρτινον* ἢ *δριτινον* ὀνομάζεται ἐν Κύπρῳ φόρτωμα ἕξ 20-30 δεματίων, τοποθετημένων ὀρθῶν ἐντὸς τοῦ κάρρου, ἕως οὗτου τοῦτο πληρωθῆ ἔμχει βρουντέλλων (*βρουντέλλα* = τὸ ξύλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται πρὸς τὸ ἄνω των μέρος τὰ λουρούνια τῆς καρρέτας).

¹¹⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 65.

νατο νὰ περιλάβη. *Νυχιά*, μικρόν τι ποσόν: μιὰ νυχιά ψωμί, μιὰ νυχιά τυρί, καὶ συνεκδοχικῶς μιὰ νυχιά ἢ ἓνα νύχι ἀέρα: μιὰ νυχιά ἀέρα ν' ἀλωνέψουμε¹⁾. *Μπουκιά, χασιά, κατασιά*: μιὰ μπουκιά ἄνθρωπος = μικρόσωμος' μιὰ χασιά τυρὶ = ἐλάχιστον ποσόν' δυὸ κατασιές ρακὶ κ.ἄ.δ. *Δαγκασιά, δαγκαματιά* καὶ *δακαμμαθκιά* (Κύπρος) = ἐλάχιστη ποσότης. *Γουλιὰ* (ἐπὶ ὕρῳν), ὅσον ποσὸν ὕγροῦ δύναται τις διὰ μιᾶς νὰ καταπιῇ: Τοῦδωκε μιὰ γουλιὰ κρασί: δός μου μιὰ γουλιὰ νερό. *Δάκρου*: οὔτε ἓνα δάκρυ μέλι. Σὸ δάκρυ ἀμ-πλύζει²⁾ (ἐπὶ μικρῶν πηγῶν). *Μάτι*: ἓνα μάτι ψωμί.

β) Λέξεις καὶ φράσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐν ὑπαίθρῳ ζωῆς ἢ ἐκ τοῦ σχήματος διαφόρων ἀντικειμένων

1) Πρὸς δὴλωσιν μικροῦ χώρου ἢ ἐκτάσεως γῆς.

Ἐλωνοῦιν (Κύπρος), ἀγρὸς στρογγύλου σχήματος, περιορισμένης ἐκτάσεως³⁾. *Αὔλακιά*: Μιὰ αὔλακιά τόπος (μικρὰ ἔκτασις). *Βοσκησιὰ*: Δυὸ βοσκησιές τόπος τὸ πατρικὸ του μερίδιο. *Γαῖδουροκυλίστρα*: Μάλωναν γιὰ μιὰ γαῖδουροκυλίστρα τόπο. *Γκλίτσα*: Μιὰ γκλίτσα τόπος (ἔκτασις ἀσήμαντος, ἴση πρὸς τὸ μῆκος ποιμενικῆς ράβδου). *Γούγια ἢ γάγια*, μικρὰ τις ἔκτασις ἀγροῦ, σχήματος τριγωνικοῦ⁴⁾ *Κάλτσα*⁵⁾: Πῆρε δ καθένας μιὰ κάλτσα χωράφι, τὸ πατρικὸ τους μερίδιο (ἀσήμαντον ἔκτασιν). *Λούρα ἢ λουρί*⁶⁾ καὶ διαλεκτικῶς *λουρούα* (ἢ) *λουρίν* (τὸ) (Κύπρος): Ἐνα λουρί γῆς. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐκ-

¹⁾ ΛΑ 1564 σ. 155 (*Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1931). Πρβλ. *δός μου μιὰ νυχιά τυρὶ* = δός μου λίγο τυρὶ. Δ. Β. *Οικονομίδου*, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀπεράθου-Νάξου. Ἀθηνᾶ 56, 227. Σημειωτέον ὅτι τὸ περιεχόμενον ὀρίζεται καὶ διὰ τῶν ἐξ οὐσιαστικῶν παραγῶγων εἰς —έα —ιά, οἶον *καλαθιά, κοσκινιά, πιθαργιά, χουλιαργιά, караβιά, ἀμαξιά, καρριά* (διαλεκτικῶς *καρραθκιά, καρραπασιά*) κλπ., διὰ τινων δὲ ἐκ τούτων δηλοῦται κατὰ τόπους ὀρισμένον τι ποσόν: μιὰ ἀμαξιά ἀχύρου ἐν Κύπρῳ π.χ. ὑπολογίζεται ἴση πρὸς 70-80 ὀκάδες, μιὰ κρεβαδικιά δεματίων ἀποτελεῖται ἐξ 20-30 δεματίων σταχύων κ.ο.κ. (βλ. *Πανάρετον*, ἔνθ' ἀν. σ. 65).

²⁾ Δ. *Λουκοπούλου*, Γεωργικὰ Ρούμελης σ. 218.

³⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 (1948) σ. 57.

⁴⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 σ. 57.

⁵⁾ ΛΑ 873 σ. 18 (*Τριανταφυλλίδης*, Αἰτωλία 1916).

⁶⁾ Τὸν ὄρον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *πουλῶ τὴν λαχίδα... μετὰ τὰ λουρία της* (Πωλητ. ἔγγρ. τοῦ 1773. Στ. *Σκοπετία*, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλην. Δικαίου 3 σ. 91, XI. Πρβλ. αὐτόθι 94, XLVI).

φράζεται διὰ τῶν λέξεων σούβλα, σύρμα, χαϊμαλί, ψαθὶν ἢ ψαχίν¹⁾, ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ διὰ τῶν λέξεων τούτων σημαίνοντα.

2) Πρὸς δήλωσιν ὕψους.

Θηριό ἢ θεριό: Στάθηκε μπρὸς μου ὁλόκληρο θεριό. Καμπαναριό: Ψηλὸς κεῖ πάνου, καμπαναριό. Κυπαρίσσι: Ψηλὸς σὰν κυπαρίσσι. Συνήθεις ἐπίσης εἶναι αἱ πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα ὕψους τοῦ ἡλίου φράσεις: 'Ο ἥλιος ψηλὰ ἔνα, δυὸ ραβδιὰ (κοντάρια, μαγκοῦρες, καλάμια, βουκέντρες, σκοινιά, τριχῆς κ.ἄ.δ.)²⁾. 'Εν Κῶ εἰς ὁμοίας περιπτώσεις λέγουν: Ψηλωμένος ὁ ἥλιος δγυὸ πιτταριόξυλα καὶ τρία καλαμουκάννια³⁾.

3) Πρὸς δήλωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἢ δμάδος.

Κοπάδι: 'Επεσε κοπάδι κόσμος. Μπουλούκι: Κατέβαιναν μπουλούκια. Μελίσσι, μελισσολόι καὶ τὰ συνώνυμα: μυρμηγκιά, λιμπουρίν⁴⁾, βρυμίν: Μαζεύτηκε μελίσσι ὁ κόσμος.

4) Πρὸς δήλωσιν ποσοῦ.

'Απλωσιά: Μιὰ ἀπλωσιά καρύδια (μικρὰ ποσότης). Λιχνισιά: Μιὰ λιχνισιά σιτάρι. Φτελλὶν ἢ φτερόν (ἐλαχίστη ποσότης). Ψησταριά (ἐν Κρήτῃ ὀφθαρέ)⁵⁾: Μιὰ ψησταριά κάστανα.

5) Πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ποσότητος ὑγρῶν.

'Αρμεξιά: Μιὰ ἀρμεξιά γάλα. Βούλλα: 'Η βρύση δὲν ἔχει βούλλα νερό. Κεραμίδι: 'Ενα κεραμίδι νερό (μικρὰ ποσότης, ἴση πρὸς τὴν διὰ κεραμίδος δυναμένην νὰ διοχετευθῆ). Κόμπος: Σήμερα δὲν ἔχουμε κόμπο νερό. Μα-

¹⁾ Πανάρτος, ἐνθ' ἄν. σ. 63. Πρβλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκα-
νήσου. Ἀθήναι 1926 σ. 159.

²⁾ Βλ. καὶ *N. Γ. Πολίτου*, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2 (1921) σ. 111.

³⁾ Προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ συναδέλφου Ἀ. Καραναστάση. *Πιτταριόξυλο* (τὸ) = ξύ-
λινος κοντὸς μήκους ἐνὸς μέτρου περίπου, χρησιμοποιούμενος πρὸς διάνοξιν τῶν φύλλων
ξύμης. *Καλαμουκάννι* (τὸ) = σπόνδυλος χονδροῦ καλαμιοῦ, ὅπου τυλίγουν τὸ νῆμα πρὸς ὕφανσιν.
Βλ. καὶ Ἰ. Σ. Ζαργράφτη, Λαογραφικὰ ἐκ Κῶ, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Δ. Β. Οἰκονομίδου. Λαογρα-
φία II', 306.

⁴⁾ Πανάρτος, ἐνθ' ἄν. σ. 77.

⁵⁾ ΔΑ 492 σ. 45 (*Λουπασάκης*, Κρήτη 1916).

σούρι: Ἐνα μασούρι νερό (ποσότης ὕδατος πάχους ἴσου πρὸς μασούριον). Ρακί: Ρακί νερό (ἐλαχίστη ποσότης, σταλάζουσα ὡς τὸ ρακί ἐκ τῶν ἀμβύκων). Στάλα, σταξιά, σταλαματιά: Δὲν ἔχει στάλα νερό. Στελίφιν: Νερό στελίφιν¹⁾ (ποσότης ὕδατος βάθους ὅσον τὸ μῆκος στειλεοῦ). Τουφεκόβεργα: Μιά τουφεκόβεργα νερό (ἐλαχίστη ποσότης, ἔχουσα τὸ πάχος τουφεκόβεργας).

6) Πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος ὑγρῶν.

Θάλασσα: Χύθηκε τὸ κρασί στὸ κατώι κι ἔγινε θάλασσα. Κόσκινο (ἐν Κύπρῳ κόσινας)²⁾: Ρίχνει νερό μὲ τὸ κόσκινο (ραγδαία βροχή). Ποτάμι: Ἐτρεχε ποτάμι ἢ βρύση. Πέλαγος: Χύθηκε τὸ κρασί κι ἔγινε πέλαγος. Τίγκα ἢ στίγκα: Τὸ ποτῆρι γεμάτο τίγκα (ὑπερπλήρες).

7) Πρὸς δήλωσιν βάρους.

Γενικὸς ὄρος δηλωτικὸς βάρους εἶναι τὸ *γομάρι* καὶ διαλεκτικῶς *ὀμάρι*, (*γομάρκα*, *ὀμαριάστρα*)³⁾, σημαίνων ποσὸν δυνάμενον νὰ φορτωθῆ εἰς ζῶον διὰ μίαν φορὰν· τούτου τὸ βῆρος κυμαίνεται ἀπὸ 60-80 ὀκάδας. Ἡ λέξις εἶναι παλαιά, ἀπαντῶσα ἤδη εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ κείμενα⁴⁾. Συνώνυμον πρὸς τὸ γομάρι εἶναι τὸ *φόρτωμα*, διακρινόμενον ἀναλόγως τοῦ μεταφέροντος ζώου εἰς *γαῖδουροφόρτωμα*, *μουλαροφόρτωμα*, *ἀλογοφόρτωμα*⁵⁾. Ἐν Κρήτῃ εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *γιγίγι*⁶⁾ (ἐκ τοῦ τουρκ. *yigiri*) μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ φόρτωμα σημασίαν. Ἐν Κύπρῳ, μεταχειρίζονται ἐπίσης τὸν ὄρον *καμηλιά*⁷⁾, σημαίνοντα τὸ φορτίον, ὅπερ δύναται νὰ φορτωθῆ ἐπὶ καμήλου.

Τὸ ἥμισυ τοῦ φορτώματος ἐν Κορινθίᾳ ὀνομάζεται *τρακάδα*⁸⁾ (ἐκ τοῦ τρι-

¹⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 79.

²⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 73.

³⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 64. Πρβλ. Ἀθηνᾶ 20, 557.

⁴⁾ Βλ. *Fr. Preisigke*, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III Band, Berlin 1931, Abschnitt 18 ἐν λ. γομάριον. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heiligen Berges 102, 23. *Du Cange*, Closs. gr. λ. γομάρι. *Στ. Καββάδα*, Οἱ κώδικες Χίου, Α' (Χίος 1950) σ. 60. Περὶ τῆς λ. γενικώτερον βλ. *Δ. Ι. Γεωργακά*, Γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 51 (1941) σ. 66-72.

⁵⁾ ΛΑ 1098 σ. 724 (*Κακριδῆς*, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

⁶⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας.

⁷⁾ Καμηλιά = 10-12 κόφες. Μισὴ καμηλιά = 1 χαράρι ἄχυρον. Βλ. Πανάρετον, ἔνθ' ἄν. σ. 67.

⁸⁾ ΛΑ 1098 σ. 678 (*Κακριδῆς*, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

ακάς). Ἐν Αἰτωλία εἶναι ἐν χρήσει ὁ συναφῆς ὄρος *βάσταμα*, σημαίνων σάκκου περιέχοντα ποσὸν δημοτριακῶν πρὸς ἄλλεσιν, ὅπερ δύναται τις νὰ σηκώσῃ ἐπὶ τῶν ὤμοπλατῶν ¹⁾).

Ἄνασκοποῦντες τοὺς ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐξετασθέντας 150 περίπου μετρικὸς ὄρους, διαπιστώνομεν τὰ ἑξῆς: Περὶ τοὺς ἐβδομήκοντα ἕξ αὐτῶν δηλοῦνται διὰ λέξεων γνωστῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης· ἐκ τῶν λέξεων τούτων τινὲς ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸς δήλωσιν μέτρων ἢ μονάδων μετρήσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργότερον πρὸς ἔκφρασιν τοιούτου εἴδους ἐννοιῶν.

Περὶ τοὺς τεσσαράκοντα πέντε ἐκ τῶν ἐξετασθέντων μετρικῶν ὄρων, γνωστοὶ διὰ λέξεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἢ λατινικῆς προερχομένων, δηλοῦν μέτρα ἐν πρακτικῇ χρήσει ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε μὲν εἶναι γνωστοὶ διὰ λέξεων δανείων ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν καὶ δὴ τῆς ἰταλικῆς καὶ τουρκικῆς, ἐλαχίστου δὲ ἀριθμοῦ ἕξ αὐτῶν ἢ ἔτυμολογία μένει εἰσέτι ἀκαθόριστος ἢ ἀμφίβολος.

Ἄξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μετρικῶν ὄρων τῶν διασωζομένων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν χρησιμοποιοῦνται πλέον πρὸς προσδιορισμὸν μετρικῶν μονάδων ἢ μέσων μετρήσεως ἐν πρακτικῇ χρήσει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν διαφόρων μέτρων κατὰ προσέγγισιν. Ἀντιθέτως οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων δηλώνουν μέτρα πρακτικῆς χρήσεως ἰσχύοντα ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὡς πρὸς τοὺς διὰ λέξεων προερχομένους ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν γνωστοὺς μετρικὸς ὄρους, δεόν νὰ σημειωθῇ, ὅτι οὗτοι δηλώνουν μέσα μετρήσεως καὶ μετρικὰς μονάδας, αἵτινες ἀπαντοῦν μεμονωμένως εἰς τινὰς περιοχάς.

Μάρτιος 1953.

¹⁾ ΛΑ 1421 σ. 33 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ, ΤΗΝ ΒΑΠΤΙΣΙΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Ἐκ τῆς πραγματείας ἡμῶν περὶ τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τοὺς τρεῖς κυρίους σταθμοὺς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν, κατὰ τὰς ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων σχετικὰς εἰδήσεις, ἐδημοσιεύθη πρὸ τετραετίας, τῷ 1951, τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ¹⁾.

Ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης δημοσιεύομεν κατωτέρω τὸ ἕτερον αὐτῆς μέρος, περιλαμβάνον τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐθίμων καὶ σχετικῶν δοξασιῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον.

Τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα ὕλικόν ἐντάσσομεν πολλάκις χρονολογικῶς, λόγῳ τῶν δυσκολιῶν περὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ εἰς τὰς συνηθείας τοῦ βίου του, εἰς τρεῖς μακροτέρας περιόδους, τὴν *πρώτην περίοδον* (πρωτοβυζαντινὴν) μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, τὴν *δευτέραν περίοδον* (μεσοβυζαντινὴν) ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ τὴν *τρίτην* (ὑστεροβυζαντινὴν) ἀπὸ τῆς δωδεκάτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ²⁾.

¹⁾ Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) 74-171).

²⁾ Βλ. περὶ τῆς χρονικῆς ταύτης ἐντάξεως, Ἐνθ' ἀν., σ. 76-78.

Β Ρ Α Χ Υ Γ Ρ Α Φ Ι Α Ι

- ΑΙΣ** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1-5. Ἐν Πιτρουπόλει 1891-1898.
- Anrich** = G. Anrich, Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen. Bd. I - II. Berlin u. Leipzig 1913-1917.
- AS** = Acta Sanctorum, Januarii - Novembris. Parisii - Bruxellis.
- HDA** = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Τόμ. I-IX. Berlin und Leipzig, 1927-1941.
- Κουκουλῆς** = Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ'. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 73.) [Ἡ γέννησις, σ. 9-42.—Ἡ βάπτισις, σ. 43-69.—Ὁ γάμος, σ. 70-119.—Βασιλέων καὶ μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου γάμοι, σ. 119-147].
- Μαριδάκης** = Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀθήναι 1922.
- Μάρκος διάκονος** = Μάρκου διακόνου, «Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης». (*Ἐκδ. H. Gregoire et. M. - A. Kugener, Paris 1930).
- Μέγας** = Γεωργίου Ἀ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας. Τεῦχος Α'.—(Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτ. 1939 καὶ 1940).
- Migne** = Patrologiae cursus completus. Series Graeca. Paris 1857-1886.
- Πετρόπουλος, ΙΡΔ.** = Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ἰσχύον ἐν Ἑλλάδι ἀστικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα. Ἀθήναι 1944.
- Πολίτης, ΓΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα. Ἐπετηρὶς Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἔτ. Γ' (1906) 111-187. (= Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 218-267).
- Πολίτης, ΛΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1930. (—Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, σ. 206-221.—Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν, σ. 232-322).
- Samter,** = Ernst Samter, Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde. Leipzig u. Berlin, 1911.
- Τρεμπέλας, Βάπτ.** = Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος, Ἀθήναι 1949. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. Κ', 1949).
- Τρεμπέλας, Κατηχ.** = Π. Ν. Τρεμπέλα, Κατηχητικὴ, ἥτοι ἱστορία καὶ θεωρία τῆς κατηχίσεως. Ἀθήναι 1931.

Α. Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ

α) Αί αντίληψεις τῆς κοινωνίας περὶ τῶν ἀτέκνων
καὶ ὁ πόθος πρὸς παιδοποιίαν

Εἰς τὸν ἄνθρωπον σήμερον εἰς πάσας τὰς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ του ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου, ὡς θεσμοῦ συγκροτοῦντος τὴν οἰκογένειαν, εἶναι ἡ ἀπόκτησις τέκνων¹⁾. Πρὸς τὴν πίστιν ταύτην, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς ὀρμεφυῦτου τάσεως αὐτοῦ πρὸς συνέχισιν τῆς ζωῆς διὰ τῆς διαδοχῆς καὶ εἶναι οὕτως αὕτη κοινὸν κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν προῖμων χρόνων τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως αὐτῆς, ἔχουν συνδεθῆ ποιικίλαι δοξασίαι καὶ ἔθιμικαὶ πράξεις, ἔτι δὲ καὶ κοινωνικαὶ θεωρίαι²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀπαντῶμεν ζωηρὰν καὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν του χρόνων, ὅτε ἐπεζητεῖτο συμφώνως πρὸς θρησκευτικὰς δοξασίαις καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις ἡ ἀπόκτησις τέκνου πρὸς συνέχισιν τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ συντήρησιν τῆς Πολιτείας³⁾. Ἡ γέννησις ἐπομένως παίδων ἐθεωρεῖτο εὐτυχία εἰς τὴν οἰκογένειαν, δυστυχία δὲ μεγάλη ἡ ἀπαιδία⁴⁾.

Αἱ ἰδέαι αὗται περὶ τοῦ γάμου, ὡς κοινωνικοῦ θεσμοῦ, συνεχίζονται κατόπιν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἐπιδιώκουσα κατ' ἀρχὴν ν' ἀπομακρύνῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὑλικῶν φροντίδων καὶ ἀπολαύσεων, τονίζει καὶ ἐξαίρει τὸν θεσμόν τοῦτον μόνον ὡς μέσον πρὸς παιδοποιίαν⁵⁾.

¹⁾ Βλ. *Heinrich Ploss - B. Renz*, Das Kind im Brauch und Sitte der Völker³, τόμ. 1, Leipzig 1911, σ. 1-24.

²⁾ *Heinrich Ploss - B. Renz*, "Ἐνθ' ἄν., σ. 1. *Kummer*, Kindersegen und Kinderlosigkeit, HDA IV, 1931, 1374 - 1385.

³⁾ Πλάτ. Νόμοι, IV, 721 a-b., VI, 773 e. Διον. Ἀλικ. Β' 24. Βλ. Πλείονας ἀρχαίας μαρτυρίας παρὰ *Samter*, σ. 213 κ.ἑξ. *Κωνστ. Περιφανάκη*, Αἱ περὶ γάμου ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 10 σημ. 16 καὶ *Δημ. Πετροπούλου*, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ. 34 ἑξ. τοῦ παρόντος τόμου.

⁴⁾ Βλ. *Ivan von Müller und Adolf Bauer*, Die griechischen Privats- und Kriegsaltertümer, München 1893, σ. 147, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. *Samter*, σ. 213 ἑξ. Παρ' ἄλλοις λαοῖς σήμερον βλ. εἰς HDA, "Ἐνθ' ἄν., σ. 1374, 1377-78.

⁵⁾ *Fr. - Jos. Dölger*, Das Lebensrecht des ungeborenen Kindes und die Fruchtabtreibung in der Bewertung der heidnischen und christlichen Antike. (Antike und Christentum, Bd. IV (1933) σ. 1 καὶ 27). *Κουκουλές*, σ. 9.

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἡ πολυπαιδία ἐλογίζετο κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς βυζαντινὴν περίοδον οὐ μόνον εὐτυχία διὰ τὸ ἀνδρόγυνον, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔνδειξις εὐνοίας πρὸς αὐτὸ τοῦ Θεοῦ¹⁾, τῆς ἀτεκνίας κατ' ἀκολουθίαν θεωρουμένης ὡς θείας τιμωρίας ἕνεκα ἁμαρτιῶν²⁾. ἤδη δὲ κατὰ τὸν δευτέρου αἰῶνα εἶχε διαμορφωθῆ ἡ διδασκαλία, ἐξ ἐπιδράσεως προφανῶς καὶ Ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, καθ' ἣν ἡ γυνὴ συλλαμβάνει ἐκ θείας προνοίας³⁾.

Ἐκ τῶν πεποιθήσεων τούτων περὶ τῆς ἀποκτήσεως τέκνων οἱ ἄτεκνοι εὐρίσκοντο εἰς ὑποδεστέραν θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Χαρακτηριστικὴ τῆς ταπεινωτικῆς θέσεως τῶν ἀπαιδῶν εἶναι ἡ κατωτέρω μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου (4-5 αἰ.), κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται περὶ γυναικός, ἣτις «οὐ μέτριον ἠγεῖτο τὸ πάθος, οὐδὲ οἶον ὀλίγης ἀξιούν φροντίδος, ἀλλὰ μερίμναις τὴν ψυχὴν ὀξείαις ἐβάλλετο καὶ ὀδύνας ἐκόπτετο καὶ τὰ σπλάγχνα καὶ τὴν καρδίαν τῷ τῆς ἀπαιδίας πυρὶ διεπίμπρατο, καρποῦ κοιλίας ἐφιεμένη ὃ πρᾶγμα γυναιξὶ ταῖς πλείοσιν εὐχταιότατον, ὀφθαλμοῖς ἥδιστον ὄν, ἱκανὸν αὐταῖς περιθεῖναι δόξαν καὶ μὴ ταπεινὴν μηδ' ἀπαρησιάστον εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν ὄψεις παρασκευάσαι»⁴⁾.

Ἡ περιφρόνησις τῆς κοινωνίας ἐβάρυνεν οὕτω κατὰ πρῶτον λόγον τὴν γυναῖκα, ἣ ὁποία ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίζῃ προσέτι καὶ τοὺς συχνοὺς ὄνειδισμοὺς τοῦ συζύγου της. Οὕτω παρὰ τὴν, ὡς ἄνω, μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἀπαρησιάστον τῆς στειρίας γυναικός πρὸ τῆς ὄψεως τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἀναφέρεται καὶ περὶ ἄλλης γυναικός, ἣτις «τὴν νηδὺν ἄγονος οὔσα παίδων... καὶ τῆς συμφορᾶς ἐπίτασιν τὸν ἄνδρα ἔχουσα πολλὰ τῆς ἀπαιδίας ὄνειδῆ καταχέοντα»⁵⁾.

Ἐπὶ τὰς ψυχολογικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτὰς συνθήκας ἡ ἄτεκνος γυνὴ ἐπε-

¹⁾ *Fr.-Jos. Dölger*, "Ἐνθ' ἄν., σ. 27-28. Ἡ δοξασία αὕτη ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τὸν λαόν. Βλ. *Δημ. Πατρόπουλον*, "Ἐνθ' ἄν., σ. 33.

²⁾ *Κουκουλές*, σ. 9-10.

³⁾ *Fr.-Jos. Dölger*, "Ἐνθ' ἄν., σ. 27, 30-31. *Κουκουλές*, σ. 10. Βλ. καὶ κατωτέρω, σ. 106-107. Ἡ πίστις ὅτι ἡ γέννησις τῶν τέκνων ὀφείλεται εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχει καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν λαόν.

⁴⁾ *Migne*, 114, 597 B.

⁵⁾ *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Λόγος εἰς τὸν ὁσίου Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στόλῳ. *Migne*, 114, 360 B. - C. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίου ἔκδ. H. Delehaye, *Anal. Boll.* 32, 1913, σ. 122, στ. 14-19) λέγεται περὶ τῆς στειρίας μητρὸς του «ὄνειδιζομένης παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν συγγενῶν» ὅτι «ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν μεσονυκτίῳ λάθρᾳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐξεληθοῦσα ἀνέτεινεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ προσήχητο λέγουσα: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ... ἄφελε τὸν ὄνειδισμόν μου καὶ παράσχου καρπὸν τῇ ἐμῇ κοιλίᾳ...». Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλές*, σ. 10.

ζήτηι τὴν ἀπόκτησιν τέκνου, καταφεύγουσα εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἱατρῶν ¹⁾, κυρίως δὲ χρησιμοποιοῦσα διάφορα πρὸς τοῦτο μέσα τῆς λαϊκῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς μαγείας ²⁾. Συνήθως ὅμως, κατ' ἔθος ἤδη ἀρχαίων ³⁾, αἱ στείραι γυναῖκες κατέφευγον, ὅπως τεκνογονήσουν, εἰς τὴν ἀρωγὴν καὶ τῆς θρησκείας. Αὐταὶ ἐρχόμεναι εἰς ἱεροὺς τόπους καὶ καταγῶγια καὶ εἰς ἐνάρετον βίον ἀσχοῦντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς ἤτουν παρ' αὐτῶν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν θερμῶν δεήσεων πρὸς τὸν Θεὸν τὸ χάρισμα τῆς τεκνογονίας. Οὕτως ἀνδρόγυνον ἄτεκνον, προσελθὼν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Λυκία, παρακαλεῖ αὐτὸν λέγων: «Ἐλέησον ἡμᾶς, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχομεν ἐξ ὅτου τὸν γάμον ἐποιήσαμεν καὶ παιδίον οὐκ ἔσχομεν· καὶ ἠκούσαμεν περὶ τῆς δόσας ὑμῶν εὐχῆς καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι τὸν θεὸν καὶ τὴν ἀγιωσύνην ὑμῶν· καὶ εὔξη ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα σπλαγχνισθῇ ὁ θεὸς ἐφ' ἡμᾶς καὶ δώῃ ἡμῖν καρπὸν» ⁴⁾. Γυνή τις ὄνειδιζομένη ὁμοίως παρὰ τοῦ ἀνδρός της διὰ τὴν ἀγονίαν της «καὶ συμφορᾷ τοιαύτη πιεζομένη πρὸς τὸν πλησίον Πολυεύκτου τοῦ θείου μάρτυρος ναὸν μετὰ τοῦ συζύγου ἀφικομένη... ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις ἐν τούτῳ τῇ προσευχῇ προσήδρευον. Λυθῆναι τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἤτουν καὶ καρπὸν οἰκείων ὠδίνων ἰδεῖν ἠύχοντο» ⁵⁾. ἄλλη δ' ἄπαις γυνὴ καταφυγοῦσα πρὸς τὸν ὄσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ «ἐθρῆνει τὸ πάθος... ἰκέτευεν, ἠντιβόλει, τὴν τῆς στειρώσεως ἤτει λύσιν, καὶ ὅπως παῖδα ἐξ ἑαυτῆς ἴδοι» ⁶⁾.

Εἰς τὸν ὄσιον Θεόδωρον τὸν Συκεώτην (6 αἰ.) διατρίβοντά ποτε ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου προσῆλθεν ἀνδρόγυνον ἐπὶ τριετίαν ἄνευ παιδὸς καὶ παρεκάλει αὐτόν, ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς «παιδοποιίας

¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία ὁσ. Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) (Ἰ. Αἰθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συλλογὴ παλαιστ. καὶ συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Πετρούπολει 1907, σ. 195, στ. 25 ἐξ).

²⁾ Fr.-Jos. Dölger, Ἐνθ' ἄν., σ. 1. Κουκουλές, σ. 10-11. Τῶν συλληπτικῶν τούτων μέσων γίνεται χρῆσις καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἄλλων ἔτι λαῶν. Βλ. Μέγαν, σ. 25. Δημ. Πετρόπουλον, Ἐνθ' ἄν., σ. 33. Samter, σ. 214-15. H. Ploss-B. Renz, Ἐνθ' ἄν., σ. 3 κ.ἐξ.

³⁾ Βλ. Samter, σ. 213-14.

⁴⁾ Βίος καὶ πολιτεία... Νικολάου ἀρχιμανδρίτου <γενναμένου τῆς ἁγίας Σιών καὶ ἐπισκόπου τῆς Πιναρέων πόλεως>, Anrich, I, σ. 33-34 (κεφ. 40). Ὁ βίος συνεγράφη κατὰ τὸν Anrich, II, σ. 441, περὶ τὸ ἔτος 565.

⁵⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Εὐθυμίου. Migne, 114, 597 B.

⁶⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὄσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ. Migne, 114, 360 B. Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ συλλήψεως στειρῶν γυναικῶν διὰ τῆς εὐλογίας ὁσίων ἀνδρῶν, ἐγκοιμήσεως εἰς ἱερὸς τόπους κ.ἄ. Ἰωάννου Μόσχου, Λεμιών, Migne, 87, 2977 D. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος (Ἰ. Αἰθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΑΙΣ, 5, 89-90). Βίος τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίτου, AS Maii, τόμ. 5, σ. 311 B. Νικήτα Παφλαγόνο, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωντινουπόλεως, Migne, 105, 561 D. κ.ἄ.

βλάβη. Αὐτὸς δὲ εἶπεν αὐτοῖς: μὴ ἐμοί, τέκνα, ἀλλὰ τῷ θεῷ προσέλθετε καὶ αὐτὸς ποιήσει τὸ αἴτημα ὑμῶν». Ἔτι δὲ ἐπιμενόντων αὐτῶν ταῖς παρακλήσεσιν, ἔλαβεν ἀμφοτέρων αὐτῶν τὰς ζώνας καὶ ἔθηκεν ἔνθα καὶ ἔνθα, καὶ μέσον αὐτῶν κλίνας τὰ γόνατα ἐποίησε τὴν εὐχὴν αὐτοῖς καὶ ἐπέδωκεν αὐτοῖς ζώσασθαι· καὶ χάριτι Χριστοῦ μετὰ ἑννέα μῆνας ἐτέχθη αὐτοῖς ἄρρεν παιδίον¹⁾. Τέλος καὶ ὁ ὄσιος Ἀντώνιος ὁ νέος (9 αἰ.), προτοῦ καρῆ μοναχός, τὴν στρατηγίαν κατέχων τοῦ Θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ ὀδεύων ἀνεπισήμως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐφιλοξενήθη ὡς ἰατρὸς εἰς τινα σταθμὸν ὑπὸ οἰκογενείας στερουμένης τέκνων. Ὁ ἄρχων Ἰωάννης, ὡς ἐλέγετο τότε ὁ ὄσιος Ἀντώνιος ὁ νέος, ὅτε ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ἀτεκνίας τοῦ ζεύγους καὶ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του ν' ἀποκτήσῃ τέκνον, ἀπέκοψε φύλλα ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ «συνέγραψε τόμον ὅσον ἐδίνατο διαζῶσαι τὸν φορέσαι μέλλοντα. Καὶ γράψας εἰς αὐτὸν εὐχὴν... ἐπέτρειπεν αὐτοῖς λέγων· «πλύνετε τὰ ἐγκοίτια ὑμῶν, λούσασθε δὲ καὶ αὐτοί, καὶ ἀποσμηξάμενοι παντοίως, περιζωσαμένη ἐπὶ σαρκὸς ἡ κυρία τὴν εὐλογίαν ταύτην οὕτως συναναπαύσεται τῇ σῇ εὐνίᾳ καὶ πιστεύω τῷ θεῷ τῷ εὐλογήσαντι τοὺς πατέρας καὶ παρασχόντι αὐτοῖς τὴν χάριν τῆς παιδοποιίας ὅτι ἔσται καὶ ὑμῖν κατὰ τὴν ἔφεσιν ὑμῶν. Τούτου οὖν γενομένου συνέλαβεν ἡ γυνὴ»²⁾.

Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐκ τῶν βίων τῶν ὄσιων Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου (6 αἰ.) καὶ Ἀντωνίου τοῦ νέου (περὶ τὸ ἔτος 823) παρατηροῦμεν ὅτι χρησιμοποιεῖται ἡ ζώνη ὡς μέσον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συλλήψεως εἰς γυναῖκα στείραν· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην εὐλογοῦνται ὑπὸ τοῦ ὀσίου Θεοδώρου διὰ τῆς προσευχῆς του αἱ ζῶναι τοῦ ἀτέκνου ζεύγους, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται πάλιν αὐτὰς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν συρράπτεται ἐκ φύλλων τοῦ Εὐαγγελίου ζώνη ἐφ' ἧς καταγράφονται ὑπὸ τοῦ ὡς ἰατροῦ παρουσιαζομένου ὀσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου, τότε, ὡς ἄνω, στρατηγοῦ τῶν Κιβυρραιωτῶν, εὐχὴ καὶ ρήσεις ἐκ τῆς Βίβλου καὶ παραγγέλλεται παρ' αὐτοῦ νὰ ζωσθῇ αὐτὴν ἡ γυνὴ, ἀφοῦ προηγουμένως μετὰ τοῦ ἀνδρός της λουσθῇ καὶ καθαρῇ.

Χρῆσιν τῆς ζώνης πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναφέρει παλαιότερον κατὰ τὸν 4 αἰ. ὁ Σέξτος Πλάκιος: «ut mulier concipiat. Homo vir si solvat semicinctium

¹⁾ Βίος ὀσίου Θεοδώρου ἀρχιμανδρίτου Συκεῶν συγγραφείς παρὰ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ... *Θεοφίλου Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 446. Ὁ αὐτὸς ὄσιος Θεόδωρος εὐχηθεὶς εἰς τὸν Θεὸν προεἶπε καὶ εἰς τὸν πατρίκιον Δομνιτζιόλον ὅτι ἡ μέχρι τότε ἄγονος σύζυγός του «Θεοῦ χάριτι τρεῖς παῖδας τέξεται... καὶ τοὺς τρεῖς ἄρρενας... καὶ κατὰ τὸν θεόπνευστον λόγον αὐτοῦ... καὶ ἀπὸ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἡμέρας ἀρξάμενη τῆς πρώτου αὐτῆς παιδὸς συλλήψεως» Ἐνθ' ἄν., σ. 486-87.

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (*Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμῆως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Πετρούπολει 1907, σ. 195-196.

suum et eam praecingat et dicat: ergo desinas: explica te laborantem»¹⁾. Ὁ Heim ἐξέφρασε τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ὁ Samter, ὅτι ἡ φράσις ἐνταῦθα «ut mulier concipiat» προσετέθη εἰς τὸ κείμενον ἐκ πλάνης καὶ ὅτι εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἐπὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ²⁾. Παρὰ ταῦτα ὁμως παρατηρεῖ ὁ Samter ἐκ σχετικῶν συγχρόνων ἐθίμων ὅτι ἡδύνατο ἢ ἀνωτέρω ἐπὶ πρὸς νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ ὡς συλληπτικὸν μέσον εἰς τὴν γυναῖκα³⁾.

Περὶ τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου μέσου ἀναφέρει παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὁ Πλίνιος (N. H. XXVIII, 42)⁴⁾ ὅτι ὁ σύζυγος κατὰ τὸν τοκετόν, ἐνῶ περιέβαλλε τὴν ἐπίτοκον διὰ τῆς ζώνης του καὶ εἶτα ἔλνε αὐτήν, ἐπέλεγεν: «ὁ ἴδιος, ὅστις σὲ ἔξωσα, θὰ σὲ λύσω πάλιν» καὶ ὁ ἱατρὸς Σωρανὸς (ἐκδ. V. Rose, σ. 240, στ. 14 ἐξ.)⁵⁾, παραγγέλλων πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἀποκνήσεως ὅτι «εἰς τὴν ἀκώλυτον δίοδον τοῦ πνεύματος λύειν τε τὴν ζώνην προσῆκεν αὐτῶν (=τῶν ἐπιτόκων) καὶ τὸ στήθος πάσης ἐλευθεροῦν περιειλήσεως, οὐ κατὰ τὴν ἰδιωτικὴν πρόληψιν καθ' ἣν τὰ γυναῖκια δεσμὸν οὐδένα βούλεται τυγχάνειν, διὰ ταύτην δὲ καὶ τὰς τριχὰς λύειν», ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἀσφαλῶς εἰς τὴν λαϊκὴν ταύτην συνήθειαν τῆς λύσεως οὐ μόνον τῆς ζώνης⁶⁾ ἀλλὰ καὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς.

Ἡ ζώνη εἰς τὴν γυναῖκα θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἤδη παρ' Ὀμήρω (λ. 245), μέχρι τῆς σήμερον καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς, σύμβολον τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀγνείας, ἡ δὲ λύσις αὐτῆς σημαίνει τὸ τέρας τοῦ παρθενικοῦ βίου τῆς φερούσης τὴν λυομένην ζώνην γυναικὸς⁷⁾. Ἐκ τῆς συμβολικῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ζώνης, παρὰ καὶ τὴν πρὸς συγκράτησιν τοῦ φορέματος καὶ πρὸς διακόσμησιν αὐτοῦ χρησιμοποιήσιν της⁸⁾, προῆλθε κατόπιν ἡ μαγικὴ αὐτῆς χρῆσις κυρίως πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τοῦ φέρον-

¹⁾ *Sexti Placiti Papyriensis*, De medicamentis ex animalibus liber, cap, 17, 12 (Parabulum medicamentorum. Scriptores antiqui. ed. Ioann. Ch. G. Ackermann, 1788, σ. 55.

²⁾ Βλ. παρὰ Samter, σ. 126-127 καὶ N. Γ. Πολίτη, Ὀκυτόκια, Λαογρ. 6 (1917-1918), σ. 326 (= Λαογρ. Σύμμεικτα, Β', 1921, σ. 303).

³⁾ Samter, σ. 127.

⁴⁾ Βλ. καὶ παρὰ Samter, σ. 124 καὶ 126.

⁵⁾ Περὶ τῆς χρῆσεως τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους χρόνους καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς βλ. G. H. Welcker, Kleine Schriften, τόμ. 3, Bonn 1850, σ. 188 καὶ 201. Κουκουλέν, σ. 24. Μέγαν, σ. 28α. Jungbauer, Gürtel. HDA III, 1930, 1217-18. Arn. van Gennep, Manuel de folklore français Contemporain, Tom. I, 1, Paris 1943, σ. 116.

⁶⁾ Βλ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Ἀγνείας πείρα. Λαογρ. 3 (1911-1912) 88-89 ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Jungbauer, Gürtel, HDA III, 1930, στ. 1215-1216.

⁷⁾ Jungbauer, Ἐνθ' ἄν., σ. 1210.

τος τὴν ζώνην καὶ ἄλλων ἔτι κατ' αὐτοῦ βλαπτικῶν μαγικῶν ἐνεργειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο κατ' ἔξοχὴν ἐκτεθειμένη ἢ παρθένος κατὰ τὸν χρόνον τῆς μνηστείας καὶ τοῦ γάμου τῆς').

Κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου καὶ φυσικὸς ἐκ τούτου καρπὸς εἶναι τὰ τέκνα. Ὁ ἄνθρωπος, ἀγνοῶν τὰς ἀνατομικὰς ἢ παθολογικὰς αἰτίας τῆς στειρώσεως τῆς γυναικός, ἀπέδωκεν, ὡς εἶναι φυσικόν, τὴν ἐκτροπὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ συνήθους κανόνος, δηλαδὴ τῆς τεκνογονίας, εἰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, ἤτοι εἰς δυσμενῆ διάθεσιν πρὸς τὴν γυναῖκα δαιμονικῶν ὄντων ἢ εἰς μαγικὰς ἐνεργείας ὑπ' ἐχθρῶν αὐτῆς').

Πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τούτου ἐκ τοῦ ἐρχομένου εἰς γάμου κοινωνίαν ζεύγους λαμβάνονται μέτρα προστασίας αὐτοῦ διὰ ποικίλων μαγικοῦ χαρακτῆρος ἐθιμικῶν ἐνεργειῶν, μεθ' ὧν καὶ ἡ περιζώσις τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικός διὰ ζώνης.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀντίληψεις αὐτὰς τοῦ λαοῦ περὶ τῆς τεκνογονίας, ἡ νυμφευμένη καὶ παραμένουσα στειρὰ θεωρεῖται ὅτι τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς τὸ ζεῦγος διακειμένου δαίμονος ἢ καὶ παρακωλυτικῶν τῆς τεκνογονίας μαγικῶν ἐνεργειῶν· νομίζεται δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅτι ἡ ἄγονος γυνὴ εἶναι οὕτω καταδεδεμένη εἰς τὴν ἀτεκνίαν· ὅπως δὲ κατὰ τὸν τοκετὸν ἐπιδιώκεται ἡ ἀποκύησις, πλὴν τῶν μέσων τῆς ἐπιστήμης, καὶ διὰ προσευχῶν πρὸς τὸ θεῖον καὶ μαγικῶν τέλος ἐνεργειῶν μεθ' ὧν καὶ ἡ διὰ τῆς ζώνης πρὸς λύσιν τῶν δεσμῶν τοῦ τοκετοῦ διὰ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ παρεμποδίζοντος αὐτὸν κακοποιῦ πνεύματος, οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς στειρώσεως τῆς γυναικός, θεωρουμένης, ὡς εἴπομεν, τῆς γυναικός καταδεδεμένης εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, ἐπιζητεῖται ὁμοίως ἡ λύσις καὶ ἀπαλλαγὴ ἐκ ταύτης τῆς γυναικός.

Ἡ λαϊκὴ αὕτη ἀντίληψις πιστοποιεῖται καὶ εἰς συζητουμένας ἐνταῦθα ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἰδήσεις. Οὕτως, ὡς λέγεται ἀνωτέρω, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ στειρὰ γυνὴ του, προσελθόντες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, «λυθῆναι τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἤτουν» ἄλλη δὲ γυνὴ ἄτεκνος, προσελθοῦσα πρὸς τὸν ὄσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῷ στύλῳ καὶ ἰκετεύουσα αὐτὸν «τὴν τῆς στειρώσεως ἤτει λύσιν». Ἐπομένως διὰ τῆς χρησιμοποίησεως, ὡς ἀνωτέρω, τῆς ζώνης ὑπὸ τῶν ὄσιων Θεοδώ-

1) Φαίδ. Κονκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογρ. 9 (1926) 459-461, 469. *Αλεξ. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου, Τρίκκαλα 1946, σελ. 23, 24, 27, 30. † Γ. Οἰκονομίδου, Γαμήλια σύμβολα ἐν Σιατίστη, Μακεδονικά Α' (1940) 269. Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τῆς ζώνης εἰς διαφόρους λαούς: Βλ. Isidor Scheftelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker. Giessen 1912, σ. 52 ἐξ. Samter, σ. 123. Jungbauer, Ἐνθ' ἄν., σ. 1210.

2) Βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἄρχ. Θρησκ. λαογρ. καὶ γλωσσ. Φησαυροῦ, τόμ. 13 (1946-47) 204 ἐξ.

ρου Συκεώτου και Ἀντωνίου τοῦ νέου πρὸς σύλληψιν ἀγόνων γυναικῶν, ἐπεδιώχθη συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἔθιμά του ἀπαλλαγῆ αὐτῶν ἐκ τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀτεκνίας.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητῶν διὰ τοῦ γάμου τὴν ἀπόκτησιν τέκνου ἐπόθει ἰδιαίτερος τὴν γέννησιν ἄρρενος. Ἡ πρὸς ἄρρενογονίαν ἐπιθυμία ἀπαντᾷ ζωηρὰ εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων, ὑπάρχουσα δὲ αὕτη εἰς ὄλους τοὺς λαούς¹⁾, πηγάζει ἐκ τῆς κυριαρχούσης θέσεως τοῦ ἀνδρός, ὡς παράγοντος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους καὶ τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας, ἔτι δὲ καὶ ὡς στυλοβάτου τῆς οἰκογενείας διὰ τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς προστασίας του πρὸς αὐτήν²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῆς κοινωνίας καὶ τὸν πόθον τοῦ λαοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἄρρένων τέκνων ἐκφράζει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Εὐριπίδης λέγων (Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 57) ὅτι «στῦλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἄρσενες». Εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ὁμοίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνεχιζομένης ἀρχαίας παραδόσεως καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἔτι διὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεων ἦτο εὐκταία ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος³⁾, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον⁴⁾. Τούτου ἔνεκα οἱ στερούμενοι ἄρρενος παιδὸς ἐθλίβοντο ἐπὶ τούτῳ⁵⁾ καὶ προσηύχοντο εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος. Οὕτως οἱ γονεῖς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (6 αἰ.), ἀμοιροῦντες ἄρρενος παιδός, ἐπέτυχον διὰ τῆς προσευχῆς νὰ ἀποκτήσουν ἄρρεν τέκνον (τὸν Γρηγέντιον⁶⁾) καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία (κατὰ τὸ ἔτος 400), ἐγκυος οὔσα, παρέκάλεσε τὸν ἅγιον Πορφύριον καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας, ὅπως εὐχηθοῦν, ἵνα αὕτη τέξῃ ἄρρεν⁷⁾.

¹⁾ Βλ. *H. Ploss - B. Renz*, "Ενθ' ἀν., σ. 1 ἐξ. *Kummer*, *Kindersegen und Kinderlosigkeit*, HDA IV, 1931, 1377. *Πολίτης*, ΔΣ., σ. 210 σημ. 5.

²⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104.

³⁾ *Κουκουλές*, σ. 14-15.

⁴⁾ *Πολίτης*, ΔΣ, σ. 210.

⁵⁾ Ἐνδεικτικῆ περὶ τούτου εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου *Migne*, 50, 747: «Ἐτέχθη τις θήλεια; ὅτι μὴ ἄρρεν, ὁ ἀνὴρ σκυθρωπάξει».

⁶⁾ Βίος τοῦ ἁγ. Γρηγορίου (ἔκδ. *Vasiliev*). Βυζ. Χρον. 14 (1909) 39. Ἄλλαι μαρτυρίαι: Βίος ἁγίου Νικολάου, *Anrich*, I, σ. 34, στ. 1 ἐξ. Βίος ὁσ. Θεοδώρου Συκεώτου (6 αἰ.), *Θεοφ. Ἰωάννου*, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, σ. 446. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος (*Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, ΑΙΣ, 5, σελ. 89-90). *Συμ. τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ἁγίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1433 D. Βλ. καὶ *Πολίτην*, ΔΣ, σ. 210 σημ. 5.

⁷⁾ *Μάρκου διακόνου*, Βίος ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης (ἔκδ. *H. Gregoire et M - A. Kugener*) σ. 36-37 (κεφ. 43-44) «Εὐξασθε, πατέρες, ἵνα κατὰ τὸ ρῆμα ὑμῶν, θεοῦ θέλοντος, γεννήσω τὸν ἄρρενα... Ἦν δὲ εὐχή, ἵνα τέκῃ τὸν ἄρρενα». Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 14.

Πλὴν τοῦ λόγου τῆς διαδοχῆς τῆς ζωῆς, θεωρουμένου ἐκ τούτου τοῦ γάμου, κατὰ τὸν Βασίλειον ἐπίσκοπον Σελευκείας (5 αἰ.) ὅτι ἀποτελεῖ πηγὴν πρὸς διαδοχὴν «τοῦ κοινοῦ γένους» καὶ ὅτι τῶν «γενῶν τὰς ἐπωνυμίας ἀκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν»¹⁾, ἡ προτιμῆσις τοῦ ἄρρενος κατὰ τὰς τότε — καὶ σήμερον ὁμοίως — κοινωνικὰς συνθήκας ὀφείλετο ἔτι καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θῆλυ τέκνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄρρεν εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρας μερίμνης παρὰ τῶν γονέων του διὰ τὴν ἀνατροφὴν του καὶ ἀκολουθῶς πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου κοινωνικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν.

Περὶ τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης τῶν γονέων ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Θεοφάνους ὅτι: «εἰ μὲν ἄρσεν εἶη (τὸ τέκνον) μερικὴ τις ἐκκοπή· εἰ δὲ θῆλυ, διπλοῦν τὸ κακόν· χρεῖα γὰρ ἀναμεῖναι καὶ χρόνους γάμου καὶ λοιπῆς προνοίας»²⁾.

β') Ὁ τοκετὸς

Περὶ τῆς καταλαμβανομένης ὑπὸ τῶν ὠδίνων τοῦ τοκετοῦ γυναικὸς ἐλέγετο ὅτι ἐκοιλιόπνει³⁾. Πρὸς βοήθειαν τῆς ἐπιτόκου προσεκαλοῦντο, κατ' εἰδήσεις ἤδη ἐκ τῆς πρώτης περιόδου, εἰδικοὶ ἰατροὶ⁴⁾ καὶ γυναῖκες, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα⁵⁾, εἰδικὰς γνώσεις ἔχουσαι⁶⁾, αἱ καλούμεναι μαῖαι⁷⁾. Συχνὰ ὁμως

¹⁾ *Migne*, 84, 509 c καὶ 500 b.

²⁾ *Migne*, 115, 16 b.

³⁾ *Λεοντίου ἐπισκ.* Νεαπόλεως τῆς Κύπρου, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ (6 αἰ.). *Migne*, 93, 1717 c. «Ὅτε δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα τοῦ γεννησθαι αὐτὴν ἐκοιλιόπνησεν τὰς τρεῖς ἡμέρας ἕως θανάτου». Ἡ ἔκφρασις αὕτη, δημώδης τότε, ἐπιζῆ καὶ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους (*A. Vasiliev*, *Anecd. Graeco-byz. Mosquae* 1893, σ. 339 (κεφ. κα'): «Κύριέ μου, γυνὴ πονεῖ καὶ κοιλιόπνεῖ καὶ οὐ δύναται γεννησθαι») μέχρι τῆς σήμερον. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 18.

⁴⁾ *Μᾶρκος διάκονος*, σ. 25, στ. 20 ἔξ. (κεφ. 28). *Παλλαδίον*, Λαυσ. ἱστορ. *Migne*, 34, 1219 c. Ἐνταῦθα λέγει ὁ Παλλάδιος ὅτι ἐν Γαλιατίᾳ τῆς Μ. Ἀσίας ἰδὼν γυναῖκα τίκτουσαν ἐν τῇ στοᾷ τῆς Ἐκκλησίας «καὶ μηδένα εὐρῶν τὸν ταύτη παραστησόμενον, ἐν τῇ ἀνάγκῃ ἐκείνῃ αὐτὸς ἰατρῆνης τόπον ἐπέσχεν, οὐ βδελυξάμενος τὸ μῦθος τὸ παρακολουθοῦνταῖς τικτούσαις τῶν γυναικῶν...». *Νικήτα Παφλαγόνο*, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, *Migne*, 105, 564.

⁵⁾ Ἐν Ἀθήναις ἐκαλοῦντο αὗται ἀκέστριαι. *F. G. Welcker*, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 194.

⁶⁾ *Παλλαδίον*, Ἐνθ' ἄν. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 21.

⁷⁾ *Μᾶρκος διάκονος*, σ. 25, στ. 20 ἔξ. «μαῖαι οὐκ ἴσχουν». Μαρτύριον τῆς ἀγίας Περεπετούσας... (3 αἰ.) (*Χρυσ. Παπαδοπούλου*, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σ. 91): «ἡ Φηλικητῆτή χαίρουσα ἐπὶ τῇ τοῦ τοκετοῦ ὑγείᾳ, ἵνα θηριομαχήσῃ ἀπὸ αἵματος εἰς αἷμα ἀπὸ μαίας πρὸς μονομαχίαν, μέλλουσα λούσασθαι μετὰ τὸν τοκετόν...».

εἰς δυσκόλους τοκετοὺς τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ἴσχυον, ὅπως παράσχουν ταχεῖαν καὶ ἀποτελεσματικὴν εἰς τὴν ἐπιτόκον βοήθειαν, ὅτε ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ οἰκεῖοι αὐτῆς, κατὰ μαρτυρίαν ἐκ Γάζης τοῦ 5 αἰ., προσέτρεχον εἰς μάντεις καὶ ἐπαιδοὺς, ἔτι δὲ καὶ εἰς θυσίας ὑπὲρ τῆς τικτούσης, πιστεύοντες ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ εὐκολύνουν τὸν τοκετόν· συγχρόνως ὅμως, ὅσον εὐρύτερον ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμός, κατέφευγον κατὰ παραδιδόμενον ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἔθος¹⁾ καὶ εἰς ἱεροὺς τόπους ὡς καὶ πρὸς εὐσεβεῖς κληρικοὺς καὶ ἰασίους ἀνδρας αἰτοῦντες τὴν θεῖαν ἀντίληψιν ὑπὲρ τῆς ἐπιτόκου²⁾.

Πλὴν τούτων ἐγένετο χρῆσις πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ καὶ ὠκυτοκίων³⁾, μεθ' ὧν κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ «ἔλαιον ἐκ τῆς ἐν τῇ σορῷ τοῦ ἁγίου ὑφαπτούσης λαμπάδος»⁴⁾ καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου, δι' οὗ ἐκαλύφθη ἡ σορὸς τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου⁵⁾, προσέτι δὲ καὶ ἡ περιζωσις τῆς τικτούσης κατὰ τὴν ὁσφὺν αὐτῆς διὰ ζώνης, διὰ τῆς ὁποίας εἶχον προηγουμένως περιζώσει κίονα τῆς Ἐκκλησίας⁶⁾.

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ὅπου δὲν λειτουργοῦν ἀκόμη μαιευτήρια, αἱ γυναῖκες ἐγέννων κατ' οἶκον. Μοναδικὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ περιπτώσις τῆς ἰδρύσεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεή-

¹⁾ F. G. Welcker, Kleine Schriften, τόμ. 3, Bonn 1850, σ. 193 ἐξ.

²⁾ Βλ. Παλλαδίου, ἀνωτέρω, σ. 111 σημ. 4. Γυνή τις, ἀναφέρει ὁ Μάρκος διάκονος εἰς τὸν βίον ἁγ. Πορφύριου ἐπισκόπου Γάζης (σ. 25, στ. 20 ἐξ. σ. 26 στ. 24-26), ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ ἔνεκα κακῆς τοποθετήσεως ἐν αὐτῇ τοῦ ἐμβρύου καὶ: «αἱ μαιαὶ οὐκ ἴσχυον εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτὸ μεταγαγεῖν. Οἱ ταύτης οὖν γονεῖς καὶ ὁ ἀνὴρ ὡς ὄντες δεισιδαίμονες ἐποίουν καθ' ἑκάστην θυσίαν ὑπὲρ αὐτῆς, ἔφερον δὲ καὶ ἐπαιδοὺς καὶ μάντεις, νομίζοντες ἐκ τούτων αὐτὴν ὠφελῆσαι καὶ οὐδὲν ἦνουν». Ἡ τροφὸς τέλος καταφεύγει εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐνθα παρεκάλεσε τὸν ἐπίσκοπον Πορφύριον νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ τῆς κινδυνεύουσας γυναικός. Ὁ Πορφύριος τότε λέγει εἰς τὴν τροφὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκον τῆς λοχευομένης καὶ εἶπη εἰς αὐτὴν παρουσία πάντων: «Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἰάται σε» εἰς αὐτὸν πιστεύσον καὶ ζήση...». Εἰς ὁμοίαν περιπτώσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐχρησιμοποιήθη τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου τῆς σοροῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνατίου, τὸ ὁποῖον μόλις ἠτίκτουσα «περιῆψε τῇ ὁσφύϊ» αὐτῆς, πάραυτα ἐγεννήθη τὸ βρέφος. Νικήτα Παφλαγόνοσ, Βίος ἁγ. Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Migne, 105, 564 b.

³⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 24-26.

⁴⁾ Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Θεοφ. Ἰωάννου, Ἐνθ' ἁν., σ. 161.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 2.

⁶⁾ Eduard Kurtz, Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI. St.-Petersburg 1898, σ. 2, στ. 32 ἐξ. (κεφ. 3). Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 24.

μονος ἐπὶ λοχοκομείων πρὸς παραμονὴν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐπὶ ἡμέρας τῶν ἐπιτόκων τῶν ἐκ Συρίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν προσφύγων ¹⁾).

Μετὰ τὸν τοκετὸν ἡ παρισταμένη κατ' αὐτὸν μαῖα ἔλουε τὸ βρέφος ²⁾), κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν ³⁾), ἐντὸς δοχείου, τὸ ὁποῖον ἐν Μ. Ἀσίᾳ (Λυκίᾳ), ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐλέγετο *σκάφη* ⁴⁾ καὶ *λεκάνη τῆς λούστρας* ⁵⁾), ἔπειτα δ' ἐτοποθέτει τοῦτο ἐσπαργανωμένον εἰς τὸ λίκνον, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου καλούμενον *κλινίδιον* ⁶⁾), ἐν Γαλατίᾳ δὲ τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα δημωδῶς *κούννα* ⁷⁾). Πλὴν τοῦ βρέφους ἐλούετο ἐπίσης καὶ ἡ λεχώις ⁸⁾).

Οὐχὶ σπανίως, ὡς καὶ σήμερον, συνέβαινε ἡ μήτηρ νὰ μὴ παραγάγῃ γάλα πρὸς θηλασμόν τοῦ ἀρτιγεννήτου, ὅτε πρὸς τόνωσιν προσεφέροντο εἰς αὐτὴν τὸ λοχόζυμα ⁹⁾ καὶ ἄλλαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τροφαί. Πρὸς τοῦτο κατέφευγον ἔτι καὶ εἰς ἰατροσόφια καὶ ἄλλα μέσα οὕτως ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου († 877) ὅτι λεχῶ τις μὴ ἔχουσα γάλα πρὸς θηλασμόν τοῦ τέκνου τῆς ἤχθη εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἰγνατίου, ὅπου «τῶν ἁγίων αὐτοῦ τριχῶν ἀπομυρυσθεισῶν καὶ τῇ ἀρτιτόκῳ πιεῖν δεδωρημένων, ἐπὶ τοσοῦτον εὐθύς γαλοῦχος ἀπεφάνθη, ὡς καὶ πολὺ πλεόν τῆς χρείας τὸ γάλα τῶν μαζῶν καταρρεῖν» ¹⁰⁾).

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἄρρενος ἀπετέλει χαρμόσυνον διὰ τὴν οἰκογένειαν γεγονός καὶ ὡς τοιοῦτον ἐφορᾶζετο δι' ἐστίασεως ὑπὸ τῶν γονέων, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, τῆς ἐορτῆς ταύτης καλουμένης *Γενέθλια* ¹¹⁾). Οὕτως ἀνα-

¹⁾ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Anal. Boll. 45 (1927), σ. 22, στ. 17 ἐξ Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 23.

²⁾ *Κουκουλέν*, σ. 27.

³⁾ *Πολίτης*, ΔΣ, σ. 208.

⁴⁾ *Anrich*, I, σ. 4 στ. 6 ἐξ.

⁵⁾ *Νεοφύτου* πρεσβυτέρου καὶ ἐγκλείστου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν... Νικόλαον. *Anrich*, I, σ. 393, στ. 31 ἐξ. «Ἡ μαῖα ἐν τῇ λεκάνῃ τῆς λούστρας συνήθως τὸ βρέφος λαβοῦσα κατέκλινεν». Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέν*, σ. 28.

⁶⁾ *Migne*, 50, 721.

⁷⁾ Βίος ὁσ. Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου, Ἐνθ' ἀν., 488, στ. 1-2 «καὶ τοῖς μικροῖς βρέφεσι σὺν ταῖς κούναις αὐτῶν». Ἡ λέξις *κούννα*, ἐκ τῆς λατινικῆς *cuna*, καὶ σήμερον ἐν χρῆσει εἰς τὸν λαόν, πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο τότε, κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εὐρέως διαδεδομένη, ἀφοῦ ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀναφέρεται, προφανῶς ὡς δημώδης, ὁ ἐξ αὐτῆς τύπος *κουνίον* ὑπὸ τοῦ Θέωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν τοῖς σχολίοις του εἰς τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου, στ. 268. (Ἐκδ. Imm. Bekkerus, Berolini 1828, σ. 75, στ. 26-28) «λίκνον δὲ τὸ κουνίον φησί, παρὰ τὸ λίαν κινεῖσθαι, ἐν ᾧ τὰ νήπια κατετίθεσαν».

⁸⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περγετούας. (Βλ. ἀνωτ. σ. 111 σημ. 7).

⁹⁾ Ἴδε *Κουκουλέν*, σ. 31-32.

¹⁰⁾ *Migne*, 105, 561 c.

¹¹⁾ Ἡ ἐορτὴ τῶν γενεθλίων ἐλέγετο μεταγενεστέρως καὶ *γενέσια*. Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 35.

φέρεται ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Ζωῆς ἑορτασμός ἐν Ἀτταλείᾳ παρ' ἐθνικοῦ ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος παιδός¹⁾ καὶ ὑπὸ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ ὅτι ἐπὶ τῇ γεννήσει θυγατρῖον «τοῖς γεγεννηκόσιν ἤγετο ἑορτὴ τοῦ παιδὸς τὰ γενέθλια»²⁾.

γ) Λοχεία

Ἡ πίστις περὶ τῆς λεχοῦς ὡς ἀκαθάρτου ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μετὰ τὸν τοκετὸν τεσσαράκοντα ἡμερῶν, γνωστὴ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος³⁾, συνεχίζεται ὁμοίως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μέχρι τῆς σήμερον⁴⁾.

Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον, ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὴν λεχώ, ὡς ἀπηγορευμένην ἔνεκα τοῦ ἐκ τοῦ τοκετοῦ μολυσμοῦ, ἢ εἰσοδος εἰς ἱερὸν χώρον⁵⁾.

Ὁ Χριστιανισμὸς κατόπιν ἐδέχθη τὴν συνήθειαν ταύτην καὶ ἀνεγνώρισεν οὕτως ἐπισήμως τὴν εἰδικὴν αὐτὴν κατάστασιν τῆς λεχοῦς, θεσπίσας τὸν καθαρμὸν αὐτῆς διὰ τῆς προσελεύσεώς της μετὰ τοῦ βρέφους εἰς τὸν ναὸν καὶ τῆς ἀναγνώσεως ὑπὲρ αὐτῆς εἰδικῶν εὐχῶν: «εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα»⁶⁾. Ἡ καθιέρωσις τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐδικαιολογήθη ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ μίμησιν τοῦ γεγονότος τῆς προσελεύσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βρέφους Ἰησοῦ εἰς τὸν ναὸν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ πρὸς ἐξαγνισμὸν αὐτῆς κατὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον περὶ καθαρμοῦ τῆς λεχοῦς⁷⁾.

Τὸ συμπόσιον τοῦτο, ἐθιζόμενον καὶ σήμερον πολλαχού, ὑποστηρίζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὅτι ἐγένετο τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου. Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 249.

¹⁾ AS Maii, τόμ. I (Παράρτ., σ. XVII (κεφ. 6)) «ἐγεννήθη δὲ τῷ Κάτλω υἱὸς καὶ μιὰρὰ γενέσια ἐξετέλουν θύοντες τῇ Τύχη τῆς πόλεως καὶ πάντες εὐφραίνοντο ἐπὶ τῇ μιὰρῃ γενέσει τοῦ παιδός... Ὁ δὲ Κάτλος ἐλθὼν μετὰ τὸ ἄριστον, τὸ μιὰρὸν ἐκείνο, εἶπεν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Τερτία. Ἄπαντες εὐφράνθησαν εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ παιδὸς ἡμῶν... Καὶ εὐθέως ἔβαλεν εἰς ἄγγειον οἶνον καὶ εἰς δίσκον κρέα καὶ ἀπέστειλεν αὐτῇ (=τῇ Ζωῇ)».

²⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὄσιον Συμεῶν ἐν τῷ στύλῳ, *Migne*, 114, 360 B-C. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 35-37.

³⁾ *Edwin Rohde*, *Psyche*, Aufl. 9-10, 1925, Tom. II, σ. 72 ἐξ. *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218. *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 8 ἐξ.

⁴⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218 ἐξ. *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, Ἐνθ' ἄν., σ. 8-13. *Κουκουλέ*, σ. 33-34.

⁵⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 214. *W. H. Roscher*, *Die Tessarakontaden und Tessarakontadenlehren der Griechen und anderen Völker*. (Berichte über die Verhandlungen der Phil.-hist. Klasse der Sächs. Gesell. der Wiss. τόμ. 61 (1909) II, σ. 28-30. *Γ. Κ. Σπυριδάκης*, Ἐνθ' ἄν., σ. 8-9.

⁶⁾ Βλ. Περὶ τῶν εὐχῶν τούτων βλ. *Τρομπέλα*, Βάπτ., σελ. 12 ἐξ. καὶ 73 ἐξ.

⁷⁾ *Λουκ. Β.* 22 ἐξ. «Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, κατὰ

Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τῆς λοχείας ἀπηγορεύετο εἰς τὴν λεχὼ οὐ μόνον ἡ εἴσοδος αὐτῆς εἰς ἱερὸν χῶρον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἔξοδος αὐτῆς ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ὀπωσδήποτε ἡ ἐλευθεροκοινωνία τῆς, λαμβανομένων προσέτι μέτρων προστατευτικῶν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ πρόσβολῆς κυρίως κακοποιῶν πνευμάτων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐπήρειαν διετέλουν ἡ ἀρτιτόκος μετὰ τοῦ τέκνου αὐτῆς¹⁾.

Περὶ τῆς τηρήσεως ταύτης τοῦ χρόνου τῆς τεσσαρακονθήμερου λοχείας μανθάνομεν καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀρτεμίου, συγγραφέως περὶ τὰ μέσα περιπυτοῦ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει²⁾, ἐνθα λέγεται περὶ λεχοῦς ἧς τὸ βρέφος ἠσθένει ὅτι «πληρωσάσης οὖν αὐτῆς τῶν λοχίων τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας, τινῶν πείραν ἔχόντων τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀρτεμίου καὶ τῶν αὐτοῦ θαυμάτων, συνεβούλευσαν αὐτῇ προσεδρεῦσαι τῇ σορῶ τοῦ ἁγίου³⁾ καὶ δὴ λαβοῦσα τὸ βρέφος ἔρχεται ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρομοῦ...»⁴⁾. Εἰδικώτερον περὶ τῆς προσαγωγῆς τοῦ βρέφους ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸν ναὸν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.), συγγραφέντι τὸν 7ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Ἀρκαδίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου, περισωθέντι δὲ ἐν ρητορικῇ διασκευῇ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ⁵⁾· ἐνταῦθα λέγεται ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Συμεῶνος «τεσσαρακοστῇ τοίνυν μετὰ τὸν τόκον ἡμέρα προσάγει τὸ βρέφος τῷ τοῦ Προδρομοῦ ναῷ, ἀντιδιδούσα καθάπερ ὃ ἔλαβε, καὶ τῷ Θεῷ τῷ δεδωκότι καθιερούσα...»⁶⁾.

Β' Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ

Τὸ βάπτισμα πρὸς καθαρόν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοῦ ρύπου τῆς ἁμαρτίας καθιερώθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων⁷⁾ κατὰ μίμησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστήσαι τῷ Κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου...». Περὶ τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐν *Λευιτ.* 12. βλ. καὶ *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 12 κ.ἑξ.

1) *Κουκουλές*, σ. 33 - 34. *Fr.- Jos Dölger*, "Ενθ' ἄν., σ. 18 κ.ἑξ.

2) Βλ. *Σ. Κουγέαν*, ἐν *Λαογρ.* 3, 278 - 279.

3) *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμῆος*, *Varia graeca sacra*, Πητρούπολις 1909, σελ. 74, στ. 22ἑξ.

4) Βλ. *Καρ. Κρουμβάχερ*, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, τόμ. Α', μετὰφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 287, σημ. 3 καὶ *Δημ. Σ. Μπαλάνου*, *Πατρολογία*, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 537, σημ. 5.

5) *Migne*, 86, 2993 A - B. Περὶ τοῦ ἔθους τούτου κατὰ τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ ἐνάτου καὶ κατόπιν αἰῶνος βλ. *Κουκουλέν*, σ. 33. *Γ. Σπυριδάκης*, "Ενθ' ἄν., σ. 10. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 12 κ.ἑξ.

6) «Μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ λήψεσθε τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος», Πράξ. τῶν Ἀποστ. Β', 38.

στοῦ ¹⁾) και ἐτέθη ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, ὅπως ἄτομόν τι καταστῆ μέλος τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ τυπικὸν τῆς βαπτίσεως, διαμορφωθὲν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων, περιελάμβανε, ἐφ' ὅσον ἡ βάπτισις ἐγένετο εἰς ὄριμον ἡλικίαν, σειρὰν ὄλων τυπικῶν ἐνεργειῶν πρὸς μύησιν πρῶτον καὶ εἰσδοχὴν ἔπειτα διὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας εἰς τὴν χριστιανικὴν. Οὕτω προηγεῖτο κατήχησις τῶν ὑποψηφίων χριστιανῶν κατὰ τῆς ὁποίας τὴν διάρκειαν εἰσήγοντο βαθμηδὸν οἱ κατηχούμενοι εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς νέας θρησκείας καὶ ἔπειτα ἐβαπτίζοντο ²⁾). Ἡ μαρτυρήσασα περὶ τὸ ἔτος 298 ἁγία Δόμνη «νυκτὸς παραγενομένη πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον Κύριλλον, διαλαθοῦσα πάντας, ἦται τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἤρξατο ἀπὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν κατηχεῖν αὐτὴν καὶ κατασφραγίσας τῷ τιμίῳ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἐποιήσατο αὐτὴν κατηχουμένην· παρακατέστησε δὲ αὐτῇ τὸν διάκονον Ἀγάπιον τὸν εὐνοῦχον ἐπὶ τὸ ἐκτελεῖν κατ' οἶκον τὰς εὐχὰς καὶ μανθάνειν παρ' αὐτοῦ τὰ εἰωθότα μαθήματα, ἅπερ οἱ προσαγόμενοι τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι μανθάνουσιν. Ἦν δὲ ἐν τῷ παλατίῳ νηστεύουσα... πληρωθεισῶν δὲ τῶν ἡμερῶν καταξιοῦνται... τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ γίνεται τῆς μὲν παιδὸς ἀνάδοχος καὶ μήτηρ ἡ παρθένος Βασίλισσα...» ³⁾).

Ὁ χρόνος τῆς κατηχήσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἦτο καθωρισμένος ⁴⁾· ἠδύνατο ὅμως, ὡς μανθάνομεν ἐκ μεταγενεστέρων, ἦτοι τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος ἀγιολογικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ ἀρχαίων πρωτοτύπων, ἡ κατήχησις τοῦ ὑποψηφίου χριστιανοῦ νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας, μεθ' ἧς ἐτελεῖτο τὸ βάπτισμα. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας τὸν Ματθίαν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ «κατηχήσας αὐτοὺς ἑπτὰ ἡμέρας ἐβάπτισε τῇ νυκτὶ παρὰ τὴν ὄχθην τῆς θαλάσσης ⁵⁾).

¹⁾ Ὁ R. Reitzenstein (Die Vorgeschichte der Christlichen Taufe, Leipzig und Berlin 1929, σελ. 152 κ.ἑξ.) ἐξετάζων τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος εἰς τοὺς Μανδαίους καὶ τοὺς Χριστιανούς ὑποστηρίζει τὴν ἐκ τοῦ πρώτου, ὡς προτύπου, εἰσαγωγήν του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

²⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σελ. 27 ἑξ., 41 ἑξ.

³⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Δόμνης καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐν Νικομηδείᾳ μαρτυρησάντων. Μ. Κλεόπα(Κοικυλίδου), Βίοι τῶν Παλαιστινῶν Ἀγίων, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4)

⁴⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., Ἐνθ' ἄν.

⁵⁾ Ἐπιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου (11 αἰ.), Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἁγίου καὶ πανευφήμου καὶ πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, Migne, 120, 221 A. Περὶ τοῦ ἔθους τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν νύκτα βλ. Κουκουλέν, σ. 46. Fr.-J. Dölger, ἐν Antike u. Christentum 2 (1930) 54.

Ἡ ἑβδομαδικὴ αὕτη προθεσμία πιστεύω ὅτι ἐπεβλήθη κυρίως ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μεγ. Ἐβδομάδα γινομένης συντονωτέρας διδασκαλίας τῶν καθ' ὅλην τὴν Μεγ. Τεσσαρακοστὴν κατηχομένων, ὅπως δεχθοῦν οὗτοι τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ ἑσπέρας τοῦ Μεγ. Σαββάτου¹⁾. Ἡ ἑντατικὴ δηλαδή κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μεγ. Ἐβδομάδος κατήχησις ἐπέδρασεν, ὥστε ἡ δοκιμασία αὕτη νὰ περιορισθῇ ἀργότερον μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας. Εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς προθεσμίας ταύτης παρὰ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ πιστεύομεν ὅτι θὰ ἤσκησεν ἔτι ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἡ μυστικὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ, ἀλλὰ καὶ ἡ παρ' αὐτῷ ἐξαιρετικὴ σημασία τῆς ὀγδόης ἡμέρας συνδεμένης πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος²⁾.

Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν ἐτηρεῖτο ἐπίσης καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα πρὸς στερέωσιν τῶν νεοφωτίστων εἰς τὴν νέαν θρησκείαν διὰ σχετικῆς διδασκαλίας πλησίον τῶν πνευματικῶν των. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.) φέρεται ὅτι «μετὰ δὲ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν Ἐπιφάνιος τὰ ζ' ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτούς³⁾· ὁμοίως ἡ ἁγία Πελαγία, βαπτισθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ, «ἐπιφωσκούσης τῆς ὀγδόης ἡμέρας, ἣτις ὑπῆρχε Κυριακὴ, ἀποδύεται μὲν ἦν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐνδύεται στιχάριον...»⁴⁾.

Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ βάπτισμα τῶν ἐκ χριστιανῶν γονέων παίδων ἤρχισε νὰ τελεῖται ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν, εἰς τὴν νηπιακὴν αὐτῶν ἡλικίαν, καθιερωθέντος πλέον τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ⁵⁾. Ὁ βαπτισμὸς ἠδύνατο νὰ γίνεταί ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν· ἀναφέρεται οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β' κατήξιώθη τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος μετὰ τὴν γέννησίν του (τῷ 400)⁶⁾ καὶ περὶ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου (6 αἰ.) ἐκ κόμης Συκεῶν τῆς Γαλατίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὅτι ἡ μήτηρ του «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων, ὡς ἔθος

¹⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 41.

²⁾ Βλ. Βλ. Ἰω. Καλλιτσούνaki, Ἑπταδικαὶ Ἔρευναι, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 42 κ. ἑξ. Ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Βλ. Fr. Dölger, Antike Zahlenmystik in einer byzantinischen Klosterregel. Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, «Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην» Θεσσαλονίκη 1953, σ. 103 ἑξ. R. Reitzenstein, Ἐνθ' ἀν. σελ. 142 ἑξ., 314 κ. ἑξ. καὶ 343 κ. ἑξ.

³⁾ Migne, 41, 88 c - d. Βλ. καὶ στήλ. 33 Α. Ἡ προθεσμία αὕτη περιορίζετο ἀργότερον εἰς πέντε μόνον ἡμέρας τῆς Ἐβδομάδος τῆς Διακαινησίμου. Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 36. Βάπτ., σ. 55 - 56.

⁴⁾ Herm. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 13, στ. 10 κ. ἑξ.

⁵⁾ Κουκουλές, σ. 44.

⁶⁾ Μᾶρκος διάκονος, σ. 38 (κεφ. 46) «μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀξιοῦται τὸ παιδίον τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».

ἔστιν τοῖς χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν Ὁρθοδόξων ἀγία Ἐκκλησίᾳ καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν¹⁾.

Ἡ βάπτισις τοῦ παιδίου ὅμως μικρὸν μετὰ τὴν γέννησίν του δὲν ἀπετέλει συνήθειαν ἀπαράβατον κατὰ τὴν πρώτην μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος περίουδον²⁾, καθ' ὅσον γνωρίζομεν περιπτώσεις περὶ τελέσεως τοῦ φωτισματος μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου μετὰ τὴν γέννησιν. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.) κατὰ διασκευὴν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Οὐρανοῦ μαγίστρου Ἀντιοχείας (10 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἐβαπτίσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ εἰς ἡλικίαν δύο ἐτῶν³⁾, καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίου (5 αἰ.) ὅτι παρέμεινε παιδίον ἐπὶ πέντε ἔτη ἀβάπτιστον⁴⁾ καὶ ἄλλο τέλος ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη⁵⁾.

Διὰ τὴν βάπτισιν τῶν νηπίων καθιερώθη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἡ ὁγδόη ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέρα ἥτοι μετὰ πάροδον ἑπτὰ ἡμερῶν. Συγχρόνως ὅμως ἐπεκράτει καὶ ἄλλη συνήθεια νὰ τελεῖται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστὴν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ βάπτισις τῆς Ἐπιφανείας, θυγατρὸς τοῦ Ἡρακλείου⁶⁾.

Εἰς τὸ ἔθος τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Φαίδ. Κουκουλές⁷⁾, στηριζόμενος ὁ Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς ἐθέσπισε διὰ τῆς 17ης Νεαρᾶς του, ὅπως τελεῖται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου χωρὶς παρὰ τοῦτο ν' ἀποκρούη ἐν ἀνάγκῃ τὴν βάπτισιν τὴν ὁγδόην ἡμέραν⁸⁾.

Ἐκ τούτων περισσότερον διαδεδομένη εἰς τὸν λαὸν ἦτο πιθανώτατα ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως τῇ ὁγδόῃ ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ νηπίου⁹⁾, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἔτι τηρεῖται εἰς πολλοὺς τόπους¹⁰⁾.

1) *Θεοφίλου Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 464-65. Καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ὁμηριτῶν (ἔκδ. Vasiliev, ἐν Βυζ. Χρον. 14 (1909) σ. 39) λέγεται ὅτι μετὰ τὴν γέννησίν του «οὐ μετὰ πολὺ φωτισθέντος αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι Γρηγέντιον αὐτὸν ἐπωνόμασαν».

2) Εἰς κώδικας ἐκ τῆς τρίτης, ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, περιόδου περιέχοντας τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος φέρονται προθεσμίαι πρὸς τέλεσιν αὐτοῦ ἡ πέμπτη ἢ ἡ ἕκτη μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρα. (*Τριμπέλας*, Βάπτ., σ. 71).

3) *Migne*, 86, 2993 A - B. «Διετὲς δὲ γερονὸς τὸ παιδίον... τὸ βάπτισμα δέχεται...».

4) *Anal. Boll.*, 32 (1913), 123.

5) Βίος ὁσίου Εὐφροσύνης. *Anal. Boll.* 2 (1883) 196, 27. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 47.

6) Βλ. παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 46. *Πολίτη*, ΓΣ., σ. 248. Πρβλ. καὶ Γ. Κ. *Σπυριδάκη*, Ὁ ἁριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 14.

7) Ἐνθ' ἄν.

8) *Migne*, 107, 460. *Jus Graeco-rom.* (ἔκδ. Ἰ. Ζέπου καὶ Π. Ζέπου), τόμ. 3, 91. *Πάλλη-Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Τόμ. 4, Ἀθήναι 1854, σ. 9. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 46-47.

9) Βλ. *Πολίτην*, ΓΣ., σ. 248 καὶ *Κουκουλέν*, σ. 47.

10) Βλ. *Πολίτην*, ΛΣ., σ. 214. *Κουκουλέν*, σ. 47. Γ. Κ. *Σπυριδάκη*, Ἐνθ' ἄν., σ. 14.

Ἡ καθιέρωσις τῆς προθεσμίας ταύτης προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου¹⁾ καθ' ὃν μετὰ τὴν πάροδον ἑπταήμερου ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ, καθ' ὃ διάστημα χρόνου ἢ λεχὼ ἐθεωρεῖτο καθ' ἑξοχὴν ἀκαθάρτος, τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐγένετο ἢ περιτομὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδὸς καὶ ἐδίδετο καὶ τὸ ὄνομα εἰς αὐτόν²⁾· συμφώνως δὲ πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὑπέστη καὶ ὁ Ἰησοῦς τὴν περιτομὴν τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του³⁾.

Πρὸ τῆς καθιερώσεως ὅμως τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ βαπτίσματος, ἡ ἡμέρα αὕτη εἶχεν ὀρισθῆ δι' εἰδικὴν προβαπτιστικὴν τελετὴν «εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδοῇ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ»⁴⁾.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο ἔθος τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν κατασφραγίσεως τοῦ βρέφους καὶ ὀνοματοθεσίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς βαπτίσεως αὐτοῦ, πλὴν τῆς ἐπιβολῆς τούτου κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ὡς ἄνω, καὶ τὴν καθ' αὐτὸν περιτομὴν καὶ ὀνοματοθεσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, νομίζω ὅτι ἐξεχριστιάνισε προσέτι καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἔθιμα καθαρμοῦ τοῦ νηπίου καὶ ὀνοματοθεσίας εἰς αὐτὸ κατὰ εἰδικὰς τελετάς, ὡς τὰ Ἀμφιδρόμια τελούμενα ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους ἡμέρας, τὴν ἐβδόμην, ὀγδόην καὶ δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς⁵⁾ καὶ τὰ Nominalia παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, καθ' ἃ, ἑορταζόμενα τὴν ὀγδόην διὰ τὰ θήλα καὶ τὴν ἐνάτην ἡμέραν διὰ τὰ ἄρρενα, ἐτίθετο εἰς τὸ ἀρτιγέννητον τὸ ὄνομα καὶ συγχρόνως διὰ τῆς τελετῆς ταύτης ἐκαθαίρετο τοῦτο ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τοῦ τοκετοῦ⁶⁾.

Ἡ καθιέρωσις παραλλήλως καὶ τῆς συνηθείας τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας, πιστεύω ὅτι ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἤδη ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος πίστιν περὶ τοῦ ἀκαθάρτου τῆς λεχοῦς κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα καθ' ὃ ἐλαμβάνοντο, ὡς καὶ σήμερον, μέτρα προστασίας αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ κακοποιῦ δαιμονικῆς ἐπηρείας. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν παρὰ τῷ λαῷ ἔθος τὸ βαπτισθὲν παιδίον, ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ

1) *Τρημπέλας*, Βάπτ. σ. 6-7. *Κουκουλές*, σ. 47.

2) *Λευιτ.* 12.

3) *Λουκ.* Β', 21.

4) *Βλ. παρὰ Τρημπέλας*, Βάπτ., σελ. 5, 7 κ.ἑξ.

5) *Ernst Samter*, Familienfeste der Griechen und Römer, Berlin 1901, σελ. 59 κ.ἑξ. *Martin Nilsson*, Griechische Feste von religiösen Bedeutung, mit Ausschluss der Attischen. Leipzig 1906, σ. 115-116. *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 214 καὶ ΓΣ., σ. 245-246 ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

6) *Τερτυλλ.*, de idol 16. *Πλουτ.* Ρωμαϊκὰ 102 *Macrob.*, Sat. I. 16, 36. *βλ. καὶ παρὰ Ernst Samter*, Ἐνθ' ἄν., σ. 62. *Hugo Blümner*, Die römischen Privataltertümer München, 1911, σ. 304.

ναοῦ εἰς τὸν οἶκον, ἔπρεπε νὰ παραδοθῆ εἰς τὰς χεῖρας τῆς μητρὸς του¹⁾, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τοκετοῦ τεσσαρακονθήμερον ἦτο ἀπηγορευμένη ὡς ἀκάθαρτος, διὰ τοῦτο μᾶλλον θὰ ἐθεωρήθη ὀρθὸν νὰ τελῆται ὁ βαπτισμὸς μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, ὅτε ἡ μήτηρ εἶχε πλέον καθαρθῆ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας²⁾.

Ἡ βάπτισις ἐγίνετο κατὰ κανόνα εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν ὅπου μετεφέρετο τὸ βρέφος³⁾ καὶ μάλιστα εἰς ἰδιαίτερον αὐτοῦ χῶρον, τὸ *φωτιστήριον*⁴⁾ ἢ *βαπτιστήριον*⁵⁾. Παρὰ τὸ *βαπτίζω* καὶ *βάπτισμα*, ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ἀπαντᾷ παραλλήλως ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, καὶ τὸ *φωτίζω* καὶ *φωτίσμα*⁶⁾. Ὁ ὑποδεχόμενος ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας τὸν φωτιζόμενον, ὡς ἀναδεχόμενος αὐτὸν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ἐλέγετο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας *ἀνάδοχος*⁷⁾,

¹⁾ Βλ. κατωτέρω, σ. 124.

²⁾ Ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς ἐν τῇ 17ῃ Νεαρχῆ του (Jus Graeco-rom. ἔκδ. Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου, τόμ. Α', 1931, σ. 76) ὀρίζων περὶ τελέσεως τοῦ βαπτισμοῦ μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, δικαιολογεῖ τὴν διάταξιν ταύτην συμφώνως πρὸς ἀρχαίαν διδασκαλίαν περὶ τῆς διαμορφώσεως μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ ἐμβρύου ἐν τῷ μητρικῷ κόλπῳ καὶ τῆς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ βρέφους ἀναπτύξεώς του κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο, τεσσαρακονθήμερον, διάστημα.

³⁾ *Mārkos διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47) «Βαπτισθέντος τοῦ νέου Θεοδοσίου καὶ ἐξελεθόντες ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ παλάτιον» καὶ σ. 40 (κεφ. 48) «Ἔστημεν δὲ ἡμεῖς εἰς τὸ πρόθυρον τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας... καὶ ὡς ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος».—Βίος ὁσίου Θεοδώρου Συκεώτου (Θεοφ. Ἰωάννου, Ἔνθ' ἀν., σ. 364-5) «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων (= μετὰ τὴν γέννησιν), ὡς ἔθος ἐστὶν τοῖς Χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίᾳ καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισαν αὐτόν». Βλ. καὶ: Βίον Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne*, 41, 32 c-d. Βίον ἀγ. Γρηγγεντίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39) καὶ *Κουκουλέν*, σ. 47-48.

⁴⁾ Βίος Ἐπιφανίου, Ἔνθ' ἀν., στ. 32 c-d-33 A «Μετὰ οὖν τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰσῆλθεν ὁ Ἐπίσκοπος ἐν τῷ φωτιστηρίῳ καὶ ἐκέλευσεν εἰσελθεῖν Ἐπιφάνιον καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφήν, καὶ Λουκιανόν, ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἀγίου φωτίσματος· ὁ δὲ ἐπίσκοπος διδάξας αὐτοὺς τὴν ἅπασαν ἀκολουθίαν ἐβάπτισεν αὐτούς...» βλ. ἐνταῦθα καὶ στ. 88 c-d. καὶ Ἰω. Μόσχου, Λεμων, *Migne*, 87, 3100 B. Βλ. ἐκτενέστερον: *H. Leclercq*, *Baptistère ἐν F. Cabrol*, *Dictionn. d'Archeol. Chrèr. et de Liturgie*, τόμ. II 1, Paris, 1910, σελ. 386-390 καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 35.

⁵⁾ Βλ. *H. Leclercq*, Ἔνθ' ἀν. καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σελ. 12, 32, 35.

⁶⁾ Κανόνες 45-48 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (*Πάλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα, τόμ. 3, Αθ. 1853, σ. 214-215). *Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ*, Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, *Migne*, 36, 356. *Mārkos διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47). Βίος τῆς μακαρίας Μάρθας μητρὸς τοῦ ἀγίου Συμεῶν τοῦ ἀγωνισαμένου... ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει (6 αἰ.), AS Maii, τόμ. 5, 400 F. Βίος ἀγ. Γρηγγεντίου (6 αἰ.) (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39). Βίος Ἐπιφανίου, ἔνθ' ἀν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 4 καὶ *Κουκουλέν*, σ. 49. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 35 καὶ 45.

⁷⁾ Μαρτύριον τῆς ἀγίας Δόμνης (3 αἰ.), *Κλέοπα* (Κουκλίδου), Βίοι Παλαιστ. ἀγίων¹ ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4). Βίος ἀγ. Νικολάου, *Anrich*, I, σ. 34, στ. 1 κ.εξ. Βίος

ἀργότερον δὲ ὅτε καθιερώθη ὁ νηπιοβαπτισμὸς ἐκαλεῖτο οὗτος καὶ *σύντεκνος*¹⁾, ἢ δὲ *πρᾶξις ἀναδοχῆ*²⁾ καὶ *συντεκνία*³⁾).

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος⁴⁾, ὅτε ἀκόμη οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐβαπτίζοντο ἐνήλικες μετὰ προηγουμένην κατήχησιν αὐτῶν. Ἔργον τότε τοῦ ἀναδόχου ἦτο ἡ περιβολὴ τοῦ νεοφωτίστου διὰ τῶν ἐμφωτειῶν ἐσθῆτων⁵⁾. Ὡς δ' ἀνάδοχοι ἐκ τῆς κολυμβήθρας ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄνδρες ἢ γυναῖκες⁶⁾ καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἡδὴ περίοδον καὶ κληρικαί. Οὕτως ἐγένοντο ἀνάδοχοι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (6 αἰ.) κατὰ τὸν βαπτισμὸν τοῦ «ἱερεῖς καὶ λευῖται»⁷⁾. Ὁ πατριάρχης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων (7 αἰ.) ἐγένετο σύντεκνος, ἦτοι ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ τέκνον πατρικίου τινὸς⁸⁾ καὶ ἀργότερον, τὸν 9 αἰ., ἀναφέρεται ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τινὰ τὰ γεννώμενα παρ' αὐτοῦ τέκνα ἀπέθνησκον, ὁ ὅσιος Νικόλαος, παρακληθεὶς ὑπὸ τούτου, ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ ἄρτι γεννηθέν, ἵνα οὕτως στερεωθῇ τοῦτο ἐν τῇ ζωῇ⁹⁾).

ἁγίου Γρηγορίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 492 c.

¹⁾ *Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπόλεως* Κύπρου, Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (ἐκδ. Gelzer) σ. 25, στ. 13. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων τοσοῦτον εἶχε συνδεθῆ μετὰ τινος πατρικίου «ὡς καὶ σύντεκνον γενέσθαι αὐτὸν (τὸν Ἰωάννην) τοῦ πολλὰς εἰρημένου πατρικίου». — Βίος Μιχαὴλ τοῦ Συγκέλλου (9 αἰ.), *Μ. Γεδεών*, Βυζαντινὸν Ἔορτολόγιον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 237 α.—Τοῦ ὁσίου... Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 961 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

²⁾ Βίος ὁσίου Νικολάου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (9 αἰ.), *Migne*, 105, 917 Α. «Τὴν ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θείου βαπτίσματος παρεκάλουν ἀναδοχὴν τούτους δωρήσασθαι».

³⁾ Τοῦ ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 941 Α. «Οὐ σχοίης μετὰ κοσμικῶν ἀδελφοποιίας καὶ συντεκνίας». — *Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος* (περὶ τὸ ἔτος 801), Ἐπιστολὴ πρὸς τινὰ μοναχὸν Θεοδόσιον... ἐν Κορίνθῳ... *Migne*, 100, 1064 Α.

⁴⁾ *Κ. Ράλλη*, Περὶ τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπετ. Πανεπ. Δ' (1907 - 1908), 162. Πρβλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

⁵⁾ *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 15 καὶ σ. 41.

⁶⁾ Βίος Ἐπιφανίου ἐπισκ. Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne* 41,32 c-D-33A. «καὶ Λουκιανὸν ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἁγίου φωτίσματος... καὶ Βερνίκην τὴν ἁγίαν παρθένον, ἣτις ἐγένετο μήτηρ τῆς ἀδελφῆς Ἐπιφανίου...» Βλ. καὶ *Τρεμπέλαν*, σελ. 15, 41. *Κουκουλέν*, σ. 55 - 56.

⁷⁾ Βυζ. χρον. 14 (1909) 39 «γεγόνασι γὰρ ἱερεῖς καὶ λευῖται ἀνάδοχοι αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ ἠφράνθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πανδημί, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀγαπίου τούτους ξενίσαντος».

⁸⁾ Βλ. ἄνωτ., σημ. 1.

⁹⁾ Βίος τοῦ ὁσίου ὁμολογητοῦ Νικολάου ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, *Migne*, 105, 916 D - 917 Α.

Τὸ σκεῦος ὅπου τὸ ὕδωρ τῆς βαπτίσεως, ἐλέγετο ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα¹⁾ καὶ σήμερον ἐτι πολλαχοῦ, *κολυμβήθρα*, ὃ δὲ βαπτισθεὶς ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων *νεοφώτιστος*²⁾ καὶ ἀργότερον *νεόφωτος*³⁾).

Οἱ βαπτιζόμενοι μετὰ τὴν ἀναδοχὴν αὐτῶν ἐκ τῆς κολυμβήθρας περιεβάλλοντο «τὴν ἐμφώτειον»⁴⁾ ἢ τὴν «νεοφώτιστον ἐσθῆτα»⁵⁾ ἢ ἄλλως «τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος»⁶⁾ ἢ «τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα»⁷⁾ διὰ τὰ ὁποῖα, χρώματος λευκοῦ, οἱ φωτιζόμενοι ἐχαρκτηρίζοντο «*λευκοφοροῦντες*»⁸⁾.

Τὴν ἐμφώτειον ταύτην λευκὴν στολὴν ἔφερον ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα μετὰ τὸν βαπτισμὸν οἱ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἰς ὄριμον ἡλικίαν βαπτιζόμενοι, μεθ' ἣν κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν τὴν ἀπέθετον⁹⁾· οὕτω δὲ καὶ ἡ ἁγία Πελαγία ἐν Ἀντιοχείᾳ «ἐπιφωσκούσης τῆς ὀγδῆς ἡμέρας, ἣτις ὑπῆρχεν Κυριακὴ ἀποδύεται μὲν ἦν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος...»¹⁰⁾. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου ἀναφέρεται ὅτι «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν

¹⁾ Βλ. *Fr. - J. Dölger ἐν Antike u. Christentum II* (1930) 74. Καὶ εἰς τοὺς βίους κατόπιν τοῦ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.), *Migne*, 41, 88 c - d λέγεται: «εἰδῆται δὲ Ἐπιφάνιος ἕως ταραχθῆ τὸ ὕδωρ μηδένα ἐμβαλεῖν εἰς κολυμβήθραν» καὶ τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως († 877) (*Migne*, 105, 492 c) «καὶ ἀνάδοχον αὐτὸν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κολυμβήθρας...». Βλ. καὶ Ἰγνατίου μητροπολίτου Σηλυβρίας (14 αἰ.), βίος Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, *Θεοφ. Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 1884, σ. 185.

²⁾ Τὸν ὄρον «νεοφώτιστος» ἀναφέρει ἤδη ὁ Τερτυλλιανὸς (3 αἰ.), *De bapt.* 19. Βλ. καὶ *Τρεμπέλια*, Βάπτ., σ. 56. *Her. Usener*, *Legenden der heiligen Pelagia*, Bonn 1879, σ. 11, στ. 19 (ἐν Ἀντιοχείᾳ 4ος αἰ.).—*Μάρκος διάκονος*, σ. 40, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 48) «εἰς τὸν βαστάζοντα νεοφώτιστον (παιδίον)» ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 5 αἰ.—*Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne* 87, 3100 B (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 7 αἰ.).

³⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος (8 αἰ.) (ἐκδ. Μ. - Η. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 163, στ. 28 κ. ἐξ.

⁴⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 51 σημ. 4. *Τρεμπέλιαν*, Βάπτ., σ. 41.

⁵⁾ Βίος ἁγ. Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἄν., σελ. 88 c - d.

⁶⁾ *Her. Usener*, Ἐνθ' ἄν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ. (ἐν Ἀντιοχείᾳ).

⁷⁾ *Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne*, 87, 3100 B. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν 6 αἰῶνα. «Ἐνδύσαντες αὐτὴν τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα καὶ λευκοφοροῦσα εἰσηλθεν... Οἱ οὖν γείτονες ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν εἶπον αὐτῇ. Τίς σὲ ἐβάπτισεν;».

⁸⁾ Βλ. ἀνωτ. σημ. 7. Καὶ ὁ ἐπὶ Λύρηλιανοῦ μαρτυρήσας ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας Πορφύριος, βαπτισθεὶς «ἐνεδύσατο στολὴν λευκὴν», (*Ana. Boll.* 29 (1910) 271). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 51, *Τρεμπέλιαν*, Βάπτ., σελ. 41, 56, 58 κ. ἐξ.

⁹⁾ *Τρεμπέλιαν*, σ. 56.

¹⁰⁾ *Her. Usener*, Ἐνθ' ἄν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ.

Ἐπιφάνιος τὰς ζ' ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτοῦς. Καὶ μετὰ τὸ ἀλλάξει αὐτοὺς τὰς νεοφωτιστοὺς ἐσθῆτας, εἶπεν Ἐπιφάνιος...¹⁾).

Τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ ἔμφωτειοῦ ἐνδύματος συνεβόλιζε, τὸ μὲν διὰ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ, τὸ δὲ καὶ ὡς σύμβολον τῆς χαρᾶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, τὴν ψυχικὴν ἀναγέννησιν τοῦ φωτιζομένου διὰ τῆς καθάρσεώς του διὰ τοῦ βαπτίσματος²⁾, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ τοῦ φωτισθέντος ἐπὶ τῇ εἰσελεύσει του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μετέχοντες ἢ ἄλλως παρακολουθοῦντες τὴν βάπτισιν φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἐλευκοφόρου. Πιστεύω ὅτι ὁ Μᾶρκος διάκονος (5 αἰ.), εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, ἀποδίδει μᾶλλον λαϊκὸν ἔθος, ἀναφέρων ὅτι, κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' (τῷ 400) καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ παλάτιον, οἱ μετέχοντες εἰς αὐτὴν «ἐλευκοφόρου ὡς νομίζεσθαι τὸ πλῆθος ὑπὸ χιόνος πεπληρωσθαι. Προηγούντο δὲ πατρίκιοι, ἰλλούστριοι καὶ πᾶσα ἀξία μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων πάντες κηρὸς βαστάζοντες ὡς νομίζεσθαι ἐν τῇ γῆ ἄστρα φαίνεσθαι»³⁾).

Ἡ κηραψία κατὰ τὴν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐν πομπῇ ἐπάνοδον τοῦ βαπτισθέντος, ἐνταῦθα περισσότερον πρὸς ἐκδήλωσιν τιμῆς, στηρίζεται εἰς καθιερωμένην χριστιανικὴν συνήθειαν, ἣ ὅποια μὲ λαϊκὸν ἔτι περιεχόμενον, ὡς παρετήρησεν ὁ καθηγητὴς Φαίδων Κουκουλές, συνεχίζεται πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον⁴⁾.

Τὸ ἔθος τῆς λαμπαδηφορίας, καθιερωμένον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν γαμήλιον πομπὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ⁵⁾ καὶ υἰοθετηθὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας⁶⁾, ἐπεξετάθη ἀκολούθως παρ' αὐτῆς καὶ εἰς τὴν τελετὴν τῆς βαπτίσεως μὲ τὴν συμβολικὴν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας σημασίαν τοῦ πυρός, ὡς ὀδηγοῦντος ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ βίου πρὸς τὸ ἀληθινὸν φῶς⁷⁾.

Τὸ οὕτως ὑπὸ ἱεροπρεπῆ πομπὴν ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν οἰκίαν νεοφώτιστον παιδίον, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) περὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β', παρεδίδετο εἰς τὴν

¹⁾ *Migne*, 41, 33 A.

²⁾ *Κουκουλές*, σ. 51. *Τρομπέλας*, Βάπτ., σ. 41.

³⁾ *Μᾶρκος διάκονος*, σ. 39.

⁴⁾ *Κουκουλές*, σ. 61-62.

⁵⁾ Βλ. *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 38. Πρβλ. καὶ *Adolf Furtwängler*, *La collection Saboureff*, Berlin 1883-87, Tom. I, Planches 58 καὶ 59. *H. Blümner*, *Die römischen Privataltertümer*, München 1911, σ. 358. *Φαίδωνος Κουκουλέ*, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 180. *Γ. Κ. Σπυριδάκης*, *Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν*. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) σ. 141-144.

⁶⁾ Βλ. *Φαίδ. Κουκουλέ*, Ἐνθ. ἀν.

μητέρα αὐτοῦ ¹⁾, ὡς καὶ σήμερον ²⁾, εἶτα δὲ ἐπηκολούθει συμπόσιον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων τοῦ βαπτισθέντος ³⁾).

Περὶ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ βαπτισθέντος ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὰς χεῖρας τῆς, παρετήρησεν ὁ Ernst Samter ⁴⁾ ὅτι αὕτη ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παιδὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν· ἡ εἰσαγωγή αὕτη ἐγίνετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τῆς κατὰ τὰ Ἀμφιδρόμια τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν περιφορᾶς τοῦ βρέφους περὶ τὴν ἑστίαν.

Γ. ΓΑΜΟΣ

α') Ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ γάμου

Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου ἐτιμᾶτο καὶ συνιστᾶτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλων ὡσαύτως λαῶν, ὡς βασικὸς παράγων διὰ τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἰσορροπίαν, πρὸς δέ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καὶ διὰ τὴν δημογραφικὴν τῆς Πολιτείας συντήρησιν διὰ τῆς ἐκ τοῦ γάμου παιδοποιίας ⁵⁾).

Εἰς τὴν διάδοχον τῆς ἀρχαίας, τὴν μεσαιωνικὴν (βυζαντινὴν) κοινωνίαν, ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ καταδικάζεται ὡς κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ γάμος, ἐξαίρεται παραλλήλως παρ' αὐτῆς καὶ ἡ ἀποφυγὴ τούτου καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν παραμονὴ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ εἰς ἀγαμίαν, καθ' ὅσον αὕτη, ἀπαλλάττουσα τὸν ἄνθρωπον τῶν ὑλικῶν σκέψεων καὶ φροντίδων, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ κανόνος τῆς ἠθικῆς του τελειώσεως, ὥστε ν' ἀποβῇ πρότυπον χριστιανοῦ.

Διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπιζητεῖται οὕτως εἰδικώτερον ἢ ἐν τῇ θρησκείᾳ διὰ τῆς ἀγαμίας σωματικῆ ἀγνεία τοῦ ἀτόμου, ἧς αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπαντοῦν ἤδη εἰς τὴν ἀγίαν Γραφὴν ⁶⁾).

¹⁾ *Mārkos διάκονος*, σ. 41, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 49) «Εἰσελθόντος δὲ τοῦ παιδίου ἐν τῷ παλατίῳ ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ δέσποινα καὶ ἐδέξατο καὶ κατεφίλησεν καὶ βαστάζουσα αὐτὸ ἤσπαστο καὶ τὸν βασιλέα εἰποῦσα...».

²⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 42B.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 121, σημ. 7.

⁴⁾ Familienfeste, Ἐνθ' ἀν., σ. 60-61 καὶ 63.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104 καὶ *Χαρ.* Ἱ. *Βουλοδῆμον*, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1903, σελ. 2 κέξ. (ἐνθα ἀναγράφονται αἱ σχετικαὶ πηγαί).

⁶⁾ Ματθ. ιθ', 11-12 «εἰσὶν εὐνοῦχοι οὔτινες εὐνόησαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Παύλου πρὸς Κορινθ. 1, 7, 8-9 «Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστίν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ, εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεῦνται, γαμησάτωσαν».

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ὑμνοῦντες τὴν σωματικὴν παρθενίαν¹⁾. Ὁ Ἀθηναγόρας, Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν (κεφ. 33) λέγει: «Εὐροῖς δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καταγεηροσκοντας ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τὸ ἐν παρθενίᾳ καὶ ἐν εὐνουχίᾳ μᾶλλον παρίστησι Θεῷ...»²⁾.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (150-211) ἐγκρίνει ἐπίσης καὶ σέβεται τὴν ἀγαμίαν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταδικάζῃ τὸν γάμον, ὃν ἀναγνωρίζει θεσμὸν συστατικὸν τῆς κοινωνίας³⁾.

Ὁ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ἀκμάσας Μεθόδιος, εἰς τὸ ἔργον του περὶ ἀγνείας «Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἀγνείας»⁴⁾, τὸ ὁποῖον ἔγραψε κατὰ πρότυπον τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὑμνεῖ τὴν παρθενίαν.

Μετ' αὐτοὺς ὁ Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, ὅστις πιθανώτατα εἶχεν ἐνστερνισθῆ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας περὶ ἀγαμίας ἐκ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Μέγαν Ἀντώνιον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνασκηθῆ εἰς τὴν ἔρημον⁵⁾, εἰς τὸν λόγον του περὶ παρθενίας ἤτοι περὶ ἀσκήσεως ἐπαινεῖ τὴν παρθενίαν καὶ τὸν κατ' αὐτὴν βίον τῆς μοναχῆς. «Ἡ γυνὴ ἢ ἄγαμος» λέγει «μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι. Ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρὶ...⁶⁾, ἡ δὲ φροντίζουσα τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, νυμφίος αὐτῆς ὁ Χριστὸς ἐστίν. ἡ γὰρ ἀρμοσομένη ἀνδρὶ φθαρτῷ τὸ θέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ποιεῖ»⁷⁾. Ὁ ὀλίγον ἀργότερον κατὰ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἀκμάσας Μέγας Βασίλειος εἰς

καὶ κατωτέρω εἰς τὸ ἐδάφ. 39 τονίζει ἔτι ὁ Παῦλος ὅτι ἡ χήρα γυνὴ, ἐὰν δὲν ὑπανδρευθῆ «μακαριώτερα ἐστίν». Κατ' αὐτοὺς μάλιστα τοὺς Ἀποστολικούς χρόνους ἀναφέρονται, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλησ. Ἱστορ. III, 31, ἐκδ. Ed. Schwarz, τόμ. II, σ. 264, στ. 15), τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου «δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρθένοι».

¹⁾ Βλ. διὰ μακρῶν τὰς εἰδικὰς πραγματείας περὶ τοῦ θέματος τούτου: *J. Wilpert, Die Gottgeweihten Jungfrauen in den ersten Jahrhunderten der Kirche, Freiburg 1892. Hugo Koch, Virgines Christi, Leipzig 1907, σ. 61-111 (Die Gelübde der Gottgeweihten Jungfrauen in der ersten drei Jahrhunderten), (Texte u. Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur, XXXI, 2, 1907).*

²⁾ Βλ. εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ *J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten, Leipzig u. Berlin 1907, σ. 152, στ. 8 κ.ἐξ.*

³⁾ Παιδαγ. II, 10. (ἐκδ. Otto Stählin, σ. 211, στ. 29 κ.ἐξ.).

⁴⁾ *Migne*, 18, 27 κ.ἐξ.

⁵⁾ Βλ. *Δημ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθήναι 1930 σ. 234 καὶ 247. Ἀνδρ. Φυντράκη, Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου, Ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 7.*

⁶⁾ Τὸ κείμενον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθίους I, 7, 32-35.

⁷⁾ *Migne*, 28, 253 § 2.

τὸ ἔργον τοῦ «περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας» θεωρεῖ τὴν παρθενεύουσαν «νύμφην Χριστοῦ» ἢ «νυμφευθεῖσαν τὸν Χριστόν», εἰς αὐτὸν ἀφιερώνουσαν τὴν παρθενίαν της¹⁾. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἰς τὰ ἠθικὰ ἔπη τοῦ δέχεται τὸν γάμον ὡς ἔννομον θεσμόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ὑπηρετεῖ εἰς σαρκικὰς καὶ ὕλικὰς φροντίδας²⁾ καὶ τούτου ἕνεκα συνιστᾷ εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανὴν παρθένον τὴν ἀγαμίαν καὶ ἐξυμνεῖ οὕτω τὴν σωματικὴν ἀγνεῖαν³⁾, ἢ ὁποῖα ἀπετέλει ἤδη τότε ἀπαραίτητον ὄρον διὰ τὴν προσέλευσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων εἰς τὸν μοναχισμόν.

Τὴν παρθενίαν ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα καὶ ἀπόστολον Θέκλαν ἐξυμῶν τὴν ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον διάγουσαν ἐπιφέρει: «οὐ γὰρ ἴσον παρθενευομένης καὶ πορνευομένης φθορά· οὐκ ἴσον ἰδιώτιδος καὶ βασιλίδος φθορά· οὐκ ἴσον σκεύους ἱερατικοῦ καὶ ἀγοραίου κλοπῆ· σκεῦος γὰρ ἱερατικὸν ἢ παρθένος»⁴⁾.

Εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Αὐξεντίου (5 αἰ.) κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ διασκευὴν λέγεται περὶ τῶν παρθενευουσῶν ὅτι: «εἰκόνας γὰρ Θεοῦ αἱ παρθένοι εἰσίν, αὐτὸν ἐν ταῖς ἐννοίαις ἔχουσαι γεγραμμένον»⁵⁾.

¹⁾ *Migne*, 30, 669 - 810.

²⁾ «Ἐννομον ἔσθ' ὁ γάμος καὶ τίμιον· ἀλλ' ἔτι σαρκὸς» *Migne*, 90 ιε', στ. 13. «Γάμος μέριμνα συζύγου καὶ φιλάτων· τῇ παρθενίᾳ Χριστὸς» *Migne*, 37, 644, στ. 6.

³⁾ «Ἄγνευε πᾶσι, παρθένε, Χριστῷ μόνῳ νύμφη. | κράτει τὸ κάλλος ἐσφραγισμένον». Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εἰς σωφροσύνην *Migne*, 37, 645, στ. 27. Ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρὸς παρθένας παραινετικὸν (*Migne*, 37, 632 - 640) λέγει:

«Αἰνεῖσθω σοι καὶ γάμος, πρὸ γάμου δ' ἀφθορία·
γάμος συγγνώμη πάθους, ἀγνεῖα δὲ λαμπότης (στ. 634, στ. 19 - 20).
«Ὅτ' ἦν νόμος καὶ σκιαὶ καὶ πρόσκαιροι λατρεῖαι,
τότ' εἶχε τὰ πρῶτα καὶ γάμος, ὡς ἔτι νηπιώδης.
Ἄλλ' ὅτε ἦλθεν ὁ Χριστὸς, ἐξέλαμψεν ἀγνεῖα (στ. 635, στ. 27 - 29).
«Ἐχεις φάρμακα πολλὰ τῆς σεμνῆς παρθενίας·
Θεοῦ σε, φόβος πηγνύτω, νηστεία σε κενούτω,
ἀγρυπνία, προσευχαί, δάκρυα, χαμευνία» (στ. 636, στ. 38 - 40) κ.ά.

⁴⁾ *Migne*, 50, 748. Βλ. καὶ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίον ὁσίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1433 c. Ἀντίστοιχον ἰδεῖν ἐκφράζει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος λέγων περὶ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ὅτι εἶναι ναοὶ τοῦ Θεοῦ «καὶ διὰ τοῦτο ναοὶ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου εἰσὶ πάντες οἱ ἅγιοι, ἐν οἷς οἰκεῖ ἢ μία Θεότης...» (*Migne*, 29, 761. Α). Καὶ ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἐπόμενος εἰς τὴν ἰδεῖν αὐτὴν λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ φιλήματος· «ἔστι δὲ καὶ ἕτερος μυστικὸς λόγος τοῦ φιλήματος τούτου, ναοὺς ἡμᾶς ἐποίησε τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φιλοῦντες οὖν ἀλλήλων τὰ στόματα, τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ φιλοῦμεν». ('Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Πετροῦπολις 1909, σ. 175, στ. 1 ἐξ.).

⁵⁾ *Migne*, 114, 1433 c.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθένου, καθιερωμένης εἰς τὸν Χριστὸν καὶ θεωρουμένης σκεύους ἱεροῦ καὶ εἰκόνοσ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εὐρύτατα διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας διαδεδομένη, ἀνήχθη ἀργότερον εἰς κανόνα δικαίου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς της εἰς τὸν *Πρόχειρον Νόμον*, δημοσιευθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 870--879, ἔνθα (τίτλ. 39, 62) δρίζεται: «Οἱ ταῖς μοναζούσαις ἢ ταῖς διακονίσσαις ἢ ταῖς ἀσκηταῖς ἐνασελγαίνοντες, ὡς εἰς τὴν *νύμφην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν*¹⁾ ὑβρίζοντες, ρινοκοπέισθωσαν...»²⁾.

Διὰ τῆς σωματικῆς αὐτῆς ἀγνείας τῆς γυναικός, ἧς προϋπόθεσις ἡ ἀγαμία, ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καθιέρωσε τὴν παρθένον εἰς τὸν Χριστόν, ὃν αὕτη ἀγγεύουσα ἀναλογίζεται ὡς νυμφίον αὐτῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθενίας καὶ ἀγνείας, ἡ ὁποία ὑπεστηρίχθη μετὰ θέρημης ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐπίσης εὐρέως γνωστὴ καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάνθεον εἰς λατρευτικὰς δοξασίας περὶ θεαινῶν παρθένων, εἰς παρθένους ἀφιερωμένας εἰς τὸν Θεὸν καὶ τέλος εἰς λατρευτικὰς πράξεις³⁾.

Διὰ τῆς ὑπερεκτιμήσεως τοῦ ἀγάμου βίου ὡς πλέον τοῦ ἐγγάμου καταλλήλου

¹⁾ Πρὸς Ἐφεσ. 5, 22 - 25.

²⁾ Ἡ διάταξις αὕτη ἐπανελήφθη αὐτολεξεί καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 879 καὶ 886 συνταχθεῖσαν *Ἐπαναγωγὴν* (40, 59). Περὶ τῆς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας προβλεπομένης τιμωρίας τῶν ἀρπαζόντων ἢ διαφθειρόντων ἀσκήτριαν ἢ μονάστριαν ἢ διακόνισσαν, βλ. *Κουκουλίη*, σ. 101, σημ. 3 ἔνθα καὶ παράθεσις τῶν νομικῶν πηγῶν.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔξαரசις τῆς παρθενίας καὶ θεώρησις τῆς παρθένου, τῆς ἀνατεθειμένης τῷ Χριστῷ, νύμφης αὐτοῦ καὶ τῆς φθορᾶς αὐτῆς ὡς ὕβρεως πρὸς αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐπεξετάθη ἀκολούθως σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς πᾶσαν παρθένον, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ὁ λαὸς παραβάλλει τὴν παρθένον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτω πιστεύεται ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Σητείας ἐν Κρήτῃ ὅτι «ὁποῖος χαλᾶ (=φθειρῆ) μιὰν κοπελλιὰ (=ἀνύπανδρον νεάνιδα) εἶναι σὰν νὰ χαλᾶ μιὰν Ἐκκλησίαν». Σχετικὸν εἶναι προσέτι καὶ τὸ λαϊκὸν γνωμικὸν ἐκ τῆς Εὐβοίας «Καλύτερα νὰ γκρεμίσῃς Ἐκκλησίαν παρὰ νὰ γελάσῃς κορίτσι» (*Δημ. Λουκάτου*, Βελλερισμοί. Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 442, 453 ἀρ. 4) καὶ τὸ ἐκ Κοτυώρων Πόντου «Κορίτσο ποὶ κατωκλαίει, ἐγκλεσίαν χαλάν» *Ξενοφ. Κ. Ἀκογλον (Ξένου Ξενία)*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθήνα 1939, σ. 483, ἀριθ. 151, ὡς καὶ δημῶδες τέλος ᾄσμα ἐξ Ἰκαρίας
 «Ἀνευδρανίζω καὶ θωρῶ τέσσερα μαῦρα μάτια,
 τέσσαρα χεῖλην κόκκινα, δυὸ ἀγγελικὰ κορμάκια.
 Ἀνευδρανίζω καὶ θωρῶ μιὰν Ἐκκλησίαν χτισμένην
 μιὰν ἀγγελοκατέβατην ρόδα περιχυμένην».

(ΛΑ' ἀρ. 1170, σ. 27-28).

³⁾ Βλ. *Eugen Fehrle*, Die kultische Keuschheit im Altertum, Giessen 1910, σ. 3 κ.ἐξ., 42 κ.ἐξ., 162 κ.ἐξ.

πρὸς θεοσέβειαν ἢ Ἐκκλησία ἤσκει οὕτω προσηλυτισμὸν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ ὀλίγαι περιπτώσεις νέων καὶ νεανίδων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἢ μικρὸν μετ' αὐτὸν ἐδραπέτευσαν ἢ ἐχώριζον κοινῇ συμφωνίᾳ καὶ κατέφευγον ἀμφοτέροι ἢ ὁ εἷς τούτων εἰς μοναστήρια ἢ εἰς ἐρήμους τόπους ὡς ἀναχωρηταί¹⁾.

Παρὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς σωματικῆς ἀγνείας, ἢ Ἐκκλησία, ἀντιμετωπίζουσα ἐν ταυτῷ καὶ τὸν φυσικὸν τῆς ζωῆς νόμον, ἐδέχετο συγχρόνως τὸν γάμον ὡς χρήσιμον θεσμόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τὴν πραγματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐν αὐτῇ σημασίαν του, καταπολεμοῦσα οὕτω τὸν ἐλεύθερον κοσμικὸν βίον καὶ τὴν ἐκ οὗτου ἠθικὴν διαφθοράν.

Ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὠμίλησαν περὶ τοῦ γάμου, ὡς θεσμοῦ πρὸς παιδοποιεῖαν μόνον, οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες²⁾: ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς ὁμιλίαν του περὶ τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης λέγει τὰ ἑξῆς: «Οὐ γάμου σιγλιτεῖω τὴν φύσιν, πρόνοια γὰρ οὗτος τοῦ γένους κοινή· ἀλλὰ τῶν ἐν γάμῳ δημοσιεύω τὴν μέριμναν, μερίμνης σαρκικῆς οὐράνιον προτίθημι μέριμναν, κάλλιον καλοῦ προτιμῶ³⁾». Καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς ἐν Ἰσαυρίᾳ (5 αἰ.) εἰς τὸν βίον ὡσαύτως τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης, τονίζων τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ σημασίαν τοῦ γάμου λέγει σχετικῶς ὅτι: ὁ γάμος δὲ οὗτος Θεοῦ φάρμακον καὶ βοήθεια τῷ κοινῷ γένει τῶν ἀνθρώπων δεδωρημένος ὁμοῦ πορνείας τε ἀλεξιφάρμακον ὑπάρχει καὶ πηγὴ τις καὶ ἐπιρροὴ καὶ διαδοχὴ τοῦ κοινοῦ γένους... Καὶ ἀάλλιστος ὄρος καὶ φύλαξ ἐννόμῳ μίξει τὰς παρανόμους ἡδονὰς καὶ μίξεις ἀει κωλύων. Οὗτος καὶ τὸ γνήσιον ἀπὸ τῶν νόθων καὶ οὐκ εὖ γεγονότων διαιρεῖ καὶ γνώμων ἀκριβέστατός ἐστι τῆς εὐπαιδείας. Οὗτος καὶ τῶν γενῶν τῆς ἐπωνυμίας ἀκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν⁴⁾. Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπισκόπου ἐν Κύπρῳ (9 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι δι' αὐτόν, ἡλικίας δέκα καὶ πέντε ἐτῶν, ἐσκέφθησαν οἱ γονεῖς του «τὴν ἀκινδυνότεραν ὁδόν, ὡς ὦντο, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φυλακὴν, εἰ καὶ δευτέραν πρὸς τὸ τῆς

¹⁾ Παλλαδίου, Λαυσ. Ἱστορία, *Migne*, 34, 1025 A (ἐν Αἰγύπτῳ). Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας Ἰσαυρίας (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 484 B ἐξ. (Ἰκόνιον). Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.), *Migne*, 115, 4^ο, (Συρία). Βίος ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ῥωμαίου /A. Vasiliev, *Anecd. Graeco-byzant.*, Mosquae 1893, σ. 150 α, 1 0 α. Βίος ὁσίου Θεοφάνους τῆς Σιγριανῆς (9 αἰ.) (Car. de Boor, *Theophanis Chronogr. τόμ. II*, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 9 ἐξ.). Βλ. καὶ εἰς *Κουκουλέν*, σ. 116.

²⁾ Ὁ Ἀθηναγόρας, κεφ. 33 (ἔκδ. J. Geffcken, ἔνθ' ἀν., σ. 152, στ. 3 κ.ἐξ.) λέγει ρητῶς: «γυναῖκα μὲν ἕκαστος ἡμῶν ἦν ἡγάγετο κατὰ τοὺς ὑφ' ἡμῶν θεθεμένους νόμους νομιζῶν καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι ..καὶ ἡμῖν μέτρον ἢ παιδοποιεῖα» κ.ἄ.

³⁾ *Migne*, 50,747.

⁴⁾ *Migne*, 85, 500 B, 509 C.

παρθενίας καλόν, νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω»¹⁾. Χαρακτηριστικὴ ἔτι τῆς παλαιότητας διδασκαλίας ταύτης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λαὸν εἶναι ἢ κάτωθι πρὸς νέον συμβουλὴ: «σκέψη ἐν τῇ νεότητί σου καὶ ἴδης εἰ ἄρα δύνη παρθενεύειν χάριτι Κυρίου· εἰ δὲ οὐ δύνη, ἵνα εὐρήσης γυναῖον σεμνόν, ἀγαθόν καὶ ἐνάρετον καὶ βουλῇ τῶν γονέων, ἵνα ἄρης αὐτήν. Καὶ λοιπὸν οὔτε ἐκείνη οὔτε σὺ ἔξετε ἐξουσίαν τοῦ ἐτέρωθεν ρεμβεύεσθαι καὶ ὀφείλετε εἶναι ὡσπερ ζευγὸς τρυγόνων ἢ σεμνὰ καὶ τερπνὰ ἀδέλφια»²⁾.

Εἰς τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὁ θεσμὸς τοῦ νομίμου γάμου χαρακτηρίζεται γενικῶς ὡς «τίμιος γάμος»³⁾ καὶ «ἐννομος» ἢ «νόμιμος γάμος»⁴⁾, ἐξαιρέται δὲ ὁ δι' αὐτοῦ ἐπιδικώμενος ἠθικὸς σκοπὸς τῆς παιδοποιίας⁵⁾.

β') Ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς πρὸ τοῦ γάμου.

Αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διῆγον τὸν προγάμιον βίον τῶν θαλαμευόμεναι, ὅπως καὶ αἱ πρόγονοι αὐτῶν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα⁶⁾ παραμενουσῶν δ' αὐτῶν ἐγκλεισμένων εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ ἀθεάτων παρὰ τοῦ ἔξω κόσμου μέχρι τοῦ γάμου τῶν, ὁ πατὴρ εἶχε τὴν φροντίδα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις⁷⁾, τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν εἰς γάμον⁸⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.), καίτοι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιότερον βίον τῆς ἁγίας πρωτομάρτυρος Θέκλης, φαίνεται ὅτι ἀποδίδει εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ βίον τῆς ἔθιμα τῆς Ἰσαυρίας, λέγων περὶ τῆς Θέκλης ὅτι διῆγεν ἐν Ἰκονίῳ θαλαμευομένη ἐν αὐστηρότητι, ὥστε νὰ εἶναι αὕτη ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν ὑπηρετῶν τοῦ πατρικοῦ τοῦ οἴκου⁹⁾.

¹⁾ Βίος ἁγίου Δημητρίου ἐπισκόπου Χυτρίδων Κύπρου (ἔκδ. *H. Gregoire*), *Byzant. Zeitschrift* 16 (1907) 222, στ. 164 κ.ἑξ.

²⁾ *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως*, Βίος ὀσίου Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.), *Migne*, 111, 765 c.

³⁾ Βίος ἁγίου Γρηγορίου (6 αἰ.) (ἔκδ. *A. Vasiliev*, *Βυζαντ. Χρον.* 14 (1909), 39.

⁴⁾ «Νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω» Βίος ἁγ. Δημητρίου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἄν., σ. 222, στ. 164 ἑξ.

⁵⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 A. *Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ὀσίας Μελάνης τῆς ρωμαίας, *Migne*, 116, 753 B.

⁶⁾ *Χαρ. Ἱ. Βουλοδήμων*, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 12.

⁷⁾ Εὐριπ. Ἄνδρ. 987. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις: *H. Blümner*, *Die römischen Privatsaltertümer*, München 1911, σ. 344.

⁸⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 75.

⁹⁾ «Ὅτι μὲν κόρην οὖσαν, ἔτι δὲ καὶ θαλαμευομένην [καὶ οὐδὲ τοῖς πολλοῖς τῶν οἰ-

Ἡ θαλάμεισις αὕτη τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς τοῦ βυζαντινοῦ βίου, φαίνεται ὅτι ἐτηρεῖτο κυρίως εἰς τὰ ἀστικά κέντρα, τὰς μεγάλας πόλεις, θὰ ἦτο δὲ καὶ ἐκεῖ περιορισμένη εἰς τὸν κύκλον μόνον τῶν εὐρῶστων οικονομικῶς οἰκογενειῶν¹⁾. Ἐξ ἀντιθέτου εἰς τὴν οικονομικῶς ἀδύνατον τάξιν τῶν πολιτῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον, ὁ περιορισμὸς τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ δὲν θὰ ἦτο πάντοτε δυνατός. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος (8 αἰ.) ἐκ Παφλαγονίας: «Κύριοί μου, ἡμεῖς εἰ καὶ πτωχοὶ ὑπάρχομεν, ἀλλ' οὖν αἱ θυγατέρες ἡμῶν οὐδέποτε ἐξήλθον ἐκ τοῦ κουβουκλίου αὐτῶν, ὡς δὲ κελεύετε, οἱ ἐμοὶ δεσπότηται, εἰσέλθετε εἰς τὸ κουβούκλιον καὶ θεάσασθε αὐτάς»²⁾.

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν βυζαντινὴν περίοδον ἐξαίρεται ἐπίσης ὡς προσὸν διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἡ κεκοσμημένη δὲ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἐν τοῖς ἀγιολογικοῖς κειμένοις «κατὰ τὸ σῶμα περικαλλεστάτη»³⁾, «τῇ ὄρα καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσα»⁴⁾, «κάλλει σφοδροτάτῳ περιεκλάμπουσα ὑπὲρ πᾶσαν θεάν γυναικὸς»⁵⁾ κ. ἄ. Προσὸν ἔτι διὰ τὴν νεάνίδα ἀπετέλει παραλλήλως καὶ ἡ καταγωγή της, τὸ γένος, ὡς καὶ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις αὐτῆς καὶ τῆς οἰκογενείας της⁶⁾. Οὕτως ἡ ἁγία Θεοδώρα (10 αἰ.) κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῆς ἡλικίαν εἰς τὴν

κετῶν γνωριζομένην, περὶ δὲ ἰστὸν καὶ ἡλακίτην ἡσχολασμένην], γάμῳ τε... φυλαττομένην» *Migne*, 85, 533 D. Ἡ ἁγία Συγκλητικὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (4 αἰ.) «ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ ἕως τῆς ἀκμαστικῆς οὐ μόνον παντὸς ἀνδρὸς συντυχίαν ἀπέφευγεν ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοφύλους τὰ πολλὰ παρητεῖτο», *Migne*, 1493 D, 1496 A. Καὶ παλαιότερον ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Μαυρικίου ἐν Συρίᾳ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐξήλθον πάντες οἱ τῆς πόλεως πρὸς θεάν «ὡς μηδὲ τῶν θαλαμειομένων παρθένων καταλειφθεισῶν ἐν τοῖς οἰκείοις καταγωγίαις» *Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Ἀθλητῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μαυρικίου κλπ. *Migne*, 115, 357 C. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 73-74.

¹⁾ «Παννουχίζει μὲν γὰρ πολλάκις ἡ πόλις ἀνέφκται δέ, παρόντων ἀνδρῶν, γυναιεὶ καὶ παρθένους τὸ θέατρον, οὐ μόνον ταῖς εἰς ὄχλον τεταγμέναις τῆς τύχης, καί, ναὶ μὰ Δία, πολλαὶς εὐγενείας τε καὶ πλοῦτου φερούσαις τὰ πρώτα· καὶ οὔτε κόρην πατῆρ οὔτε σύνοικον ἀνὴρ ἀποτρέπει. Ὡς δὲ οὐκ ἂν διεκώλυεν, εἰ τὴν θεάν ἦθος ᾤετο διαφθεῖρειν» *Χορικίου*, Λόγος ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων, § 50 (ἐκδ. Foerster καὶ E. Richtsteig, σ. 355).

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος (ἐκδ. M. - H. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 139, στ. 30 κ.ἐξ. Βλ. καὶ παλαιότερον Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης, *Migne* 46, 961 A.

³⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 B.

⁴⁾ Βίος ἁγίου Δημητρίου, ἐνθ' ἄν., σ. 222, στ. 164 κ. ἐξ.

⁵⁾ Βίος ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος, ἐνθ' ἄν., σ. 141, στ. 1 κ. ἐξ.

⁶⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), Ἐνθ' ἄν.— *Νικήτα Παφλαγόνο* (9 αἰ.), Λόγος εἰς Θέκλαν, *Migne*, 105, 308 B. Μαρτύριον ἁγίου Ἀδριανοῦ, *AS Septembris*, τόμ. 3, σ. 229 § 33.

πατρίδα της τὴν Αἴγιναν παρὰ τὴν καλλονὴν τοῦ σώματος ἐθαυμάζετο προσέτι καὶ ἐμεγαλύνετο καὶ «τῇ τε ἐκ γένους σωφροσύνη καὶ εὐσεβεία»¹⁾).

Εἰς τὴν πρὸς ὄραν γάμου νεάνιδα ἐπαινοῦνται προσέτι καὶ ἡ σεμνότης αὐτῆς²⁾, τὸ «σεμνὸν καὶ ἀγαθόν»³⁾, «ἡ γυναικεία εὐκοσμία» καὶ «ἡ παρθενικὴ αἰδώς»⁴⁾, «ἡ εὐκοσμία τοῦ ἥθους καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια»⁵⁾ κλπ. Παρὰ ταῦτα ὅμως σπουδαιότατον στοιχεῖον διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἀπετέλει, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον, καὶ ἡ οἰκονομικὴ αὐτῆς κατάστασις. Περὶ τούτου λέγει ρητῶς ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «τί ὁ μέλλων γαμεῖν τρόπον ἐξήτασε καὶ ἀνατροφὴν κόρης; Οὐδέεις· ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα, καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου καθάπερ τι πρίασθαι μέλλων, ἢ συνάλλαγμά τι κοινὸν ἐπιτελεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ οὕτω καλοῦσι τὸν γάμον»⁶⁾. Οἱ παράγοντες οὗτοι, ἦτοι τῆς σωματικῆς ὠραιότητος, τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἐτύγχανον προσοχῆς καὶ διὰ τὸν ἄνδρα-γαμβρὸν ἐκ μέρους τῶν οἰκείων τῆς γυναικὸς, λαμβανομένων προσέτι ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ὅλου παραστήματος τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς, τῆς παιδείας, ἧς εἶχε τύχει, τοῦ πλοῦτου καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνικῆς του θέσεως⁷⁾).

Τὴν φροντίδα πρὸς κοινωνικὴν ἀποκατάστασιν διὰ τοῦ γάμου τῆς γυναικὸς, καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, εἶχε κατὰ κανόνα ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὁ πατήρ, ἢ ἐλλείψει τούτου ἄλλος οἰκεῖος

Βίος δόσιου Θεοφάνους τοῦ ἐν Σιγριανῇ (9 αἰ.), *M. Γεδεών*, Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σ. 290 β.

¹⁾ *Γρηγορίου Κληρικοῦ* (10 αἰ.), «Βίος <καὶ πολιτεία τῆς δόσιος> μητρὸς ἡ <μῶν Θεοδώρας τῆς μυροβλύτιδος τῆς> ἀγωνισαμένης ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἔκδ. Ed. Kurtz, ἐν Μém. de l'Acad. d. Sciences de St. Petersburg. VIIIe Série. Classe Hist.-Phil. vol. VI, N° 1, 1902, σ. 3, στ. 19 ἐξ.).

²⁾ «Σεμνὴ πάνυ καὶ ὠραία», Βίος δόσιου Θεοδώρου ἡγουμ. τῶν Στουδίου (ἔκδ. Basil. Latyschev) Βυζαντ. Χρονικά 21 (1914) 293.

³⁾ *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως* (10 αἰ.), Βίος Ἀνδρέου σαλοῦ, *Migne*, 111, 765 ρ.θ.

⁴⁾ *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 512 β.

⁵⁾ *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγ. μάρτυρος Εὐγενείας, *Migne*, 116, 612β.

⁶⁾ *Migne*, 58, 678.

⁷⁾ *Γρηγορίου Νύσσης*, Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης, *Migne*, 46, 964 Α-Β. De sancto Theodulo urbis Constan/tanae ex praefecto Stylita Edessae in Syria (5 αἰ.), AS Maii 6, 754d. *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 509c. *Γρηγορίου Κληρικοῦ*, Βίος ἀγ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.) (ἔκδ. Ed Kurtz, ἐνθ' ἄν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.). *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγίας Εὐγενείας, *Migne*, 116, 612 c.

αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τὴν συνεχιζομένην καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν συνήθειαν¹⁾).

Ἡ μέριμνα τοῦ πατρὸς δὲν περιοριζέτο μόνον εἰς τὸν γάμον τῶν θηλέων ἀλλ' ἐπέξετείνετο καὶ διὰ τὰ ἄρρενα τέκνα του. Περὶ τοῦ ὁσίου Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ του ὅτι οἱ γονεῖς του, ὅτε οὗτος εἶχε πλέον ἡλικίαν πρὸς γάμον, «διαλέγονται τισι κόρης πατράσι (Μάρθα δὲ ὄνομα ταύτη) ἐφ' ᾧ πρὸς γάμους αὐτὴν ἀγαγέσθαι τῷ νεανίσκῳ²⁾» καὶ τὸν ὄσιον Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην (9 αἰ.) «τῆς ἡβης ἐπανθούσης... συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννήτορες ἐπιξεῦξαι κατέπειγον»³⁾. Τέλος καὶ εἰς τὸν ὄσιον Μελετίου τὸν νέον (11-12 αἰ.) ἐν Καππαδοκίᾳ ἔτι διατρίβοντα, ὅτε διήνυεν τὸ 15 ἔτος τῆς ἡλικίας του «οἱ γονεῖς αὐτῷ καὶ ἀνθρώπων τῷ φρονήματι χρώμενοι, τὰ πρὸς γάμον ἠντρεπιζον, καὶ που καὶ νύμφην ἐξεῦρον...»⁴⁾.

Ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω (σ. 129) ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.) προτροπὴ πρὸς τὸν νέον, καθ' ἣν ὄφειλεν οὗτος νὰ νυμφευθῇ «βουλή τῶν γονέων του», καὶ ἡ ὁποία, ὡς ἐπιταγὴ πλέον, θὰ ἐφηρμοζέτο καὶ διὰ τὰ θήλεα τέκνα, φαίνεται ὅτι ἴσχυεν ὡς κανὼν γενικῶς ἀνεγνωρισμένος καθ' ὅλους τοὺς μέσους καὶ μέγχει τῶν νεωτέρων χρόνων⁵⁾.

Νόμιμος ἡλικία πρὸς γάμου κοινωνίαν ἐθεωρεῖτο διὰ μὲν τὸν ἄνδρα τὸ 14^{ον} ἔτος, διὰ δὲ τὴν γυναῖκα τὸ 12^{ον} τῆς ἡλικίας⁶⁾. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπαντᾷ ἐν ἐφαρμογῇ καὶ εἰς τὰς σχετικὰς εἰδήσεις ἐκ τῆς ἀγιολογικῆς γραμματείας⁷⁾, ἀν καὶ ἐνίοτε συνέβαινον παραβάσεις αὐτοῦ⁸⁾.

¹⁾ Βλ. Χαρ. Βουλοδήμον, Ἐνθ' ἀν., σ. 12. H. Blümner, Ἐνθ' ἀν., σ. 344-45. Κουκουλέν, σ. 75.

²⁾ Νικηφόρον μαγίστρον Ἀνωχείας (10 αἰ.), Βίος Συμεῶν τοῦ νέου στυλίου, *Migne*, 86, 2989 c.

³⁾ Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Θεοφ. Ἰωάννου, Μνημεῖα Ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132 § 3.

⁴⁾ Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β' Ὁ ὄσιος Μελετίου «ὁ νέος», Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 36. Βλ. καὶ Βίον ὁσίου Σάββα ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Νέα Σιών 13 (1913) 405. Βίον ἁγίου Δωροθέου (11 αἰ.), *Migne*, 120, 1053 γ'.

⁵⁾ Εἰς τὴν Κρήτην (ἐπαρχίαν Σητείας) σήμερον διὰ ὑπανδρευομένην συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τῶν γονέων της λέγεται ὅτι: «ἐπῆς (= ὑπανδρεύθη) μὲ τῇ βουλῇ τῶν γονέων της».

⁶⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 76-77.

⁷⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (5 αἰ.) *Migne*, 28, 1489 A. De sancto Theodulo, AS Maii τόμ. 6, 754 B. Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἀν., σ. 133, § 3. Βίος ἁγ. Δημητρίου (9 αἰ.) (ἔκδ. H. Gregoire) Byz. Zeitsch. 16 (1907) 222, στ. 164 ἐξ. Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Μαρτύριον ἁγ. Εὐγενίας *Migne*, 116, 612 B. καὶ Βίος ἁγ. Μελάνης τῆς ρωμαίας, Αὐτόθι, 753 B. Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (11 αἰ.) Ἐνθ' ἀν., σ. 36.

⁸⁾ Οὕτως ἀναφέρεται περὶ τοῦ ἁγίου Δωροθέου τοῦ νέου (11 αἰ.) ὅτι, ὅτε οὗτος «πρῶ-

γ') Προξενεία και μνηστεία

Αἱ προτάσεις περὶ μνηστείας καὶ γάμου ἐγίνοντο διὰ μεσαζόντων προσώπων, τὰ ὁποῖα λέγονται εἰς τὰ συναξάρια *προξενούντες* ἢ *προξενηταί*¹⁾ καὶ ἐπὶ γυναικὸς *προξενήτριαι* καὶ κατὰ τὸν Κεκαυμένον *κουρκουσοῦραι*²⁾. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελάμβανον ἄνδρες ἢ γυναῖκες³⁾, συνηθέστερον ὁμως γυναῖκες ἔγγαμοι, εἰς ἡλικίαν ἀπὸ τῆς ὠρίμου καὶ πέρα⁴⁾, γνωσταὶ δὲ εἰς τὰς οἰκογενεῖας τῶν νέων, ἄνδρὸς καὶ γυναικός. Οὕτως ὁ ἔρασθεις τῆς μακαρίας Μαρίας παρθένου ἐν Ἀντιοχείᾳ «οὐδ' ὄλωσ τῆς διαβολικῆς ἐπιθυμίας ἐπαύετο, ἀλλὰ λοιπὸν καὶ διὰ γυναικῶν, αἷς ἦν πρέπον ταῖς τοιαύταις ὑποκρίσεσιν ὑπουργεῖν, ἐμήνησεν καὶ διαφόρως ἔξιν αὐτὴν νομίμην γυναῖκα»⁵⁾· καὶ χιλιαρχός τις, ἐπιζητῶν νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν τοῦ μάρτυρος Ἀδριανοῦ († 310), «προεπέμψατο αὐτῇ καὶ διὰ τινων γνωρίμων γυναικῶν. Ἡ δὲ ἀπεκρίνετο ταῖς ἀποσταλείσαις γυναιξὶ λέγουσα: Κἀγὼ μαθοῦσα τοῦτο ἐχάρην σφόδρα· ἀλλ' ἔνδοτέ μοι μῆνας τρεῖς, ὅπως ἐτοιμάσωμαι... Αὕτη δὲ ἐβούλετο λάθρα ἀναχωρῆσαι καὶ ἀπελθεῖν... καὶ ἀπέλυσα τὰς γυναῖκας θωπεύουσα»⁶⁾).

Μετὰ τὴν συναίνεσιν τῶν γονέων ἢ τῶν οἰκείων τοῦ ζεύγους πρὸς γαμικὴν σύζευξιν ἐπηκολούθει ἡ μνηστεία αὐτοῦ, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀνατολικῶν δικαίων, θεωρουμένη δεσμευτικὴ σχέσις δικαίου⁷⁾,

τον ἀνέβη δωδεκαετής, ἡδίστη καθίσταται φροντὶς τοῖς πατράσι καὶ σκέψις ἐπ' αὐτῷ παρασχῆμα καὶ βουλὴ περισπούδαστος, γάμου καταδῆσαι δεσμοῖς τὸν ἐλεύθερον» (*Migne*, 120, 1053 c.). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας: *Miklosich - Müller*, *Acta et Dipl.* 2, 488. *Κ. Σάθα*, *Μεσαιων. Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', σ. 204. *Pitra*, *Anal. Sacra*, τόμ. Ζ', σ. 517. Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 77.

1) Καὶ σήμερον: *προξενητής*, καὶ ἐπὶ γυναικός: *προξενήτρια*.

2) «Οἰκειώσεται δὲ γυναῖκας, αἷ εἰς τὸ προξενεῖν πείραν ἔχουσιν, ἃς κουρκουσοῦρας καλοῦσι», *Κεκαυμένον*, *Στρατηγικόν* (ἔκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt σ. 56, στ. 9-10). Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 79. Τὸ ὄνομα τοῦτο *κουρκουσοῦρα* πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο παραλήλως πρὸς τὸ *προξενήτρια* εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὸν λαὸν καὶ σημαίνει ἐνταῦθα τὴν συντρέχουσαν εἰς τὴν γυναῖκα, ἥτοι τὴν *προξενήτριαν*. Ἐτυμολογικῶς νομίζω ὅτι προέρχεται ἡ λέξις αὕτη ἐκ τοῦ μέλλοντος τῆς μετοχῆς τοῦ ρήμ. *concurro*: *concurra* > *concurra* > *concurra* > *concurra* (κουρκουσοῦρα). Ὁ καθ. Φ. Κουκουλές ὑποστηρίζει τὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τῆς λ. *κουσοῦρα*. (**Αθηνᾶ*, 57, σ. 209).

3) «ταύτης ἔρασθεις προσέμπεται διὰ πολλῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν αἰτούμενος αὐτὴν πρὸς γάμον». Ὁμολογία τῆς ἁγίας παρθένου Ἰουστίνης. *L. Radermacher*, *Griechische Quellen zur Faustsage*, Wien und Leipzig 1927, σ. 82, στ. 11 κ.ἑξ.

4) Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 79.

5) *AS Maii*, τόμ. 7, σ. 50 B = *L. Radermacher*, Ἐνθ' ἄν., σ. 262, στ. 1 ἑξ.

6) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ*, *AS Septembris*, τόμ. 3, σ. 229, § 33.

7) *Μαριδάκης*, σελ. 17, 20 κ. ἑξ. καὶ 28. *Πετρόπουλος*, *ΙΡΑ*, 1113.

έτελειτο μεθ' ἱερολογίας ἢ ἄνευ αὐτῆς¹⁾. Ἡ μνηστεία ἐπετρέπετο νὰ συναφθῆ πρὸ τῆς νομίμου πρὸς γάμον ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ μάλιστα κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἄμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 7ου ἔτους παιδικὴν ἡλικίαν²⁾· εἰς τὴν περιπτώσιν ὅμως αὐτὴν ἡ μνηστεία συνήπτετο ἄνευ ἱερολογίας, ἐπιτρεπομένης ταύτης μόνον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς πρὸς γάμον ἡλικίας.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀναφέρονται περιπτώσεις τελέσεως τῆς μνηστείας εἰς ἡλικίαν κάτω τοῦ ἑβδόμου ἔτους. Ἡ ἁγία Εὐπραξία (4 αἰ.) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον της ὅτι ἐμνηστεύθη ὑπὸ τῆς μητρὸς της εἰς ἡλικίαν πέντε ἔτων³⁾. Εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν παιδικὴν ἡλικίαν πιστεύω ὅτι ἀναφέρονται καὶ αἱ μνηστεῖαι, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζονται εἰς τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὅτι ἐτελέσθησαν τῆς κόρης «παιδίσκης» οὔσης⁴⁾ καὶ τοῦ ἀνδρὸς «ἐκ παιδόθεν»⁵⁾. Ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος φαίνεται ὅτι καθιερώθη τὸ ἑβδομον ἔτος ὡς κατώτατον ὄριον διὰ τὴν σύναψιν τῆς μνηστείας, τὸ ὁποῖον ἀργότερον περιεβλήθη καὶ μὲ νομικὸν κύρος⁶⁾, ὥστε κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν καὶ κατόπιν περίοδον ἡ μνηστεία συνήπτετο πλέον εἰς ἡλικίαν μετὰ τὸ ἑβδομον ἔτος⁷⁾. Ἡ ὁσία Θεοδώρα (9 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ της ὅτι ἐν τῇ γενετείρᾳ της τῇ νήσῳ Αἰγίνῃ «οὔπω τὴν τῶν παίδων ἡλικίαν παραδραμοῦσα μνηστεύεται ἀνδρὶ τῶν κατὰ τὴν νῆσον ὑπερεχόντων, τὸ δ' αἴτιον τῆς περὶ τὴν μνηστείαν ταχυτήτος τοῦτο ἦν· τὸν ἑβδομον τῆς ἡλικίας ἡ παῖς διήρχετο χρόνον . . . κάλλει τε σώματος . . . ἐθανυμάζετο διὰ τοῦτο, πολὺ τῶν εὐπατριδῶν πλῆθος ἐζήτει τὴν νέαν μνηστεύσασθαι . . .» ὁ πατήρ αὐτῆς, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῶν καθημερινῶν ὀχλήσεων ὑπὸ τῶν ζητούντων τὴν Θεοδώραν «ἐπιλεξάμενός τινα τῶν ἐκ γένους περιφανῆ, γνῶριμον ἐπὶ σωφροσύνη καὶ περιβόητον ἐν λόγοις, ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παῖδα· οὕτω δὲ βίῳ καὶ τρόποις πρὸς ἀλλήλους ἐξεύχθησαν»⁸⁾.

¹⁾ *Μαριδάκης*, σ. 17-18. *Κουκουλές*, σ. 81.

²⁾ *Μαριδάκης*, σ. 27-28.

³⁾ «ἦν γὰρ πάνυ παιδίον ὅτε τοὺς ἀρραβῶνας ἐδέξατο, ὡς ἐνιαυτῶν ε' καὶ μόνον τοῖς χρόνοις ὑπάρχουσα», Βίος τῆς ἁγίας Εὐπραξίας παρθένου, AS Martii, τ. 2, σ. 921 (κεφ. 4).

⁴⁾ «Πάτερ δεῖξον στοργὴν ἀντιλήψεως διὰ σοῦ λαθῆναι ἢ σὴ παιδίσκη, ὅτι ὁ αὐτῆς μεμνίας εἶσαι αὐτὴν βούλεται διὰ τὴν περιέχουσαν αὐτὴν χαλεπὴν νόσον», Διήγησις Εὐσεβίου μοναχοῦ εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ὁσίου Φιλίππου (4 αἰ.), AS, Maii, τόμ. 3 (παράρτ., σ. 3*, κεφ. 17).

⁵⁾ Οἱ γονεῖς «ἐμνηστεύσαντο αὐτῷ ἐκ παιδόθεν», Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2).

⁶⁾ Ἐκλογ. 1, 1. Ἐπιναγ. 14, 1. Βασιλ. 28, 12, 12. Βλ. καὶ *Μαριδάκη*, σ. 28.

⁷⁾ Βλ. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. 5, Ἀθήναι 1855, σ. 35.

⁸⁾ *Γρηγορίου τοῦ κληρικοῦ*, Βίος ὁσ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.), (ἐκδ. Ed. Kurtz), Ἐνθ' ἀν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.

Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς μνηστείας ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς δύο ἔτη, παλαιότερον δὲ ἐξαιρετικῶς εἰς τέσσαρα κατ' ἀνώτατον ὄριον¹⁾, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι ἡ μνηστεία διήρκει πολλακίς ἐπὶ πολὺ περισσότερα ἔτη. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Θεοφάνους (9 αἰ.) περὶ τῆς μνηστεύσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς διαρκείας τῆς μνηστείας ἐπὶ ὀκτώ ἔτη²⁾.

Ἡ σύναψις τῆς μνηστείας καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἐγένετο κατὰ τὴν παραδεδομένην συνθήθειαν³⁾, ἥτοι διὰ ψιλῆς συναιρέσεως ἢ διὰ τῆς συντάξεως συμβολαίου· περὶ τῆς πρώτης ἀναφέρουν π.χ. ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελενκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης «ἐκ λόγων τέως ἀρμοσθεῖσι μόνον»⁴⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος κληρικὸς (10 αἰ.) ἐν τῷ βίῳ τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅτι ὁ πατήρ της ἐν Αἰγίνῃ «ἐπιλεξάμενός τινα... ἐν λόγοις ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παιδα»⁵⁾. Περὶ τῆς δευτέρας, τῆς συστάσεως τῆς μνηστείας διὰ συντάξεως ἐγγράφου συμβολαίου ἐνώπιον μαρτύρων, παραθέτομεν μαρτυρίαν ἐκ τοῦ βίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἔνθα λέγεται: «τὰ τῆς μνηστείας ὑπὸ μάρτυσι πιστοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες»⁶⁾. Ἡ συμφωνία περὶ τῆς μνηστείας, προφορικὴ ἢ γραπτὴ, καλεῖται καὶ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς πηγὰς: *συμβόλαιον*, *συνθήκη* καὶ δημωδέστερον *συνάλλαγμα*⁷⁾.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μνηστείας φαίνεται ὅτι αὐτὰι δὲν ἐτηροῦντο αὐστηραὶ καθ' ὅσον ἠδύναντο οἱ μεμνηστευμένοι

¹⁾ Βλ. παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 82, σημ. 4 καὶ *Τοῦ Αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τὰ Λαογραφικά, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1950, σ. 473.

²⁾ «γενομένου δὲ αὐτοῦ ἰβ' ἔτους, ἀρμόζεται γυναικὶ καὶ αὐτῇ συνδιάγων ἦν χρῶνους ἡ». Βίος τοῦ ὁσ. πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Συγριανῆς (*Car. de Boor*, *Theophan. Chronogr.*, τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.).

³⁾ *Μαριδάκης*, σελ. 20, 23.

⁴⁾ *Migne*, 85, 488A.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 134.

⁶⁾ *Θεοφίλου Ἰωάννου*, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, σ. 132 (κεφ. 3).

⁷⁾ «Ἄκουε τοίνυν θύγατερ... ὅτι πολλῶν χρημάτων καὶ πολλῆς περιουσίας ἡμοσάμεθα γυναῖκα τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ, ἐγὼ τε καὶ Ἄνθιμος ὁ ἐμὸς ἀδελφός. Πλὴν ὁμως σήμερον τὸ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Προσφόρου διαλύσω συνάλλαγμα καὶ τὰς ἐν σοὶ θήσομαι συνθήκας καὶ ἔσῃ τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ εἰς γυναῖκα...» Βίος ἁγίας Φεβρωνίας, *AS Junii*, τόμ. 7, σ. 23 § 23. «Καὶ εἰ μηδέπω τῷ γάμῳ, τῷ νομίμῳ λοιπὸν καὶ ταῖς ἐπὶ σοὶ μοι γεγεννημέναις συνθήκαις», *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελενκείας* (5 αἰ.), *Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης*, *Migne*, 85, 489 B. - «καὶ τὰ τῆς μνηστείας... συμβόλαια», Βίος ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), *Θεοφ. Ἰωάννου*, Ἐνθ' ἀν., σ. 132 § 3.

νά συναντῶνται εὐχερῶς καὶ μάλιστα νὰ συνοικοῦν¹⁾ καὶ δὴ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἱερολογημένης μνηστείας, ὅτε πλέον ἢ μνηστεία ἐλογίζετο δεσμὸς ἔξισούμενος εἰς νομικὴν ἰσχὴν πρὸς τὸν τοῦ γάμου²⁾.

Κατ' ἀρχαῖον ἔθος, κληροδοτηθὲν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν, σπουδαῖον στοιχεῖον διὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ γάμου ἀπετέλει πολλακίς καὶ ἡ κοιμιζομένη ὑπὸ τῆς νύμφης προίξ, ἢ στερουμένη δὲ ταύτης νεᾶνις περιεφρονεῖτο καὶ ὑπανδρεύετο μετὰ δυσκολίας. Χαρακτηριστικὴ τοῦ προικοθήρου πνεύματος τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας, τελευτῶντος τοῦ τετάρτου αἰῶνος, εἶναι ἢ καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα πληροφορία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι ὁ νέος ὁ προτιθέμενος τότε νὰ νυμφευθῆ ὑπόδωλος ἐξήταζε τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεάνιδος, «ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου, καθάπερ τι πρίασθαι μέλλον, ἢ συνάλλαγμά τι κοινὸν ἐπιτελεῖν»³⁾. Τῆς δεινῆς δὲ θέσεως τῶν ἀπροίκων γυναικῶν ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ περὶ πτωχοῦ οἰκογενειάρχου, ὅστις τὰς θυγατέρας του «ἀνδράσιν αὐτὰς νομίμῳ συναρμόσαι γάμῳ ἠβούλετο μὲν, οὐκ ἠδύνατο δέ, διὰ τὸ πολὺ τῆς πενίας ὑπὸ πάντων εὐθύς ἀτιμαζόμενας, τοῦ σωματίων ἔρωτος ἐνταῦθα πρὸς χρημάτων ἔρωτα τῶν δευτερείων ἀξιουμένου»⁴⁾.

δ) Ἔθιμα πρὸς τῆς τελετῆς τοῦ γάμου.

Αἱ εἰδήσεις ἐν ταῖς ἀγιολογικαῖς πηγαῖς περὶ τῶν ἐθιζομένων κατὰ τὸν χρόνον τῆς προετοιμασίας τῆς τελέσεως τοῦ γάμου εἶναι σχετικῶς πενιχραί, πρὸς δὲ καὶ ἀσαφεῖς.

Εἰς τὸν βίον Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἐξ Εἰρηνοπόλεως τῆς Δεκαπόλεως τῆς Ἰσαυρίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀναφέρεται ὅτι «συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννητορες ἐπιξεῦξαι κατέπειγον· οἷ, καὶ τὰ τῆς μνηστείας ὑπὸ μάρτυσι πιστοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες, τοῦτον εἰς συλλογὴν τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν σὺν δυσὶν ἰκέταις παρέπεμπον. Συνοδοιπόροις δὲ τούτοις πρὸς ὀλίγον χρησάμενος, θειῶ κέντρῳ τῷ τῆς ἀγνείας νυττόμενος... τοὺς μὲν οἰκέτας λαθῶν, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ τὸ ποθούμενον ἀνύειν κατέσπευδε»⁵⁾.

¹⁾ Ἰωάνν. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομ. Θέκλαν ἐγκώμιον, *Migne*, 50, 748 καὶ *Βασιλείου Σιλενκείας*, *Migne* 85, 488 Α. Βίος ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (*Car. de Boor*, *Theoph. Chronograph.* τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.). Βλ. καὶ *Μαριδάκη*, σ. 28-29. *Κουκουλέν*, σ. 82. *Νικ. Β. Τωμαδάκη*, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 114 καὶ *Πολίτην*, ΔΣ, σ. 249-250.

²⁾ *Μαριδάκης*, σ. 26-29.

³⁾ *Migne*, 58, 678.

⁴⁾ *Migne*, 116, 324 Α.

⁵⁾ *Θεοφίλου Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132, (κεφ. 3).

Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἔθους τῆς συλλογῆς τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διευκρινῆται, τί ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ αὐταί. Πιστεύω ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ συνηθείας καθ' ἣν ὁ γαμβρὸς πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἐπισκεπτόμενος συγγενεῖς, φίλους ἢ καὶ γνωστὰ πρόσωπα προσεκάλει αὐτοὺς εἰς τὸν γάμον καὶ συγχρόνως ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν ὑπὸ τύπον δώρου τὰ ἀναγκαιοῦντα εἶδη, κυρίως τρόφιμα, διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου του¹⁾. Τὸ ἀναγκαιοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ποσὸν θὰ ἦτο ἀσφαλῶς σημαντικόν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι πηγῶν θορυβῶδη ἐν συμποσίῳ καὶ χορῶ πανηγυρισμὸν τοῦ γάμου ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας πρὸ καὶ μετὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν αὐτοῦ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως καὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τοῦ γάμου φαίνεται ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἐξηγγέλλετο ἐπισήμως, ὡς καὶ σήμερον, πολὺ ἢ ὀλίγον χρονικὸν διάστημα προηγουμένως³⁾· οἱ προσκεκλημένοι δὲ εἰς τὸν γάμον ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου ἐκόμιζον δῶρα εἰς τὸ ζεῦγος⁴⁾.

Ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν κατὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν, τέλεσιν

¹⁾ Σημειωτέον ὅτι καὶ σήμερον ἔτι εἰς πλείστους τόπους τῆς χώρας ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ στέλλονται πρὸς τὸν γαμβρὸν ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον διάφορα δῶρα εἰς τρόφιμα. Βλ. *Μέγαν*, σ. 74. γγ'.

²⁾ «Ἄλλὰ γάμων τελουμένων τσσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα· καὶ γὰρ χορεῖται καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ρήματα καὶ ἄσματα αἰσχρὰ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπεισάγεται φορυτὸς». Βλ. παρὰ *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος, Λαογρ. 11 (1934-37) 635 σημ. 5· βλ. καὶ σ. 635-636 σημ. 6. Ἄλλαι ἔτι μαρτυρίαι παρὰ *Κουκουλέ*, σελ. 113 κ.εξ., 118-119. Ἐνδεικτικῆ ἔτι τῆς προετοιμασίας ἡ ὁποία ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο δαπάνης εἶναι ἡ κάτωθι μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) (*Ἄθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', 1907, σ. 200). Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης τοῦ θέματος Κιβυρραιωτῶν ἀποφασίσας νὰ νυμφευθῆ «τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ποιμαινομένους ἐπὶ τούτῳ συγκαλεῖται, τοὺς τῆς κόρης γονεῖς τε καὶ ἀγχιστεῖς... πρὸς τὸ τὴν πανηγυριν διὰ συντόμου τῶν γάμων ἐπιτελέσαι· αὐτὸς τε τὴν προετοιμασίαν σὺν τοῖς ἰδίοις καὶ φίλοις τῶν χρεῶν ποιούμενος, πρὸς τὴν γαμήλιον κατέσπευδε ἑορτήν».

³⁾ «Τὰ γαμήλια ἠντρέπιζεν ἐκ πολλοῦ καὶ τὴν ἑορτὴν ἐκέρυττε, τοὺς τὸν γάμον διακονησομένους συνηγεν», *Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος καὶ μαρτύριον ἁγ. Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀρμενίας, *Migne*, 115, 964 c.

⁴⁾ Εἰς τὸν βίον καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Ἐπισκόπου Ἀρμενίας (4 αἰ.), (AS Septembris, τόμ. 8, 348 κεφ. 60), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς προετοιμαζόμενος νὰ νυμφευθῆ τὴν μοναχὴν Ριψιμίαν «διὰ τάχους ἀγγέλους ἔπεμπεν πάσῃ τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ὅπως πάντες δωροφόροι γένωνται τῷ μεγάλῳ γάμῳ...». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἔθος τοῦτο τῆς δωροφορίας εἰς τοὺς βασιλικοὺς γάμους ἦτο εὐρύτερον λαϊκὸν εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν.

τοῦ γάμου ἤρχιζεν, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον¹⁾), ἀρκετὰς ἡμέρας προηγουμένως μέχρι ἕξ ἡμερῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς Δευτέρας. Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς μετὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ γάμου, μεθ' ἧς καὶ ὁ στολισμὸς διὰ τῆς προικὸς τῆς νέας κατοικίας τῶν μελλονύμφων καὶ δὴ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου²⁾ καὶ τοῦ παστοῦ, ὡς καὶ τῶν μελλονύμφων, θὰ ἐγίνοντο συγχρόνως καὶ εὐωχίαι, χοροὶ καὶ γενικῶς διασκεδάσεις τῶν προσκεκλημένων καὶ μετεχόντων εἰς τὸν γάμον συγγενῶν καὶ φίλων· διὰ τοῦτο καὶ διακρίνεται ἐκ τῶν γαμηλιῶν τούτων ἡμερῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἡ κυρία ἡμέρα, δηλαδή ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως τοῦ γάμου. Οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοφάνους λέγεται ὅτι «τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγνυτο καὶ ὑμέναιος ἦδeto καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο»³⁾. Χαρακτηριστικὴ προσέτι τῆς γινομένης προπαρασκευῆς τοῦ γάμου εἶναι μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἡ τοῦ Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης: «Ἦν γάμος καὶ γαμικὴ χορεία καὶ πανηγυρις καὶ ὁ θάλαμος εἰκότως κεκαλλώπιστο, ἢ τε παστὰς πεποίκιλτο, χρυσὸς δὲ ἦν ὁ κόσμος καὶ ἄργυρος, καὶ αὐτὸς ἦδη κόσμος ὢν, καὶ ἐσθῆς ὄση ποικίλη τε καὶ λεπτή καὶ πολῦτιμος, πολλὰ δὲ ἦν ταῦτα καὶ παρὰ πολλῶν συνειλεγμένα, πρὸς κόσμιον τῆς νυμφοστολίας»⁴⁾.

Οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὸν γάμον προσήρχοντο μὲ ἔνδυμα χρώματος λευκοῦ⁵⁾, δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ προσέλθῃ τις «ἐνδεδυμένος ἀνάξια»⁶⁾.

Κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχιζομένην διὰ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον⁷⁾ ἡ μελλόνυμφος μεταβαίνουσα ἐλούετο εἰς λουτρόν. Ἐν τῷ βίῳ τῆς ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) λέγεται ὑπ' αὐτῆς: «ὀφείλομεν νῦν τῷ ἀληθινῷ νυμφίῳ (=τῷ Χριστῷ) προσελθοῦσαι εὐπρεπέστερον κοσμηθῆναι. Γινέσθω ἡμῖν οἰκοδομὴ ἢ θεὰ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰ γὰρ ἐκεῖναι, πρὸς τὸν εὐάλωτον συναπτόμεναι ἄνδρα, τοσαύτην τίθενται σπουδὴν λουτρῶν τε καὶ μυραλοιφιῶν καὶ ποικί-

1) Πολίτης, ΔΣ, σελ. 251·260. Μέγας, σ. 63-64.

2) J. Aufhauser, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung, Leipzig 1911, σ. 57, στ. 2. Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς, Migne, 115, 13 (κεφ. δ'). H. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 5, στ. 8.

3) Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (ἐκδ. Car. de Boor Theoph. Chonogr., τόμ. II, Lips. 1885, σ. 28, στ. 14-16).

4) Migne, 85, 573A. βλ. καὶ στ. 484B.

5) Βίος τοῦ ἁγίου Ἠλία (10 αἰ.), AS Septembris, τόμ. 3, σ. 880 (§ 79).

6) Βίος Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), Migne, 100, 157B. «μηδὲ βληθῆιν ἔξω τῆς ὑμετέρας ψυχοτρόφου διδαχῆς, πεδηθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, ὡς ἐκεῖνος, ὁ πρὸς γαμικὴν εὐωχίαν ἐνδεδυμένος ἀνάξια». Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 101-102.

7) Πολίτης, ΔΣ, σ. 259-260.

λης κοσμήσεως (ἐκ γὰρ τούτων δοκοῦσιν ἑαυτὰς ἑρασμίους μᾶλλον παρασκευάζειν...»¹⁾).

ε') Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου.

Ἡ κυρίως «γαμήλιος ἑορτὴ»²⁾, δηλαδή ἡ τέλεσις τοῦ γάμου, ἐγίνετο συνήθως, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω σ. 137, κατὰ Κυριακὴν³⁾, ἤρχιζε δ' αὐτὴ, ὡς καὶ σήμερον, διὰ τοῦ στολισμοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης πρὸς τέλεσιν τῆς στέψεως. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (14 αἰ.) εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κοδράτου λέγει περὶ τοῦ μάρτυρος ὅτι ἐν τῷ μαρτυρίῳ του αἱματωμένος ἔχαιρον «ὥσπερ νυμφίος εὐπάρουφος, χρυσοῦφέσιν ἐστολισμένος τοῖς ἱματίοις»⁴⁾.

Ἰδιαίτερος τελετουργικὸν χαρακτῆρα θὰ εἶχεν ὁ στολισμὸς τῆς νύμφης ὑπὸ τῶν νυμφοστόλων⁵⁾ γυναικῶν διὰ «τῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος»⁶⁾, πολυτελοῦς καὶ λεπτοῦφάντου καὶ τὸ χρῶμα λευκῆς⁷⁾ κατὰ τὴν παραδεδομένην ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος συνήθειαν πρὸς συμβολισμὸν τῆς ἀγνότητος τῆς νύμφης⁸⁾, σπανιώτατα δὲ πορφυρᾶς⁹⁾. Τὸν νυμφοστολισμὸν αὐτῆς συνεπλήρωνεν ἡ περιζώσις τοῦ νυμφικοῦ φορέματος διὰ ζώνης. Ἡ ἁγία Συγκλητικὴ (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λέγουσα περὶ τῆς προσηλώσεως τῆς παρθένου πρὸς τὸν νυμφίον Χριστὸν καὶ τῆς περιφρονήσεως τοῦ γάμου ἐπιφέρει: «ἀντὶ δὲ ζώνης τὴν σωφροσύνην περιζώσωμεθα»¹⁰⁾.

¹⁾ *Migne*, 28, 1544c. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 103.

²⁾ «τῷ νέῳ τὴν γαμήλιον ἑορτὴν ἐπετέλεσαν, κόρην τινὰ τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσαν... τοῦτ' οὕτω συζεύξαντες», Βίος ἁγίου Δημητρίου ἐπισκ. Χυτρίδων Κύπρου (9 αἰ.) (ἔκδ. H. Gregoire), *Byzant. Zeitsch.* 16 (1907), 222 στ. 164 ἐξ.

³⁾ *Κουκουλέ*, σ. 105.

⁴⁾ *Migne*, 149, 516c.

⁵⁾ *Κουκουλέ*, 101.

⁶⁾ «Ἴδου ἐνώπιόν σου πᾶς ὁ τοῦ γάμου κόσμος ὃ τε χρυσοῦς καὶ ἡ νυμφικὴ ἐσθῆς». Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τιμοθέου, Ἀναγνώστου καὶ Μαύρας (3 αἰ.), *AS Maii*, τόμ. 1 (παράρτ. σ. 18, κεφ. 5).

⁷⁾ Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, μαρτυρήσαν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ (4 αἰ.), λέγει ὅτι ἀγομένην αὐτὴν γυμνὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὸ μάρτύριον «ἀποστείλας ὁ Κύριος ἄγγελον στολῆ λευκῇ αὐτὴν περιεκάλυψεν καὶ περιεῖη καθάπερ νόμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη, ἐκ τοῦ πατρικοῦ δόμου ἐπὶ τὴν εὐτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα...», *Migne*, 96. 804A-B.

⁸⁾ Βλ. *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 37* *H. Blumner*, Ἐνθ' ἄν., σ. 350.

⁹⁾ Βίος ἁγίου Ἡλίας (10 αἰ.), *AS Septembris*, τόμ. 3, 880, (§ 79).

¹⁰⁾ *Migne*, 28, 1544 (κεφ. 92).

Εἰς τὴν νυμφικὴν αὐτὴν ζώνην πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελενκείας (5 αἰ.) ἱστορῶν εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης ὅτι κλέπτῃς τις εἰσελθὼν ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ «τοῦ ὑφασμένου τὸ ἀριπρεπέστατον ἀφελόμενος ὄχρετο. Ζώνη δὲ ἦν τοῦτο, πολὺ τε χρῆμα καὶ τιμαλφέστατον, χρυσὸς γὰρ ἦν ἡ ζώνη καὶ λίθοι· ὁ μὲν ἱμάντος χρεῖαν παρεχόμενος ὑποσφίγγων τε ἅμα πάντα καὶ συνδέων· οἱ δὲ δίκην ἀστέρων κύκλῳ περιλάμποντες...»¹⁾).

Μετὰ τὴν ἔνδυσιν τῶν μελλονύμφων, ὁ γαμβρός, κατ' ἔθος, ὅπερ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίζει «νόμον», προφανῶς διὰ τὴν καθολικὴν ἐφαρμογὴν του εἰς τὸν λαόν, ἤρχετο πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου²⁾. Εἰς τὴν στέψιν τοῦ ζεύγους ἐπενέβαιναν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων καὶ ἡ Ἐκκλησία³⁾ παρέχουσα τὴν εὐλογίαν τῆς καὶ ἐξυψώνουσα οὕτω τὸν γάμον ὡς κοινωνικὸν θεσμόν. Εἰς τὸν ἔβδομον κανόνα τῆς συνόδου τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας συγκροτηθείσης, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 314 καὶ 325, γίνεται σαφῆς μνεία περὶ τῆς παρουσίας τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου πρὸς εὐλογίαν αὐτοῦ⁴⁾. Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου εἶτα, ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν νόμιμον σύστασιν αὐτοῦ, ἐπεβλήθη νομοθετικῶς ὑπὸ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ τῷ 895 διὰ τῆς 89ης Νεαρᾶς του, ἐπεξετάθη δ' ἔπειτα καὶ εἰς τὸν γάμον τῶν δούλων ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ⁵⁾).

Εἰς τὸ τελεστικὸν τοῦ γάμου περιλαμβάνετο ὡς νόμιμον καθολικῶς ἀνεγνωρισμένον ἡ στέψις τοῦ ζεύγους διὰ στεφάνων. Τὸ πλατὺ τοῦτο καὶ καθολικὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἔθος, εἰδωλολατρικῆ προηγουμένως συνήθεια⁶⁾, ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος⁷⁾. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἀναφέρεται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τῆς στεφανώσεως τῶν εἰς γάμου κοινωνίαν ἐρχομένων⁸⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὑπαινίσσεται εἰς

¹⁾ *Migne*, 85, 573A.

²⁾ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, Κατηχήσεις, Ἰ. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra*, Πετροῦπολις 1909, σ. 167, στ. 1 ἔξ. «καὶ γὰρ οὕτως γάμων νόμος, τὸν νυμφίον ἔρχεσθαι πρὸς τὴν νύμφην, κἂν ὁ μὲν εὐπορώτατος ἦ, ἡ δὲ εὐτελής καὶ ἀπερμιμένη...».

³⁾ Βλ. μαρτυρίας τοῦ Τερτυλλιανοῦ παρὰ *Μαριδάκη*, σ. 41 σημ. 17.

⁴⁾ *Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα, τόμ. Γ', Ἰ. Ἀθ. 1853, σ. 80. Βλ. καὶ *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044.

⁵⁾ Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1046. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 219 κ.ἔξ., *Κουκουλέν*, σ. 93.

⁶⁾ Βλ. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232 κ.ἔξ.

⁷⁾ Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044-45. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232.

⁸⁾ *Παλλιδίου*, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, *Migne*, 34, 1025 A «ἔδοξε καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῷ καθέζεσθαι».

ἐπίγραμμα του πρὸς τὴν Παρθένον «εἶτα σε σωφροσύνης δήσομεν ἐν στεφάνοις»¹⁾ τὴν στέφιν κατὰ τὸν γάμον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μὴ δυνάμενος ἐκ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτηρίζει τούτους σύμβολον τῆς νίκης τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ σαρκικοῦ²⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας (5 αἰ.) ἔτι εἰς τὰς πράξεις τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης παρουσιάζει τὴν μητέρα της ἐν Ἰκονίῳ παρακινουῦσαν τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρα της Θάμυριν καὶ λέγουσαν εἰς αὐτήν: «χορεύσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῷ γάμῳ κἀγὼ καὶ περιθήσω μὲν σοι, περιθήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῷ τὸν πολυεύκτον στέφανον»³⁾. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἐνταῦθα τοῦ στεφάνου πολυεύκτου εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικὸς περὶ τοῦ πόσον ἠῦχeto τότε ὁ λαὸς εἰς πᾶσαν περίστασιν εἰς τοὺς ἀγάμους διὰ τὴν στεφάνωσίν των, ὡς καὶ σήμερον ἔτι συνήθης εἶναι ἡ εὐχὴ «᾽ς τὰ στέφανά σου» ἀντὶ τῆς εὐχῆς «᾽ς τὸ γάμου σου» ἢ «᾽ς τὴν χαρὰ σου».

Τὸ κοινὸν τοῦτο λαϊκὸν ἔθος τῆς ἐπιθέσεως στεφάνων ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφευομένων ἐκκληροδοτήθη εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος⁴⁾. Ἀπετέλουν δ' οἱ στέφανοι οὐ μόνον γνώρισμα τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀγνείας⁵⁾, ἀλλ' ἐπεξητεῖτο ἔτι ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν καθιερώσεως εἰς τὸ ζεῦγος διὰ τῶν ἀνθέων καὶ τῶν πρασίνων κλάδων μετάδοσις εἰς αὐτὸ τῆς μυστικῆς δυνάμεως τῆς φύσεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ προστασία του ἀπὸ τῆς ἐπιφορᾶς τῶν κακοποιῶν δαιμόνων, τυχὸν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸ διακειμένων⁶⁾.

Διὰ τὴν στεφάνωσιν καὶ ἱερολογίαν τοῦ γάμου οἱ μελλόνυμφοι ἤγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου πρὸ τοῦ ἱερέως ἐγένετο ἡ σύνταξις αὐτῶν, δηλαδὴ ἐπιστοποιεῖτο ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν, ὅπως νυμφευθοῦν. Ὅτε δὲ ὁ πρεσβύτερος ἐβεβαιοῦτο περὶ τῆς ἐλευθέρου βουλῆ διαθέσεως αὐτῶν πρὸς γάμον συνῆπτεν αὐτῶν τὰς δεξιὰς χειρας⁷⁾ καὶ ἤρχετο τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου⁸⁾.

¹⁾ *Migne*, 38, 92 εἴ', στ. 6.

²⁾ *Migne*, 62, 546. Βλ. καὶ παρὰ *Πολίτη*, ΓΣ, σ. 232.

³⁾ *Migne*, 85, 512 Α.

⁴⁾ Βλ. *Ludwig Deubner*, Die Bedeutung des Kranzes im klassischen Altertum, Archiv f. Religionsw. 30 (1933) 71 κ. ἐξ.

⁵⁾ *Paul Stengel*, Opferbräuche der Griechen, Leipzig u. Berlin, 1910, σ. 18.

⁶⁾ *L. Deubner*, Ἐνθ' ἀν., σελ. 72, 75 κ. ἐξ. 86.

⁷⁾ Ἡ σύνταξις αὕτη τῶν χειρῶν ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ἡ junctio dextrarum ἐγένετο παρ' ὑπάνδρου γυναικός. Βλ. *H. Blümner*, Die römischen Privataltertümer, München 1911, σ. 355. *Χρίστου Καπνονκάγια*, Ἡ ἀρχαία Ῥωμαία, Ἀθήναι 1935, σ. 57.

⁸⁾ Τυπικὸν τῆς συντάξεως ταύτης τῶν μελλονύμφων ἐκ κώδικος τοῦ 12ου αἰῶνος ἐδημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Παν. Παπαδόπουλος, Ἡ σύνταξις τῶν μελλονύμφων. Ἀθήναι 1940,

Εἰς συμβολικὸν ἔθος κατὰ τὴν στεφάνωσιν, μεταξύ ἴσως καὶ ἄλλων συμβολικῶν πράξεων ¹⁾, πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται ἡ κάτωθι μαρτυρία τοῦ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος (9 αἰ.) εἰς τὸν λόγον του εἰς τὴν ἀγίαν πρωτομάρτυρα Θέκλαν. Ἐνταῦθα ὁ μνηστὴρ τῆς Θέκλης ἐν Ἰκονίῳ, ἐπιζητῶν πρὸ τοῦ μαρτυρίου της νὰ μεταπίσῃ αὐτήν, ὅπως τὴν νυμφευθῆ, λέγει πρὸς αὐτήν: «Θέκλα, ἐμοὶ κεχαρισμένη, ἐμοὶ ἠρμοσμένη καὶ νυμφοστολουμένη ἐμοὶ...αἰδέσθητι φωνῆς νυμφίου τοῦ σοῦ... καὶ λόγου μετάδος, καὶ ἄλῶν μετάσχωμεν τῶν αὐτῶν· καὶ εἰ βούλει αὐτίκα νῦν ἄδωμεν τὸν ὑμέναιον» ²⁾).

Ἡ λέξις ἄλες ἐνταῦθα μὲ τὴν ἀρχαίαν ἤδη σημασίαν τοῦ ἄλατος ἀπαντᾷ εἰς πολλοὺς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ³⁾· καὶ ἐν τῷ βίῳ προσέτι τοῦ ὀσίου Συμεῶνος τοῦ Στυλίου (5 αἰ.) λέγεται: «μόνον ἄρτου καὶ ὕδατος καὶ ἄλῶν γευομένη» ⁴⁾.

Εἰς τὸ γαμήλιον τοῦτο ἐκ Μ. Ἀσίας ἔθιμον ἔχομεν μετάληψιν ἄλατος παρ' ἀμφοτέρων τῶν νυμφευομένων. Ἡ συνήθεια αὕτη ὑπῆρχε παρηλλαγμένη πως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ εἰς τὴν Θράκην (Σαράντα Ἐκκλησία) ἔνθα εἰς τὴν νεόνυμφον μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν νέαν κατοικίαν προσεφέρετο ἐντὸς δίσκου «ἄρτος μεθ' ἄλατος ἐξ οὗ ἐλάμβανε δύο βουκιές, ὧν τὴν μίαν προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν, τὴν δ' ἄλλην ἔτρογγε» ⁵⁾).

(Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Τύπου»), σ. 8-9: «Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς εἰς γάμους. Ἰσταται ὁ ἱερεὺς ἔσωθεν τοῦ ἱερατείου καὶ οἱ ἀρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα τοῦ νεωτέρου, τὴν δεξιάν, καὶ τὴν χεῖρα τῆς κόρης ἐκ τοῦ (ῶν) παρανόμφου (ων), καθότι οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων παραδίδουσι τὰς δεξιάς τῶν ἀρμοζομένων τοῖς παρανόμοις, οἱ δὲ παράνυμφοι τῷ ἀρχιερεῖ. Ὁ δὲ ἱερεὺς, ἐπισφραγίσας αὐτούς, παραδίδωσιν αὐτῶν τὰς δεξιάς, καὶ λέγει: Θέλοντα καὶ θελομένων. Καὶ τῶν παρόντων ἀποκρινομένων· Ναί, ἂν θέλῃ ὁ Θεός. Τοῦτο ἐρωτᾷ ἐκ τρίτου, πάντων ἀποκρινομένων. Τίθησι δὲ καὶ τὰ στέφανα»· βλ. ἐνταῦθα καὶ σ. 8. Ὁ Ν. Παπαδόπουλος παρατηρεῖ (σ. 10) ὅτι ἡ σύνταξις τῶν νυμφευομένων ἐγίνετο καὶ ἐπὶ γάμου βασιλέων. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 107.

¹⁾ Περὶ συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον τῆς ἀγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, (*Migne*, 28, 1489 Α-Β. Ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς «παρὰ τῶν γονέων εἰς γάμον παρεκαλεῖτο καὶ πάντων πρὸς τὸ ζητούμενον εὐτρεπισθέντων καὶ τῶν ἐξ ἔθους συμβολικῶν ἐκτελουμένων, ἀπέπτη ὁ νέος... ἀνταλλαγὴν ποιησάμενος τῆς ἐπιγείου νόμφης, τὴν ἁμωμόν καὶ ἐλευθέραν τῶν ἀγίων σύνοδον».

²⁾ *Migne*, 105, 308 Β.

³⁾ Βλ. παρὰ *Leop. Schmidt*, Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (μετάφρ. Δημ. Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου) τόμ. Β', Ἀθήναι 1901, σ. 429-440 (Βιβλιοθ. Μαρασῆ) καὶ *Νικ. Πολίτου*, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παροιμίαι, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 438.

⁴⁾ *AS Maii*, τόμ. 5, 311 Β.

⁵⁾ *Κωνστ. Χατζοπούλου*, Ἡ ἐπαρχία Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Θρακ. Ἐπετηρίς Α' (1897) 193. πρβλ. καὶ *Πολίτην*, ΓΣ., σ. 266.

Τὸ φιλίας ἔθος τοῦτο, προτοῦ ἀποβῆ γαμήλιον, διεμορφώθη ἔξ ἀρχαίων θρησκευτικῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ δεσμοῦ τῶν μετεχόντων εἰς κοινὰς ἐστιάσεις κατὰ τὰς θυσίας ¹⁾, ἔπειτα δὲ κατ' ἐπέκτασιν καὶ περὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν παρακαθίσει εἰς κοινήν τραπέζαν καὶ ἔλαβον ἐκ τῆς αὐτῆς τροφῆς. Ὁ διὰ τῆς κοινῆς ταύτης ἐστιάσεως ἱερὸς δεσμὸς φιλίας ἐπετυγχάνετο ἔπειτα κατὰ συνεκδοχὴν καὶ διὰ τῆς μεταλήψεως συμβολικῶς ἐνὸς ἢ δύο ἐκ τῶν κυρίων συστατικῶν τῆς τροφῆς ἦτοι ἄρτου μόνον ἢ ἄλατος ἢ ἄρτου καὶ ἄλατος ἢ τέλος ἄρτου καὶ οἴνου ²⁾).

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ κοινωνία ἄλατος καὶ τραπέζης συνίστα διὰ τὸν φιλοξενοῦντα καὶ τὸν ξενιζόμενον δεσμὸν φιλίας· ἐκ τοῦ ἔθους δὲ τούτου καὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης προήλθε κατόπιν ἡ παροιμία: «ἄλας καὶ τραπέζαν μὴ παραβαίνειν» ³⁾. Ἡ κοινὴ μάλιστα μετάληψις εἰδικῶς ἄλατος πρὸς κύρωσιν δεσμοῦ φιλίας μεταξὺ ἀτόμων ὑπῆρχεν ὡς ἔθιμον καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους εὐρύτατα διαδεδομένη ⁴⁾. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ φιλοξενίας λέγει «ἐπειδὴν ξένον τινὰ καταχθέντα πρὸς ἡμᾶς, ἡμέρας τινὰς ὑποδεξάμενοι φιλοφρόνως καὶ λόγων αὐτῷ καὶ ἄλῶν κοινωνήσαντες, ἀποπέμψωμεν» ⁵⁾. Σήμερον τέλος εἶναι κοινόχρηστος ἔτι ἡ παροιμιώδης φράσις «ἐφάγαμε μαζί ψωμί κι ἄλατι» πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑπάρχοντος δεσμοῦ φιλίας, τὸν ὅποιον δέον νὰ σέβωνται οἱ κοινωνήσαντες τῆς κοινῆς τραπέζης ⁶⁾).

Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἄλατος, ὡς συμβόλου δεσμοῦ φιλίας ¹⁾, τὸ ἔθος τοῦτο θὰ εἶχεν εἰσαχθῆ πολὺ παλαιότερον καὶ εἰς τὸν γάμον, καθ' ὃν εἰς τοὺς νεονύμφους προσεφέρετο νὰ γευθοῦν ἄλατος, ὅπως συνδεθοῦν οὗτοι δι' ἀρρήκτου ἀγάπης καὶ συμπνοίας εἰς ὄλον τὸν βίον των· πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προσφέρεται σήμερον εἰς αὐτοὺς μέλι ἢ μέλι μὲ καρύδι ἢ μέλι μετ' ἄρτου ²⁾).

¹⁾ Βλ. *L. Schmidt*, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 427-428. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

²⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

³⁾ Ζηνοβ. Ι, 62. ("Ἑλλην. Παροιμ. Ι, σ. 24 ἀρ. 62). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *L. Schmidt*, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 429-431.

⁴⁾ Βλ. μαρτυρίας εἰς *Νικ. Πολίτου*, Παροιμιαί, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 437-438. *L. Schmidt*, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 612 σημ. 4. *Fr.-Jos. Dölger*, Salz der Freundschaft. Antike und Christentum, V (1935-36) 143.

⁵⁾ *Migne*, 54, 651. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 142 σημ. 3.

⁶⁾ *Νικ. Πολίτου*, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 436.

⁷⁾ Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ. Ἰλ. Ι, 449, p. 132 (σ. 44 κ.εξ.)) ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων «φιλίας οἱ ἄλες σύμβολον· διὸ καὶ τοῖς ἐπιξενουμένοις παρετίθεντο πρὸ τῶν ἄλλων βρωμάτων».

⁸⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 236 ἐξ. καὶ 266-267. *Μέγαν*, σ. 85, ἀρ. 5. Τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τροφῆς τῶν νεονύμφων ἀπαντᾷ κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς. Βλ. *Πολίτην*, "Ἐνθ' ἄν.", σ. 239-240.

Μετά τὴν στέψιν ἤγετο ἡ νύμφη μετὰ τοῦ γαμβροῦ ἐν πομπῇ εἰς τὴν νέαν τῆς κατοικίαν παρακρατουμένη ὑπὸ τῶν *νυμφοστόλων*¹⁾, τῶν ἄλλως καὶ *νυμφαγωγῶν* καλουμένων, καὶ συνοδευομένη ὑπὸ μεγάλης ἀκολουθίας μετὰ ἁσμάτων καὶ κρούσεως μουσικῶν ὀργάνων²⁾.

Χαρακτηριστικαὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς νυμφαγωγίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰδήσεις ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ληφθῆ ἐκ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Βαρβάρας λέγεται ὅτι, ἐνῶ αὕτη ἤγετο γυμνὴ πρὸς τὸ μαρτύριον, ἄγγελος Κυρίου περιεκάλυπεν αὐτὴν διὰ λευκοῦ πέπλου καὶ «περιεῖθι καθάπερ νύμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐπὶ τὴν ἡὑτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα, περιαιομένη τε καὶ δορυφορουμένη καὶ πομπεύουσα»³⁾.

Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν αὐτὴν γαμήλιον πομπήν, ὅτε μάλιστα ἡ ἀπόστασις πρὸς τὴν νέαν κατοικίαν τῆς νεονύμφου ἦτο μεγάλη, φαίνεται ὅτι ἡ νύμφη λευκοφοροῦσα ἤγετο πρὸς αὐτὴν ἔφιππος, ὡς καὶ ὁ νυμφίος καὶ οἱ λοιποὶ συνοδοὶ αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἔλευκοφόρουν⁴⁾. Οἱ συνοδεύοντες τοὺς νεονύμφους ἐλαμπαδηφόρουν⁵⁾ κατ' ἀρχαιοτάτην ἥδη ἀπὸ τῶν δημηρικῶν χρόνων συνήθειαν⁶⁾, ἡ ὁποία

¹⁾ Εἰς ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην (*Migne*, 87. 3401A.) λέγεται ὅτι ὁ νυμφίος Χριστὸς ἔλαβε πρόνοιαν, ὥστε διὰ τῆς ἀθλήσεως τῶν μαρτύρων «τὰ ἀσθενέστερα γυναῖκα, ὡς τοῖς νυμφοστόλοις αἱ νύμφαι, εἰς νυμφῶνα τὸν οὐράνιον συνεισέλθωσιν. Πληροῦται δὲ τοῦ νυμφίου τὸ βούλημα καὶ ἅμα τοὺς τε νυμφαγωγούς καὶ τὰς νύμφας ταῖς οὐρανίαις ἐκδέχεται παστάσειν». Ὁ Ἰγνάτιος δὲ «τὴν ἐκείνου νύμφην (=δηλαδή τὴν Ἐκκλησίαν) ὡς ἀγαθὸς νυμφοστόλος ἐν ἀμώμῳ προσήγε πολιτεία». Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα ἐλήφθη προφανῶς ἐκ τῶν νυμφοστόλων τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 501D.

²⁾ *Κουκουλιές*, σ. 103-105. *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος. *Λαογρ.* 11 (1934-37) 635.

³⁾ Ἰωάννου *Δαμασκηνοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν. *Migne*, 96,804 A-B.

⁴⁾ Εἰς τὸν βίον τοῦ ἐκ Καλαβρίας ἁγίου Ἡλίου (10 αἰ.) (*AS. Septembris*, τόμ. 3,880, § 79) λέγεται σχετικῶς ὅτι μοναχὸς τις Ἰωάννης εἶδεν ἐν ὄνειρῳ: «πλήθος λευκοφόρων ἀνδρῶν, ἐπιβεβηκότας ἐπὶ ἵππους λευκοὺς καὶ μέσον αὐτῶν γυναῖκα πορφυρόστολον, καὶ ἔκθαμβον τῇ τοῦ προσώπου θεᾷ, ἐν κυμβάλοις εὐήχοις καὶ τερπναῖς κιθάραις, καὶ ἑτέροις ὀργάνοις μουσικοῖς ἔδοντας καὶ ταῖς χερσὶ κροτοῦντας, ὡς ἐπὶ γάμῳ, τὴν τε πύλην ἀνοίξαντες ἐν μεγάλῳ ἤχῳ ἔνδον εἰσῆρχοντο...». Τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου ἐναντιουμένου διὰ τὴν εἴσοδον αὐτῶν ἐν τῇ μονῇ, οὗτοι ἀπώθησαν αὐτὸν λέγοντες: «Παῦσαι στασιάζων ἡμᾶς καὶ ἐναντιούμενος, μοναχέ, ἐπειδὴ νύμφην ἑαυτοῦ ἠρμολογήσασθα ἔνθα βασιλεὺς καὶ βούλευται συναφθῆναι αὐτῇ ἐν τῷ ἐπουρανίῳ νυμφῶνι». Ἡ διήγησις αὕτη προφανῶς ἔχει ληφθῆ ἐκ τῆς γαμηλίου πομπῆς τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς ἐφίππου γαμηλίου πομπῆς διατηρεῖται ἔτι καὶ σήμερον. Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., 283-84.

⁵⁾ Βλ. *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἐνθ' ἂν. σ. 635. *Κουκουλιές*, σ. 103-104 καὶ 109-110.

⁶⁾ *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 38. *Adolf Furtwängler*, *La collection Sabouloff*, Berlin 1883-1887, Tom. I, planches 58-59,

διασώζεται πολλαχού μέχρι τῆς σήμερον¹⁾. Εἰς τὸ ἔθος τοῦτο τῆς λαμπαδηφορίας ἀναφέρονται καὶ αἱ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς πηγὰς εἰδήσεις: «ἀγαγέσθαι τε γυναῖκα καὶ γαμήλιον ἄψαι λαμπάδα»²⁾ ἐκ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ «πότε λαμπάδας ἀνάψω»³⁾.

Περὶ τῶν ἐθιμικῶν συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νεονύμφου εἰς τὴν νέαν τῆς κατοικίαν αἱ εἰδήσεις ἐκ βυζαντινῶν γενικῶς πηγῶν, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, εἶναι πενιχραὶ, καίτοι θὰ ὑπῆρχον τοιαῦται, ἀφοῦ ἤδη γνωρίζομεν περὶ τούτων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος⁴⁾, ὑπάρχουν δὲ καὶ σήμερον πολλαὶ καὶ εὐρύτατα διαδεδομέναι εἰς τὸν λαόν⁵⁾. Εἰς τὰς συμβολικὰς ταύτας πράξεις ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἢ ἐκ κώδικος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος πληροφορία περὶ χυλοῦ τῆς νύμφης ἐκ ροδίων: «νυμφικὸς χυλός, γλυκέων ροδίων ζωμός»⁶⁾, ὁ ὁποῖος, ὡς συνάγεται ἐξ ἀναλόγων σήμερον μὲ μέλι προσφορῶν εἰς τὴν νύμφην⁷⁾, θὰ προσεφέρετο εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τῆς πενθερᾶς.

Τὸ ζεῦγος μετὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸν οἶκον ἐκάθητο εἰς τὸν παστὸν⁸⁾ ὅπου ἐδέχετο τὰ εὐχὰς καὶ τὰ δῶρα τῶν προσκεκλημένων, ἐνῶ συγχρόνως ἤδοντο ὑπὸ τὴν συνοδίαν μουσικῶν ὀργάνων ἐγκωμιαστικὰ εἰς αὐτὸ ἐπιθαλάμια ᾄσματα⁹⁾, τὰ σήμερον ἐν Κρήτῃ παστικά λεγόμενα¹⁰⁾.

(παραστάσεις δαδουχομένων γάμων ἐκ τοῦ 5 αἰ. π.Χ.), τὸ ἔθος τοῦτο ὑπῆρχε καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους· βλ. *H. Blümner*, "Ενθ' ἀν., σ. 358-59.

¹⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 285-86.

²⁾ *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελουκείας*, Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 496 c.

³⁾ *J. Aufhauser*, *Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung*, Leipzig 1911, σ. 57, στ. 2 (ἐκ κώδ. τοῦ XII αἰ).

⁴⁾ Βλ. παρὰ *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 289-290. *H. Blümner*, "Ενθ' ἀν., σ. 359-360.

⁵⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 289 κ.ἐξ. *Μέγαν*, σ. 88 κ.ἐξ.

⁶⁾ *Arm. Delatte*, *Anecdota Atheniensia*, τόμ. II, σ. 365, στ. 12.

⁷⁾ *Πολίτης*, ΓΣ., σ. 265 ἐξ. καὶ ΛΣ., σ. 290 ἐξ. *Μέγας*, σ. 90, ἀριθ. 7.

⁸⁾ «Ἐδοξεν καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῷ καθέζεσθαι», *Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως*, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, *Migne*, 34, 105 A.—«Ἐκάθητο μὲν γὰρ μετὰ τῆς νύμφης μάλα λαμπρὸς Ἀβράμιος, ὡς νυμφίος ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ», *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος καὶ πολιτεία ὁσίου Ἀβραμίου, *Migne*, 115, 45 c-D.—«Εἶδον ἐμαντὸν ἐν παστοφορίῳ καθεσθέντα ἐν ἐπιδόξῳ τόπῳ», Βίος ἀγίου Ἡλίας (*ᾠθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συρ. ἀγιολογίας, τευχ. Α', Πετρούπολις 1907, σ. 50 στ. 18 ἐξ.) *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ὁσίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1408 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 111.

⁹⁾ «Τότε γαμικῶς ἐχορευόμεν... τότε ἐπιθαλάμιον, νῦν... ᾄδομεν», *Γρηγορίου Νύσσης*, Ἐπιτάφιος λόγος. *Migne*, 46, 852 c.—«Καὶ δὴ τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστάς ἐπήγγυτο καὶ ὑμέναιος ἤδστο καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο», Βίος ὁσίου Θεοφάνους (ἐκδ. *Car. de Boor* "Ενθ' ἀν., σ. 28, στ. 9 ἐξ.).—«Καὶ ἐπιθαλάμιον ὑμέναιον ἀνεκρούοντο», Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (12 αἰ.) ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (ἐκδ. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, "Ενθ' ἀν., σ. 36). Βίος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ (*ᾠθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, ΑΙΣ, 4, 236 (κεφ. 20). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 111-113 ἐνθα πλείονες μαρτυρίαι.

¹⁰⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 296.

Μετὰ τὴν τέλεσιν πάντων τῶν κατ' ἔθος αἰσίων πρὸς εὐτυχίαν καὶ εὐγονίαν τῶν συζευχθέντων ἐπικολούθει κατόπιν κατὰ παραδεδομένον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πάγκοινον ἔθος¹⁾ ὁ πανηγυρισμὸς τοῦ γεγονότος τούτου διὰ γαμηλίου συμποσίου²⁾ καὶ χοροῦ τῶν προσκεκλημένων ἐπὶ ἕξ ὅλας συνήθως ἡμέρας.

Εἰκόνα τοῦ γαμηλίου συμποσίου καὶ τῶν ἀκολουθούντων εἰς αὐτὸ χορῶν καὶ ἄσμάτων ἔχομεν ἐκ πλείστων εἰδήσεων. Χαρακτηριστικά περὶ τούτου ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου εἶναι αἱ σχετικαὶ μαρτυραὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «γάμων τελουμένων, τσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα... Ὑπὸ γὰρ τῆς συνηθείας οἱ πολλοὶ κατεχόμενοι καὶ παραλογιζόμενοι, οὐδὲ διαγιγνώσκουσιν αὐτῶν τὸ ἄτοπον... Καὶ γὰρ χορεῖαι καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ρήματα καὶ ἄσματα αἰσχροῦ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπεισάγεται φορυτός»³⁾, ὡς καὶ τοῦ Ἀμασείας Ἀστερίου λέγοντος περὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι «τὰς παστάδας πολλάκις καὶ ραδίως πηγνύντες ὡς πανηγύρεως ἐργαστήρια»⁴⁾. Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ (10 αἰ.) βίον ὡσαύτως τοῦ ὁσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.) λέγεται περὶ τούτου ὅτι κατὰ γάμον του «ἐτελεῖτο μὲν ἔκτην ἡμέραν ἢ εὐωχία καὶ τὰ γαμήλια ἐκροτεῖτο καὶ ὑμέναιοι ἤδοντο⁵⁾, κατὰ δὲ τὴν ἑβδόμην ἐν ἧ' λελῦσθαι ἤδη αὐτοῖς ἔμελλε τὰ τῶν γάμων, θαυματουργεῖται τι πρᾶγμα μὴδὲ ὀφθαλμοῖς πιστευόμενον. Ἐκάθητο μὲν μετὰ τῆς νύμφης μάλα λαμπρὸς ὁ Ἀβράμιος, ὡς νυμφίος ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ· θοορύβου δὲ καὶ κρότου, ὡς εἰκός, τὸν οἶκον κατεχόντων καὶ περὶ τὴν τράπεζαν πάντων καὶ τοὺς δαιτυμόνας ἀσχολουμένων, ὁ κρυπτὸς τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἔραστής... Χριστός...»⁶⁾.

¹⁾ Τὸ συμπόσιον κατὰ τὸν γάμον ἀπαντᾷ σύνηθες ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδ. δ. 3-4 καὶ Ἰλ. Ο, 125-128). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Πολίτη*, ΛΣ, σ. 300 σημ. 2. *Louis Sèchan*, *La danse grecque antique*. Paris 1930 σ. 218-19.

²⁾ «Οἱ γάμοι συνετελοῦντο καὶ τὰ γαμήλια εἰστιῶντο», Βίος Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.), *Migne*, 76, 3173 B.

³⁾ Βλ. παρὰ *Στίλπ. Π. Κυριακίδη*, Ἐνθ' ἀν., σ. 635 σημ. 5. καὶ σημ. 6. Βλ. καὶ *Georgios J. Theocharidis*, *Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Profantheaters im IV und V. Jahrhundert*, hauptsächlich auf Grund der Predigten des Iohannes Chrysostomos Patriarchen von Konstantinopel. Thessaloniki 1940 σ. 76-77.

⁴⁾ *Migne*, 40, 228 D.

⁵⁾ Ὁμοίωτροπον ἐπίσης ἐορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐμφάνει τὸ κάτωθι χωρίον τοῦ Θεοκρίτου (Εἰδύλλ., XVIII, στ. 7-8):

«ἄειδον δ' ἄρα πᾶσαι εἰς ἓν μέλος ἐκροτεῖσσι
ποσὸ περιπλέκτοις, περὶ δ' ἔαχε δῶμ' ὑμεναῖω».

⁶⁾ *Migne*, 115, 45 c - d. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 113 κ.ἑξ.

Εἰς τὴν γαμήλιον μετὰ τὴν στέφιν χοροστασίαν ἐλάμβανον προσέτι μέρος, ὡς καὶ σήμερον ¹⁾, οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων. Περὶ τοῦ πράγματος ἀναφέρει κατὰ τὸν πέμπτον ἡδη αἰῶνα ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας «εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης» ὅτι ἡ μήτηρ παρακινουῦσα τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρά της εἶπε συγχρόνως εἰς αὐτήν: «χορευσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῶ γάμῳ κἀγὼ καὶ περιθήσω μὲν σοι, περιθήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῶ τὸν πολύευκτον στέφανον, ἐπεύξομαι δὲ ταῦτα καὶ ὑμετέροις συγχορευῶσαι» ²⁾).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω (σ. 146) μαρτυρίας ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀβραμίου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι βυζαντινῶν πηγῶν ³⁾ φαίνεται ὅτι ὁ γάμος ἐπανηγυρίζετο ἐπὶ ἕξι ἡμέρας, τὴν δ' ἑβδόμην ἐλύετο ὁ παστός ⁴⁾, ὁ καὶ θάλαμος καλούμενος ⁵⁾, δι' εἰδικῆς τελετῆς καθ' ἣν τὸ τελευταῖον ἐκάθηντο εἰς αὐτὸν οἱ νεόνυμφοι ⁶⁾ καὶ οὕτως ἐτελείωνεν ὁ πολυήμερος ἑορτασμὸς τοῦ γάμου.

¹⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 95, ιγ'.

²⁾ *Migne*, 85, 509.

³⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118-119.

⁴⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118.

⁵⁾ «κόρην τινὰ τῶν ἐκ γειτόνων σεμνήν... τῷ ἐμῷ υἱῷ προσαγόμενος καὶ τούτῳ συνάψας αὐτήν, μήπω τοῦ θαλάμου διαλυθέντος, μηδὲ τῶν γαμηλίων ὕμνων κατασιγασθέντων...» Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (ἔκδ. Β. Latyschev, Βυζαντ. Χρονικά 21 (1915) 293, στ. 20 κ.ἑξ.).

⁶⁾ «Τῇ δὲ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ καθήμενου αὐτοῦ ἐν τῷ παστῷ μετὰ τῆς νόμφης, αἰφνιδίως...» Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ, εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω (σ. 146) εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ βίου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ.

“ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ,,

ΜΟΥΣΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΟΥ Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

“Όσον βαθύτερον μελετᾷ κανεὶς τὰς μελωδίας τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, τόσον περισσότερον πείθεται περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν. Οἱ ἤχοι, ὡς ἔννοεῖ τούτους τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, αἱ ἰδιότυποι κλίμακες, τὰ ὑπ’ αὐτῆς χρησιμοποιούμενα λεπτότερα μουσικὰ διαστήματα ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, αἱ ἔλξεις τῶν ὑπερβασίμων φθόγγων ὑπὸ τῶν δεσποζόντων, ἰδίωμα πολὺ χαρακτηριστικόν, τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος ἀκόμη ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως, πάντα ταῦτα ἀνευρίσκομεν εἰς πλείστας τῶν δημοδῶν μελωδιῶν, ἄλλοτε αὐτούσια, ἄλλοτε κάπως παρηλλαγμένα καὶ ἄλλοτε ὑπὸ μορφὴν ἐντελῶς ἐξειλιγμένην. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ δημῶδεις μελωδίαί, αἵτινες παρουσιάζουν καὶ οὐσιώδεις ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς διαφορὰς. Τοῦτο πιθανὸν νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλας αἰτίας καὶ εἰς ξενικὰς ἐπιδράσεις, αἵτινες δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἔρευνηθῆ.

Πάντως τὴν μεταξὺ τῶν δύο κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς συγγένειαν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ ἀντικειμενικῆς βάσεως. Πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ προσδιορίσωμεν τὰ συγγενῆ μουσικὰ στοιχεῖα, τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν, καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντας, οἵτινες τυχὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν συγγένειαν ταύτην. Οὕτω θὰ δυνηθῶμεν νὰ διαλευκάνωμεν καὶ πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν δύο τούτων κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

“Ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην ἃς θεωρηθῆ ἢ παροῦσα μελέτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφορμὴν ἔδωσε ἡ μουσικὴ ἰδιουτυπία τοῦ κατωτέρω δημοσιευομένου ἀκριτικοῦ ἔξματος τοῦ Πόντου. Τοῦτο κατέγραψα ἐκ δίσκου τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς, ἀποκειμένου ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν”).

1) Τὸ ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωθὲν μουσικὸν ὄλικόν ἔχει ἤδη ἀντιγραφῆ εἰς φωνοταινίας καὶ διατηρεῖται πρὸς περαιτέρω μελέτην καὶ ἔρευναν ἢ καὶ πρὸς ἔλεγχον. Ἡ πιστὴ ἐπὶ δίσκων ἢ ταινιῶν ἀποτύπωσις τῶν μελωδιῶν μᾶς βοηθεῖ, ἵνα ἀντιλαμβανώμεθα καὶ τὰς μικροτέρας μουσικὰς λεπτομερείας τοῦ ἔξματος. Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι ὅσον περισσότερας λεπτομερείας κατορθώνει νὰ καταγράψῃ ὁ μουσικός, τόσον καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ἔξματος εἶναι πληρεστέρα.

Ἐπετυπώθη μετ' ἄλλων ἁσμάτων διὰ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος Telefunken κατὰ τὴν γενομένην τὸν Ἰούνιον 1951 ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου φωνοληψίαν Ποντιακῶν ἁσμάτων ἐν Καλλιθέᾳ Ἀθηνῶν παρὰ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ποντίων. Ἡ καταγραφή αὐτοῦ ἐγίνετο κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν σύστημα.

Μουσικὸν σύστημα γραφῆς χρησιμοποιοῦμεν τὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, μολονότι τοῦτο καὶ δι' αὐτὰς ἀκόμη τὰς δημώδεις μελωδίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν δὲν κρίνεται ἐπαρκές¹⁾. Βεβαίως ἡ βυζαντινὴ παρασημαντικὴ διὰ τὴν καταγραφὴν τοῦλάχιστον τῶν ἑλληνικῶν δημοδῶν μελωδιῶν παρουσιάζει ἀναμφισβήτητά τινα πλεονεκτήματα ἔναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γραφῆς, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν πληροῖ ἀπολύτως τὰς ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδόσεως καὶ μελέτης τῶν ἁσμάτων ἀνάγκας.

1. Τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, κωδικοποιηθὲν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων καὶ χρησιμοποιηθὲν κυρίως διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐλάχιστα δέ, καὶ πολὺ μεταγενεστέρως διὰ τὴν κοσμικὴν καὶ δημώδη μουσικὴν, δὲν ἐξελίχθη καὶ δὲν ἐτελειοποιήθη ὅσον ἔπρεπε ἀπὸ τεχνικῆς ἐπόψεως, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀνταποκρίνεται εἰς ὅλας τὰς παρουσιαζόμενας μουσικὰς λεπτομερείας τῶν ἁσμάτων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν λαϊκῶν ὀργάνων.

2. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ, τόσον ἀπὸ θεωρητικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἐλάχιστα διαδεδομένη καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κοινόν. Ἐξαίρεσιν μόνον ἀποτελεῖ ἡ τάξις τῶν ἱεροψαλτῶν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, πλημμελῶς γνωρίζουσι ταύτην. Ἄγνοεῖται δὲ αὕτη παντελῶς ἐκ μέρους τοῦ διεθνοῦς μουσικοῦ κοινοῦ, τοῦ ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν λαϊκὴν μουσικὴν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ξένων μουσικολόγων, οἵτινες ἐξέμαθον ταύτην διὰ λόγους καθαρῶς ἐπιστημονικούς.

3. Διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς διεθνοῦς μουσικῆς γραφῆς τὰ δημώδη ἡμῶν ἅσματα γίνονται προσιτὰ καὶ εἰς τοὺς ξένους μουσικολόγους, καὶ εὐρύνεται τὸ πεδίον τῆς συγκριτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς δημοτικῆς ἡμῶν μουσικῆς.

4. Τὴν ἀδυναμίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπόδοσιν

¹⁾ Ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς μουσικολόγος Walter Wiora εἰς τὴν πραγματείαν του «Ἡ καταγραφή καὶ ἔκδοσις λαϊκῶν μελωδιῶν» καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον «Λαϊκὸν τραγούδι καὶ μουσικὴ γραφή», λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἐάν θέλωμεν νὰ καταγράψωμεν ξένην μουσικὴν, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὸ ἔντεχνόν σύστημα τῆς δυτικῆς μουσικῆς θεωρίας, ὅπως π.χ. τὴν μουσικὴν τῶν πρωτογόνων λαῶν, τῆς Ἀνατολῆς, τὴν μονόφωνον μουσικὴν τοῦ μεσαίωνός μας, πρέπει νὰ τροποποιήσωμεν καὶ νὰ εὐρύνωμεν τὴν μουσικὴν μα; γραφὴν διὰ προσθέτων σημείων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν καταγραφὴν λαϊκῶν μελωδιῶν...» (Jahrbuch für Volksliedforschung ἔτ. 6 (1938) σελ. 67).

τῶν μουσικῶν ἰδιοτυπιῶν καὶ τῶν μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων τῶν ἑλληνικῶν δημοδῶν ἄσματων δυνάμεθα νὰ ἀναπληρώσωμεν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως μουσικῶν στοιχείων καὶ εἰδικῶν τινῶν σημείων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς ¹⁾, ἀνταποκρινομένων ἀπολύτως εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας περιπτώσεις.

Κατωτέρω παραθέτω τὸ κείμενον καὶ τὴν μουσικὴν τοῦ εἰρημένου ἀκριτικοῦ ἄσματος ²⁾.

Ἄκριτας ὄντας ἔλαιμεν ἀφκὰ ᾽ς σὴν ποταμέαν, (γιαῶ)
 ἐπέγ'νεν κ' ἔρχουν κ' ἔσπερνεν τὴ μέραν πέντε αὐλάκια.
 Ἔρθεν πουλὶν κ' ἐκόνειπεν ᾽ς σοῦ ζυγονί' τὴν ἄκραν.
 «Ὅπισ', πουλὶν, ὀπίσ', πουλὶν, μὴ τρώς τὴν βουκεντρέαν».
 Καὶ τὸ πουλὶν κελήδησεν ἀνθρωπινὴν λαλίαν :
 «Ἄκριτά μου, ντό κάθισαι, ντό στέκ'ς καὶ περιμένεις ;»

¹⁾ Τὰ στοιχεῖα καὶ σημεία, ἅτινα χρησιμοποιοῦμεν, εἶναι τὰ μουσικά συστήματα τῶν κλιμάκων τῶν ὀκτώ ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν λεπτοτέρων μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων χρησιμοποιοῦμεν τὰς ἀπλᾶς, μονογράμμους, διγράμμους καὶ τριγράμμους ὑφέσεις καὶ διέσεις αὐτῆς.

Ἄπλῃ ὑφέσεις		=	2	μουσικά	κόμματα
Μονόγραμμος ὑφέσεις		=	4	>	>
Δίγραμμος ὑφέσεις		=	6	>	>
Τρίγραμμος ὑφέσεις		=	8	>	>
Ἄπλῃ διέσεις		=	2	>	>
Μονόγραμμος διέσεις		=	4	>	>
Δίγραμμος διέσεις		=	6	>	>
Τρίγραμμος διέσεις		=	8	>	>

²⁾ Παραλλαγὰι τοῦ ἄσματος: Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου Α' (1928) 70. Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες. Ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 171—173 (Τραπεζοῦς). Passow, ἀρ. 440. ΛΑ ἀρ. 31, σ. 150—155, 1 (Κερασσοῦς) ΛΑ. Ὑλῆ 101 (Κερασσοῦς). Σάββα Ἰωαννίδου, Ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἄκριτας ὁ Καππαδόκης. Κωνσταντινούπολις 1887, σ. 31—34. Ἀθ. Παρχαρίδη, Ὁ Ἄκριτας, Ποντιακὰ Φύλλα Α' (1936) ἀρ. 9—10, σ. 18—19.

“ ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ ,,”

μ. μ. ♩ ~ 232 [9/8 = ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩]

Εισαγωγή Λύρας

The musical score is written in 9/8 time and consists of several staves. The first staff is the introduction for the lyra. The subsequent staves contain the vocal melody with lyrics in Greek. The lyrics are: "Α - κρι - τας όν - τας έ - - λα - μνεν άφ' κά στήν πο - τα - μέ - - αν (γιάρ) άφ' κά στήν πο - τα μέ - - αν (γιάρ) έ - πέγ'νεν, κ'έρ - κουν κ'έρ - σπερ - - νεν έ - τή μέ - ραν - - πέντ' αύ - λά - κια (γιάρ) τή μέ - ραν - - πέντ' αύ - λά - κια (γιάρ)". The score includes various musical notations such as trills (tr), accents (acc), and dynamic markings like *riten.* and *tr*. There are also first and second endings marked with 1. and 2.

At the end of the piece, there are two staves of musical notation. The first staff is labeled "Τέλος Λύρας" (End of Lyra) and includes the instruction "riten.". The second staff contains the following text: "ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ ΕΝΤΑΞΙΣ ΒΑΡΥ 4/ΧΟΡΩΝ ΚΛΙΜΑΣ ΜΕΛΩΔ. ΛΥΡΑΣ" and "ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ ΕΝΤΑΞΙΣ ΒΑΡΥ 4/ΧΟΡΩΝ ΚΛΙΜΑΣ Τ. ΚΥΡΙΑΣ ΑΣΜΑΤΟΣ".

Συγκρίνοντας τὰ μουσικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρω ἄσματος καὶ τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν αὐτοῦ¹⁾ πρὸς τὰ ἀνάλογα καὶ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ περισσότερα καὶ βασικώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινά.

Ἄν προσέξωμεν ἐν πρώτοις τὴν μελωδίαν τῆς λύρας, ἥτις προηγείται τοῦ κυρίως ἄσματος ὡς εἰσαγωγή, κατόπιν τὴν μελωδίαν τοῦ κυρίως ἄσματος μετὰ τοῦ κειμένου, ἥτις ἀριστοτεχνικώτατα εἰσέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ μέτρου, ὡς συνέχεια τῆς μελωδίας τῆς λύρας, καὶ τέλος τὴν χαρακτηριστικὴν μελωδικὴν γραμμὴν τῆς λύρας πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἄσματος, θὰ ἀντιληφθῶμεν κατ' ἀρχὴν τὰ ἐξῆς: Ἐκάστη τῶν μελωδιῶν τούτων μᾶς ὑποβάλλει μίαν ἰδιαιτέραν τονικότητα. Ἡ μελωδία τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ τρόπου τοῦ $Re = Πα$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ πρώτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἢ μελωδία τοῦ κυρίως ἄσματος τὸν τρόπον τοῦ $Mi = Βου$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ μέσου τετάρτου ἤχου ἢ δὲ τελικὴ μελωδικὴ γραμμὴ τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ $Sol = Δι$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ καθ' ἑαυτὸ τετάρτου ἤχου εἰς τὰ ἄσματικά καὶ παπαδικὰ μέλη.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συνυπάρξεως δύο ἢ καὶ τριῶν τονικότητων εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄσμα δὲν εἶναι σπάνιον εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ τὰς ἐξῆς μορφάς:

1) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ ἴδιον ἄσμα δύο τονικότητας, αἵτινες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ γένος — διατονικόν, χρωματικόν — καὶ νὰ ἔχουν κοινὴν τὴν βάση²⁾. 2) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν δύο τονικότητας τοῦ ἰδίου μουσικοῦ

¹⁾ Τοῦ ἄσματος τούτου ἐφωνογραφήσαμεν τρεῖς στροφάς. Ἐκάστην συνοδεύει ἡ λύρα, ἥτις ἐκτελεῖ τὴν κυρίως μελωδίαν μὲ διάφορα αὐτοσχέδια ποικίματα. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς ὁ λυριστὴς ἐπαναλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴν μὲ μικρὰς μελωδικὰς παραλλαγάς.

Ἡ ἀκριβὴς τονικότης, εἰς ἣν ἐξετελέσθη τὸ ἀνωτέρω ἄσμα, εἶναι ἡ Sol δίεσις, χαμηλότερα κατὰ δύο μουσικὰ κόμματα. Πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν σημείων καὶ χάριν εὐκολίας μετέγραψα τοῦτο εἰς τὴν φυσικὴν τονικὴν τῶν θέσιν.

Τὰ βέλη πρὸς τὰ κάτω μὲν διευθυνόμενα δηλοῦν ὅτι ὁ φθόγγος, ἐφ' οὗ τίθενται, ἐκτελεῖται κατὰ τι χαμηλότερον. Πρὸς τὰ ἄνω δὲ διευθυνόμενα, ὅτι οὗτος ἀντιθέτως ἐκτελεῖται κατὰ τι ὀξύτερον.

Τοῦ ἄσματος τούτου ἔχομεν ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ δύο ἀκόμη παραλλαγάς: μίαν παρὰ Ποντίων ἐγκατεστημένων ἐν Θράκῃ, φωνογραφηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. Νοτοπούλου, καὶ ἑτέραν παρὰ Ποντίων τοῦ συνοικισμοῦ Καλλιθέας. Ἡ πρώτη εἶναι σύμφωνος κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀνωτέρω δημοσιευομένην. Ἡ ἑτέρα διαφέρει ὡς πρὸς τὸ μουσικόν γένος καὶ τὴν κλίμακα (χρωματικὴ).

²⁾ Βλ. Κ. Α. Ψάχου, Δημοτικὰ ἄσματα Γορτυνίας. Ἀθήναι 1923 σελ. 76: «Ἡ Γιαν-

γένους, αλλά με τονικάς βάσεις διαφορεούσας κατά τετάρτην ἢ πέμπτην¹⁾. 3) Εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄσμα δύο καὶ τρεῖς τονικότητας, αἵτινες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μελωδίας ὑπὸ μορφὴν μετατροπιῶν²⁾. Τὰς ἰδίας μορφὰς τονικότητων συναντῶμεν εἰς πλείστας μελωδίας ὠρισιμένων ἤχων τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἡ προκειμένη ὁμως περίπτωσις τῶν τριῶν τονικότητων μετὰ τὰς τρεῖς διαφορετικὰς βάσεις καὶ μετὰ τὴν παρουσιαζομένην διάταξιν καὶ αὐτοτέλειαν μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνήθων μορφῶν ἀνάγεται. Μᾶς παρουσιάζεται μετὰ κάποιαν ἄλλην μουσικὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν καὶ ἐνότητα μελωδικήν, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερον, μόνον εἰς τὰς σχέσεις τῶν μελωδιῶν τοῦ τετάρτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅστις ἔχει τρεῖς τονικάς βάσεις μετὰ τὴν αὐτὴν διάταξιν:

$$\text{Sol}=\text{Δί}, \text{Μί}=\text{Βου} \text{ καὶ } \text{Re}=\text{Πα}.$$

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὰ ἄσματικά καὶ παπαδικὰ μέλη (*ἀργὰ*) τοῦ ἤχου τούτου ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Sol=Δί, ἄπτονται κατὰ τὴν πλοκὴν καὶ ἐξέλιξιν τῶν τονικῶν βάσεων Re=Πα καὶ Μί=Βου καὶ καταλήγουν ἀτελῶς εἰς αὐτάς. Ἐπίσης τὰ στιχηραρικά (*ἀργοσύντομα*) μέλη τούτου, ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Re=Πα, ἄπτονται τῶν τονικῶν βάσεων Sol=Δί καὶ Μί=Βου, μετὰ τῆς δευτέρας μάλιστα ἔχουν ἀμεσωτέραν σχέσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν· τὰ δὲ εἰρημολογικά (*σύντομα*) ἄπτονται τόσον τῆς τονικῆς βάσεως Μί=Βου, ὅσον καὶ τῆς Sol=Δί. Ποῖος ἄλλως τε ἐκ τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν δὲν γνωρίζει τὴν μεγάλην ὁμοιότητα τῶν μελωδιῶν τοῦ πρώτου ἤχου μετὰ τῶν τοῦ τετάρτου ἤχου, ἔχοντος τὸν φθόγγον Re=Πα, ὅστις εἶναι κοινὸς καὶ εἰς τοὺς δύο ἤχους; Ἄν δὲ ἡ μελωδία τῆς λύρας καταλήγῃ εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει. Συμφωνεῖ ἄλλως τε καὶ μετὰ τὴν ἀρχαιότεραν κατάληξιν τοῦ ἤχου τούτου εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα³⁾. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ σήμερον

νοῦλα». Σπ. Δ. *Περιπέτρη*, Δημοτικά τραγούδια Ἡπείρου καὶ Μοριᾶ. Ἀθῆναι 1950, σελ. 116 - 117 : «Σὲ θαυμάζομαι μικροῦλα...».

¹⁾ Βλ. 50 δημόδη ἄσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης. Συλλογὴ Ὁδείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1930 σελ. 62 : «Ὁ Διγενής».

²⁾ Βλ. Σπύρου Δ. *Περιπέτρη*, ἔνθ' ἄν. σελ. 114 - 115 : «Ἡ λεμονιά».

³⁾ Περὶ τῆς κατάληξεως ταύτης βλέπε *Χρυσάνθου* Ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Τεργέστῃ τὸ 1832 ὑπὸ Παπαγιώτου Πελοπίδου σελ. 155 παράγρ. 344. Ἐπίσης *Μισσηλίδου*, Νέον Θεωρητικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις τὸ 1902, σελ. 91.

ἀκόμη μελωδίαι ¹⁾ τοῦ ἤχου τούτου, τῶν ὁποίων αἱ τελικαὶ καταλήξεις γίνονται εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα.

Ἔως πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον μουσικὰ στοιχεῖα, ἐξετάζοντες ταῦτα συγκριτικῶς, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις τὸ μουσικὸν γένος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἄσμα τοῦτο, εἶναι τὸ διατονικόν. Ἡ μελωδία δηλαδὴ κινεῖται ἐπὶ τετραχόρδων, τῶν ὁποίων τὰ μουσικὰ τονιαῖα διαστήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ τόνους ²⁾.

Εἰς τὸ ἴδιον μουσικὸν γένος ἀνήκουν καὶ αἱ μελωδίαι τοῦ προαναφερθέντος ἤχου καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων τετραχόρδων κινοῦνται αὐταί. Παρατηροῦμεν ἐπίσης, ὅτι τὰ τονιαῖα μουσικὰ διαστήματα τοῦ ἄσματος ταυτίζονται μετὰ τῶν τονιαίων μουσικῶν διαστημάτων τῶν μελωδιῶν τοῦ προαναφερθέντος ἤχου, ἐνῶ παρατηροῦμεν ἕξ ἄλλου αἰσθητὴν διαφορὰν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς χρησιμοποιούμενα ³⁾.

¹⁾ Βλ. τὰ εἰς σύντομον στιχηραρικὸν μέλος στιχηρὰ ἐσπέρια καὶ στιχηρὰ τῶν αἰῶνων τοῦ δ' ἤχου εἰς τὸ Ἄναστασματάριον *Πέτρον Πελοποννησίου* τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ *Πέτρον τοῦ Ἐφρεσίου*, ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1820. Ἐπίσης βλ. τὸ εἰς ἀργὸν στιχηραρικὸν μέλος δεύτερον ἰδιόμελον τῆς ΣΤ' ὥρας τῶν ὡρῶν τῶν Χριστουγέννων «Ἄκουε οὐρανέ...» εἰς *Ἰακώβου Πρωτοψάλτου*, Δοξαστάριον, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1836, τόμ. Α' σελ. 215 - 218.

²⁾ Οἱ τόνοι ἐν τῷ συστήματι τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι τριῶν εἰδῶν : 1) Τόνος μείζων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 12 μουσικῶν τμημάτων. 2) Τόνος ἐλάσσων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 10 μουσικῶν τμημάτων. 3) Τόνος ἐλάχιστος ἀπαρτιζόμενος ἕξ 8 μουσικῶν τμημάτων· διαφέρουν δὲ ἀπὸ τῶν τόνων τῆς εὐρωπαϊκῆς συγκερασμένης κλίμακος καὶ ὡς πρὸς τὰ μουσικὰ τμήματα καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν. Βλ. κατωτέρω ἐπιστημονικὰ διαγράμματα τῶν κλιμάκων.

³⁾ Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι ἀκουστικῶς αἰσθητὴ· φαίνεται δὲ εὐκρινῶς καὶ εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα ἐπιστημονικὰ μουσικὰ διαγράμματα τῶν δύο κλιμάκων, τὸ τῆς φυσικῆς διατονικῆς κλίμακος, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζονται τόσον τὸ ἄσμα, ὅσον καὶ αἱ βυζαντιναὶ μελωδίαι, καὶ τὸ τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς :

Διάγραμμα τῆς φυσικῆς ἀπὸ τοῦ do=Nη διατονικῆς κλίμακος

	Nη	Πα	Βου	Γα	Δι	Κε	Ζω	Nη
Φθόγγοι	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{4}{5}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{8}{15}$	$\frac{1}{2}$
Μήκη τονιαίων διαστημάτων	$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$	
Ἄριθ. μουσικῶν τμημάτων		12	11	7	12	12	11	7

Διάγραμμα τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς κλίμακος

	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
	νη	πα	βου	γα	δι	κε	ζω	νη
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{64}{81}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{128}{243}$	$\frac{1}{2}$

Ὡς πρὸς τὰς κλίμακας παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ ἄσμα τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὰς ἰδίως ἀπολύτως κλίμακας, ὡς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἦχος οὗτος, τόσον εἰς τὰ στιχηραρικά του μέλη μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Re=Πα, ὅσον καὶ εἰς τὰ εἰρμο-λογικά του μέλη μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Mi=Bou.

		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		Ὅξυ 4/χορδον		
α)	Do *Υποτονικὴ Nη	Re Τονικὴ Πα	Mi Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Ζω	Do Nη	Re Πα
		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		Ὅξυ 4/χορδον		
β)	Re *Υποτον. Πα	Mi Τονικὴ Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Ζω	Do Nη	Re Πα	Mi Bou

Ἐκ τῆς πρώτης κλίμακος ἡ μελωδία τῆς λύρας χρησιμοποιεῖ μόνον τὸ πρῶ-τον 4/χορδον καὶ τὴν ὑποτονικὴν¹⁾. Ἐκ δὲ τῆς δευτέρας κλίμακος ἡ μελωδία τοῦ κυρίως ἄσματος χρησιμοποιεῖ τὸ βαρὺ 4/χορδον καὶ δύο φθόγγους ἐκ τοῦ ὀξέος 4/χορδον, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς τὰς μελωδίας τοῦ ἦχου τούτου, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὁμοιότητας ἰδίως μεταξὺ τῆς μελωδίας τοῦ κυρίως ἄσματος καὶ τῶν μελωδιῶν τοῦ προανα-φερθέντος ἦχου. Ἐπειδὴ τεχνικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἐπιτρέπον τὴν παράθεσιν παρα-δειγμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, παραπέμπω διὰ τοῦτο τοὺς ἀναγνώστας εἰς τοὺς τόσον γνωστοὺς εἰρμούς τῶν κανόνων τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, καὶ ἰδιαι-τέρως εἰς τὸν πρῶτον εἶρμὸν αὐτοῦ «Ἄνοιξω τὸ στόμα μου...»²⁾. Συγκρίνοντες τὰς δύο ταύτας μελωδίας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: α) Ἄμφότεραι αἱ μελωδίαὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεώς των δεικνύουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ φθόγγου Sol—Δι, ὅστις μετὰ τὴν τονικὴν Mi=Bou εἶναι ὁ ἀμέσως δεσπότης φθόγγος, πέριξ τοῦ ὁποίου πλέκονται καὶ κινεῖνται αἱ μελωδίαὶ αὗται. Ὁ σπουδαῖος ρόλος τοῦ δεσπό-ζοντος τούτου φθόγγου δὲν παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰς δύο αὐτὰς μελωδίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς μελωδίας τοῦ ἦχου τούτου, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀντιστοίχους πολλῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, πού ἔχομεν καταγράψει μέχρι σήμερον.

Μήνη τονιαίων	9	9	256	9	9	9	256
διαστημάτων	8	8	243	8	8	8	243
*Αριθ. μουσικῶν τμημάτων	12	12	6	12	12	12	6

¹⁾ Βλ. τὰς μουσικὰς κλίμακας ἐν τῷ ἄσματι.

²⁾ Βλ. Εἰρμολόγιον Καταβασίων Ἰωάννου Πρωτοπάλτου. Ἐκδοσις Κων]πόλεως 1903 σελ. 330.

β) Αί δύο άτελείς καταλήξεις, αΐτινες γίνονται εις τήν τονικήν και εις τά τέλη τών δύο ήμιστίχων τοῦ πρώτου 15/συλλάβου τοῦ ἄσματος, συμπίπτουν και γίνονται κατά τόν ἴδιον τρόπον με τās αντιστοίχους τοῦ πρώτου 16/συλλάβου τοῦ εἰρμοῦ τούτου.

γ) Ἐν συνεχείᾳ αἱ μελωδίαί εις τās φράσεις «ἐπέγ' νεν κ' ἔρχουν κ' ἔσπερ- νεν...», «και λόγον ἐρεύξομαι τῇ βασιλίδι μητροί...» ἐξελίσσονται καθ' ὅμοιον τρόπον, χρησιμοποιοῦσαι τὰ αὐτὰ διαστήματα, συνεχῆ και ἀφεστῶτα κατά τήν ἀνάβασιν και κατάβασιν αὐτῶν. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τās μελωδίας γίνεται ἡ ἰδία ἐντελής κατάληξις εις τήν τονικήν.

δ) Τήν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὸ βαρὺ τῆς 5ης βαθμίδος τῆς κλίμακος Si=Zw, τήν ὁποίαν παρατηροῦμεν εις τās μελωδίας τοῦ ἤχου τούτου, ἣτις ἀποτελεῖ ἰδίωμα εις αὐτόν, τήν ἰδίαν ἀλλοίωσιν παρατηροῦμεν και εις τήν μελωδίαν τοῦ ἄσματος τούτου κατά τήν κατάβασιν αὐτῆς εις τήν λέξιν *ἡμέραν*.

Ἐπίσης παρατηροῦμεν και μίαν ὁμοιότητα εις τόν μουσικόν ρυθμὸν μεταξύ τῶν δύο τούτων μελωδιῶν εις τὰ πρώτα μουσικά μέτρα. Χωρὶς νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὅτι ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εις τήν προκειμένην περίπτωσιν, τὸ ἀναφέρω, διότι πιστεύω, ἔχων ὑπ' ὄψιν μου πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις ἄσμάτων, τῶν ὁποίων ὁ ρυθμὸς ὁ μουσικὸς εἶναι ὅμοιος, ὅτι και πρὸς τήν κατεύθυνσιν αὐτῆν τοῦ μουσικοῦ και ποιητικοῦ ρυθμοῦ, ἂν γίνουν συγκριτικαὶ ἔρευναι, θὰ ἔχωμεν νὰ διαπιστώσωμεν πολλὰς ὁμοιότητας και ὡς πρὸς τόν μουσικόν ρυθμὸν, αὐταὶ δὲ ἀναμφιβόλως θὰ ὀφείλωνται εις ἀλληλεπιδράσεις και ἀλληλοδανεισμούς μεταξύ τῶν δύο τούτων μουσικῶν κλάδων κατά τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελιξέως αὐτῶν :

9/4 ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ||

Ἄ - κρί - τας — ὄν - τας — ἔ - λα - - μνεν — ἄφ —

9/4 ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ||

Ἄ - νοί - ζω τὸ στό - μα μου και πλη - ρω - δή - σε - ται πνεύ - μα - τος — και

9/8 ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ||

Ὡς πρὸς τήν τελικήν μελωδικήν γραμμὴν τῆς λύρας, ἣτις καταλήγει εις ἐτέραν τονικήν βάσιν, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : Κατὰ γενικὸν κανόνα αἱ τελικαὶ καταλήξεις τόσον τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅσον και τῶν λαϊκῶν μελωδιῶν, γίνονται πάντοτε εις τήν βάσιν τῆς κλίμακος. Ὑπάρχουν βεβαίως και ἑξαίρεσεις, καθ' ἃς μελωδίαί τινὲς ὄρισμένων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ὡς τοῦ πλα-

γίου πρώτου¹⁾, τοῦ πλαγίου δευτέρου²⁾, καταλήγουν εἰς μίαν τετάρτην ὀξυτέραν τῆς τονικῆς. Τοιαῦται ὁμοίαι ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν καὶ εἰς δημοτικὰ τραγούδια³⁾. Εἰς τὴν προκειμένην ὁμως περίπτωσιν τὴν κατάληξιν αὐτὴν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἐξαιρέσιν, διότι ὁ φθόγγος, εἰς ὃν καταλήγει, ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν βᾶσιν τοῦ ἤχου τούτου, εἰς ὃν ὑπάγεται καὶ τὸ δημοσιευόμενον ᾄσμα.

Ἐκτὸς τῆς ὁμοιότητος τῶν μουσικῶν στοιχείων αὐτῶν καθ' ἑαυτά, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸ ἐν λόγω ᾄσμα καὶ μίαν ἄλλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς βυζαντινὰς μελωδίας, ἀναφερομένην εἰς τὸν τρόπον τῆς φωνητικῆς ἐκτελέσεως, δηλαδὴ εἰς τὸ λεγόμενον ὕφος. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ βυζαντινῇ μουσικῇ, ὅταν λέγωμεν ὕφος, δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὴν ἀμειπτον ἐκτέλεσιν τῶν μελωδιῶν συμφώνως πρὸς τοὺς θεωρητικούς κανόνας αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐκεῖνον τρόπον φωνητικῆς ἐκτελέσεως⁴⁾, ὅστις διεσώθη μέχρι σήμερον διὰ τῆς λεγομένης φωνητικῆς παραδόσεως, πού πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς φυλετικούς καὶ ἀνθρωπογεωγραφικούς λόγους.

Ἡ παρατηρούμενη αὕτη ὁμοιότης τοῦ ὕφους πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν βυζαντινὴν μουσικὴν ὄχι μόνον εἰς τὸ ᾄσμα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα δημοτικὰ ᾄσματα διαφόρων περιφερειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀναμφισβητήτως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἣτις ἐπὶ αἰῶνας ἐτροφοδότησε καὶ ἐγαλούχησε τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους καὶ τὰς ὕμνωδίας.

Ἐὰν ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ συγκρίνωμεν τὸ λεγόμενον ἦθος τοῦ ᾄσματος τούτου πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς, θὰ ἐθίγομεν ζήτημα αἰσθητικὸν πολὺ

¹⁾ Βλ. εἰς Ἀναστασιματάριον Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, ἐκδόσεως 1914, τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν εὐλογηταρίων εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ πρώτου, σελ. 17, καθὼς καὶ τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ Ε' ἑσθινοῦ, σελ. 251. Ἐπίσης βλ. Πανδέκτη Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομestίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμ. 4ος, σελ. 3: τελικαὶ καταλήξεις τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη».

²⁾ Βλ. εἰς Γεωργίου Πρωγάκη, Μουσικὴ συλλογὴ, Τόμ. Α', σελ. 252, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ «νῦν αἱ δυνάμεις...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου. Ἐπίσης τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν ἀναστασιμῶν ἐσπερίων δοξαστικῶν «τίς μὴ μακαρίσει σε...» καὶ «ὁ ποιητὴς καὶ λυτρωτὴς...» εἰς πλάγιον τοῦ δευτέρου ἤχου ἐν τῷ ἀνωτέρω Ἀναστασιματαρίῳ Πέτρου Λαμπαδαρίου, σελ. 271. 276.

³⁾ Βλ. ἐν Κ. Ψάχου, Δημῶδη ᾄσματα Γορτυνίας, Ἀθῆναι 1923, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾄσματος «Ἡ Πέριδικα». Ἐπίσης εἰς Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος, Περίοδος Β', ἔτος Γ' σελ. 64, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾄσματος «δλοι τὸν ἥλιο τὸν τηροῦν...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου.

⁴⁾ Διὰ τούτου ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον ἐξαγωγῆς τῆς φωνῆς, τοὺς λαρυγγισμούς, τὸ σύμφωνο τῆς φωνῆς, τὸ ἀδιάσπαστον τῶν φθόγγων καὶ διαφόρους ἄλλους κυματισμούς.

λεπτόν, διὰ τὸ ὁποῖον ὅμως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις μετὰ βεβαιότητος. Ἄλλως τε περὶ τῶν τοιούτου εἴδους σχέσεων οὐδεμία ἔρευνα ἔχει γίνει μέχρι σήμερον. Τοῦναντίον περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἤθους τῶν ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς πρὸς τοὺς τρόπους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς πολλὰ μὲν ἔχουν λεχθῆ καὶ γραφῆ ὑπὸ μουσικολόγων καὶ σοφῶν μελετητῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' αἱ ἐξενεχθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν γνῶμαι, πολλάκις συγκρουόμεναι, σύγχυσιν μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἔχουν προκαλέσει παρὰ πρόοδον πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἴπῃ τις ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι τὸ ἦθος τοῦ ἐξεταζομένου ἄσματος καὶ τῶν εἰς τὸν ἦχον τοῦτον ἀνηκουσῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν, παρουσιάζει ὁμοιότητα μόνον ὡς πρὸς τὸ χορευτικὸν τοῦ χαρακτῆρος των ¹⁾).

¹⁾ Ὅτι αἱ εἰς τὸν ἦχον τοῦτον ἀνήκουσαι βυζαντιναὶ μελωδίαὶ ἔχουν χορευτικὸν χαρακτῆρα, φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ἱαμβικῶν στίχων τῆς Ὀκτωήχου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ :

*Παηγηριστῆς καὶ χορευτῆς ὢν φέρεις
τέταρτον εὔχος μουσικωτάτη κρίσει.
Σὺ τοὺς χορευτὰς δεξιούμενος πλάτεις,
φωνὰς βραβεύεις καὶ κροτῶν ἐν κυμβάλοις.
Σὲ τὸν τέταρτον ἦχον ὡς εὐφωνίας
πλήρη, χορευτῶν εὐλογοῦσι τὰ στίφη.*

Ἐπίσης διὰ τὸ χορευτικὸν ἦθος τοῦ ἤχου τούτου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Χρύσανθος εἰς τὸ Θεωρητικὸν αὐτοῦ ἐν σελ. 155, παράγρ. 347.

Τολμηρὸν ἴσως ἦθελε φανῆ, ἐὰν ἐπεξέτεινον τὴν σύγκρισιν τοῦ ἄσματος τούτου, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἤθους, πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς τρόπους, ὑπερβαίνων οὕτω τὰ ὄρια τῶν συγκριτικῶν τούτων παρατηρήσεων. Διατυπῶν μόνον ἐνταῦθα ἀτομικὴν γνώμην ἀπορρέουσαν ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ὑπ' ἐμοῦ ἐρευνηθέντων καὶ μελετηθέντων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους μουσικοὺς τρόπους, ὅτι ὁ τέταρτος ἦχος μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Μι = Βου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζονται πλεῖστα δημοτικὰ τραγούδια, συμπίπτει καὶ ὡς πρὸς τὴν κλίμακα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἦθος μὲ τὸν Δώριον τρόπον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διὰ τὴν δωριστὶ λεγομένην ἀρμονίαν ἔχομεν παλαιὰς μαρτυρίας τοῦ Πλάτωνος, ὅτι «ἀρμόζει ἀνδράσι πολεμικοῖς καὶ σώφροσι» καὶ τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι «ἢ μὲν οὖν δώριος ἀρμονία τὸ ἀνδρῶδες ἐμφαίνει καὶ τὸ μεγαλοπρεπές, καὶ οὐ διακεχυμένον οὐδ' ἴλαρόν, ἀλλὰ σκυθρωπὸν καὶ σφοδρόν, οὔτε δὲ ποικίλον οὐδὲ πολύτροπον». Τί διαφορετικὸν ἦθος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν καὶ τὰ θρυλικά τραγούδια τῶν ἀνδρειωμένων ἀκριτῶν τῆς Καππαδοκίας;

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

1. Μετά την έκτύπωσιν τῆς μελέτης μου *Ἡ ἀκληροία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* (σελ. 28-44) μοὶ ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ ἱερέως Παντελῆ Τζαβέλλα ἡ κατωτέρω ἐνδιαφέρουσα περίπτωσις προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς ἕνεκα στειρότητος τῆς πρώτης: Περὶ τὸ ἔτος 1893 ἡ σύζυγος Χρ. Πέπα, ἐκ τοῦ χωρίου Σέκουλα Ὀλυμπίας, μὴ ἔχουσα τέκνα, ἐγλευάσθη ἀπὸ μίαν συνυφάδα της ὡς *ἀκληρη*. Ἐνεκα τούτου ἐξωργίσθη καὶ παρώτρυνε τὸν σύζυγόν της νὰ νυμφευθῆ ἄλλην γυναῖκα πρὸς παιδοποιίαν. Ἡ ἴδια ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν δεύτερον τοῦτον γάμον, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τινος νέας ἐκ τοῦ χωρίου Μάτεσι, ἣτις συγκατετέθη νὰ γίνῃ ἡ δευτέρα σύζυγος. Προσῆλθε μετὰ ταῦτα εἰς τὸν τότε Ἐπίσκοπον τῆς περιφερείας καὶ ἐζήτησε διαζύγιον, ἀπειλοῦσα ὅτι, ἂν τοῦτο δὲν ἐκδοθῆ, θὰ πέσῃ εἰς τὸ ποτάμι νὰ πνιγῆ. Τὸ διαζύγιον ἐξεδόθη, ἐγένετο ὁ οὕτω παρασκευασθεὶς γάμος καὶ ἐγεννήθησαν ἀπόγονοι, ἐκ τῶν ὁποίων μερικοὶ ζοῦν ἀκόμη. Ἡ πρώτη σύζυγος, ἡ μεριμνήσασα διὰ τὴν πρόσληψιν τῆς δευτέρας πρὸς παιδοποιίαν, διέμενεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἐπέχουσα θέσιν πενθερᾶς, καὶ ἀποκαλουμένη παρὰ τῶν οἰκείων *μανάτσι*¹⁾.

Πρέπει ἐπίσης νὰ προστεθῆ, ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς πρὸς παιδοποιίαν ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Βουλγάρους, ὡς καὶ παρ' ἄλλοις σλαβικοῖς λαοῖς. Ἡ προσλαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἐν Βουλγαρίᾳ ὀνομάζεται *namiestnica*, ἡ λέξις δὲ αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς ἄλλους νοτιοσλαβικοὺς λαοὺς²⁾.

2. Εἰς τὴν μελέτην μου *Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν* (σ. 86 στ. 5-6) τὰ περὶ τῆς λέξεως *τέστα* διορθοῦνται καὶ συμπληροῦνται ὡς ἐξῆς: ...δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα *τέστα*, ὅπερ ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *testa*, ἀπαντώσης ἤδη εἰς κείμενα τῶν κλασικῶν χρόνων μὲ τὴν σημασίαν ἀγγεῖον, ὡς παρ' Ὁρατίω, *Carmina* I, 20, 2, ...*potabis modicis Sabinum/cantharis, graeca quod ipse testa/conditum levi...*³⁾. Ἡ αὕτη λέξις ἀπαντᾷ ἐν Πελο-

¹⁾ Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀνδριτσαίνης Ὀλυμπίας εἶναι γνωστὴ ἡ λέξις *κορκομπίνα*, *κορκομπίνα* (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *concupina*), συνώνυμος πρὸς τὸ *σύγρη*, *συγκόρμισσα*.

²⁾ Βλ. *Fr. S. Krauss*, *Sitte und Brauch der Südslaven nach heimischen gedruckten und ungedruckten Quellen*. Wien 1885 σ. 233. Κατὰ λέξιν *namiestnica* δηλοῖ τὴν ἀντικαταστάτριαν.

³⁾ Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τοὺς καθηγητὰς Δ. Ἀ. Νοτόπουλον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Hartford καὶ Δ. Ἰ. Γεωργακᾶν τοῦ Πανεπιστημίου Dakota τῆς Ἀμερικῆς διὰ τὰς περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὑποδείξεις των.

ποννήσω (Μεσσηνία, Ἀρκαδία, Κορινθία) καὶ μὲ τὸν τύπον *τέσα*, προελθόντα ἐκ τοῦ *τέστα* κατ' ἀνομοίωσιν ¹⁾).

Ὡς πρὸς τὰς ἐκφράσεις τὰς ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου προερχομένας (*λιθαρόπετρα*, *λιθαροπέταμα*) καὶ δηλοῦσας ἀπόστασιν (σ. 95 σημ. 5 τῆς ἀνωτέρω μελέτης), ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω χαρακτηριστικούς στίχους τῆς Ἰλιάδος (Γ, 10-12):

*Ἐὶτ' ὄρεος κορυφῆσιν Νότος κατέχευεν ὀμίχλην
ποιμέσιν οὗ τι φίλην, κλέπτῃ δὲ νυκτὸς ἀμείνω,
τόσσόν τις τ' ἐπιλεύσσει ὄσον τ' ἐπὶ λᾶαν ἴησιν.*

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

¹⁾ Περί τῆς ἀνομοιώσεως εἰς τὸ συμφωνικὸν σύμπλεγμα *στ, πίστη > πίση, στολή > σολή, βλάστη > βλάση* κλπ. βλ. *Stam. C. Caratzas, La dissimilation du t dans le dialecte du vieil Athènes et la valeur du témoignage de Kavassilas et Zygomalas (16e siècle)*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Rendiconti, Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere - Vol. LXXXV - 1952 σ. 1-9.*

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1952

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ εἰς προσωπικὸν ἑλλείψεις, αἱ προελθοῦσαι ἐκ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἄρσεως τῆς ἀποσπάσεως τοῦ καθηγητοῦ Δ. Οἰκονομίδου καὶ τῶν μουσικῶν Σπ. Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη, ἐπληρώθησαν διατεθέντων τούτων ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰανουαρίου καὶ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀρχείου. Ἐπανελθόντος δὲ τὴν 15 Σεπτεμβρίου καὶ τοῦ συντάκτου Δ. Πετροπούλου ἐκ τῆς ἐν Παρισίοις τριετοῦς μετεκπαιδεύσεως αὐτοῦ, αἱ εἰς συντακτικὸν προσωπικὸν δυνάμεις τοῦ Ἀρχείου συνεπληρώθησαν, ἀλλὰ παραμένουν εἰσέτι κεναὶ αἱ δύο ὀργανικαὶ θέσεις γραφέων.

Πρὸς πλουτισμὸν τῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν ἠμῶν ἁσμάτων καὶ διάσωσιν τῶν μελωδιῶν αὐτῶν ἐνηργήθη χορηγία τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μπαγκείου Κληροδοτήματος μηνιαία ἀποστολὴ εἰς Δυτ. Μακεδονίαν, ἣτις ἀνετέθη εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν μουσικὸν Σπ. Περιστέρη. Οὗτοι ἐργασθέντες τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐν Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ ἀπετύπωσαν διὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ ἠμῶν μηχανήματος Telefunken 220 δημοτικὰ ἄσματα, ἧτοι 160 παρὰ τραγουδιστῶν ἐκ Σιατίστης, 40 ἐκ Καστορίας, 12 ἐκ Βογατσικοῦ καὶ 8 ἐξ Ἄργους Ὁρεστικοῦ. Συγχρόνως ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἐμελέτησεν ἐν Κοζάνῃ, Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ τὴν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν σχεδιάσας ἐξ ἰδίων αὐτοῦ καταμετρήσεων 41 κατόψεις οἰκιῶν. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ παράδοσις τῶν ἀκριτικῶν καὶ ἐν γένει τῶν διηγηματικῶν ἁσμάτων, ἀνετέθη εἰδικὴ ἀποστολὴ εἰς τὸν συντάκτην Δ. Πετρόπουλον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας πρὸς συναφεῖς λαογραφικοὺς σκοποὺς τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Hartford τῆς Ἀμερικῆς Trinity College κ. Δημ. Νοτοπούλου. Κατὰ τὴν μετὰ τὰς αὐτῶν εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Ἡπειρον κατεγράφησαν ὑπὸ μὲν τοῦ κ. Νοτοπούλου ἐπὶ φωνοταινιῶν αἱ μελωδίαὶ 27 δημοτικῶν ἁσμάτων, ὑπὸ δὲ τοῦ κ. Πετροπούλου κατηρτίσθη συλλογὴ ἐξ 80 ἁσμάτων.

Πρὸς καθοδήγησιν τῶν δημοδιδασκάλων τῶν ἐπιθυμούντων νὰ καταγίνωσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐθίμων τοῦ λαοῦ ἀπεστάλησαν πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων 3.000 ἀντιτύπων τῶν Ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαο-

γραφίας, τῶν συνταχθέντων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς κατὰ τὴν κρίσιν των μᾶλλον ἐνδεδειγμένους ἐκ τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἐχομεν δὲ δι' ἐλπίδος, ὅτι οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, οἱ προσερχόμενοι ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ λαοῦ, θὰ εἰσακούσωσι τὴν ἔκκλησιν τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴν σύστασιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ θὰ συνεργασθῶσι μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῆς λαογραφίας τῆς Πατρίδος. Αἱ πρῶται συλλογαί, 19 τὸν ἀριθμὸν ἐκ σελίδων 959, ὧν 8 ἐκ μόνης τῆς ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας Μαντινείας, ἀποτελοῦν εὐόιονον ἀπαρχήν.

Εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου συμβάλλει καὶ τὸ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Λαογραφικὸν Φροντιστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 58 συλλογαὶ ἐκ σελίδων 760, αἵτινες κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Πρὸς τούτοις 7 χειρόγραφα ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Ἐκ τούτων ἐν (ἀριθ. 1686 Α—Ε) ἐκ σελ. 217, περιέχον πλουσίαν συλλογὴν παροιμιῶν ἐξ Ἀγίας Θέκλης τῆς Κεφαλληνίας, ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Κάτε Λιβιεράτου, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπὸ τῶν κ. Δ. Οἰκονομίδου, Γ. Μέγα καὶ τῶν δ/ίδων Γ. Ταρσοῦλη καὶ Λαλαγιάννη. Κατὰ ταῦτα εἰσηλθόν κατατὸ ἔτος τοῦτο εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐν ὅλῳ 84 χειρόγραφα ἐκ 2306 σελίδων (ἐναντι 54 χειρογράφων ἐκ σελίδων 2475 τοῦ παρελθόντος ἔτους), καταγραφέντα ὑπ' ἀριθμὸν 1686—1769. Ἡ περιεχομένη εἰς αὐτὰ ὕλη εἶναι: ἄσματα 592, δίστιχα 412, παροιμίαι 6200, παραμῦθια 10, παραδόσεις 2, αἰνίγματα 113 καὶ ποικίλη ἄλλη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἠσχολήθη μόνον ὁ συντάκτης Δ. Οἰκονομίδης ἀποδελτιώσας 8 χειρόγραφα ἐκ σελίδων 675 (ὑπ' ἀριθμὸν 747. 787. 788. 789. 1475. 1588. 1612 καὶ 1665 Α—Δ) καὶ σταχυολογήσας ἐξ αὐτῶν ἄσματα 430, δίστιχα 13, παροιμίας 173, παραμῦθια 26, αἰνίγματα 90, παιδιὰς 11, εὐχὰς 93, ὀνόματα 182 καὶ ποικίλην ἄλλην λαογραφικὴν ὕλην.

Οἱ λοιποὶ συντάκται κατέγιναν εἰς τὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς συγκομισθείσης ὕλης. Κατετάχθησαν δημοτικὰ ἄσματα 2040 (ἐναντι 1077 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἧτοι 475 ὑπὸ τῆς Μ. Ἰωαννίδου, 1481 ὑπὸ τοῦ Γ. Σπυριδάκη, 53 ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου καὶ 31 ὑπὸ τοῦ Δ. Πετροπούλου, ὅστις ἠσχολήθη καὶ εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἐκλεγέντων διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ἱστορικῶν ἄσμάτων. Εἰς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς γενομένης ἐκλογῆς κατέγινεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου. Προσέτι κατετάχθησαν συστηματικῶς 23.289 παροιμίαι (ἐναντι 21.600 τοῦ παρελθόντος ἔτους) ὑπὸ τοῦ συντάκτου Δ. Λουκάτου.

Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν συνεχίσθη ὑπὸ τῶν μουσικῶν Σπ.

Σκιαδαρέση και Σπ. Περιστέρη ή μεταγραφή δημοτικῶν ᾠσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν, μεταγραφέντων 396 ᾠσμάτων, ἤρξατο δὲ καὶ ἡ καταγραφή τῶν ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωμένων μελωδιῶν τῆς λαϊκῆς ἡμῶν μουσικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπερατώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ 6ου τόμου τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1950 - 1952.

Χρῆσιν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου ἔκαμαν διὰ τὰς μελέτας των αἱ δ/ίδες Γ. Ταρσοῦλη καὶ Ἑλένη Λαζαρίδου, ἡ κ. Καμαρινέα - Rosenthal, ἡ κ. Καλλιόπη Μουσαίου - Μπουγιούκου, ὁ κ. Βουνιέρ καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Δ. Νοτιόπουλος.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν 77 βιβλία καὶ φυλλάδια (ἔναντι 195 τοῦ προηγουμένου ἔτους), καταγραφέντα εἰς τὸ Βιβλίον Εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθμὸν 1992 - 2069. Ἐκ τούτων 15 προέρχονται ἐξ ἀνταλλαγῆς τῆς «Ἑπετηρίδος» πρὸς ξένα καὶ ἡμέτερα λαογραφικὰ περιοδικά, 5 ἐξ ἀγορᾶς, 5 ἐκ προσφορᾶς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ δωρεῶν: ἐδώρησαν ἡμῖν τὰς ἐκδόσεις των ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, ἡ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἡ Ἐπιτροπὴ Κυθωνιῶν, ὁ Δῆμος Κοζάνης καὶ οἱ ἐκδότηι τῆς Ποντιακῆς Ἑστίας, τοῦ Ποντιακοῦ Θεάτρου, τῆς Ἑλληνικῆς Κύπρου, τοῦ Συνεταιριστοῦ, τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων, τοῦ Πανός, ὡς καὶ οἱ κύριοι: Κ. Ἄμαντος 5, Γ. Καζαβῆς 4, Δ. Οἰκονομίδης 3, Παρ. Μηλιόπουλος 2, Γ. Μέγας 2, Γ. Σπυριδάκης 2, Κ. Χαριτάκης 2, Δ. Μπαλάνος 1, Ἄλ. Οἰκονόμου 1, Κ. Κακούρη 1, Χρ. Ἐνισλείδης 1, Στ. Κυριακίδης 1, Ἰ. Καλλέρης 1, Δ. Λουκάτος 1, Δ. Πετρόπουλος 1, Σπ. Περιστέρης 1, Μ. Λαγουνδάκη 1, Φ. Σαρεγιάννη 1, Στρατῆς Κολαξιβέλης 1.

Μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀρχείου ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ πέντε ἐτῶν χρονολογουμένη παντελῆς ἔλλειψις γραφῶν, ἥτις δυσχεραίνει τὸ ἔργον τῆς ἀποδελτιώσεως καὶ κατατάξεως τῆς συγκομισθείσης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1952

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου
Καθηγητὴς Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἅγιος Γεώργιος Λασηθίου 46	Ἐρζερούμ 77	Κυκλάδες 68, 73, 84
Ἅγιος Γεώργιος Παρνασσίδος 45	Ἐρκέτς 5, 13	Κύπρος 62, 65, 74, 79, 83, 86, 89, 90, 94, 96, 97, 98, 100
Ἁγχιάλος 11, 14, 18	Ἐρμιόνη 36	Κῶς 67, 99
Ἁδραμύτιον 30	Εἰθβοια 71, 78, 84, 94, 127 ₂	
Ἁδριανούπολις 4	Ζαγόριον 45	Λαγία 29
Ἀηβλάσης 3, 5, 11	Ζάκυνθος 73	Λάκκοι Κυδωνίας 30
Ἀθήναι 83	Ζυγοβίσι Γορτυνίας 48	Λακωνία 78
Αἰγιάλεια 78		Λάστα 47
Αἶγνα 90	Ἡλεία 89	Λατοσίδα Μεραμβέλου 45, 46, 54, 55
Αἰγίνης σύστημα 57	Ἡπειροθεσσαλία 54	Λεπενού 73
Αἶνος 94	Ἡπειρος 84, 90	Λέσβος 30, 67, 97
Αἰτωλία 45, 89, 90	Θεσσαλία 45, 75, 76, 86, 94	Λευκάς 45, 83
Ἀκαρνανία 96	Θήρα 74, 84	Λιβίσσιον 67
Ἀμάτοβον 3, 14		Λουλέ - Μπουργάς 4
Ἀμοργός 65, 76	Ἰθάκη 3	
Ἄμπελοι 5, 14	Ἰκαρία 65, 66, 127 ₂	Μακεδονία 76, 80, 90, 94
Ἄνακον 77	Ἰμβρος 86	Μαλαυδρίου δήμος 29
Ἀνατολική Ρομελία 3	Ἰναχώριον Κρήτης 81	Μάνη 28, 29, 30, 44, 75, 77, 79, 84
Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου 29	Ἴονιοι νῆσοι 73	Μαράσια 4, 14
Ἄνω Μέρος 30	Ἰωάννινα 45	Μεσημβρία 11, 12, 13, 18
Ἀξόπορτες 12		Μεσσηνία 78
Ἀπεράθου Νάξου 51	Καβακλί 3	Μικρά Ἀσία 83
Ἀπιώνη 64	Καλίνδοια 5	Μονοπάσιον 81
Ἀραβάνιον 77	Καπαδοκία 77, 91	Μπάνια 3, 5, 8, 9, 18
Ἀρμόλια Χίου 79	Κάρπαθος 67, 77, 85, 87	
Ἀσῆ Γωνιά Ἀποκορώνου 30	Καρούπολις 29	Ναίμονας 5, 8, 18
Ἀσκήφου Σφακίων 30	Κάσαςος 32	Νάξος 66, 67, 68, 70, 81
Ἀσωμάτων Ἀμαρίου μονή 29	Κένα 32	Ναύπακτος 74
	Κέρκυρα 30, 79, 83, 86	Νέα Ἀγχιάλος 5
Βαζελώνος μονή 64 ₁ , 67 ₂	Κεφαλληνία 73, 84	Νέα Μεσημβρία 5
Βιθυνία 94	Κίμωλος 91 ₅	Νικόπολις Πόντου 62
Βούρβουρα 47, 55, 75	Κιουρκούτ 3	Νταουτλί 18
Βιζύη 4	Κισλάδερε 5, 14	
Βλάστη 18	Κίτρος 3, 14	Πάρος 70, 94
Βράχα Εἰδυτανίας 48	Κοζάνη 63	Πελοπόννησος 63, 65, 66, 73, 74, 83, 85, 86
	Κολοκυνθίου δήμος 29	Πολύκαστρον 5
Γερακάρι 30	Κόνιτσα 45	Πόντος 62, 65, 74, 86, 94, 96
Γιλδερίμ 4	Κορσική 32	Ποταμία 64 ₁
Γρεβενήτιον 45	Κοτύωρα 127 ₂	Πύλαρος Κεφαλληνίας 73
Γύθειον 28, 29	Κουμοῦλι 12	
	Κουρφάλια 3	Ραβδᾶς 3, 5, 7, 8
Δελφοί 45	Κρήτη 29, 30, 44, 64, 66, 68, 71, 75, 78, 91, 99, 100	
Δωδεκάνησος 84	Κύθηρα 74, 83, 87	

Ρεθύμνη 31	Σούλοβον 3	Τρουλέ 91 ₃
Σάμος 70, 94	Σταχτοχώριον 5	Τσαντιολί 3
Σαράντα Ἐκκλησιαί 4	Στεμνίτσα 46	Φάρασα 77
Σατάρ' 10	Στερεά Ἑλλάς 75	Φλογητά 77
Σελὸ 91 ₃	Σύμη 83	Φλώρινα 76
Σέρμορος 70, 97	Σῦρος 66	Χαλία 64 ₁
Σητεία 127 ₂	Σωζόπολις 5, 14	Χαλικιᾶς 30 ₁
Σιάτιστα 86	Τζίμος 5	Χαλκιδική 48, 86, 89
Σινασός 83	Τραπεζοῦς 64 ₁	Χιμάρα 30, 44, 83
Σίφνος 91 ₆	Τριχωνία 74	Χίος 74, 89

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀγάπιος Λάνδος 63 ₁₁ , 68 ₆	Hesseling C. D. 63	Ξενοφῶν 39
Ἀριστοτέλης 38	Ἡρόδοτος 37	Ὅμηρος 36
Ἀστέριος Ἀμασειᾶς 52	Ἡρῶν Ἀλεξανδρεὺς 59,	Πλάτων 35, 37
Γαληνός 83 ₇	60, 68, 74, 77, 83	Πλούταρχος 35 ₂ , 37, 38, 39
Διονύσιος Ἀλικαρνασσεὺς	Ἡσύχιος 70	Πολυδεύκης 37 ₂ , 59, 93 ₆ ,
39	Θεόκριτος 65 ₃	94 ₁₀
Du Cange 63 ₁₁ , 66 ₁₀ , 75 ₉ ,	Θεοφάνης 67 ₉	Πορφυρογέννητος 69
83 ₆ , 87 ₅	Ἰουστίνος ὁ μάρτυς 53	Στράβων 39 ₆
Ἐπιφάνιος ἐπίσκοπος Κύ	Ἰσαῖος 35 ₃	Φώτιος 41
πρου 68	Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς 53	Χρυσόστομος 40, 41, 51,
Εὐριπίδης 36 ₁	Κοραῆς 60 ₃	52, 53, 54
Ζυγομαλᾶς Θεοδ. 63 ₁	Λουκιανοῦ Σχόλ. 28	Ὠρεγίνης 52, 53, 54

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ἄβγια 33 ₄	ἄκληρος 33	ἀνέξαγα 71
ἀγαμία θεσμός 124 κέ.	Ἀλεξανδρίδης βασιλεὺς 37,	ἀντάρα 86
Ἁγία Δομνὴ 3, 11	38	ἀντίσχο 87
Ἁγιος Ἰορδάνης 8	ἄλες 142, 143	ἀντίσταφον 87
ἀγκουνόχερο 59	ἀλογοφόρτωμα 100	ἄξαι βλ. ξάγι
ἀγκρυφίως 7	Ἄλῶα 25	ἀπαιδία 41, 104 κ. ἔ.
ἀγκυνόστομα βλ. κυνόστο-	ἄλωνοῦν 98	ἀπλωσιά 99
μον	ἄμᾶλη 97 ₈	ἄππος βλ. νάππος
ἀγκώνας 59	ἄμαλλα 97 ₈	ἀρβέλιον 72
ἀγρῶν μέτρησις 60	ἄμαξιὰ 98 ₁	ἀρίλοος βλ. ἀρολόγος
ἀγρῆμοι γυναικῶν 21	ἄμοσκαλιά βλ. μασκαλιά	ἀριολόγι 72
ἄδράσκελο 61	ἄμπελώνων μέτρησις 60	Ἄρίστων 37, 38
ἄθεος 33 ₁	Ἀμφιδρόμια 119, 124	ἀρλόος βλ. ἀρολόγος
ἄθροπος 93	ἀναδοχή 121	ἀρολόγος, ἀρλόος 72
αἰριάρης 72	ἀνάδοχος 120-θεσμός ἀναδ.	ἀρμεὺς 89
ἄκαρπη γυναῖκα 33 ₄	121	ἀρμωσκαλιά βλ. μασκαλιά
ἀκέστρια 111 ₅	ἀνάκληρος 33 ₅	ἀρόλιθος 82 ₁
ἀκληρία 33, 43	ἀνδρόστεμα 93	ἀρολόγος, ἀρολόος 72

άσκελιὰ βλ. δρασκελιὰ
 ἄσιν 80
 ἀτεκνία—κοινωνική θέσις
 τῆς ἀτεκνίου 105—κατά-
 δεσις πρὸς ἀτεκνίαν 109
 ἀχνάρι 60
 ἀχνοκόπος 92

βάπτισις 115 κ.έ. — Κατή-
 χησις 116, 117, 121—
 νηπιοβαπτισμὸς 117 —
 λαμπαδηφορία 143 —
 στολή βαπτίσματος 117,
 121, 122, 123 — χρόνος
 βαπτίσεως 118 κ.έ.

βαπτιστήριον 120
 βαρέλα 79
 βάρη 87
 βαρυζυγιάζω 87
 βάσταμα 100
 βασιέλλι 72
 βεδούρα, βεδούρι 73
 βίκος 62
 βιλάρια 18
 Βλάχοι Πίνδου 18
 boccia 82
 βόρτινον 97₁₀
 βοσκησιὰ 98
 βουδέα 91
 βούλλα 99
 βουκέντρα 99
 bozza 82
 βρουντέλλα 97₁₀
 βρυμίν 99
 burda 76

cedola 89₂
 centenarium 88
 cocca 88,
 circusura 13₂
 γαβάθα 70, 85₂
 γάγια βλ. γούγια
 γάδος 74
 γαιῖδοφοκυλίστρα 98
 γαιῖδοφοφόρτωμα 100
 γάμος : ἀγαμία (ἐκκλησ. θε-
 σμός) 124 κ.έ.—σκοπὸς
 104, 111, 124, 128—θα-
 λάμεισις παρθένου 129
 κ.έ.—ἡλικία πρὸς γάμον

132—προξενεία 133—μνη-
 στεία 133 κ.έ.—λουτροὶν
 138—τέλεισις γάμου 136
 κ.έ.—στέφανοι 140.—Δευ-
 τέρα ἡμέρα 9, 18
 γάμος γυναικεῖος 22
 γάμου ἀφορμαὶ 136, 137—
 λύσις 30, 35

γενέθλια 113, 114
 γενέσια 113₁₁
 γένναμα, γέννεμα 77
 γέννησις 104 κ.έ.—ἄρρενος
 113

Γεωργιανοὶ 32
 γιγίνι 100
 γίναμα βλ. γένναμα
 γιναμὸ μῆλο 78₁
 γκλίτσα 98
 γκυνόστομον βλ. κυνόστο-
 μον
 γομάρι 100
 γονιμότητος σύμβολα 18
 γούγια 98
 γουλιὰ 98
 γράκα βλ. δράκα
 γρασκελιὰ βλ. δρασκελιὰ
 γρόθος 95, 96

δακαμμαθικά 98
 δάκτυλος 59_{1,3}, 93, 94₁₀
 δεκατιστής 62₆
 δεκινῶ 10
 δερμόνι βλ. δριμόνι
 Διήγησις τετραπόδων 53
 δίκια (κούπα) 79
 δίκουρο βλ. διπλόκουρο
 δίμουρον 94
 δίπλόκουρο 97₁₀
 διπλοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον
 διπλόσκαλον 90₂
 dirhem 77
 δίσικλα 85
 δικοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον
 δράκα 97
 δρασκελιὰ 61, 93
 δρατζὰ βλ. δράκα
 δριμόνι 73

εἶλημα 97₆

ἐμποτής, ἐμποτόπουλλον βλ.
 νεμότητις
 ἐμφώτειος ἐσθῆς 121, 122,
 123
 ἐρίγλο βλ. ρίγλο
 Ἔρωτος ἀποτελέσματα 50
 exagium 71

ζευγαρέ βλ. ζευγαριά
 ζευγαριά 92² βλ. καὶ ζευγιά
 ζευγιά 91, 92
 ζύα 66₉
 ζυγάρι 85
 ζύγιν, ζύ, ζύν βλ. ζύγι
 ζύγι 86, 87
 ζυγίσεως ὄργανα 85
 ζυνόστομον βλ. κυνόστομον
 ζώνη : —ἀποτρεπτική ση-
 μασία αὐτῆς 108-109—
 περιζώσις 107-109—σύμ-
 βολον ἀγνεΐας 108, 139—
 ὠκυτόκιον 108

ἡμίεκτον 69
 ἡμιχοίνικον 64
 θαλάμεισις παρθένου 129
 κ.έ.
 θέμα 95₅
 Θεομοφῶρια 24

Ἰωσήφ Γυνθείου 28
 jugerum 92₂
 jugum 92
 καβὰ 74₅
 κάβος 74
 kad = κουβάς 74
 κάδος 74
 kafiz 66
 κακοξαγιάζω 72
 καλαμουκάνι 99
 Καλλιγένεια 24
 καλοξαγιάζω 72
 καμηλιά 100
 καμπανὸν 86
 κανάκιον 73₁₀
 καναλάδες 85₂
 καντάρι 86, 87
 καπίθη 66
 καπίτς βλ. καφίτζι
 καρδάρα 74
 καρραθικά, καρριά 98₁

- καρτερόλι βλ. κάρτον
καρτερούλα βλ. κάρτον
κάρτον 79, 80₂
καρτούτσο βλ. κάρτον
κατασπορά 64₁
καύκα βλ. καυκι
καυκιὰ 65
καυκι 64
καῦκος 65₃
καφίτσι 65, 66₂
καφίσι 66 βλ. καί καφίτσι
κεντηγάρι 88
κεσ'ύρα 33₄
kijle(t) (θηλ. τοῦ kejl) 63
κισσίβιον 65₃
κλειδοπίνακο 70₁
κλήρα 33₄
κοιλόν 62, 63, 65, 67, 69,
72, 73, 74, 76, 80₂
κοιλόν Κωνσταντινουπό-
λεως 67—Νικοπόλεως 62
κόκκες 88, 89
κόλυμβήθρα 121, 122
κόνδυλος 94₁₀
κόσινας, κόσινον 72, 74,
100
κότι 62, 74, 75
κοττού ἢ κκουττού 74
κοτύλη 80
κουβέλι 75
κούξα, κουζίν 80,
Κούκερος 19
κούμνα 80
κουμουλάτον 67₉
κουμούλι 62
κούμουλον 62, 67₉
κούνα (cupa) 113₇
κουνίον 113₇
κουρελλός 80
κουρκουσούρα 133₂
κουρκουμουλίθρα 87
κουρούπα, κουρούπι 75
κούτλα, κοῦτλος 80
κούτουλας, κουτούλι βλ.
κούτλα
κουτρέλλιν 80
κουφτό κοιλόν 62—κρινί
76₄
κρασομεθήρα βλ. μεθήρα
κρεββαδικὰ 98₁
κρεντήρι 80
κριμπός 76
κρινί 76
κρομπούρι 76
κυνόστομο 94
κυτίον 74₇
λαγηνάδες 85₂
λαῦνι 81
λαχίδα 98₆
λεχὼ 113 - 115
λημάρι 97
λιθαροπέταμα 95
λιθαρόπετρα 95
λιμπουρίν 99
λίτρα 68₂, 76, 83₈
λιχάς 59₁, 94₁₀
λογαρική 86
λογαρκίν 86
λοχεία 114 - 115
λοχόζεμα 113
λουγαρκὸ 86
λούρα 98
λούστρα 113
λουτζέκι 76
Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη
53, 55, 56
λυκόστομο βλ. κυνόστομον
λυνόστομο βλ. κυνόστομον
μαγκανιὰ 78
μαγλιὰ 97
μαίτσα 12
Μανοῦ νόμοι 32
μαρμάρα 33₄
μασκαλιὰ 97
Μεγαπένθης 36
μέδιμνος 66₁₀
μεθήρα 84
Μενεκλῆς 36
Μενέλαος 36
μεσάλες 7
mezzaruola 85
μιζαρόλλιν 85
μίκοιλο 62
μίλινα 6₁₀, 12, 13
μισίρι 10
μισκάλι 81
μισόκαυκο 65
μισόκοιλο, μισοκόλι 62
μισόναπος 70
μισοσκάλιν, μισόσκαλον 90₃
missorium 69
μισατάκι βλ. μίστατον
μίστατον 81, 82₁
misura 69
μνηστεία 133, 136
μόδι 67, 68₁, 69₆
μόδιον 67, 68, 69₆, 74₂
μονόκουρο 97₁₀
μονόσ'ερο βλ. μονόχερο
μονοσκάλιν βλ. μονόσκα-
λον
μονόφουχτο βλ. μονόχου-
φτο
μονόχερο 95
μονόχουφτο 95
μουδούριν 80
μουζουραδιὰ βλ. μουζουρέ
μουζουρέ 69
μουζούρι 63₁, 68, 69, 71,
78, 82₁
μουτσούνι 95
μπάμπω γκιουνου 5, 11, 12
μπότης, μπότι βλ. νεμπό-
της
μπότσα 82
μπράτσο 59
μπουράδα 76
μυλαύλακο 85
μυλοκαύκι 65
μυστάκια βλ. μίστατον
ναιριάρης βλ. αλιριάρης
ναπί 70₁
νάπος 66, 70
νεμπότης 82
νέποτας βλ. νεμπότης
νεοφώτιστος 122
νεόφωτος 122
nominalia 119
ντελίνι 73₇
νυμφοστόλος 139, 144
νυχιά 98
ξάγι 66, 71
ξαγιαζω 72
ξαιάστρα 72
ξέστα, ξεστακά, ξεστακι, ξί-
στα βλ. ξέστης
ξέστης 68₁, 82, 83
ξεστίον βλ. ξέστης

ξεχυριστός 66₂
 ξιγχοζυγιάζω βλ. παραζυ-
 γιάζω
 ξυλοκαυκιά βλ. καυκιά
 ξυλόκοκκα 87

ὀμαριάστρα βλ. γομάρι
 ὀμάρι βλ. γομάρι
 ὄντζιαρχά 83
 ὄργο 91
 ὄργυιὰ 59, 60, 68₂, 71₆
 ὄρτινον βλ. βόρτινον
 οὐγγία 83
 ὄφταρὲ 99
 παδκιά 93
 παιδοποιία 29, 35₄, 37, 41,
 43

παλαιστή 59₁
 παλαιστής 94₁₀
 παλαμιά 95
 παλιάτσα 84
 παπαντζιά 97
 παραζυγιάζω 87
 παραζύγισμα, παραζύν 87
 παρθένος : Ἐκκλησία 127
 κ.έ. εἰκὼν Θεοῦ 26
 πασμαδικιά 97
 πάσσα 89
 παστός 145, 147
 πατοῦνα 68₃
 πατοῦσα 60
 πελέμπεα 94₁₁
 περιορισμοὶ (ἀγρῶν) 60
 πετροβόλια 95
 πετροκαυκιά βλ. καυκιά
 πήχνυς, πήχη 59
 πιάσμα 97
 πιθαμή 94
 πιθαργιά 98₁
 πιθίρι 84
 πινάκι 66
 πίντα 84
 πιτταριόξυλο 99
 πλόχερος 95
 ποδόχι 84
 πολυανδρία 38
 πολυοντιά 67₂
 ποτιστής 85
 ποτούρι 7
 Πουολόγος 53, 55, 56

πρακτικά 69
 πρατικό 69
 πρόοδος, ὁ 8, 9
 προκάμπανο 86
 πρόκουφο 87
 προξενεία 133
 προποδιές 10
 πρόσβαρο 87
 προστάδιον 90,
 προσταθκιάζω 91
 προστάθιν 90
 πρωτομαγιά 18

ρακομεθήρα βλ. μεθήρα
 ραμπόσι 89₂
 ρίγλο 62

σάκκος 62₃
 Σατουρνάλια 19
 σέγκι 84₁₁
 σέκιο 84
 σ'ερβόλιν βλ. χερσόβολο
 σιδεριὰ 65
 σίκλα, ἦ, 77, 85 βλ. σίκλον
 σίκλον 84
 situla, sitla 77
 σκάλα 90, 91
 Σκιροφόρια 24
 σκουλλι 86₅
 σκουλλύδα 97₅
 σοινίκι 63, 63_{41, 53, 61}
 σοῦγλος βλ. σίκλον
 σουρωτό 62, 76₄
 σοριὰ 90
 σπουρίτρα 33₄
 σπράγκα 60₃
 στάθμιον 57
 σταθμίσεως ὄργανα 58, 85
 στάμα 78, 91
 στασ'υὰ 96
 στατήρ 85, 87
 στατόν 81
 σταφυλομεθήρα βλ. μεθήρα
 στειρότης 28, 29, 31, 32,
 36, 39
 στείρωσις 109
 στελίφιν 100
 στίγκα 100
 στρέμμα 89, 90
 στροφάδι 80₃
 σύγγρια 28, 30

συγκόρμισσα 28, 30
 συκομεθήρα βλ. μεθήρα
 σύμβολα γονιμότητος 18, 21
 σ'ύνστομον βλ. κυνόστομον
 σύντεχνος 121
 σφεντονιά 95
 σφουγᾶτο 82₁
 σωκάριον δεκαόργυιον 60
 —σοριόμου γῆς 60

ταγάρι 77
 τάλλια 62₆, 89₁
 τεκνώω 6
 τέκνωσις 39₆
 τέστα 83, 160
 τζυνόστομο βλ. κυνόστομο
 τίγκα 100
 τιμητής 39
 τοκετός 111 κ. έ.
 τοξόβολο 95
 τουφεκόβεργα 100
 τουφεκόβολο 95
 τόχτιν 77
 τρακάδα 100
 τριακάς 100
 τρίκελο 11
 τσαγγάρι 60
 τσ'ανάκα 73₁₀
 τσιέτουλα 89
 τυρομεθήρα βλ. μεθήρα
 υίοθεσία 35
 'υχιά βλ. νυχιά

φάλλος 17, 18
 φίλημα 126₄
 φόρτωμα 100
 φουρκί 94
 φουχτιά βλ. χουφτιά
 φτελλίν 99
 φτερόν 39
 Φυσιολόγος 51, 52, 53, 54,
 55, 56
 φωτίζω 120
 φώτισμα 120
 φωτιστήριον 120

χαϊμαλι 99
 χαλαλιά 95
 χεράδα 96
 χερβόλιν βλ. χερσόβολο
 χερέα, χεριά 96

χερόβολο 97
 χεροπήχι 59
 χιλιάκληρος 33,
 χοινίκα, χοινίκιν, χοινίκος
 βλ. σοινίκι
 χοίνιξ βλ. σοινίκι
 χορός γαμήλιος 146· 147

χούφτα 95
 χουφτιά 95
 χυλός νυμφικός 145
 χυνόστομον βλ. κυνόστο-
 μον
 ψαθίν, ψαχίν 99

ώκυτόζια : ζώνη 108, 112—
 έλαιον εκ τής κανδήλας
 τής εκκλησίας 112—τε-
 μάχιον εκ πέπλου 112
 vascellum 72
 vedro 73_s

RÉSUMÉ DU VOLUME

Les rites du jour de la «sage-femme», par G. A. Mégas (pp. 3-27)

Il s'agit des rites pratiqués par les femmes mariées de certains villages de la Macédoine centrale où sont installés des Grecs réfugiés de la Roumélie orientale (Thrace du nord-est). L'auteur a recueilli sur place les renseignements sur cette fête féminine (nommée ainsi parce que la sage-femme du village en est le personnage central) et il les décrit dans l'ordre de leur déroulement. La fête est célébrée le 8 Janvier de chaque année (le lendemain de la fête de l'Épiphanie). Dans la matinée de ce jour chaque femme mariée va chez la sage-femme du village en emportant avec elle un morceau de savon, une serviette, un mouchoir (objets indispensables à l'exercice du métier de la sage-femme). A son arrivée, elle verse de l'eau sur les mains de la sage-femme, qui les lave avec le savon apporté, et les essuie avec la serviette offerte; après quoi ces objets lui reviennent comme cadeaux d'hommage. Ce rite est répété à l'arrivée de toutes les autres femmes.

La réunion achevée, les femmes font asseoir la sage-femme sur une sorte de trône et commencent à la parer comme une fausse reine: fleurs dorées ou faux sequins en guise de couronne, tresses d'ognons, ou d'aulx, ou de figues, en guise de collier. Après quoi deux vieilles femmes, se tenant derrière une porte à demi ouverte, présentent à chaque assistante qui passe par la porte les symboles apocryphes de la fête: les simulacres du membre viril et de l'organe féminin, séparés ou entrelacés. La personne qui passe doit embrasser ces symboles de la fécondité humaine (c'est là le sens et le but de la fête) et, ensuite, prendre place autour d'une table préparée pour le festin. On mange, on boit, on s'enivre. On commence à chanter et à danser en échangeant des vers ou des propos obscènes; tout le cortège se met, dans cet état, à parcourir les rues du village et se rend à la place publique, où la danse recommence. Entre temps les hommes du village doivent rester enfermés chez eux. Le contrevenant est pris et obligé d'offrir du vin pour être libéré; si quelqu'un s'y refuse, il est immédiatement dépouillé de ses vêtements. Tard, dans l'après-midi, un cortège est organisé. La sage-femme, montée sur un chariot, et accompagnée de toute sa suite, est conduite jusqu'à la fontaine publique, et arrosée abondamment. La fête est terminée.

L'auteur fait remarquer que les mêmes symboles phalliques et les mêmes propos obscènes sont en usage chez les villageois Grecs originaires de la même région de Thrace au cours du second jour du mariage et le premier Mai. Il procède ensuite à une étude comparative de ces rites avec les rites similaires ou analogues pratiqués en Europe moderne (en Allemagne, par ex., et au Danemark) et, surtout, dans la Grèce antique. Le troisième jour de la fête des Thesmophories, par exemple, dédié à la fécondité féminine (d'où son nom : *Καλλιγένεια*), comportait sans doute des rites analogues. On sait d'autre part que les rites pratiqués au cours de la fête athénienne d' Ἄλφια présentaient une ressemblance étonnante dans leurs détails avec les rites modernes pratiqués par les femmes grecques de la Roumélie orientale (ainsi que par les paysannes bulgares de la même région à l'imitation de leurs voisines grecques), où il y a eu, ne l'oublions pas, des colonies grecques anciennes (Apollonie, Mésembrie, Anchiale) avec une population grecque florissante jusqu'à nos jours (1923). Par conséquent, conclut l'auteur, la fête moderne de la «sage-femme» ne constitue pas simplement un phénomène folklorique qui aiderait à comprendre les fêtes des Thesmophories et des Ἄλφια, mais une véritable survivance de ces fêtes antiques.

Les coutumes du peuple grec concernant le manque d'héritiers, par D. A. Pétropoulos (pp. 28-44)

Dans cette étude l'auteur traite des coutumes du divorce en raison du manque d'enfants, ainsi que de l'usage de prendre une seconde épouse en cas de stérilité de la première. Les deux femmes, appelées *σύγγριες* ou *συγκόμισσες*, vivent dans la même maison, la première jouant le rôle de belle-mère et ayant le soin des enfants nés du second mariage.

On trouve ces coutumes dans certaines régions de la Grèce moderne, Magne, Arcadie, Épire du Nord et Crète, où l'auteur lui-même a pu en obtenir des attestations pendant une récente enquête folklorique. L'existence de coutumes analogues est attestée dans d'autres pays (Corse, Caucase, Afrique orientale, pays slaves) et surtout chez des populations où la famille est basée sur une organisation patriarcale et monogamique de la société.

Après un bref aperçu historique de ces coutumes en Grèce, l'auteur signale leur différenciation à travers les siècles, suivant les croyances religieuses, les idées politiques, ainsi que la conjoncture sociale et économique.

Ainsi, à Athènes, on trouve pour l'antiquité des documents prouvant la possibilité de prendre une seconde femme en cas de stérilité de la première, et la dissolution du mariage, en raison du manque d'enfants dû à une insuffisance sexuelle de l'homme. Au contraire, à Sparte, par suite des conceptions spartiates sur l'accroissement et l'amélioration de la race, ainsi que sur la liberté des femmes, le divorce et le second mariage pour cette cause n'étaient pas nécessaires. A l'époque byzantine on retrouve ces anciennes coutumes, qui ont évolué en raison du changement des conditions sociales et on les rencontre encore presque intactes dans la Grèce moderne.

Il est particulièrement remarquable, selon l'auteur, que la coutume qu'on trouve en Grèce moderne, de vivre avec une seconde femme en cas de stérilité de la première, diffère essentiellement du concubinage connu depuis les temps très anciens.

Les chansons populaires «de la tourterelle affligée», par D. B. Oeconomides (pp. 45-56)

L'auteur étudie certaines chansons populaires ou chants funèbres (mirologues) dans lesquels une tourterelle ou un autre oiseau se lamente et se fait martyriser à la suite de la mort de son bien-aimé, ou de son enfant, ou de son frère. Évidemment il s'agit de chansons de sens symbolique, dont le motif se retrouve, d'après l'auteur, non seulement dans deux «rimes» savantes de Constantinople, mais encore dans des textes byzantins, comme le «Physiologue», le «Poulologue», d'autres encore. L'examen comparatif de ces textes conduit l'auteur à conclure que la première source est le texte du «Physiologue».

Contribution à l'étude des poids et mesures chez le peuple grec, par D. A. Pétropoulos (pp. 57-101)

Il est question ici des mesures employées par le peuple grec et surtout par la classe paysanne. Dans l'étude de ces mesures l'auteur établit le classement suivant : A. *Mesures de longueur* ; B. *Mesures de capacité*, distinguées en mesures d'un emploi général, mesures d'un emploi localement limité, mesures spécialement utilisées pour peser les olives et l'huile, et mesures des liquides ; par surcroît, un petit chapitre concernant les appareils à peser est annexé à cette catégorie de mesures ; C. *Mesures de surface*. Dans cette catégorie sont classées également les mesures désignant la surface d'une

terre d'après le temps de travail exigé par la culture. Dans un quatrième chapitre l'auteur expose un certain nombre de mesures approximatives, désignées par des mots et des phrases qu'il classe selon les domaines auxquels ils sont empruntés.

En examinant les mesures et les unités métriques employées dans la Grèce moderne, il essaie de remonter, autant que possible, jusqu'à leur origine, sans rechercher pourtant leur valeur au cours des différentes époques de leur longue histoire.

Finalement il aboutit aux conclusions suivantes : parmi les cent-cinquante termes métriques examinés dans cette étude, soixante-dix sont désignés par des mots provenant du grec ancien ; quelques-uns de ces mots se trouvent déjà employés dans la Grèce antique avec un sens métrique, tandis que les autres n'ont pris ce sens que plus tard.

Presque quarante termes sont d'origine grecque ou latine, et désignent, depuis l'époque gréco-romaine et byzantine jusqu'à nos jours, des mesures pratiquement employées dans la vie quotidienne ; à peu près vingt-cinq autres sont désignés par des mots empruntés aux langues modernes et surtout à l'italien et au turc. Enfin l'origine d'un petit nombre de ces termes reste encore incertaine. Il est à noter que la plupart des termes métriques provenant du grec ancien désignent des mesures approximatives ; au contraire, la plupart des termes datant de l'époque gréco-romaine et byzantine désignent de nos jours des mesures précises. Les termes désignés par des mots empruntés aux langues modernes concernent des mesures d'un emploi limité à certaines provinces.

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême, au mariage selon les sources hagiographiques byzantines, par G. Spyridakis (pp. 102-147)

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême et au mariage traitées dans cette étude sont tirées des textes hagiographiques byzantins. Dans le 1er chapitre l'auteur traite des conceptions du peuple sur la place occupée dans la société par des personnes privées d'enfants, et il examine le désir des hommes d'avoir des enfants et surtout des garçons, ainsi que les moyens employés pour s'assurer leur procréation (pratiques magiques, bénédiction de l'Église etc.). L'auteur expose ensuite les usages relatifs à l'accouchement, c'est-à-dire les moyens employés pour faciliter l'accouchement et les pratiques en

usage pendant quarante jours après l'accouchement. C'est à la fin de ce chapitre qu'il expose également les coutumes concernant le baptême.

Dans le deuxième chapitre il étudie les conceptions religieuses sur le but du mariage, la place de la femme et de l'homme dans la société avant leur mariage, les coutumes concernant les fiançailles et l'âge des jeunes mariés. Il expose ensuite les coutumes relatives à la cérémonie du mariage (préparation des jeunes mariés, cortège nuptial, couronnement, communion du sel par les jeunes mariés comme symbole d'attachement et de vie pacifique, pratiques symboliques avant et après l'entrée des jeunes mariés dans leur maison, banquet nuptial).

En étudiant ces coutumes l'auteur les compare aux coutumes analogues rencontrées chez les Grecs anciens ; il les compare aussi aux coutumes juives qui, avec le temps, sont entrées dans la vie byzantine par l'intermédiaire de l'Église.

«Lorsque Acritas labourait». Etude musicale par Sp. Péristeris (pp. 148-158)

L'auteur, suivant le système de transcription des chansons adopté par les Archives folkloriques de l'Académie d'Athènes, publie une chanson acritique de Pont: «Lorsque Acritas labourait», qui se chante accompagnée de la lyra, et qui a été enregistrée par un appareil phonétique «Telefunken». Il étudie ensuite la mélodie de cette chanson et en la comparant aux mélodies analogues de la musique byzantine, il relève des traits communs : Les gammes caractéristiques, identiques à celles du 4e ton de la musique byzantine ; les intervalles de la mélodie qui sont aussi absolument identiques aux intervalles des mélodies byzantines et diffèrent essentiellement de ceux de la musique occidentale ; le style et la façon de placer la voix (vocalises, le caractère ininterrompu de l'émission des sons musicaux, c'est-à-dire le legato absolu etc.) ; la technique de la mélodie (rôle des sons dominants, cadences des phrases musicales, utilisation des intervalles conjoints ou disjoints, attraction des certains degrés de la gamme).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἔθιμα τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς	Σελ. 3
Δ. Α. Πετροπούλου, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ	» 28
Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ δημοτικά ἕσματα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας»	45
Δ. Α. Πετροπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν	» 57
Γ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν	» 102
Σπ. Περιστέρη, «Ἀκρίτας ὄντας ἔλαμνεν». Μουσικὴ μελέτη . .	» 148
Δ. Α. Πετροπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις	» 159
Γ. Α. Μέγα, Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπρα- γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1952	» 161
Πίναξ τοπωνυμίων	» 164
Πίναξ συγγραφέων	» 165
Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων	» 165
Résumé du volume	» 170

